

**ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ КОРҶОИ ДОХИЛӢ
АКАДЕМИЯ**

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ВКД
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВЕСТНИК АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

№ 2 (2). 2026

Душанбе - 2026

*Ба 35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст
35-летию Государственной независимости Республики Таджикистан посвящается*

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ВКД
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

№ 2 (2). 2026

ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ВКД ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН*

Муассис – Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Дар маҷалла мақолаҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешаванд.
Маҷаллаи илмӣ аз соли 2026 нашр мегардад.

РАИСИ ШУРОИ ТАҲРИРӢ:

Раҳимзода Р.Ҳ. – Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон, д.и.х., профессор, генерал-полковники милитсия.

АЪЗОЁНИ ШУРОИ ТАҲРИРИЯ:

Олимов К. – аъзои пайвастаи АМИТ, д.и.ф., профессор; Пирумшоев Ҳ. – аъзои пайвастаи АМИТ, д.и.т., профессор; Шоисматуллоев Ш. – узви вобастаи АМИТ, д.и.с., профессор; Норматов И.Ш. – узви вобастаи АМИТ, д.и.с., профессор; Шамолов С. – д.и.ф., профессор; Розикзода А.Ш. – д.и.т., профессор; Ализода Б. – д.и.т., профессор; Мухаммадзода П.А. – д.и.с., профессор; Абдуллозода С.Ф. – д.и.физика-математика, профессор; Шарофзода Ғ. – д.и.филологӣ, профессор; Шарофзода Р.Ш. – д.и.х., профессор; Шарифзода Ф.Р. – д.и.х., дотсент; Раҷабзода Р.М. – д.и.х., дотсент; Раҳмадҷонзода Р.Р. – д.и.х., профессор; Назарзода Н.Ҷ. – д.и.х.; Солиев К.Ҳ. – н.и.х., дотсент, Зулфониён Р. – н.и.филологӣ, дотсент.

РАИСИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРӢ:

Насуриён П.А. – сардори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, н.и.х., дотсент,
генерал-майори милитсия.

МУОВИНИ РАИСИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРӢ:

Мухаммад С.А. – сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.с., дотсент.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Арипов А.Л. – н.и.х.; Шарофзода Ф.А. – н.и.техникӣ; Давлатшозода А.Ш. – н.и.педагогӣ, дотсент; Абдулло А.Р. – н.и.х., дотсент; Қосимзода Ф.М. – н.и.х., дотсент; Абдуллозода Н.Р. – н.и.х.; Воҳидзода А.М. – н.и.х.; Шарифзода П.Р. – н.и.х.; Аҳёзода Ш.Т. – н.и.х.; Қодирзода Ғ.Н. – н.и.х.; Солеҳзода Ф.Ф. – н.и.х.; Нуъмонов Т.И. – н.и.техникӣ; Хокиров Р.Г. – н.и.филологӣ, дотсент; Саидолимов К. – н.и.филологӣ, дотсент; Юсуфзода А.Ю. – н.и.т.; Холбойзода Б.Э. – н.и.и.; Хушвахтзода Х.Х. – н.и.т.; Асламов Б.С.

Котиби масъул:	Самиевзода Б.С.
Масъули нашр:	Нарзуллозода С.С. – н.и.х., дотсент
Мухаррирони масъул:	Саидолимов К. – н.и.филологӣ, дотсент; Хокиров Р. – н.и.филологӣ, дотсент
Мухаррири техникӣ:	Холзода Б.М.

© Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2026

*Назари ҳайати таҳририя метавонад ба ақидаи муаллифон мувофиқ набояд. Барои мазмунӣ мақолаҳо ва маълумоти пешниҳодшуда муаллифон шахсан масъул мебошанд. Ҳангоми пурра ё қисман чоп намудан, истифода бурдан, истинод ба сарчашма ҳатмист.

МУНДАРИҶА

Раҳмонзода, А. Назари иҷмоли доир ба дастури амалии Раҳимзода Р.Х. тахти унвони “Мароми Пешвои миллат дар таҳкими низоми сиёсӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ”	5
Сангинзода, Д. «Парчами нанг» ҳамчун ойинаи ҳуқуқии Ваҳдати миллӣ ва Истиқлолияти давлатӣ дар шеърҳои Нихонӣ	15
Солиев, К.Х. Саҳми Раҳимзода Р.Х. дар таҳкими Ваҳдати миллӣ тавассути рушди илми фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ	19
Комилов, Д.Р., Самиъзода, Б.С. Инъикоси фалсафаи роҳбарӣ дар асари «Ҷазираи Пешво»-и профессор Раҳимзода Рамазон Ҳамро	22

БАҲШИ ИЛМҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИ ВА ҶАМӢЯТИ

Муҳаммад, С.А., Асламов, Б.С. Масоили амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон: назари геополитикӣ	30
Шарифзода, С.С. Тоҷикистон ва Узбекистон: таҳаввули ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ дар марҳалаи нав	37
Комилов, Д.Р., Давлатзода, С.М. Нақши Мӯсо Диноршоев дар дифои мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷик	48
Комилов, Д.Р., Саъдуллоева, Г.М. Аз захми таърих то дарси миллӣ: герменевтикаи сулҳи тоҷикон	57
Қосимов, Ф.М., Иброҳимзода, Ш. Ҷаҳонишавӣ ва амнияти миллӣ: омилҳои ҳамбастагӣ	68
Неъмонов, Б.З. Сарнагун гардидани Амроти Бухоро аз нигоҳи Муҳаммадали Балҷувонӣ	73
Султонзода, Б.С., Тоҳирӣ М.Т. Инъикоси қоидаҳои низоми ҳарбӣ ва лавозимоти ҷангии лашкари Амроти Бухоро дар асарҳои Садриддин Айнӣ	78
Шарифхонзода, М.Ш., Бобиева, М. Таҷрибаи роҳбарии Маргарет Тэтчер ҳамчун намунаи роҳбарии занон дар сиёсат	85
Асламов, Б.С., Дадазода, Д.О., Убайдуллоев, Ш.Э. Инъикоси муқовимат ба экстремизму терроризм дар паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон	92
Бойзода, Д.Д. Социологические аспекты управления ОВД в борьбе с преступностью.....	100
Дустзода, Т.С. Пайдоиш ва фаъолияти гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ ҳамчун хатар ва зухуроти номатлуби ҷомеаи башарӣ: назари таҳлиلى	105
Халимзода, Д.О. Табдили қазияи Афғонистон ба низои байналмилалӣ ва оқибатҳои он	111
Ниязов, Б.З. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун бунёдгузори сайёҳии кишвар.	118
Қудусзода С.Ф. Моҳияти идоракунии иҷтимоӣ: ҷанбаи сотсиологӣ	121

БАҲШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Давлатшозода, А.Ш. Мирзо Турсунзода аз назари бузургони миллатҳои гуногун	126
Ҳокимов, Р.Г. “Шоҳнома” - санади худшиносии миллӣ	131

Тоҳирӣ, М.Т., Солеҳзода, Ш.С. Аз барнома то фарогирӣ: мақоми шеър дар таълими адабиёт	140
Фарҳодова, С.А. Забон тоҷикӣ – оинаи таърихи миллат	147
Султонзода В.И. Масоили педагогии низоми маориф дар шароити муосир	151

БАХШИ ИЛМҲОИ ТАБИЙ, РИЁЗӢ ВА ДАҚИҚ

Нарзуллоев, С.А., Иброҳимова, Т.В. Нақши иқтисоди рақамӣ дар татбиқи ҳукумати электроники Ҷумҳурии Тоҷикистон	155
Ғафуров, М.Ҳ. Иброҳими, Ю. Татбиқи усули стахостикии таҳияи калиди бадалсозӣ бо истифодаи униграммаҳои объектҳои матнӣ	159
Одилзода, О.О., Холзода, Б.М. Киберҳамлаҳо ва ҳифз аз онҳо	164
Раҳматшозода, С.Р. Таҳким ва густариши аҳамияти илмҳои дақиқ дар шароити истиқлоли давлатӣ	169

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛАҲО

НАЗАРИ ИҶМОЛӢ

доир ба дастури амалии Раҳимзода Р.Ҳ. таҳти унвони
“Мароми Пешвои миллат дар таҳкими низоми сиёсӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ”
(Душанбе: Матбааи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2026. – 184 с.)

РЕЗЮМЕ

на практическое пособие Р.Х. Рахимзода под названием «Цель Лидера нации в
укреплении политической системы и правопорядка»
(Душанбе: Типография МВД Республики Таджикистан, 2026. – 184 с.)

OVERVIEW

of the practical guide by R.H. Rahimzoda titled “The Vision of the Leader of the Nation in
Strengthening the Political System and Legal Order” (Dushanbe: Printing House of the Ministry of
Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, 2026. – 184 p.)

РАҲМОНЗОДА АБДУҶАББОР
RAHMONZODA ABDULJABBOR

*Академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Академик Национальной академии наук Таджикистана
Academicians of the National Academy of Sciences of Tajikistan*

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯзҳо аз ҷониби сокинони кишвар ҳамовозии гарм пайдо намуда, дар аксари шабакаҳои иҷтимоӣ ва матбуоти даврӣ афроди касбу кори гуногун назару андешаҳои худро ҷиҳати муҳтавои Паём баён намуда истодаанд.

Вобаста ба моҳият ва аҳаммияти Паём Раҳимзода Р.Ҳ. - Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастури тарғиботиеро бо номи “Мароми Пешвои миллат дар таҳкими низоми сиёсӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ” таҳия ва интишор намудааст, ки паҳлуҳои гуногуни Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бар гирифта, дар он фикру андешаҳои судманд ифода ёфтаанд.

Дар сарсухани дастур муаллиф доир ба нақши Паём дар таҳкими низоми давлатдорӣ ва ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоӣ сухан гуфта, ин санади муҳимро дар сохтори идораи президентӣ ниҳоят арзишманд мешуморад ва онро дар ҳаёти ҷомеа, баррасии вазъи ҷаҳони муосир, пайомадҳои охир, масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи шахрвандон

ва тарбияи насли наврас саривақтӣ ва мубрам медонад.

Сарсухан дорои эпиграфи манзум буда, муроди муаллифро пурра ифода менамояд. Дар он номбурда ба саҳми Пешвои миллат баҳои баланд дода, пурарзиш будани Паёмро таъкид месозад. Шеър оҳанги баланди ватандӯстона касб карда, мақсаду мароми шоирро пурраю ҳадафнок ифода менамояд:

*Зи таҳлили ҳақиқат дарк шарҳи
ҳол мегардад,*

*Ҳадиси ғайб пеши ҳақталошон
фол мегардад.*

*Агар зимнан тааҷҷуб дар амал илман
шавад тафсил,*

*Гумонҳоро далелани дар тавозун
лол мегардад.*

Бо ин ишора, муаллиф илман таҳия шудани Паёмро тасдиқ карда, аз таҳлилҳои амиқ ва пешниҳодҳои мушаххас иборат будани ин санади сарнавиштсозро равшан мекунад ва ҳамзамон, ба ҳамаи гумонҳои бадхоҳон ҷавоби мусбат додани Паёмро тасдиқ менамояд.

Баъди чунин абёти пурмуҳтаво муаллиф бо далелҳои муътамад афзалиятҳои Паёмро шарҳ дода, нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун як пешсафи миллӣ, шахсияти

барчааст, роҳбари сиёсӣ ва ҳомии халқи тоҷик ошкор менамояд ва озодона суҳангӯиву андешаронӣ кардани ӯро далели пуртаҷрибагӣ, донишмандӣ ва камали кордонии Пешвои миллат медонад.

Ба андешаи муаллиф, ин усули муҳокимаронӣ аз таҷрибаи бузург ва дониши баланд доштани Сарвари давлат сарчашма гирифта, диққати ҳозиринро бештар ба худ ҷалб менамояд ва аз маҳорату истеъдоди модарзодии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дарак медиҳад.

Дар баробари ин, Раҳимзода Р.Ҳ. ишора мекунад, ки дар Паём пайомадҳои ногувори зухуроти номатлуби ҷомеа, шомил шудани иддае аз ҷавонон ба гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ дуруст шарҳ ёфта, ба масъалаи пешгирии ҷавонон аз ин амалҳои номатлуб диққати махсус дода шудааст. Ба ғайр аз ин, муаллиф таъкид мекунад, ки Паём вазъи сиёсӣ ҳуқуқӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, фарҳангию маданӣ ва баланд бардоштани некуахлоқии аҳолиро возеҳифода карда, ба сифати раҳнамо хидмат менамояд.

Махсусан, муаллиф ба ташаббусҳои созидаи Пешвои миллат доир ба эҳё намудани таърих, ормонҳои миллӣ, анъанаҳои неки гузаштаи халқ баҳои воқеӣ дода, хидмати шоистаи Сарвари давлатро дар осон намудани мушкилоти мардум, баҳусус таъмин намудани аҳоли бо неруи барқи доимӣ, бунёди роҳҳо, баланд бардоштани маоши кормандони соҳаҳои гуногун таъкид намуда, ба мазмуни Паём ва ироаи он аз ҷониби Пешвои миллат баҳои дурусту ҳаққонӣ медиҳад ва ин санади тақдирсозро барои пешрафти давлат, таъмини сулҳу субот ва амнияти миллӣ арзишманд медонад.

Дар муқаддимаи дастур муаллиф дар бораи рукни муҳимми низоми идораи давлат будани Паём изҳори андеша карда, мактаби давлатдорӣи Пешвои миллатро яке аз падидаҳои муҳим дар ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон медонад. Дар баробари ин, ба шарҳи Паём оғоз карда, моҳияти онро чунин маънидод

менамояд: “Паём ҳамчун ҳуҷҷати стратегӣ ва барномаи мукаммали бунёд ва рушди давлат, таҷассумкунандаи ҳукумати давлатӣ ва нишони возеҳу равшани истиқлоли милливу сиёсии кишвар аст”.

Тафсири мазкур моҳияти концептуалии Паёмро дуруст муайян менамояд. Муаллиф, дар ин замина Паёмро як ҳуҷҷати муҳимми стратегӣ ва барномавӣ дониста, нақши онро дар таҳкими давлатдорӣ, таъмини суботи сиёсӣ ва дар замири шахрвандони кишвар бедор кардани ҳисси худшиносӣ пурахаммият медонад. Баробари ин, дар арафаи 35-солагии соҳибистиқлолии мамлакат ироа шудани онро муаллиф мусбат арзёбӣ карда, дастурҳои Сарвари давлатро барои дар сатҳи баланд баргузор намудани ин санаи таърихӣ саривақтӣ мешуморад.

Диққати Раҳимзода Р.Ҳ.-ро бори дигар суҳбатҳои озодаи Пешвои миллат дар рафти ироаи матни Паём ба худ ҷалб карда, тарзи баёнӣ андешарониро “қудрати бузурги маънавию мантиқӣ” як инсони ватандӯсти асил медонад. Ба назари муаллиф, суҳанронии озодаи Пешвои миллат, ки аз қарри дил ва аз меҳру муҳаббати беандозаашон ба Ватан сарчашма мегиранд, барои шахрвандони кишвар, баҳусус ҷавонон пурахаммият мебошанд.

Вай бо тарзи муҳокимаронӣ, ифодаи мантиқӣи фикр ва дорои панду андарзҳои ҳаётӣ будани суҳанони озодаи Пешвои миллат баҳои воқеӣ дода, ба ин восита, як паҳлуи барҷастаи шахсияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллиро равшан карда, мақсадашро бо чунин байти пурмазмун ҷамъбаст менамояд:

*Ҳарф зад бо мардумаш бо порсӣ –
дурри дарӣ,*

*Шуд баён андешаҳо, бодо ҳалолаш
сарварӣ!*

Дар зербанои ин байт шоир ба шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва бо забони ноби тоҷикӣ озодона, боваринок ва самимӣ суҳан гуфтани ӯ баҳои баланд дода, сайри таърихӣ ба ташаккул ва таҳаввули забони тоҷикӣ менамояд ва

мақому манзалати забони тоҷикиро дуруст муайян мекунад.

Муаллиф бо як муҳаббати хос ба давраи Сомониён ва шукуҳу ҷалол пайдо кардани забони тоҷикӣ дар ин давра рӯҷӯи олимона карда, дар ин замина арзи ҳастӣ намудани нобиғаҳои бемисл ва бо забони ноби тоҷикӣ эҷод кардани осори гаронбаҳоро таъкид месозад. Барои тасдиқи фикрҳои Ҷ. Раҳимзода Р.Х. аз “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ, ки доди суҳанро додаву таърихи халқи тоҷик ва тамоми эронитаборонро аз замони куҳан то давраи нави таърихӣ зинда гардонидаст, ёд мекунад ва таъкид менамояд, ки баёну андешаҳои Сарвари давлат аз каломии Рӯдакию Фирдавсӣ сарчашма гирифтаанд ва ниҳоят латифу дилкаш мебошанд. Вай бо риоя кардани меъёри забонӣ ва диққати аҳли толорро ба худ ҷалб карда тавонистани Пешвои миллат аҳаммият дода, ба маҳорати суҳанварии Сарвари давлат арҷ мегузорад.

Дар ин замина, муаллиф маънои “паём”-ро шарҳ дода, ҷанбаи сиёсии ин мафҳумро возеҳ ошкор месозад ва барои тасдиқи фикрҳои Ҷ. Раҳимзода аз гуфтаҳои олимони тоҷик ва назариятчиёни Ғарб, аз ҷумла Гегел мисол оварда, хусусияти концептуалӣ касб кардани паёмро шарҳ медиҳад. Дар ин ҷо биниши муаллиф пояи илмӣ касб карда, барои муайян намудани моҳияти “паём” нақши муҳим мебозад.

Дар боби якум, ки “Ҷанбаҳои гуногуни таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ” номгузорӣ шудааст, муаллиф ҷанд масъалаи муҳимро, ки аз Паём сарчашма мегиранд, баррасӣ карда, онҳоро барои равшан шудани моҳияти ин санад муҳим арзёбӣ менамояд.

Махсусан, муаллиф нақши Сарвари давлатро дар ҳимоя ва таъмини арзишҳои истиқлоли миллӣ ва талошҳои ӯро барои расидан ба кишвари рӯ ба рушд дуруст таҳлил карда, дастури супоришҳои Пешвои миллатро дар пайдарҳамӣ таҳлил менамояд.

Раҳимзода Р.Х. махсусан ба қисмати аввали Паём, ки ба боло

рафтани имиҷи давлати тоҷикон тааллуқ дорад, муфасссал истода, қабул шудани як қатор қатъномаву қарорҳоро аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ, бахусус СММ ва ЮНЕСКО дуруст шарҳ дода, пурахамият будани онҳоро на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои ҷомеаи ҷаҳонӣ таъкид менамояд. Дар ин ҷода, саҳми Пешвои миллатро дар пешниҳод кардани чунин ҳуҷҷатҳо бо ифтихор ёдовар шуда, қайд мекунад, ки Роҳбари тоҷикони ҷаҳон ба ҳифзу ҳимояи мероси фарҳангӣ ва таърихӣ халқи тоҷик бо назари нек муносибат карда, барои нигоҳ доштани дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ кардани ёдгориҳои таърихӣ, инчунин, ба мероси фарҳангии ҷаҳон ворид кардани онҳо шахсан талош мекунанд.

Аз ҷониби созмонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро муаллиф, пеш аз ҳама ба боло рафтани эътибор ва мақоми шоиста касб кардани шахсияти ҳудӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар миёни созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ алоқаманд медонад. Дар ин замина, муаллиф пешниҳодҳои навбатии Сарвари давлатро барои ғиромӣ доштани таърих ва фарҳанги тоҷикон, аз ҷумла дар пойтахти мамлакат таъсис додани “Конуни тамаддуни ориёӣ” ва “Маркази байналмилалӣ Наврӯз” арзишманд дониста, аз ҳар ду пешниҳод изҳори шодмонӣ менамояд.

Пешниҳодҳои мазкур, ба ақидаи муаллиф, дар шинохти таърихӣ халқи тоҷик, бедор кардани ҳисси худшиносӣ ҳудодоҳии наврасону ҷавонон нақши муҳим мебозанд ва ҷаҳониро аз таърихи куҳан доштани тоҷикон оғаҳ месозанд. Эҳтиром ба таърихи қадима, зинда кардани осори маънавии гузаштагон ва зинда кардани мероси моддию маънавии пешин, ба пиндошти муаллиф, танҳо ба шахсе мисли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон даст медиҳад, ки бо тамоми ҳастии хеш Ватанашро дӯст медорад ва фарзандвор ба қадри таърихи халқаш мерасад. Ин концепсияи ҳувиятсозро Раҳимзода Р.Х. ҳамчун ҷавҳари

худшиносию худогоҳӣ муаррифӣ карда, ба он баҳои баланд медиҳад.

Пас аз ин, муаллиф ба масъалаҳои хифзу амнияти сарҳадот диққат дода, аз хидматҳои шоистаи Пешвои миллат ёд мекунад. Махсусан, ҳалли қазияи сарҳади Тоҷикистон ва Қирғизистон таваҷҷуҳи муаллифро бештар ба худ ҷалб кардааст. Дар ин ҷода талошҳои пайвастаи Пешвои миллатро махсус таъкид намуда, саҳми шоистаи ӯро дар роҳи расидан ба сулҳ муҳим арзёбӣ мекунад. Муаллиф дар робита ба пешомади мазкур менависад: “Дар ҳақиқат, ин мушкилоти садсолаҳо аз муноқишаҳои сарҳадӣ ба муноқишаҳои сиёсӣ байналмилалӣ мубаддал шуд ва боиси фоҷиаҳои хеле вазнин гашта, чандин нафаронро ба ҳалокат расонида, фазои минтақаро ноором ва нигаронкунанда карда буд, ... бо иродаи сиёсии роҳбарони ду кишвар ҳаллу фасли худро ёфт”.

Воқеан, ҳар ду сарвари давлат баъри расидан ба сулҳи пойдор ва дарёфти ҳалли муноқиша талошҳои зиёд карданд ва дар ниҳоят ба мақсад расида, санади ниҳоят муҳимро ба имзо расониданд, ки ба ишораи муаллиф, саҳми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин кори бузург шоистаи таҳсин мебошад. Муаллиф, инчунин дар бораи моҳияти “Эълонии Хучанд доир ба дӯстии абадӣ” ва мулоқоти се роҳбари ҳаммарзу ҳамсоя, сарони давлатҳои Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон назари нек баён карда, ин дидорбиниро дар таъмини суботу амният ва рушди бомароми минтақаи Осиёи Миёна муҳим ва пураҳамият маънидод менамояд.

Муаллифи дастур дар бораи падид омадани дипломатияи миллӣ ва нақши Сарвари давлат дар ташаккули он аҳамият дода, бо мисолҳои равшан аз баромадҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар СММ ва қабули қатъномаҳои охирин, ки барои баланд рафтани мавқеи Тоҷикистон нақши созгор бозидаанд, бо самимият ҳарф мезанад. Ҳамзамон, майл ба сӯйи дипломатияи фарҳангӣ ва таъя ба неруи нарм

кардани Тоҷикистонро ба Сарвари давлат марбут дониста, саҳми ӯро дар муаррифии шоистаи кишвар арзишманд медонад. Ба ақидаи муаллиф, маҳз ҳамин муколамаи фарҳангӣ ва қабули санадҳо доир ба хифзу ҳимояи мероси таърихӣ, инчунин аз ҷониби сарони давлатҳои пешқадам дастгирӣ ёфтани ташаббусҳои пуарарзиши Пешвои миллат як қадами устувор дар раванди ташаккули дипломатияи миллӣ ва фарҳангӣ ба шумор меравад.

Масъалаҳои иқтисодии дар Паём баррасишударо муаллиф ҳамаҷониба таҳлил карда, аз ҳама бештар ба соҳаи энергетика, ки талаботи рӯзафзуни халқ ва пешрафти давлатро таъмин менамояд, аҳамият додааст. Муаллиф ба бунёди неругоҳи барқӣ-обии Роғун, ки дар сиёсати Роҳбари давлат яке аз ҳадафҳои пуарарзиш мебошад, муфасссал истода, хидмати Сарвари давлатро дар бунёди ин иншооти аср бесобиқа медонад. Таъкид мешавад, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ба сари қудрат омаданашон ба масъалаи эҳтиёҷоти халқ ба неруи барқ таваҷҷуҳ зоҳир карда, ҷиҳати дарёфти роҳҳои ҳалли он корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд, ки яке аз онҳо бунёди ин иншооти азим мебошад. Вай ҳар сол як ё ду маротиба бо қору фаъолияти коргарону муҳандисони ин иншоот шинос шуда, бо онҳо мулоқот менамояд ва хидмати онҳоро кадр мекунад.

Маҳз талошҳои пайвастаи Роҳбари давлат буд, ки ду агрегати неругоҳ ба қор даромад ва муҳлати ҳаракати агрегати сеюм соли 2027 муқаррар карда шуд. Бо ин восита, давлат як қадами устувор дар роҳи расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ниҳода, мушкилоти мардумро ҳал менамояд. Ҳамин ташаббуси Сарвари давлатро муаллиф як муваффақияти бузург муаррифӣ намуда, ишора мекунад, ки: “Ин дастовард баъри таъмини амният ва иқтисодии мудрофавии кишвар мусоидат карда, аҳамияти стратегӣ дорад”.

Бешак, таъмини аҳоли ба неруи барқӣ доимӣ ва афзун кардани иқтисодии

саноатии Тоҷикистон яке аз мақсадҳои неки Пешвои миллат мебошад. Ҳамин нуктаро муаллифи мақола дуруст шарҳ дода, хидмати Сарвари давлатро дар ин чода дуруст муайян менамояд. Дар баробари ин муаллиф ба масъалаҳои дигаре, ки ба бахши иқтисоди миллии вобаста аст, аҳамият дода, роҳҳои пешрафти соҳаҳои афзалиятноки кишварро дуруст баррасӣ менамояд.

Муаллиф ба мушкилоти баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии халқ, ки яке аз қисматҳои пураҳамияти Паём ба шумор меравад, диққат дода, саҳми Пешвои миллатро дар ҳалли ин мушкилот дуруст равшан менамояд. Қабул шудани се ҳуҷҷати стратегиро дар ин самт, инчунин амалӣ гардидани Барномаи давлатиро, ки дар самти паст кардани камбизоатӣ ва бо ҷойи қор таъмин намудани аҳолии хидмат менамояд, муҳим ва саривақтӣ медонад. Ба ақидаи Р.Ҳ. Раҳимзода: “Таваҷҷуҳ ба сатҳи некуаҳволии халқ, давоми мантиқии сиёсати ғамхоронаи Сарвари давлатро инъикос намуда, барои таъмини шароити арзандаи ҳаёти шаҳрвандон ва боло бурдани сатҳи зиндагии аҳолии мусоидат менамояд”.

Дар ҳақиқат, ин принсип барои Роҳбари давлат авлабият касб карда, дар роҳи ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии халқ нақши созгор мебозад.

Бо ин мақсад, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои зиёд намудани маоши кормандони муассисаҳои бучетӣ, нафақаи нафақахӯрон ва стипендияи донишҷӯён иқдом гирифтанд, ки ҳар кадом барои беҳтар шудани некуаҳволии мардум ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ самараи дилхоҳ ба бор меоранд.

Дар дастур ба масъалаи таваҷҷуҳи Пешвои миллат ба соҳаи илму маориф ишораҳои саривақтӣ рафта, таъкидҳои Сарвари давлат муҳим доништа мешавад. Махсусан, ба масъалаи тарбияи аҳамият додани падару модар, омӯзгори ва аҳли ҷомеа ро муаллиф муҳим шуморида, ба ишораи Пешвои миллат: “вақте наврасону ҷавонон бесавод мемонанд, ҷомеа ба таассубу хурофот ва

ҷаҳолат гирифта мешавад”, таъкид карда, таъкиди Президенти мамлакатро барои ҷомеаи имрӯза саривақтӣ мешуморад. Агар ниҳодҳои зарурӣ, аз ҷумла ҷомеа, падару модар ва мактаб ба масъалаи гирифтани пеши роҳи таассубу хурофот аҳамият надиханд, барои боло рафтани сатҳи донишу мафкураи миллии талош накунад, албатта, расидан ба ҷаҳонбинии муосир мушкил мегардад.

Аз ин рӯ, муаллиф ба нақши омӯзгор ва падару модар дар тарбияи наврасон ва ҷавонон диққати махсус додаанд. Дар ин замина ишораҳои Президенти мамлакатро, ки “ояндаи давлату миллат ба насли босаводу донишманд” вобаста мебошад, асос карда, ислоҳоти соҳаи маорифро дастгирӣ менамояд ва ҷонибдори пешрафти ин соҳаи калидӣ мебошад.

Қисми дуюми рисола “Таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ ва амнияти ҷамъиятӣ” ном дорад. Муаллиф дар ин қисм, пеш аз ҳама ба унсури калидӣ табдил ёфтани “таъмини амнияти субот” таваҷҷуҳ зоҳир карда, нуктаҳои Паёмро вобаста ба масъалаи мазкур муҳим мешуморад.

Ба пиндошти муаллиф, солҳои охир яке аз омилҳои таҳдид ба маънавияти ҷомеа ин майл кардани рӯ овардани гурӯҳи одамон, аз ҷумла ҷавонон ба фарҳанги бегонапарастӣ, таассубу хурофот мебошад. Дар Паёми Президенти мамлакат ин нукта махсус таъкид шуда, яке аз масъалаҳои доғи рӯз доништа мешавад. Ба ақидаи муаллиф, тамоми кишрҳои ҷомеа ро зарур аст, ки ба хотири пешгирӣ кардани ин хатарҳои таҳмилий дар ҳамаҷойӣ дастуру супоришҳои Сарвари давлатро бояд амалӣ намоянд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ин хатарҳо қувват гирифта, ба пешрафти ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ҷунин ҳолат, - мегӯяд муаллифи дастур, - бетарафиро пеша кардани кишрҳои фаъоли ҷомеа зарар оварда, оқабатҳои бадро ба бор меоранд.

Аз ин нуқтаи назар, пешниҳод мекунад, ки ҳамаи шоҳаҳои ҳокимиятро зарур аст, ки якҷо бо ниҳодҳои давлатию ҷамъиятӣ ҷиҳати гирифтани пеши роҳи хурофот ва бегонапарастӣ талош намоянд ва дар таҳкими давлати мутамдин, ки ҳадафи созандаи Сарвари давлат мебошад, муттаҳид гарданд.

Ба ақидаи муаллиф, дар ин сурат вазъ беҳтар шуда, хувияти миллӣ баланд меравад ва зухуроти бегонапарастӣ аз мафкураи одамон дур шуда, шаҳрвандон зерӣ парчами фарҳанги миллӣ муттаҳид мегарданд.

Як масъалаи ба ин муаммо алоқаманд - аз тафаккури маҳаллӣ ба тафаккури миллӣ роҳ кушодан аст. Танҳо дар ҳолати расидан ба мафкураи миллӣ мо метавонем концепсияи ваҳдати миллиро устувор созем ва барои инкишофи давлату миллат роҳи васеъро боз намоем.

Ҳамин нуктаро муаллифи дастур дуруст шарҳ дода, хурофотро ҳамчун зухуроти номатлуб маҳкум мекунад ва андешаашро бо чунин абёт ҷамъбаст менамояд:

*Аз хурофотаиш наёбад ҳеҷ давлат рушд,
дон,*

*Ҳаст ифротӣ хурофотӣ раҳи захру
зиён.*

*Роҳ як бошад халосӣ аз илоҷи ҳарду дард,
Пеш рав, доим бихону илм дону боз хон.*

Бояд гуфт, ки муаллифи рисола шоири боистеъдод буда, баъзан нуктаҳои муҳимми таъкиди Президенти мамлакатро ба риштаи назм мекашад ва бо абёти пандомӯз касонеро, ки моҳияти зарари хурофотро дарк намеkunанд ва илму донишро шиори зиндагии хеш қарор намедиханд, ҷавоби саҳеҳ медиҳад. Шоир ва олим дар ин абёт ба таври хитоба даъват менамояд, ки хурофот ва ифрот зарар дошта, дониш гирифтани илм омӯхтан манфиати бештар дорад. Чунин ифодаи фикр ҳадафманд буда, ҷанбаи баланди маънавӣ дорад ва инсонро ба роҳи дуруст ҳидоят менамояд. Вобаста ба ин, муаллиф пешниҳод мекунад, ки муттасил бо ҷавонон

мулоқоту вохӯриҳо доир кардан, амалҳои номтлубро шарҳ додан ва ба сӯйи донишомӯзӣ ҷалб кардани онҳо, дар шароити имрӯза зарур ва ҳатмӣ мебошад. Ба ақидаи муаллиф, танҳо донишу ҷаҳонбинии пешрафта, маърифати баланд ва волоияти қонун асос мешавад, ки давалат пеш равад, амният дар кишвар устувор ва ба раванди рушд роҳи васеъ боз гардад.

Муаллиф доир ба масъалаи тақлид кардани бархе қонуну духтарон ба тарзи либоспӯшии бегона низ таваҷҷуҳ зоҳир карда, ин зухуротро саҳт маҳкум менамояд. Чунин раванд бо таъсири филмҳои хориҷӣ ва тарғиби шабакаҳои иҷтимоӣ вориди мафкураи баъзе бонувони тоҷик шуда, онҳо аз тарзи либоспӯшии миллӣ дурӣ меҷӯянд ва фарҳанги бегонаро ташвиқ меkunанд. Қисме аз бонувон бо ин амали нодуруст ба фарҳанги миллӣ иснод меоваранд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки “бо истифода аз либоси миллии аҷдодӣ, бидуни амалҳои бегонапарастона, метавон аз тамоми талаботи аркони мазҳаби ҳанафӣ, дини мубини ислом ва шариатро риоя ва амалӣ намуд”. Бо чунин андеша муаллиф муҳокимаҳои ҷамъбаст карда, таъкид мекунад, ки мо сарвати маънавӣ, фарҳанги миллӣ, тарзи либоспӯшии тоҷикиро бояд аз даст надихем ва ба пойдеории суннатҳои миллӣ диққати бештар намоем.

Президенти мамлакат шаҳрвандони кишварро ба эҳёи фарҳанги миллӣ ва ҳудогоҳиву худшиносӣ даъват карда, садоқат ба Ватанро омили муҳимми истодагӣ ба ҳар гуна мафкураи хатарнок медонанд. Пас, ба ақидаи муаллиф, рӯ овардан ба илму дониш, омӯхтани таҷрибаи пешқадам, аз бар кардани донишҳои муосир, кадр кардани фарҳанги миллӣ ягона роҳи устувор нигоҳ доштани истиқлоли давлатӣ мебошад.

Баробари масъалаҳои мазкур муаллифи дастур доир ба моҳияти маърифати ҳуқуқӣ сухан ронда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон шудани соли 2024-ро ҳамчун “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ӯраҳамият медонад ва онро барои

баланд бардоштани дониши ҳукукии аҳоли ва таъмини дастрасии ройгон оид ба масъалаҳои ҳукуқӣ ниҳоят муҳим арзёбӣ менамояд. Воқеан, дар муддати кӯтоҳ сохторҳои марбута барои таъшиқи дастури Пешвои миллат тадбирҳои судманд андешида, қорҳои назаррасеро ба сомон расониданд.

Муҳимияти масъаларо ба инобат гирифта, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баъди як сол аз СММ дархост намуданд, ки пешниҳоди Тоҷикистонро дар бораи эълон кардани “Соли байналмилалӣ маърифати ҳукуқӣ” дастгирӣ намояд. Хушбахтона, моҳи декабри соли гузашта, Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ дар хусуси эълон кардани соли 2027 ҳамчун “Соли байналмилалӣ маърифати ҳукуқӣ” қабул гардид.

Муаллиф ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро саривактӣ дониста, ба ибтиқори Сарвари давлат баҳои баланд медиҳад. Баробари ин, доир ба қонунҳои амалкунандае, ки танзими расму ойин, масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак ва тарбияи ватандӯстонаи шаҳрвандонро таъмин менамоянд, суҳан ронда, нақши онҳоро дар боло рафтани маърифати ҳукуқӣ ва мубориза бар зидди хурофоту таассуб муҳим арзёбӣ мекунад.

Ҳамзамон, ба муқобили тангназарон ва манфиатҷӯёне, ки барояшон миллат ва давлат аҳаммият надоранд ва аз дастовардҳои кишварамон норозӣ ҳастанд, баромад карда, амалҳои нодурусту зишти онҳоро маҳкум менамояд. Дар баробари ин, даъват ба амал меоварад, ки баҳри расидан ба суботи сиёсӣ ва иҷтимоӣ бояд ҳама дар атрофи Роҳбари давлат муттаҳид шуда, сиёсати ватандӯстонаи ӯро дастгирӣ намоянд.

Дар ин замина, муаллиф ба шарҳи мафҳуми “давлат” гузашта, ақидаҳои сиёсатмадорон, файласуфону иҷтимошиносонро баррасӣ карда, андешаи файласуфи фаронсавӣ Арон Р.-ро, ки пояи давлатро дар амният, қудрат ва нуфуз медонад, мисол оварда, ба шарҳи ин мафҳум машғул мешавад ва ҳар се

унсурро зербинои давлат маънидод менамояд.

Пасон, ақидаи Афлотунро ба ёд оварда, нишонаҳои давлатдориро муайян менамояд ва аз нуқтаи назари диалектикаи муосир нақши давлатро дар рушди ҷомеа шарҳ дода, доир ба донишу истеъдоди муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун поягузори давлати миллӣ дар садаи бисту якум баҳои баланд медиҳад ва хидматҳои ӯро дар муътадил гардонидани вазъии ҷомеа, аз байн бурдани муноқишаҳо ва аз шароити бӯхронӣ ба шароити ороишта табдил додани давлати миллӣ махсус таъкид менамояд.

Раҳимзода Р.Ҳ. нақши ҷавононро дар ҷомеаи имрӯза назаррас арзёбӣ карда, гуфтаҳои марбутаи Пешвои миллатро дар Паём амри муҳим мешуморад. Муаллиф аз ҷониби Пешвои миллат дастгирӣ ёфтани ҷавононро зикр намуда, неруи созанда будани онҳоро шарҳ медиҳад. Номбурда таъкид менамояд, ки Роҳбари давлат дар сиёсати худ ҷавононро қишри бозғайимодии ҷомеа дониста, нисбат ба онҳо ғамхориҳои зиёд мекунад. Ба ғайр аз ин, муаллиф аз ҷавонон даъват ба амал меоварад, ки илми давлатдорӣ, сарварӣ ва низомиро аз муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон омӯзанд ва таҷрибаи ӯро сармашқи қори худ намоянд. Таъкиди муаллиф пуарарзиш ва бамаврид мебошад.

Воқеан, Пешвои миллатро имрӯз ҷомеаи Тоҷикистон ва берун аз он ҳамчун шахсияти тавонманд, сарвари пуртаҷриба, инсонии қордон ва сиёсатмадори дурандеш эътироф менамоянд. Махсусан, барои ҷавонони тоҷик мактаби сарвари муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон манбаи омӯзиши сабақи сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Ин мактаб метавонад насли ояндасозро дар руҳияи ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ тарбия намояд ва роҳи дурусти раҳбариро сарвари ба онҳо омӯзонад.

Пураҳаммият будани мактаби сарвари Пешворо, Раҳимзода Р.Ҳ. дуруст шарҳ дода, ба он арҷ мегузорад ва бо пайравӣ аз сиёсати одилонаву оқилонаи Роҳбари давлат, хидматҳои муҳтарам

Эмомалӣ Раҳмонро дар рушди давлатдорӣ миллӣ шоистаи таҳсин медонад.

Масъалаи гаравидани ҷавонон ба ақидаҳои террористиву экстремистӣ муаллифи дастурро ба ташвиш оварда, заминаҳои пайдоиши ин зухуроти номатлубро возеҳу равшан шарҳ медиҳад. Ҳамзамон, ба муқобили шабакаҳои иҷтимоие, ки даъват ба ақидаҳои ифротӣ менамоянд, баромад карда, ҷавонро ҳушдор месозад, ки аз шунидану хондани маводи зараровар канораҷӯӣ намоянд ва зиракии сиёсиро аз даст надиҳанд. Барои пешгирӣ кардан аз ин амалҳои номатлуб, баланд бардоштани сатҳи маърифатӣ ҳукукии ҷавонро муҳим шуморида, дар руҳияи худшиносӣ тарбия кардани насли навро ҳадафманд медонад.

Баробари ин, таъкид менамояд, ки сохторҳои давлатӣ ва ғайриҳукуматӣ дар ин ҷода бояд зерӣ сиёсати Сарвари давлат боз ҳам муттаҳид шаванд ва ба муқобили ҳама гуна зухуроти ба ҷомеа зараровар муборизаи беамон баранд. Дар ин бора муаллиф чунин менависад: “Амниятӣ ҷомеа ва давлат, таҳкими суботу оромӣ ва ваҳдати миллӣ маҳаки бунёди ба таҷрибаи замони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосёфтаи рушди ҷомеа ва давлат эътироф мегарданд”.

Бо чунин ишораҳои пурмазмун муаллиф хидматҳои шоистаи Президенти кишварро дар роҳи расидан ба амниятӣ субот таъкид менамояд ва барои тасдиқи гуфтаҳои худ ба дуҷумин кишвари амн, баъди Сингапур, мубаддал шудани Тоҷикистони азизро дар соли 2025 мисол оварда, асоси ин суботро дар сиёсати дурусти Роҳбари давлат мебинад.

Президенти кишвар низ дар Паём ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир карда, аз ҷумла таъкид намуданд, ки “маҳз сулҳу субот, амниятӣ осоиш ва волоияти қонун имкон дод, ки мо рушди босуръати иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии сиёсии кишварро таъмин намоем”. Гуфтаҳои мазкур мазмунан фарогири концепсияи бузурги фалсафӣ иҷтимоӣ

буда, ҳақиқати равшанде мусбӣи ҷомеаи моро равшан менамояд.

Аз ин дидгоҳ, муаллиф бори дигар ҷомеаро ба ҳушёрӣ зиракии сиёсӣ даъват карда, хатарҳои номатлубе ба мисли терроризм ва экстремизмро маҳкум менамояд ва пурқувват кардани қорҳои фаҳмондадиҳиро миёни аҳоли, бахусус дар байни наврасону ҷавонон як омили муҳими равшанди амниятӣ медонад. Масъалаи мубориза бо нашъамандиро низ муаллиф барои ҷомеа ва мардум зараровар дониста, оқибатҳои онро дуруст шарҳ медиҳад ва таъкид мекунад, ки “нашъамандӣ метавонад омили содиравии дигар намудҳои ҷинояткорӣ ва як роҳи зиёд шудани шумораи беморони вирусӣ норасоии масъуниятӣ одам гардад”.

Дар ҳақиқат, мушкилоти мазкур на танҳо ба кишвари мо, балки ба соири давлатҳо хатар ворид кардааст. Дар якҷоягӣ мубориза бурдан ба муқобили ин вабои аср имкон медиҳад, ки пеши роҳи ин хатарӣ вазнин гирифта шавад. Ба ақидаи муаллиф, Тоҷикистон дар роҳи мубориза ба муқобили нашъамандӣ ва дигар маводи психотропӣ бо давлатҳои дигар қарордод ба имзо расонида, дар ин роҳ якҷоя муборизаи беамон мебарад ва барои гирифтани пеши роҳи ин бемории хатарнок талош мекунад.

Рушд ёфтани ҷиноятҳо бо истифода аз технологияи иттилоотӣ коммуникатсиониро муаллиф яке аз хатарҳои дигари ҷаҳонӣ маънидод менамояд. Вобаста ба ин, муаллиф рақамҳои зиёдро мисол меоварад, ки ҳамлаҳои киберӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ҷи гуна зарар ворид кардааст. Ин зухуротро муаллиф саҳт маҳкум карда, барои пешгирӣ намудани амалҳои номатлуб изҳори андеша менамояд.

Дар дастури мазкур Раҳимзода Р.Ҳ. сиёсати хориҷӣ кишварро воқеъбинона таҳлил карда, дар ин ҷода саҳми Пешвои миллатро шоистаи таҳсин медонад. Президенти кишвар дар ин муддат бо бисёр сарони давлатҳо дар дохил ва хориҷи мамлакат мулоқоту дидорбинӣ намуда, равобити дучониба ва бисёрҷонибаро

дар аксари самтҳои мутақобилан манфиатнок таҳким бахшидааст.

Махсусан, дар масъалаҳои обу иқлим, сулҳ, мубориза бо терроризму ифротгарӣ, қочоқи маводди муҳаддир ва ҷинояткорӣ муташаққили фаромиллӣ Пешвои миллат бо аксари давлатҳои пешрафта ҳамкорӣ карда, тарафдори сулҳу субот дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад.

Дар ин ҷода, муаллиф ба фаъолияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳои баланд дода, хидматҳои ӯро дар ин самт арзишманд дониста, муроҷишро бо ҷунин абёт ҷамъбаст мекунад:

*Гаит боло боз мавҷеи мақоми Пешво,
Бори дигар қард ӯ худро
ба мардум ошно.*

Дар ҳулосаи дастури таблиғотӣ муаллиф доир ба моҳияти Паём андеша ронда, ба хидматҳои шоистаи Роҳбари давлат баҳои баланд медиҳад. Муаллиф дуруст таъкид менамояд, ки “Паём аз аввал то ба охир барномаи мукаммали фаъолияти давлат на танҳо вазъи имрӯзро бо тамоми паҳлуҳои баррасӣ ва тафсир намуд, балки сабаб, омилҳои шаклгирӣ ва натиҷаи онро мавриди омӯзиш қарор дода, раванди пешрафт ва бурду бохти Ҳукуматро дар шароити мушаххаси таърихӣ арзёбӣ ва нақшаҳои муассири рушди умумимиллиро барои ояндаи дуру наздик муайян сохт”.

Ин баҳои ҳолисона ишорат бар он мекунад, ки муаллифи рисола ба Сарвари давлат ва андешаҳои ӯ эътимоди хос дорад ва аз нуктаҳои Паём илҳом гирифта, барои ҷомеа маводи ниҳоят пурмазмунро омода кардааст, ки дар шарҳи тавзеҳи мазмуну муҳтавои Паём ҳамчун воситаи таблиғотӣ нақши муҳим мебозад.

Бояд гуфт, ки Раҳимзода Р.Ҳ. истеъдоди баланди шеърнависӣ низ дорад ва чанд мачмуаи ашъораш то ба имрӯз бо таҳаллуси Ниҳонӣ ҷоп шуда, пешкаши хонандагон гардидааст.

Муаллиф дар мавзӯҳои муҳталиф шеър эҷод карда, ба масъалаҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ

аҳамияти зиёдтар медиҳад. Махсусан, тараннуми мавзӯи дӯстӣ, ваҳдати миллӣ, сулҳу субот ва амниятӣ ҷомеа дар ашъораш ҷойи намоёнро ишғол карда, шоир бо завқи баланд ва маҳорати хоса ба ин мавзӯҳо даст мезанад ва шеърҳои пурмазмуну дилкашро таълиф менамояд. Дар дастури мазкур низ аз ашъори шоирони гузаштаи тоҷик ва офаридаҳои ҳадаш беш аз 20 маротиба истифода карда, дар ҳар як байт ва рубоиву ғазалгунаи худ моҳият ва арзиши Паёмро шарҳ медиҳад ва хидматҳои Президенти кишварро ниҳоят самимона тасвир мекунад.

Муаллиф, баробари таҳлили паҳлуҳои муҳталифи Паём ва тасдиқи мулоҳизаҳои аз ашъори худ намуна оварда, мақсадашро бо шеър ҷамъбаст мекунад. Махсусан, вақте дар бораи қорнамоиҳои Пешвои миллат сухан меронад, оҳанги андешааш қавитар мегардад ва шӯҳрҳои бемисли Роҳбари давлатро бо назми оташбор ситоиш менамояд. Ҷунончи, муаллиф, ҳангоми ҳулоса кардани мушоҳидаҳои нисбат ба Паём саҳми Пешворо дар ироаи он тасвир карда, муроҷишро хеле зебо ба таври зайл баён мекунад:

*Бо шури дунявӣ ӯ қард таҳлили ҷаҳон,
Бо нубуғи маънавӣ ӯ қард эҳсоси замон.*

Дар ин байт шоир бо самимият қудрату қобилияти барҷастаи Пешворо ситоиш карда, дар зерӣ тафаккури дунявӣ баён шудани Паёмро дуруст ишора мекунад ва арзиши баланди маънавию ахлоқӣ доштани Паёмро таъкид месозад. Воқеан, Паём дар руҳияи афкори дунявӣ баён шуда, масъалаҳои иҷтимоиву маънавӣ пояи бунёди онро ташкил медиҳад. Шоирӣ нозукбин ҳамин паҳлуи пураҳамияти Паёмро ниҳоят шоирона дар байташ ҷамъбаст карда, истеъдоди бемисли Пешворо дар қироати он содаву раво бозтоб додааст.

Ҳамин гуна тасвирҳои ҷолиб ва мазмунҳои баланд дар дигар шеърҳои ӯриди дастургардида ба ҷашм мерасанд, ки аз маҳорати шоирӣ Ниҳонӣ дарак медиҳанд.

Ниҳонӣ, аз ҷумлаи адибонест, ки фавриятро меписандад ва ҳамеша ва дар ҳама ҳолат масъалаҳои доғи рӯзро дар ашъораш тасвир карда, бетарафиро пеша намекунад ва ором намеистад.

Шоир ҳар як чорабиниҳои фарҳангии таърихӣ, ҷашнҳои давлатию миллиро бесабона интизор шуда, дар ин мавзӯҳо шеър мегӯяд ва онҳо манбаи илҳами шоир мебошанд. Махсусан, қорномаву ташаббусҳои Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро зиёдтар васф карда, ба ҳар як амали инсондӯстони Пешвои миллат баҳои ҳақиқӣ медиҳад. Манзумаҳои ӯ “Пешвои муаззам”, бахшида ба Рӯзи Президент (Садои мардум, 2025, 19-уми ноябр), “Парчами мо” дар бораи Парчами давлатӣ (Ҷумҳурият, 2025, 24-уми ноябр), “Забон”, бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ (Ҷумҳурият, 2025, 5-уми октябр), “Панди нек”, бахшида ба авзои ҷомеа (Садои мардум, 29-уми декабр) аз ҳамин қабил мебошанд.

Дар ин манзумаҳо шоир бо муҳаббату самимият чехраи сиёсӣ ва иҷтимоии Пешвои миллатро таҷассум карда, нақши ӯро дар пешрафти мамлакат, таҳкими ваҳдати милли ва бедор кардани ҳисси худшиносӣ дар миёни ҷомеа воқеъбинона инъикос мекунад ва самараи меҳнати ӯро дар рушди Тоҷикистон ва шукуҳманд гардидани халқи тоҷик баръало зоҳир менамояд.

Дар манзумаи “Панди нек” шоир муҳити иҷтимоӣ ва вазъи кунунии кишварро тасвир карда, ҷавонро ба ҳондану аз бар кардани осори ниёгон даъват менамояд ва аз хидматҳои Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ёд карда, ободихои диёрашро ба заҳмату талошҳои шабонарӯзии вай марбут медонад. Шоир мақсадашро дар охир дуруст ҷамъбаст карда, андешаҳои ӯро ба таври зайл ифода менамояд:

*Агар хоҳӣ бихиште дар замин бо зиндагӣ
ёбӣ,*

Навидат медиҳам инак, дақиқан Тоҷикистон аст.

*Ниҳонӣ то тавонӣ, беш гӯ
аз некии дунё,*

*На бар ҳар марди дунё лаҳзаи хуш ҳар
дам имон аст.*

Дар охири манзумаи мазкур шоир аз таъкиди Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон: “Тоҷикистон, барҳақ бихишти рӯи замин аст” шоирона истифода карда, бори дигар собит месозад, ки Тоҷикистон, воқеан бо саъю кӯшиши Роҳбари давлат ба як гӯшаи бихиштосе табдил ёфта, ба макони зебои пешрафта мубаддал гаштааст.

Ин маскани аҷодӣ ҷойи мардони боимону ватандӯст мебошад ва ноҳалафону хоинонро намеравард ва ҳамеша бо шахсони маърифатпарвару маърифатҷӯиш ифтихор карда, тухми дӯстиро киштгардон менамояд ва аз самари боғи дӯстӣ баҳравар мегардад.

Ҷунин шеърҳои ватандӯстона ва пур аз андарзу ҳикмат дар ашъори Ниҳонӣ хеле зиёданд. Вай дар аксари ҳолат фавриятро меписандад, вазъи замон ва муҳити иҷтимоиро хуб дарк карда, дар шеърҳои ӯ ин мавзӯҳо ситоиш менамояд. Шоир таъҷилию бетаъхир аз пайи шарҳи масъалаҳои иҷтимоӣ шуда, возеҳу равшан мақсадро баён месозад ва ҳонандаро аз рӯйдоди муҳимми ҳаёти ҷомеа огоҳ менамояд.

Дар таҳлили Паём низ шоир ҳамин сабкро пеша карда, дар ҳар боб ва дар ҳар як ҷамъбасти фикр аз шеърҳои пурмазмун истифода карда, қимати дастурро афзун гардонидаст. Боварӣ дорем, ки дастури мазкур миёни ҷомеа ҳамовозӣ пайдо карда, дар муаррифии шоистаи Паёми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун маводди табиғотӣ хидмат хоҳад намуд.

«ПАРЧАМИ НАНГ»

ҳамчун ойинаи ҳуқукии Ваҳдати миллӣ ва Истиқлолияти давлатӣ дар шеърҳои Нихонӣ
(Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – 456 с.)

«ЗНАМЯ ЧЕСТИ»

**как юридический символ Национального единства и Государственной независимости
государства в стихах Нихони**
(Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – 456 с.)

«THE BANNER OF HONOR»

as a Legal Mirror of National Unity and State Independence in the Poems of Nihoni
(Dushanbe: ER-graf, 2018. – 456 p.)

САНГИНЗОДА ДОНИЁР
SANGINZODA DONIYOR

*Муовини директори Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*

*Заместитель директора Института государства и права Национальной академии наук
Таджикистана, доктор юридических наук, профессор*

*Deputy Director of the Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of
Tajikistan, Doctor of Legal Sciences, Professor*

Дар таърихи тамаддун ва илми тоҷик шахсиятҳое кам нестанд, ки дар баробари мақоми баланди илмӣ дар улуми шариат ва фикҳ (ҳуқуқ), ҳамчун шоир ва адиби барҷаста низ шуҳрат ёфтаанд. Аз ҷумла, Носири Хусрав, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Маҳдуми Аъзам Даҳбедӣ аз намунаҳои равшани пайванди илм ва адаб ба шумор мераванд.

Мақоми баланди ин шахсиятҳо дар таърихи илми тоҷик аз он иборат аст, ки онҳо тавонистанд байни ҳуқуқ ва адабиёт робитаи мустақам барқарор намоянд. Осори онҳо нишон медиҳад, ки дар анъанаи тамаддуни миллати тоҷик ҳуқуқ, ахлоқ ва адабиёт аз ҳам ҷудо набуда, ҳамчун унсурҳои ягонаи ташаккули шахсият, ҷомеаи одилона ва давлати демократӣ арзёбӣ мешуданд. Аз ин рӯ, Носири Хусрав, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Маҳдуми Аъзам Даҳбедӣ на танҳо шоирони бузург, балки намояндагони барҷастаи афкори ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар шароити муосир, ки ҷаҳонишавӣ ва таҳдидҳои нави геополитикӣ мафҳуми “давлати миллӣ” ва “хувияти миллӣ”-ро

мавриди озмоиш қарор додаанд, масъалаи ҳифзи арзишҳои миллӣ, ваҳдати ҷомеа ва устувории давлатдорӣ ҳуқуқӣ аз муҳимтарин самтҳои тадқиқоти илмӣ ҳуқуқшиносӣ мебошад.

Чунонки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 1) омадааст, Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ мебошад. Вале ташаккули давлати ҳуқуқбунёд бе ташаккули ҳуқуқи маънавӣ, тарғиби арзишҳои миллӣ, таҷассуми кадрӣ инсон, адолат ва ватандӯстӣ ғайриимкон аст. Чунки нақши шеър дар устувор намудани арзишҳои ҳуқуқӣ ва маънавӣ пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки шеър на танҳо ба ақл, балки ба эҳсос ва вичдони инсон таъсир мерасонад. Агар қонун рафтори зоҳирии инсонро танзим намояд, шеър ҷаҳони ботинии ӯро тарбия мекунад. Аз ин рӯ, ташаккули давлати ҳуқуқбунёд бе рушди фарҳанги ҳуқуқӣ ва маънавии ҷомеа ғайриимкон аст.

Шеър дар таҳкими арзишҳои миллӣ ва ҳуқуқӣ дар ҷанд самти асосӣ нақш мебозад:

1) Тарғиби адолат. Шеър дар шуури шаҳрвандон эҳтиром ба ҳуқуқ, қонун ва инсофро ташаккул медиҳанд.

2) Эҳтиром ба кадрӯ каромати инсон. Шеър инсонро ҳамчун арзиши олии муаррифӣ менамояд ва ин андешаҳо ба ташаккули фарҳанги эҳтиром ба ҳуқуқи озодиҳои инсон мусоидат мекунад.

3) Таҳкими ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ. Шеър мардумро ба дӯст доштани Ватан, ҳифзи арзишҳои миллӣ ва ваҳдати ҷомеа даъват менамоянд. Давлати ҳуқуқбунёд танҳо дар ҷомеае рушд мекунад, ки шаҳрвандонаш дорои ҳисси баланди масъулият ва ватандӯстӣ бошанд.

4) Тарбияи ахлоқии шаҳрвандон. Шеър тавассути тарғиби ростқавлӣ, масъулиятшиносӣ, инсондӯстӣ ва покҷидонӣ заминаи маънавии риояи қонунро фароҳам меорад.

5) Таҳкими ваҳдати миллӣ ва суботи иҷтимоӣ. Шеър ҳамеша мардумро ба ҳамдигарфаҳмӣ, таҳаммулпазирӣ ва сулҳу дӯстӣ ҳидоят мекунад. Ин арзишҳо барои таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ва суботи сиёсӣ аҳамияти бузург доранд.

Аз ин рӯ, метавон хулоса намуд, ки шеър ҳамчун воситаи пуриқтидори тарбияи маънавӣ ва ҳуқуқӣ дар ташаккули шахсияти ҳуқуқшинос, шаҳрванди фаъол ва ватандӯст нақши муҳим мебозад. Агар қонун адолатро ҳифз кунад, шеър эҳсоси адолатро дар қалби инсон парвариш медиҳад. Маҳз ҳамин пайванди ҳуқуқ ва адабиёт заминаи устувори бунёди давлати ҳуқуқбунёдро фароҳам месозад.

Мо ифтихор аз он дорем, ки дар замони муосир Раҳимзода Рамазон Ҳамро, ходими давлатӣ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ байни ҳуқуқ ва адабиёт робитаи мустақам ва ҳамоҳангиро бавуҷуд оварда, бо таҳаллуси Ниҳонӣ ҳамчун шоир машҳур эътироф шудаанд.

Маҷмуаи шеърии шоири шинохта Ниҳонӣ бо номи “Парчами нанг” дар ин замина на танҳо як асари бадеӣ, балки ҳамчун як “Сарқонуни маънавӣ” ва рамзи пайванди ҳуқуқ, ахлоқ ва ватандӯстӣ мавқеи хос дорад. Ин асар ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, садоқат ба Ватан, баҳор ва табиати Тоҷикистон бахшида шудааст. Ғояҳои ҳуқуқии адолат, сулҳ, ваҳдат ва истиқлолият дар ин маҷмӯа бо забони баланди бадеӣ ва дар заминаи фалсафаи амалии халқи тоҷик таҷассум ёфтаанд.

Унвони асар “Парчами нанг” (яъне, “Парчами номус/шараф”) аз дидгоҳи фалсафаи ҳуқуқ маънои хосеро дорад. Вожаи “нанг” дар забони тоҷикӣ на танҳо маънои “номус” ва “шараф”-ро дорад, балки ифодагари масъулияти ахлоқӣ ва ҳуқуқии ҳар як шахс дар баробари ватан, халқ ва таърих мебошад.

Парчам дар мавзӯи асар ҳамчун рамзи давлатдорӣ, истиқлолият ва ҳувияти миллӣ баромад мекунад.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ, “шараф” ва “номус” (ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ) дар Конститутсияи Тоҷикистон ва Кодекси ҷиноятӣ ҳифз шудаанд. Аммо шоир Ниҳонӣ ба ин мафҳум ҷанбаи ҷамъиятӣ ва давлатӣ додааст. Вақте ки шоир “Парчами нанг”-ро ба ҳайси рамзи сулҳ ва ваҳдат пешниҳод мекунад, ӯ ба “ҳуқуқи дастаҷамъии миллат” барои ҳифзи бунёди худ ишора мекунад.

Дар фалсафаи ҳуқуқии Иммануил Кант, категорияи “нанг” (ё шараф) ба ҳайси асоси ҳуқуқи табиӣ ва ҳуқуқи фитрӣ баррасӣ мешавад. Шоир Ниҳонӣ онро бо рамзҳои миллии тоҷик пайванд намуда, ба намунаи олии ҳуқуқи маънавӣ табдил медиҳад.

*Мардумон дар ҷанг андар ҳасрати
осоишанд,*

*Баҳри рушду инкишофи мулк сулҳ
орад самар.*

*Эй Ниҳонӣ, Ваҳдат аст озодии
шахсу ҳуқуқ,*

*Парчами сулҳи ҷаҳон дорад ба
сайёра сафар (с. 84)*

Адиб такид менамояд, ки ҷанг на танҳо харобӣ, балки аз даст додани ҳуқуқи асосии инсон – ҳуқуқ ба ҳаёт ва оромӣ – аст. Мардум дар ҳар давраи замон маҳз ба хоҳири сулҳ ва ҷанг мераванд, зеро ҳадафи ниҳонии онҳо ба даст овардани амният аст. Сулҳ на танҳо як ҳолати бечангӣ, балки

заминаи ҳама гуна рушд мебошад. Бе сулҳ, иқтисод, маориф, тиб ва ҳуқуқ наметавонанд инкишоф ёбанд. Сулҳ самараи асосии рушди миллат аст.

Ваҳдат амнияти озодии ҳар як шахс ва кафолати риояи ҳуқуқи ӯ мебошад. Дар кишвари ягона, ҳуқуқи шахрвандон аз ҷониби давлат ва ҷомеа эҳтиром ва ҳифз мешавад. Бинобар ин, Ваҳдат пойгоҳи ҳуқуқи инсон аст. Тоҷикистон бо дастовардҳои сулҳи худ дар арсаи ҷаҳон шинохта шудааст. Модели сулҳу ваҳдати тоҷикон барои кишварҳои дигар намунаи ибрат буда, маънои онро дорад, ки сулҳи

мо ба тамоми сайёра паҳн мешавад. Ҷанг – ҳасрат, сулҳ – самар, Ваҳдат – кафолати озодӣ ва ҳуқуқ буда, сулҳи Тоҷикистон – паёми умед барои тамоми ҷаҳон эътироф шудааст. Дар маҷмуа, вазн ва мақоми Ваҳдати миллӣ ҳамчун арзиши асосии конститусионӣ ва ҳуқуқӣ таъкид шудааст. Ин принцип дар шеърҳои “Ваҳдати миллӣ” (с. 74), “Ваҳдат” (с. 76), “Ваҳдати мо” (с. 78), “Ваҳдати тоҷикон” (с. 81) ва “Ғалаки Ваҳдат” (с. 83) ба таври равшан изҳор ёфтааст. Шоир дар шеъри “Ваҳдати тоҷикон” чунин менависад:

*Ваҳдати мо дар ҷаҳон парчамаш боло гирифт,
Нақшу қадру қиматаш арзиши дунё гирифт.
Ваҳдати мо шуҳраташ авҷи ғалақоро гирифт,
Пешво бо ғимматаш аз гилу хоро гирифт.
Рӯи дунё сулҳи мо беҳтарин маъво гирифт.
Созмон ибрат ба даҳр Ваҳдати моро гирифт.
Ваҳдату сулҳу сафо дар дили мо ҷо гирифт,
Пешво бо ин амал ҳукми Маълони гирифт (с. 81).*

Ин шеър пайванди табиӣ «Ваҳдат», «Сулҳ», «Пешво» ва «Миллият»-ро ба тасвир мекашад. Шоир Ваҳдати тоҷиконро на танҳо як мафҳуми дохилӣ, балки ҳамчун падидаи ҷаҳонӣ ва намунаи ибрат барои тамоми давлатҳо муаррифӣ мекунад.

Ду мисраи аввал ба принсипи соҳибхитӣ (эътирофи байналмилалӣ давлат) ишора доранд. «Парчам» рамзи истиклолият, ҳуқуқи давлат ва ҳувияти миллӣ мебошад. Вақте ки шоир мегӯяд «арзиши дунё гирифт», ӯ ба ин назар аст, ки модели сулҳу ваҳдати Тоҷикистон аз ҷониби Созмони Милалӣ Муттаҳид ва дигар кишварҳо ҳамчун намунаи ибрат эътироф шудааст. Ин маънои онро дорад, ки Ваҳдат ба як арзиши умумибашарӣ табдил ёфтааст.

Дар мисраи 3 ва 4 «Авҷи ғалақ» (баландтарин нуқтаи осмон) рамзи шуҳрати ҷаҳонӣ ва безавол аст. Шоир таъкид мекунад, ки ин шуҳрат аз ҳаво наомадааст, балки он натиҷаи «ғиммат» (иродаи қавӣ, талоши бепоён) ва хиради Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Аз нигоҳи илмӣ ҳуқуқшиносӣ, «гилу хоро» дар инҷо рамзи

мушкилот, бӯҳронҳо ва зарбаҳои таърихӣ аст (ба мисли ҷанги шахрвандӣ, пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ). Ин мисра мегӯяд, ки Пешво тавонист аз ҳама «сангрзаҳо» ва «лою гил»-и таърих баромада, бо ғиммат ва устувории худ Ваҳдатро ба дараҷаи авҷ расонад.

Дар мисраи 5-ум «Маъво» маънои паноҳгоҳ, ҷойи амн ва оромиро дорад. Ин мисра сулҳи Тоҷикистонро ҳамчун як макони комили беҳатарӣ барои тамоми мардуми ҷаҳон муаррифӣ мекунад. Дар ғалақҳои ҳуқуқ, ин ба «Ҳуқуқи инсон ба сулҳ ва амният», ки дар Эълумияи умумӣ ҳуқуқи башар дарҷ шудааст, ишора дорад. Сулҳи тоҷикон на танҳо барои тоҷикон, балки барои ҳар як инсонӣ рӯи замин як «паноҳгоҳи маънавӣ» аст.

Дар мисраи 6-ум «Созмон» ба Созмони Милалӣ Муттаҳид (СММ) ва дигар сохторҳои байналмилалӣ ишора аст. «Ба даҳр» маънои «барои рӯзгор, барои таърих»-ро дорад. Ин мисра таъкид мекунад, ки на танҳо мардум, балки ташкилотҳои расмӣ ҷаҳонӣ низ Ваҳдати тоҷиконро ҳамчун «намунаи ибрат» барои тамоми даврҳои таърих эътироф кардаанд. Ин аз эътибори баланди

байналмилалии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Мисраи 7 ба самти дохилии Ваҳдат дахл дорад. Шоир мегӯяд, ки Ваҳдат, Сулҳ ва Сафо (поки) на танҳо дар қонун ва сиёсат, балки дар дили ҳар як тоҷик ҷой гирифтаанд. Ин ба ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ ва адолати иҷтимоӣ ишора мекунад. Вақте ки сулҳ дар дил бошад, ҳуқуқи маънавӣ ва ҳуқуқи шахрвандӣ пайдор мешавад. Дар ҳақиқат, бе тарбияи маънавӣ ҳеч қонуне наметавонад сулҳро нигоҳ дорад.

Мисраи 8 нуктаи балантарини шеър аст. «Мавлоно» дар инҷо ба Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ – яке аз бузургтарин шоиру мутафаккирони таърихи форсу тоҷик ишора дорад. Шоир мегӯяд, ки «амали Пешво» (ташаббусҳои сулҳҷӯёна, сиёсати хирадмандона ва таъмини ваҳдат) дараҷае дорад, ки ба «ҳукми Мавлоно», яъне, ба ҳикмати баландтарин, паёми илоҳӣ ва андешаҳои бунёдии тамаддуни мо шабоҳат дорад. Аз дидгоҳи илми

ҳуқуқшиносӣ, ин ба «ҳуқуқи фитрӣ» ва «адолати куллӣ» ишора мекунад. Яъне, ҳукми Пешво на танҳо як қарори сиёсӣ, балки рамзи адолат, инсондустӣ ва хиради абадӣ мебошад.

Хулоса, таҳлили шеърҳои китоби “Парчами нанг”-и шоири хушқалом Ниҳонӣ нишон медиҳад, ки:

1. Ваҳдат – на танҳо як ҳадафи сиёсӣ, балки амри ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва эҳтиёҷи ҳаёти барои рушди ҷомеа мебошад. Он ҳамчун кафолати ҳуқуқи башарӣ ва устуворӣ амал мекунад.

2. Сулҳ ва истиклолият бидуни ваҳдати миллӣ ва иродаи мардум вучуд дошта наметавонанд. Ин принсип ба принсипи демократӣ ва давлати ҳуқуқбунёд мувофиқат дорад.

3. Нақши суҳан ва шеър дар тақмили ҳуқуқи маънавӣ, тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтироми қонун дар насли нав бениҳоят бузург аст. Шеър чун “конститутсияи маънавӣ” дар пайванди ҳуқуқ ва ахлоқ ҷойгоҳи муҳим дорад.

*“Парчами нанг”-и ту дорад эътибор,
Ваҳдати мо дар ҷаҳон шуд пайдор.
Ҳар қучо қонуну дод ояд падид,
Мешавад файзу адолат устувор.
Сояи сулҳу шараф дар ин чаман,
Мекунад бар ҷони мо сабру қарор.
Пешво чун раҳнамои мулки мо,
Киштиро овард ба соҳили виқор.
Дафтари нангу шараф дар илми дод,
Ҳаст қонуни ҳаёти мондагор.
Дониёр, бо лаҳни Ниҳонӣ бигӯ,
Дарси ин сулҳу нишони ифтихор!*

САҲМИ РАҲИМЗОДА Р.Ҳ. ДАР ТАҲКИМИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ТАВАССУТИ РУШДИ ИЛМИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ*

ВКЛАД РАҲИМЗОДА Р.Х. В УКРЕПЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА ПОСРЕДСТВОМ РАЗВИТИЯ НАУКИ ОБ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

THE CONTRIBUTION OF R.H. RAHIMZODA TO STRENGTHENING NATIONAL UNITY THROUGH THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITY

СОЛИЕВ КАРИМ ҲОЧИЕВИЧ

*Мушовири вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент, Ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон, генерал-майори милитсия
Советник министра внутренних дел Республики Таджикистан, кандидат юридических наук,
доцент, Заслуженный юрист Таджикистана, генерал-майор милиции
Advisor to the Minister of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Legal
Sciences, Associate Professor, Honored Lawyer of Tajikistan, Major General of Militia
E-mail: karsol7@mail.ru*

Имрӯз мо дар арафаи таҷлили 29-умин солгарди Рӯзи Ваҳдати миллӣ ҷамъ омадаем, то дар бораи арзише суҳан гӯем, ки барои ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон азизу муқаддас аст.

Ваҳдати миллӣ танҳо як мафҳуми сиёсӣ ё таърихӣ нест. Ваҳдат эҳсоси якдилӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, масъулият ва боварии мардум ба ояндаи муштарак мебошад. Вақте ки мо вожаи «ваҳдат»-ро ба забон меорем, пеш аз ҳама саҳнаҳои дӯстӣ, ҳамкорӣ ва дастгирии ҳамдигар пеши назар меоянд.

Ваҳдат он ҳолатест, ки шаҳрвандон новобаста аз касб, синну сол ва мавқеи иҷтимоӣ барои ҳифзи манфиатҳои Ватан муттаҳид мешаванд. Ваҳдат он аст, ки ҳар кас дар ҷойи кори худ содиқона хизмат намуда, барои амният, оромӣ ва пешрафти ҷомеа саҳм мегузорад.

Маҳз чунин руҳияи ватандӯстӣ ва масъулиятшиносӣ дар фаъолияти илмӣ ва амалии Раҳимзода Р.Ҳ. таҷассум ёфтааст. Хизматҳои ин шахсияти барҷаста на танҳо дар соҳаи идоракунӣ ва таъмини

тартиботи ҷамъиятӣ, балки дар рушди илми ватанӣ низ арзиши бузург доранд.

Яке аз дастовардҳои муҳими Раҳимзода Р.Ҳ. таъсиси мактаби илмӣ ва назариявии миллӣ дар самти фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мебошад. Агар ба таърихи ин соҳа назар афканем, мебинем, ки солҳои зиёд асосҳои назариявӣ ва таълимии он бештар ба таҷриба ва адабиёти хориҷӣ таъяс мекарданд.

Аммо Раҳимзода Р.Ҳ. тавонист заминаи илмӣ ватаниро ба вучуд оварад, ки қаблан дар чунин шакл вучуд надошт. Ӯ консепсияҳои илмӣ, назарияҳо ва равишҳои муосирро мутобиқ ба шароити Тоҷикистон таҳия намуда, барои ташаққули як мактаби мустақили илмӣ асос гузошт.

Ин мактаб имрӯз барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, рушди таҳқиқоти илмӣ ва тақмили фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ хизмат мекунад. Дастоварди дигари муҳими ӯ таҳия ва омода намудани маҷмуи пурраи маводди таълимӣ ва методӣ мебошад.

Китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, тавсияҳои методӣ ва корҳои илмӣ

* Мақола дар доираи коркарди мавзуи илмӣ-таҳқиқотии «Ислоҳоти институтсионалии фаъолияти ҷомеаи ҳуқуқ, ҳифзи ҳуқуқ ва судӣ дар шароити таҳаввули ташкили сиёсӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2026-2030)», ки аз ҳисоби буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода карда шудааст. Рақами қайди давлатӣ: 0126TJ01738

омоданамудаи ӯ имконият фароҳам оварданд, ки донишҷӯён, муҳаққиқон ва қорамандони амалӣ ба манбаи мукамал ва низомноки дониш дастрасӣ дошта бошанд. Ин хизмат на танҳо ба рушди илм, балки ба тарбияи кадрҳои соҳибкасбу ватандӯст мусоидат намудааст.

Саволе ба миён меояд: фаъолияти илмии Раҳимзода Р.Ҳ. бо Ваҳдати миллий чӣ гуна алоқаманд аст? Ба назари мо, ин робита бисёр амиқ ва табиӣ мебошад. Агар ба моҳияти Ваҳдати миллий назар кунем, мебинем, ки он танҳо аз эҳсоси дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ иборат нест.

Ваҳдати миллий пеш аз ҳама ба амният ва суботи ҷомеа таъҷ мекунад. Яъне, амният заминаи асосии сулҳ, субот ва Ваҳдати миллий мебошад. Дар ҷомеае, ки амният таъмин нест, ваҳдат низ устувор буда наметавонад.

Ба таври равшан метавон гуфт, ки агар Ваҳдати миллий бинои муҳташами давлатдорӣ моро ташкил диҳад, пас амният таҳкурсии он аст. Агар ваҳдати миллий қалби ҷомеа бошад, пас амният сипари он аст. Ва ҳар касе, ки барои таҳкими ин таҳкурсӣ хизмат мекунад, дар асл барои таҳкими ваҳдати миллий низ хизмат мекунад. Дар воқеъ, Ваҳдати миллий танҳо дар натиҷаи даъватҳо ва шиорҳо пайдор наметавонад. Барои устувории он низоми самараноки ҳифзи ҳуқуқ, сатҳи баланди қонуният, эҳтиром ба қонун ва фаъолияти касбии мутахассисон зарур аст. Ҳамин омилҳо ҷомеаро аз низоъҳо, бесуботӣ ва хатарҳои гуногун эмин нигоҳ медоранд.

Дар ин ҷода фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ яке аз самтҳои муҳими таъмини амнияти давлат ва шаҳрвандон мебошад. Маҳз тавассути пешгирии ҷинояткорӣ, мубориза бо таҳдидҳои гуногун ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ фазои оромию эътиmod дар ҷомеа ба вуҷуд меояд.

Мақтаби илмии таъсисдодаи Раҳимзода Р.Ҳ. ба тақмили ин самти муҳим мусоидат намуда, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ заминаи илмӣ фароҳам овардааст.

Мақтаби илмии ӯ барои таҳкими фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мусоидат кардааст. Дар натиҷа, таҳкими

қонуният, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва суботи ҷамъиятӣ таъмин мегардад. Ин ҳама омилҳо пояҳои воқеии Ваҳдати миллиро мустаҳкам месозанд.

Аз ҳамин ҷиҳат, фаъолияти илмии Раҳимзода Р.Ҳ. ва ваҳдати миллий бо ҳам робитаи мустақим доранд. Аз ин рӯ, саҳми илмӣ ва амалии Раҳимзода Р.Ҳ. дар таҳкими амният, ҳамзамон саҳм дар таҳкими Ваҳдати миллий мебошад. Дар ҳамин замина хизматҳои илмии Раҳимзода Р.Ҳ. аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Арзиши фаъолияти ӯ танҳо дар таҳияи асарҳои илмӣ маҳдуд намешавад. Ӯ тавонист як низоми комили донишҳои назариявӣ ва амалиро ташаққуқ диҳад, ки ба талаботи воқеии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад.

Мақтаби илмии таъсисдодаи ӯ дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ садҳо мутахассисон, муҳаққиқон ва қорамандони соҳаро ба ҳам овард, онҳоро муттаҳид кард. Дар атрофи ин мақтаб муҳити илмӣ ба вуҷуд омад, ки дар он масъалаҳои мубрами таъмини амнияти давлат, пешгирии ҷинояткорӣ, ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои шаҳрвандон ва тақмили фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Бисёр муҳим аст, ки ин мақтаб хусусияти миллий дорад. Он аз воқеиятҳои ҷомеаи Тоҷикистон, арзишҳои давлатдорӣ миллий ва манфиатҳои стратегӣ кишвар сарчашма мегардад. Ба ибораи дигар, Раҳимзода Р.Ҳ. на танҳо донишхоро дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ ҷамъбаст намуд, балки барои рушди афкори илмии ватанӣ дар ин самт заминаи устувор гузошт.

Осори илмии Раҳимзода Р.Ҳ. ба мо як ҳақиқати муҳимро меомӯзанд: давлате пешрафта мешавад, ки дорои илми пешрафта, мутахассисони касбӣ ва шаҳрвандони муттаҳид бошад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва тарғиби мероси илмии ӯ на танҳо эҳтиром ба шахсияти донишманд, балки саҳмгузори дар таҳкими давлатдорӣ, амният ва Ваҳдати миллий мебошад.

Дар баробари таъсиси мақтаби илмии миллий дар соҳаи фаъолияти

оперативӣ-чустучӯӣ, хизматҳои Раҳимзода Р.Ҳ. дар омода намудани кадрҳои илмӣ низ шоистаи таъкид мебошанд. Зеро ҳар як мактаби илмӣ на танҳо бо китобу назария, балки пеш аз ҳама бо шогирдон, пайравон ва идомадиҳандагони роҳи илмӣ худ зинда мемонад.

Бо ташаббус ва роҳбарии илмӣ ӯ даҳҳо муҳаққиқон, диссертантон ба фаъолияти илмӣ ҷалб гардида, дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ таҳқиқот анҷом додаанд ва анҷом дода истодаанд.

Осор ва андешаҳои илмӣ ӯ барои ташаққули ҷаҳонбинии касбӣ ва ватандӯстонаи насли нави муҳаққиқон ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нақши муҳим бозиданд. Зеро тайёр намудани мутахассисони соҳибкасб, рушди афкори илмӣ миллӣ ва тақмили фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ҳифзи субот ва оромии ҷомеа мусоидат менамоянд.

Арзиши фаъолияти Раҳимзода Р.Ҳ. боз дар он ифода меёбад, ки ӯ илмро аз ҳаёти воқеӣ ҷудо намедонад. Дар асарҳои ӯ назария ва амалия ба ҳам пайваست гардидаанд. Ҳар як пешниҳоди илмӣ ба ниёзҳои воқеии ҷомеа, таҳкими қонуният, таъмини амният ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ нигаронида шудааст. Масалан, дар шароити ҷаҳони муосир, ки давлатҳо бо таҳдидҳои гуногуни фаромиллӣ, аз ҷумла, ҷинояткориҳои муташаққил, экстремизм, терроризм, гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва дигар хатарҳои амниятӣ рӯ ба рӯ мебошанд, аҳамияти таҳқиқоти илмӣ дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ боз ҳам бештар мегардад. Зеро чунин зухуроти номатлуб на танҳо ба амният ва суботи давлат, балки бевосита ба пояҳои ваҳдати миллӣ низ таъовуз менамоянд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки дар ҷомеа ҳисси нобоварӣ, тафриқаандозӣ, беғонапарастӣ ва ихтилофро ба вучуд оваранд.

Дар чунин шароит фаъолияти самараноки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки бар асоси дастовардҳои илмӣ ва методологии муосир роҳандозӣ мешавад, ба омил

муҳими ҳифзи сулҳу субот ва таҳкими Ваҳдати миллӣ табдил меёбад.

Аз ин рӯ, осори илмӣ Раҳимзода Р.Ҳ., ки ба тақмили фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ва баланд бардоштани самаранокии таъмини амният нигаронида шудаанд, дар асл ба ҳифзи яке аз бузургтарин дастовардҳои халқи тоҷик - Ваҳдати миллӣ хизмат менамоянд. Аз ин нуқтаи назар, осори илмӣ Раҳимзода Р.Ҳ. на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки аҳамияти амалии давлатӣ низ доранд.

Агар аз нигоҳи рамзӣ ба масъала назар кунем, метавон гуфт, ки Раҳимзода Р.Ҳ. бо фаъолияти илмӣ худ дар таҳкими яке аз сутунҳои муҳими Ваҳдати миллӣ - амният ва қонуният - саҳми арзанда гузоштааст. Зеро амният фазоero ба вучуд меорад, ки дар он дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ ва эътимоди шаҳрвандон рушд мекунад. Бинобар ин, омӯзиши осор ва мероси илмӣ Раҳимзода Р.Ҳ. танҳо омӯзиши фаъолияти як олим нест. Ин омӯзиши таҷрибаи хизмат ба давлат, хизмат ба миллат ва хизмат ба Ваҳдати миллӣ мебошад.

Аз ин рӯ, вақте мо дар бораи мактаби илмӣ таъсисдодаи Раҳимзода Р.Ҳ. сухан мегӯем, дар асл дар бораи як омил муҳими таҳкими давлатдорӣ миллӣ низ сухан меронем. Мо метавонем бо итминон иброз намоем, ки фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва амалии Раҳимзода Р.Ҳ. намунаи олии пайванди илм бо манфиатҳои миллӣ мебошад. Ин мерос барои насли имрӯз ва фардои Тоҷикистон ҳамчун мактаби ватандӯстӣ, масъулиятшиносӣ ва садоқат ба арзишҳои Ваҳдати миллӣ хизмат хоҳад кард.

Дар фарҷом метавон гуфт, ки осор ва фаъолияти илмӣ Раҳимзода Р.Ҳ. намунаи равшани пайванди илм, ватандӯстӣ ва хизмат ба давлату миллат аст.

Мактаби илмӣ таъсисдодаи ӯ, мероси таълимӣ ва методӣ ӯ ва талошҳои пайваस्ताш барои рушди соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба ҳифзи субот, амният ва ваҳдати ҷомеаи Тоҷикистон мусоидат мекунанд.

ИНЪИКОСИ ФАЛСАФАИ РОҲБАРӢ

дар асари «Фазилати Пешво»-и профессор Раҳимзода Рамазон Ҳамро
(Душанбе: ЭР-граф, 2020. - 148 с.)

ОТРАЖЕНИЕ ФИЛОСОФИИ ЛИДЕРСТВА

в работе «Добродетель лидера» профессора Рахимзоды Рамазона Хамро
(Душанбе: ЭР-граф, 2020. - 148 с.)

A REFLECTION OF LEADERSHIP PHILOSOPHY

in the Work "The Virtue of the Leader" by Professor Rahimzoda Ramazon Hamro
(Dushanbe: ER-graf, 2020. – 148 p.)

КОМИЛОВ ДАЛЕР РУСТАМОВИЧ

KOMILOV DALER RUSTAMOVICH

*Мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода,*

номзади илмҳои фалсафа, дотсент

*Заведующий кафедрой истории и межкультурных связей Международного университета
иностранных языков Таджикистана имени Соти́ма Улугзода,*

кандидат философских наук, доцент

Head of the Department of History and Intercultural Relations at the Sotim Ulughzoda

International University of Foreign Languages of Tajikistan,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com

САМИЊЗОДА БАХТИЁР САЛИМ

SAMIZODA BAKHTIYOR SALIM

*Ёрдамчи сардори Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
подполковники милиция*

Помощник начальника Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции

Assistant to the Head of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of

Tajikistan, Police Lieutenant Colonel

E-mail: 935321370@mail.ru

Дар таърихи ҳар миллат даврҳои фаро мерасанд, ки ҳасти сиёсӣ, суботи иҷтимоӣ, ваҳдати миллӣ ва ояндаи давлат ба нуруи ирода, хирад, ҷасорат, матонат ва масъулияти шахсияти сарнавиштсоз вобаста мегардад. Дар чунин марҳалаҳои ҳассос шахсият аз ҳудуди зиндагии хусусӣ берун рафта, ба таҷассумгари оромҳои ҷомеа, ифодакунандаи вичдони миллӣ ва созандаи самти таърихи навин табдил меёбад. Дар ин ҳолат, сиёсат ба шакли масъулият дар назди инсон, миллат, давлат ва ояндагон мубаддал мегардад.

Асари «Фазилати Пешво»-и доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимзода Рамазон Ҳамро аз ҷумлаи чунин осорест, ки масъалаи шахсияти сиёсиро аз

доираи шарҳи зиндагинома, тасвири воқеа ва гузориши таърихӣ берун бароварда, ба сатҳи арзишшиносӣ, инсоншиносӣ, давлатшиносӣ ва фалсафаи иҷтимоӣ мерасонад.

Асар дар зоҳир ба тавсифи фазилатҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст, аммо дар ботини худ масъалаҳои бунёдии таносуби шахсият ва таърих, қудрат ва вичдон, роҳбарӣ ва масъулият, давлат ва мардум, истиклол ва худшиносӣ, сулҳ ва хирадро мавриди афкор қарор медиҳад.

Муаллиф дар ибтидои китоб пояи назариявии андешаи худро чунин баён мекунад: «Дар сарғаҳи таърихи ҳар як

миллату халқият ва давлат шахсиятҳое ме-
истанд, ки бо фитрату хислат, хулқу атвор,
афқору андеша ва рафтору гуфтор ба ди-
гарон намунаи ибрат гардида, бо қору
пайкори хеш дар миёни мардум ва ҷомеаи
ҷаҳон низ соҳиби нуфузу обрӯ ва эътибору
эҳтиром мегарданд» (с. 3).

Ин андеша меҳвари ҳастишиносӣ ва
усули маъниофарини тамоми асар
мебошад. Таърих дар тафаккури муаллиф
ҷараёни худкори рӯйдодҳо набуда, саҳнаи
зуҳури ирода, заковат, ахлоқ ва
масъулияти шахсиятҳои бузург аст.

Мубрамияти китоби «Ҷазилати
Пешво» пеш аз ҳама аз он бармеояд, ки
ҷомеаи муосир ба бозшиносии моҳияти
ахлоқии роҳбарӣ ниёз дорад. Дар шароите
ки сиёсат дар баъзе мавридҳо ба рақобати
манфиатҳо, муборизаи қудратҳо ва ҳифзи
имтиёзҳо маҳдуд карда мешавад, асар
масъалаи давлатдориро ба ҷавҳари аслии
он хизмат ба инсон ва ҳифзи манфиатҳои
умумимиллӣ бармегардонад.

Муаллиф роҳбариро ҳамчун заҳмати
пайваста, имтиҳони ирода, масъулияти
вичдонӣ ва рисолати таърихӣ тафсир
менаояд. Аз ин рӯ, дар мантиқи китоб
вақте маъно пайдо мекунад, ки ба амнияти
мардум, ваҳдати ҷомеа, пешрафти давлат
ва ҳифзи арзишҳои миллӣ хидмат намояд.

Арзиши дигари асар дар он аст, ки
мафҳуми Пешво аз доираи мансаби расмӣ
берун бароварда мешавад. Пешво дар ки-
тоб таҷассумгари иродаи таърихӣ мил-
лат, созмондиҳандаи ваҳдати ҷомеа, муҳо-
физи истиклоли давлатӣ, эҳёгари хотираи
миллӣ, бунёдгузори эътимоди иҷтимоӣ ва
рахнамои фарҳанги давлатдорӣ тафсир
мегардад.

Аз ҳамин нуқтаи назар, «Ҷазилати
Пешво» асари фалсафаи ҷазилати
роҳбарӣ мебошад.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми китоб
дар он аст, ки муаллиф танҳо ба маълумоти
дуввумдараҷа ё нақли дигарон таъна
намекунад. Ӯ худро шоҳиди бисёр
воқеаҳо, сафарҳо, мулоқотҳо, маҷлисҳо ва
раванди қабули қарорҳои сиёсӣ муаррифӣ
менаояд: «Ман муаллиф шоҳиди бевоси-
таи ҳамаи ҳодисаву воқеаҳо, мушкилиҳои
пасисаршуда ва иқдому ибтикороти

таърихсозии ин шахсияти бузург мебо-
шам...» (с. 4).

Аз ин рӯ, пояи маърифати асарро
метавон усули мушоҳидаи бевосита,
хотираи таърихӣ, тафсири ахлоқӣ ва
таҳлили арзишшиносӣ номид.

Муаллиф дар як вақт ҷаҳор мақомро
шоҳиди воқеа, иштирокдори муҳити
сиёсӣ, тафсиргари шахсият ва арзёбандаи
аҳаммияти иҷтимоии рӯйдодҳо соҳиб аст.

Ҳамин ҳамбастагӣ ба матн
самимият, неруи шоҳидӣ ва эътимоди
маънавӣ мебахшад. Воқеаҳо дар китоб аз
хотираи гузашта, ба арзиш табдил
меёбанд. Муаллиф аз тариқи таҷрибаи
шахсӣ ба ҳонанда нишон медиҳад, ки
ҷазилат сифате мебошад, ки дар гуфтор,
рафтор, муносибат бо мардум ва қабули
қарорҳои сарнавиштсоз зуҳур мекунад.

Меҳвари асосии китоб мафҳуми ҷа-
зилат аст. Муаллиф онро чунин шарҳ
медиҳад: «Аслан маънои ҷазилат ҳам бар-
тариву болотарӣ ва афзалият доштан дар
ҳама қор, яъне бартарӣ дар фазлу қамол,
ақлу заковат, донишу маърифат, рафтору
гуфтор ва ахлоқу одоб мебошад» (с. 10).

Ин таъриф аз доираи маънои луғавӣ
фаротар меравад. Дар асар ҷазилат
маҷмӯи низоми муттаҳиди қамолоти инсо-
ният мебошад, ки он хирадро бо ахлоқ, до-
нишро бо амал, қудратро бо масъулият ва
роҳбариро бо мардумдӯстӣ мепаивандад.

Аз нуқтаи назари фалсафӣ сохтори
мафҳуми ҷазилат дар китоб хирад,
масъулият, эътимоди мардум, ваҳдати
миллӣ, суботи сиёсӣ, созандагӣ ва ис-
тиқлоли воқеӣ шакл мегирад. Дар ин ни-
зом хирад сарчашмаи қарор, ахлоқ меёри
амал, мардум мақсади сиёсат ва истиклол
натиҷаи ҳамбастагии иродаи миллӣ мебо-
шанд.

Ҷазилат дар китоб се самт дорад:

1. Ҷазилати шахсӣ – хоксорӣ,
ростқавлӣ, меҳрубонӣ, таҳаммул, ҷасорат,
донишмандӣ, меҳнатдӯстӣ ва фурутанӣ.

2. Ҷазилати сиёсӣ – қобилияти
қабули қарорҳои дуруст, ҳифзи суботи
давлат, таъмини амният, созиши неруҳои
мухталиф ва афзал донишманди манфиати
миллат.

3. Фазилати таърихӣ – тавоноии тағйир додани самти таърих, раҳо кардани ҷомеа аз бухрон ва бунёд намудани шароити рушди наслҳои оянда.

Ҳамин се самт мафҳуми фазилатро ба қисми асосии фалсафаи давлатдорӣ табдил медиҳанд.

Сохтори китоб пайдарпай, фарогир ва аз лиҳози мантиқӣ муназзам аст. Пас аз «Пешгуфтор» ва «Эҳдо ба хонанда» масъалаҳои шоҳкориҳо барои давлату миллат, ваҳдат ва сулҳ, муносибат бо мардум, сухан ва фарҳанги миллӣ, дониш, хирад ва ҳунар, анъана ва оинҳои миллӣ, шинохти исломи воқеӣ, истиклолияти энергетикӣ, тарзи ҳаёти солим, одоби сухан, рафтор ва меҳмондорӣ, замин ва амнияти озуқаворӣ баррасӣ мешаванд:

- Артиши миллӣ ва тартиботи ҳукуқӣ;
- дипломатия;
- башардӯстӣ ва ҷаҳоншиносӣ;
- фарҳанг, шеър ва андешаҳои шахсиятҳои ҷаҳонӣ.

Мундариҷаи китоб аз саҳифаи 3 то 145 фаро гирифта шуда, зиёда аз бист бахши мавзӯӣ иборат мебошад.

Ин сохтори муаллиф симои Пешворо аз сатҳи фазилати шахсӣ ба сатҳи давлатсозӣ ва аз он ба сатҳи фарҳанги ҷаҳонӣ мебарад. Ҳаракати маъноофарии инсон, мардум, миллат, давлат, тамаддун, башарият аст.

Ин меъморӣ нишон медиҳад, ки шахсият дар китоб низоми робитаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ таҳлил мешавад.

Ҳастишиносии иҷтимоии давлат дорои ботин аст. Ботини он аз эътимод, адолат, хотираи таърих, ваҳдати иҷтимоӣ ва иродаи шаҳрвандон иборат мебошад.

Дар «Фазилати Пешво» шахсияти роҳбар ҳамчун нерӯе нишон дода мешавад, ки ин унсурҳои парокандаро ба низоми воҳид муттаҳид месозад. Аз ин рӯ, Пешво на танҳо субъекти фаъолияти сиёсӣ, балки меҳвари маъноии давлат мегардад.

Муаллиф дар фасли «Шоҳкориҳо барои давлату миллат» фаъолияти Пешворо бо барқарор намудани истиклол, сулҳу

ваҳдат, оромии ҷомеа ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мепайвандад.

Дар ин ҷо як қонуниятҳои муҳим падида меояд. Ва давлат вақте устувор мешавад, ки қудрати сиёсӣ ба эътимоди маънавӣ табдил ёбад.

Қудрат метавонад тартиботро нигоҳ дорад, аммо танҳо эътимод метавонад ҷомеаро муттаҳид намояд. Қонун метавонад рафторро танзим кунад, аммо танҳо вичдон метавонад инсонро ба масъулияти ихтиёрӣ водор созад. Ҳамин маънӣ пояи ҳастии асарро ташкил медиҳад.

Китоб саволи куҳан, вале ҳамеша зиндаи фалсафаро ба миён мегузорад: оё таърих шахсиятро ба вучуд меорад ё шахсият таърихро дигар мекунад?

Аз мантиқи асар бармеояд, ки муаллиф ин ду падида дар робитаи диалектикӣ мебинад. Замони бухронӣ шахсиятро имтиҳон мекунад, шахсияти бузург бошад, роҳи раҳой аз бухронро мекушояд. Шароит имконият ва мушкилотро ба вучуд меорад, вале қарори қатъӣ, ҷасорат ва масъулият ба шахсият тааллуқ доранд.

Дар чунин фаҳмиш бузургии роҳбар аз қобилияти қабул кардани масъулият дар вазъияти душвор муайян мегардад.

Шахсияти таърихӣ касест, ки:

- тарси шахсиро аз манфиати умумӣ болотар намегузорад;
- дар замони номуайяни роҳи амалро пайдо мекунад;
- дар замони парокандагӣ мардумро муттаҳид менамояд;
- дар замони ноумедӣ ба ҷомеа эътимод мебахшад.

Аз ҳамин ҷост, дар китоб таърих ҳамчун маҳсули воҳиди замон, шахсият, ирода ва масъулият маънидод мешавад.

Яке аз қисматҳои нерумандтарини асар фасли «Бо мардум будан мароми ўст» мебошад. Муаллиф мардуммеҳвариро ҷавҳари фазилати роҳбарӣ медонад: «Хоксорӣ, меҳрубонӣ ва ҳарчи бештар бо мардум наздик будан ва аз дарди дили онҳо огоҳ шудан, ғамхорӣ ва кӯмак ба ятимону ниёзмандон аз хислатҳои хоси Пешвои миллат мебошанд...» (с. 23).

Ин андеша дорои моҳияти фалсафаи иҷтимоӣ мебошад. Роҳбарӣ қобилияти шунидани садои дили мардум, эҳсос қардани дарди мардум ва табдил додани нӣёзҳои онҳо ба самти сиёсати давлатӣ мебошад.

Муаллиф муносибати Пешворо бо пиронсолон, маъҷубон, ҷатимон, муҳочирон, қорғарон, омӯзгорон, ҷавонон ва соқинони минтақаҳои дурдаст ҳамчун зуҳури инсондӯстӣ тавсиф мекунад.

Дар ин замина, фалсафаи роҳбарӣ ба ахлоқи ҳамдардӣ таъя мекунад. Ҳамдардӣ дар ин ҷо усули маърифати воқеияти иҷтимоӣ мебошад. Қасе, ки дарди мардумро намефаҳмад, мушқилооти давлатро низ қомилан дарқ қарда наметавонад. Аз ин рӯ, наздиқӣ ба мардум, наздиқӣ ба ҳақиқати ҷомеа аст.

Маъсалаи ваҳдати миллӣ дар қитоб мақоми марказӣ дорад. Муаллиф онро шартӣ ҳастии миллат ва давлати соҳибистиклол мешуморад.

Дар фасли марбут ба ваҳдат андешаи зерин оварда шудааст: «Ваҳдату ҳамба-стагӣ аз суннатҳои аслии мардуми тоҷик мебошад, ки ба рушду нумӯи ояндаи давлат ва тақвияти минбаъдаи пояҳои давлатдорӣ мусоидат мекунанд» (с. 17).

Аз нуқтаи назари фалсафӣ ваҳдат до-рои се самт: ваҳдати сиёсӣ, ризоият дар маъсалаҳои асосии давлат, ваҳдати иҷти-моӣ, ҳамқорӣ ва ҳамдигарпарзии гуруҳҳои ҷомеа, ваҳдати маънавӣ, эъти-рофи арзиш, хотира ва сарнавишти мушт-арак мебошад.

Ваҳдат қамоне устувор меғардад, ки ин се самт бо ҳам пайваст бошанд. Созиши сиёсӣ бе адолати иҷтимоӣ қўтоҳмуддат аст. Ҳамбастигии иҷтимоӣ бе арзишҳои умумӣ осебпазир мебошад. Хотираи таърихӣ бе маъсулияти муосир ба гузаштапарастӣ табдил меёбад.

Қитоб ваҳдатро натиҷаи ҳирад, таҳаммул, ҷасорати сиёсӣ ва афзал донишани бақои миллат аз манфиатҳои гуруҳӣ медонад.

Фасли «Сулҳовар ва наҷотбахши миллат» аз ҷиҳати фалсафаи ахлоқ ва сиёсат яке аз муҳимтарин бахшҳои асар аст. Дар он таъкид мешавад: «Маҳз ба

шарофати фарҳангу оинҳои таҳаммулғарои аҷдоди мову шумо аз ғирдобии мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ раҳой ёфта, зимни имзои санади истикқори сулҳ ва оштии миллӣ ба ваҳдати миллӣ ва сулҳу суботи устувор ноил ғардим» (с. 35).

Сулҳ дар ин асар ҳамчун эҳйи муносибати башарият, барқарорсозии эътимод ва бозғашти ҷомеа ба роҳи созандагӣ тафсир мешавад.

Хушунат роҳи ғуфтуғўро мебандад; сулҳ онро боз мекунад. Хушунат дигаронро душман месозад; сулҳ имқони шунидани ўро фароҳам меорад. Хушунат хотираро бо интиқом пур мекунад; сулҳ хотираро ба сабақи таърихӣ табдил медиҳад.

Аз ин рӯ, сулҳ дар мантиқи қитоб ҷаҳор унсур бахшидан, шунидани дигарон, эътирофи манфиати умумӣ ва бунёди ояндаи муштарақ дорад.

Маҳз ҳамин маъно сулҳро ба пирўзии ҳирад бар ғазаб ва ба ғалабаи виҷдон бар интиқом табдил медиҳад.

Фасли «Сухани Ў садои миллат аст» маъсалаи забонро ба сатҳи фалсафаи ҳувият мебардорад. Муаллиф таъкид менамояд: «Тоҷикон дар фосилаи дарози таърих бо ҳусни тадбир, ақлу донишу ҳиради азалии худ дар қорҳои давлатдорӣ нақши барҷаста бозида...» (с. 42).

Забон дар қитоб маҳзани хотираи таърихӣ, шакли худшиносии миллӣ, воситаи интиқоли арзиш ва нишонаи истиклоли маънавӣ мебошад.

Муаллиф ба нақши забони тоҷикӣ дар давлатдорӣ, қабули қонун дар бораи забон, таҷлили Рўзи забони давлатӣ, омўзиши осори гузаштагон ва муаррифии адабиёти тоҷик таваҷҷуҳи маҳсус зоҳир мекунад.

Аз нигоҳи ғерменевтикӣ, сухани Пешво дар асар шакли иртиботи роҳбар бо миллат, баёни ормони умумӣ ва воситаи бедорсозии шуури шаҳрвандӣ табдил меёбад. Сухан вақте садои миллат мешавад, ки дар он дарди мардум, хотираи таърих ва умеди оянда таҷассум ёбанд.

Фасли «Таҷассумғари дониш, ҳирад ва ҳунар» нишон медиҳад, ки давлатсозӣ

бе рушди маърифат, илм ва тарбия имконнопазир аст. Асар ба бунёди муассисаҳои таълимӣ, мактабҳо, марказҳои фарҳангӣ, дастгирии хонандагон, омӯзгорон ва ҷавонон таваҷҷуҳ мекунад.

Дар мантиқи китоб дониш сармояи стратегии давлат мебошад. Миллате, ки ба маориф сармоягузори мекунад, дар асл пояҳои ояндаи худро бунёд менамояд.

Муаллиф робитаи илму хирад, салоҳияти инсонӣ, рушди ҷомеа ва истиқлоли устуворро равшан месозад.

Таваҷҷуҳ ба кӯдакон ва ҷавонон дар китоб масъалаи ҳастии байнинасли мебошад. Ояндаи давлат дар сатҳи маърифат, ахлоқ ва ҷаҳонбинии насли нав таҷассум меёбад.

Дар фасли «Эҳёгари анъана ва оинҳои миллӣ» муаллиф робитаи истиқлол ва фарҳангро ба таври возеҳ нишон медиҳад: «Миллате, ки бо анъанаҳо, урфу одатҳои аҷодӣ ва оинҳои миллии хеш ифтихор надорад, наметавонад аз неъматҳои бебаҳои истиқлол баҳра гирад, дар бунёди давлат ва давлатдорӣ навин саҳм гузорад» (с. 53).

Ин андеша мафҳуми истиқлолро аз маънои ҳуқуқию сиёсӣ ба сатҳи истиқлоли фарҳангӣ мебарад. Давлат метавонад аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустақил бошад, вале агар миллат забон, ҳитира, сунат ва арзишҳои худро аз даст бидиҳад, истиқлоли маънавии он заиф мегардад.

Асар эҳёи Наврӯз, Меҳргон, Сада, ҳунароҳои мардумӣ, Шашмақом, Фалак, чакан, таомҳои миллӣ ва номгузориҳои миллӣ ба номи шахсиятҳои таърихиро ҳамчун унсурҳои бозсозии ҳувияти миллӣ маънидод менамояд.

Дар ин замина фарҳанг ба осорхонаи гузашта табдил намеёбад, ки он неруи ғаъоли давлатсозӣ, тарбияи шаҳрвандӣ ва муаррифии миллат дар ҷаҳони муосир мебошад.

Фасли «Муаррифгари исломи воқеӣ» дини исломро аз ифротгарӣ, хурофот ва истифодаи сиёсии эътиқод ҷудо мекунад. Яке аз афкори асосии ин бахш чунин аст: «Ислом барои инсоният аст ва барои

тамоми халқову миллатҳо хизмат хоҳад кард» (с. 67).

Ин андеша дорои моҳияти диншиносӣ ва ахлоқшиносӣ мебошад. Ислом дар китоб ҳамчун фарҳанги адолат, дониш, покизагӣ, оиладорӣ, эҳтироми падару модар, ҳуқуқи зан ва ҳамзистии ошошта маънидод мегардад.

Муаллиф ғиромидошти Имоми Аъзам, тарҷума ва нашри Қуръони карим, бунёди масҷидҳо ва муаррифии мероси ҳанафиро аз ҷиҳати таҳкими худшиносии динӣ ва муқовимат бо ифротгарӣ арзёбӣ менамояд.

Дар ин ҷо дин ба фарҳанги ҳамдигарфаҳмӣ ва масъулияти ахлоқӣ табдил меёбад.

Фасли «Роҳкушо ба сӯи дилҳо ва марзҳо» аз тавсифи соҳтмони роҳу нақбҳо фаротар рафта, дорои маънои рамзии амиқ мебошад: «Роҳ барои ҳар як мамлакат амнияти сиёсӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ ва тақдирсоз дорад» (с. 73).

Роҳ дар асар пайвастанӣ минтақаҳо, наздик шудани инсонҳо, раҳӣ аз бунбасти ҷуғрофӣ, ғустариши муносибатҳои иқтисодӣ ва ваҳдати воқеии қаламрав мебошад.

Нақб кӯҳро мешикофада, аммо дар маънои фалсафӣ монетаи ҷудоиро аз миён мебарад. Пул соҳилҳоро мепайвандад, аммо дар сатҳи иҷтимоӣ муносибати одамонро таҳким мебахшад. Роҳ ҳаракати молро осон мекунад, аммо ҳамзамон ҳаракати фарҳанг, андеша ва эътимодро низ таъмин менамояд.

Аз ин ҷиҳат, сиёсати роҳсозӣ дар китоб ҳамчун фалсафаи пайвастанӣ инсон, минтақа ва давлат тафсир мегардад.

Дар фасли «Бунёдгузори истиқлолияти энергетикӣ» масъалаи неруи барқ ба категорияи истиқлоли воқеӣ табдил меёбад: «Рушди устувори иқтисодӣ, ободии Ватан, сатҳу сифати зиндагии шоистаи мардум ва ниҳоят, истиқлолияти воқеии Тоҷикистонро бе бунёди неругоҳи Роғун таъмин кардан амри маҳол аст» (с. 78).

Дар ин ҷо истиқлол бояд пояи иқтисодӣ, энергетикӣ ва технологӣ дошта бошад. Давлате, ки барои ҳаёти рӯзмарра ва ғаъолияти иқтисодии худ ба неруи

дигарон вобаста аст, ҳастии сиёсии худро пурра амалӣ карда наметавонад.

Муаллиф бунёди Неругоҳи барқи оби Роғунро ҳамчун таҷассуми ирода, сабр, дониш ва дурбинии сиёсӣ арзёбӣ менамояд.

Роғун дар матни китоб рамзи пирӯзии ирода бар монеа, умед бар нобоварӣ ва созандагӣ бар маҳдудият мебошад.

Муаллиф дар фасли «Тарғибгари тарзи ҳаёти солим» саломатиро масъалаи хусусии инсон маҳсуб намедонад. Саломатӣ сармояи иҷтимоӣ ва шартӣ рушди миллат аст. «Варзиш яке аз машғулиятҳои мақбул ва писандидаи ниёгонамон буда...» (с. 85).

Таваҷҷуҳ ба варзиш, бунёди варзишгоҳҳо, иштироки ҷавонон дар мусобиқаҳои байналмилалӣ ва тарғиби тарзи ҳаёти солим дар китоб ба тарбияи инсонӣ пурқувват, боирода ва масъулиятшинос пайваست карда мешавад.

Ҷисми солим дар ин фаҳмиш василаи ташаккули ирода, интизом, сабр, ҳамкорӣ ва эҳсоси ифтихори миллӣ мебошад.

Дар фасли «Суханро аз Сарвари давлат бояд омӯхт» муаллиф суҳанвариро фарҳанги фикр ва масъулияти ахлоқӣ арзёбӣ мекунад. «Имрӯз ҳама бовардоранд, ки Тоҷикистонро ояндаи неке дар пеш аст» (с. 88).

Дар таҳлили муаллиф сухани Пешво дорои равшанӣ, мантиқ, оромӣ, далелнокӣ, эҳтиром ба ҳамсухбат ва мутобиқати суҳан бо амал хусусият аст.

Сухан дар ин ҷо воситаи шакли баёни ҷаҳонбинӣ, нишонаи сатҳи фарҳанг ва меёри масъулияти шахс мебошад.

Муаллиф сухани беандешаро хатарнок ва сухани хирадмандонаро воситаи тарбия, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳалли масъалаҳо мешуморад.

Фасли «Рафтор, либоспӯшӣ, қабули меҳмон ва ороستاني дастурхон» нишон медиҳад, ки фазилат танҳо дар қарорҳои бузургии сиёсӣ зоҳир намешавад. Он дар ҷузъиёти зиндагии ҳаррӯза тарзи гуфтор, муносибат, либос, покизагӣ, меҳмондорӣ ва эҳтироми дигарон низ таҷассум меёбад.

Муаллиф андешаи зеринро меорад: «Фақат шахсият қодир аст ба ташаккул ва пешрафти шахсияти дигар таъсир расонад. Фақат муҳити одоб метавонад фазои ахлоқии ҷомеаро солим, мукамал ва устувор гардонад» (с. 94).

Ин андеша пояи муҳимми фалсафаи тарбияро ифода мекунад. Инсон аз намунаи зиндаи рафтори дигарон меомӯзад. Роҳбарӣ низ пеш аз ҳама қудрати намуна будан аст. Дар ин замина, одоб шакли зоҳирии ахлоқ ва рафтор тарҷумаи амалии ҷаҳонбинӣ мебошад.

Дар фасли «Замин рӯзирасони мардум ва омили фаровонии бозор аст», робитаи инсон ва замин аз сатҳи иқтисодӣ ба сатҳи ахлоқӣ ва ҳастишинохтӣ бардошта мешавад: «Замин ин модар аст, моро меҳӯронад ва мепӯшонад, мо набояд дастнигари дигарон бошем» (с. 100).

Замин дар ин тафсир сарчашмаи зиндагӣ, пайванди инсон бо Ватан, пояи амнияти озуқаворӣ ва рамзи истиқлоли иқтисодӣ мебошад.

Муаллиф истифодаи оқилонаи замин, рушди кишоварзӣ, боғдорӣ, обёрӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ватаниро бо масъулияти шаҳрвандӣ мепайвандад.

Аз ин рӯ, меҳнат дар замин шакли ватандорӣ ва эҳтиром ба неъматҳои табиат мебошад.

Фасли «Бунёдгузори Артиши миллӣ ва созмондиҳандаи тартиботи ҳуқуқӣ», амниятро ҳамчун шартӣ асосии озодӣ ва зиндагии осоишта баррасӣ менамояд: «Қувваҳои Мусаллаҳ қафили амнияти якпорчагии давлат, соҳибистиқлолии Тоҷикистон буда, хизматчиёни ҳарбии ҷузъу томҳои низоми дар ҳифзи марзубуми Ватан, таъмини амнияти давлат ва зиндагии осудаи сокинони кишвар саҳми бузургдоранд» (с. 108).

Дар ин ҷо амният танҳо ғайриамонӣ нест. Амният фазои мавҷудияти озодӣ, таҳсил, меҳнат, фарҳанг ва зиндагии инсон аст. Бе субот арзишҳои дигар имкони зухур намеёбанд.

Муаллиф ташкили Артиши миллӣ, таҳкими мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, мубориза бо ҷинояткорӣ, терроризм, ифротгароӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир

ва коррупсияро дар доираи ҳифзи давлат ва ҳукуки шаҳрвандон арзёбӣ мекунад. Амният дар асар шартӣ зиндагии шоистаи инсон мебошад.

Дар фасли «Дипломат ва суҳанвар» шахсияти Пешво ҳамчун муаррифгари давлат дар арсаи байналмилалӣ тасвир мешавад: «Тоҷикистон ватани умумии ҳамаи мову шумо, хонаи умеди ҳамаи тоҷикониён аст» (с. 116).

Дипломатия дар китоб маҳорати гуфтушунӣ, дониши таърих, забондонӣ, фарҳанги муошират ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ мебошад. Муаллиф суҳанрониҳои Пешвои миллатро дар созмонҳои байналмилалӣ, масъалаҳои Афғонистон, сулҳу амният, об, энергетика ва рушди минтақавӣ таҳлил мекунад.

Китоб Пешворо ҳамчун шахсияте муаррифӣ менамояд, ки Тоҷикистонро аз ҳолати кишвари камшинохта ба субъекти ғаёли муносибатҳои байналмилалӣ расонидааст. Фасли «Афкори башардӯстона ва андешаи ҷаҳонситоӣ» уфуқи асарро аз доираи миллӣ ба сатҳи башарӣ мебарад: «Марҳалаи начандон тӯлонии таърих собит сохт, ки тоҷикон дар ҳақиқат миллати соҳибмаърифату тамаддунсоз, ватандӯсту ватанпарвар ва сулҳпарвару таҳаммулгаро буда, метавонанд бо ваҳдати сарҷамъии худ ҷомеаи пешрафтаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро бунёд намоянд» (с. 124).

Дар ин бахш масъалаҳои оби тоза, муҳити зист, амнияти энергетикӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, сулҳ ва рушди устувор баррасӣ мешаванд. Пешниҳодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон дар соҳаи об ҳамчун намунаи пайвастанӣ манфиати миллӣ бо манфиати умумибашарӣ арзёбӣ мегарданд.

Ин хусусият аз тафаккури ҷаҳоншиносӣ шаҳодат медиҳад: миллат танҳо вақте дар сатҳи ҷаҳонӣ мақоми устувор пайдо мекунад, ки масъалаҳои худро дар иртибот бо мушкилоти умумии инсоният матраҳ намояд.

Забони китоб омезиши насри таърихӣ, публицистӣ, ахлоқӣ ва бадеӣ мебошад. Муаллиф аз шеър, ташбеҳ, тамсил, суҳанони ҳикматомез, хотира ва

иқтибосҳои сиёсӣ, фаровон истифода мекунад. Шеър дар асар вазифаи маъниофаринӣ ва таъсири эҳсосиро иҷро менамояд. Андешаи сиёсӣ тавассути шеър ба таҷрибаи дил табдил меёбад.

Дар фасли «Фарҳанг омӯз!» чунин даъват садо медиҳад:

*«Эй миллати озод, бихонед, бихонед,
Таърихи Ватан, халқ бидонед, бидонед»* (с. 139).

Дар ин ҷо донишандӯзӣ ҳамчун амали ватандорӣ маънидод мешавад. Донистани таърих танҳо ҷамъ кардани маълумот нест; он ҳифзи ҳувиёт ва эҳёи вичдони миллӣ мебошад.

Истифодаи рамзҳои офтоб, роҳ, нур, модар, замин, кӯҳ, об ва парчам ба матн вусъати маъноӣ мебахшад. Ин рамзҳо сиёсатро бо фарҳанг ва таърихро бо эҳсоси инсонӣ мепайванданд.

Навгониҳои асари «Ҷазилати Пешво» дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф шахсияти сиёсиро дар низоми фарогири арзишҳо таҳлил мекунад. Китоб роҳбариро ба масъалаҳои ахлоқ ва масъулияти шахсӣ, ваҳдат ва сулҳи миллӣ, ҳувиёт ва фарҳанг, маориф ва илму дониш, истиқлоли иқтисодӣ ва энергетикӣ, амният ва қонуният, дипломатия ва ҳамкориҳои байналмилалӣ, башардӯстӣ ва рушди устувор мепайвандад.

Дар натиҷа, симои Пешво ҳамчун субъекти бисёрсамтаи давлатсозӣ ба вучуд меояд. Асар мафҳуми ҷазилатро аз доираи ахлоқи инфиродӣ ба доираи фалсафаи сиёсӣ интиқол медиҳад. Ин равиш имконият медиҳад, ки ҷазилат ҳамчун меъёри қонунияти маънавии қудрат, сарҷамъаи эътимоди мардум, заминаи ваҳдати иҷтимоӣ ва омили пойдеории давлат мавриди фаҳмиш қарор бигирад.

Муаллиф дар «Охирсуҳан» моҳияти тарбиявии китобро чунин ҷамъбаст менамояд: «Ҷазилати Пешво - худ як дастуру роҳнамо барои аҳли ҷомеа, баҳусус ҷавонон аст...» (с. 135).

Воқеан, асар барои тарбияи чунин сифатҳои нақӯи инсонӣ: худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, эҳтиром ба сулҳу

субот, масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ, донишандӯзӣ, таҳаммулгароӣ, поквичдонӣ ва хизмат ба ҷомеа ва давлат мусоидат мекунад.

Китоб махсусан барои донишҷӯён, омӯзгорон, кормандони давлатӣ, муҳаққиқони таърих, сиёсатшиносӣ, ҷомеашиносӣ, фалсафаи иҷтимоӣ ва фарҳангшиносӣ аҳаммияти назаррас дорад.

Ба хонанда танҳо маълумот намедихад, балки ўро ба мавқеи ахлоқӣ раҳнамун месозад. Хонанда дар раванди мутолиа бо суоли муҳим рӯ ба рӯ мешавад: ман барои ободии давлат, ҳифзи сулҳ ва рушди миллат чӣ масъулият дорам?

Ҳамин табдил додани хонанда аз мушоҳидагар ба субъекти масъули иҷтимоӣ яке аз дастовардҳои муҳими тарбиявии китоб мебошад.

Асари Раҳимзода Рамазон Ҳамро – «Ҷазилати Пешво», асари дорои муҳтавои васеи таърихӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, тарбиявӣ ва фалсафӣ мебошад. Дар он шахсияти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун меҳвари ваҳдати миллӣ, эҳғари давлатдорӣ, бунёдгузори субот, ҳомии фарҳанг, роҳнамои маърифат ва муаррифгари Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ тасвир гардидааст.

Асари мазкур собит месозад, ки роҳбарӣ пеш аз ҳама қудрати намуна

будан, ҷасорати масъулият доштан, ҳунари шунидани мардум ва тавони ба оянда табдил додани умеди миллат аст.

Асар модели зерини давлатсозиро ҷазилати шахсӣ, эътимоди ҷамъиятӣ, ваҳдати миллӣ, суботи сиёсӣ, созандагии иқтисодӣ, эҳёи фарҳангӣ ва истиклоли воқеӣ пешниҳод менамояд.

Асари «Ҷазилати Пешво» идомаи анъанаи бузургест, ки шоҳиро бо ҳирад, роҳбариро бо адолат, бузургиро бо фӯрӯтанӣ, давлатдориро бо мардумдӯстӣ ва ватандориро бо ҷавонмардӣ мепаївандад.

Аз ин рӯ, китоб дар бораи меъёри инсонии давлатсоз, вичдони миллати соҳибистиклол, масъулияти наслҳо дар назди таърих ва ҳикмати ахлоқии роҳбарӣ суҳан меғӯяд.

Бо дарназардошти муҳтавои фарогир, сохтори мантиқӣ, аҳаммияти маърифатшиносӣ, неруи тарбиявӣ ва арзиши баланди фалсафаи иҷтимоӣ, асари доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Ҳуқуқшиноси шоїстаи Тоҷикистон, Раҳимзода Рамазон Ҳамро – «Ҷазилати Пешво», сазовори арзёбии баланд буда, барои истифода дар муассисаҳои таҳсилоти оӣ, низоми тақмили ихтисос, корҳои маърифатӣ тарбиявӣ ва таҳқиқоти марбут ба давлатдорӣ, роҳбарӣ, ваҳдати миллӣ ва фалсафаи сиёсӣ муфид арзёбӣ мегардад.

БАХШИ ИЛМҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ ВА ҶАМӢЯТИ

ТДУ 327(575.3) (075.8)

МАСОИЛИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: НАЗАРИ ГЕОПОЛИТИКӢ*

Аннотатсия: дар мақола сухан оид ба ҷанбаҳои конспирологии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон рафта, муаллифон таъба таҳқиқоти илмӣ ва далелҳои гуногун, рақобатҳои геополитикии давлатҳои манфиатдор мазмун ва моҳияти конспирологии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар равиши ҷаҳонишавӣ таҳқиқ намуда, нуқтаи назари илмӣ худро атрофи омилҳои таъсиррасон ба амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити истиқлолияти давлатӣ баён намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: конспирология, амнияти миллий, конституция, геополитика, деректива, камарбанди сабз, фундаментализми динӣ, экстремизм, терроризм

ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

Аннотация: в статье речь идёт о конспирологических аспектах национальной безопасности Республики Таджикистан, авторы опираются на научные исследования и различные факты, геополитическую конкуренцию заинтересованных государств, исследуют содержание и сущность конспирологии национальной безопасности Республики Таджикистан в процессе глобализации и отражают свои научные взгляды, основанные на факторах, влияющих на национальную безопасность Республики Таджикистан в условиях государственной независимости.

Ключевые слова: конспирология, национальная безопасность, конституция, геополитика, директива, зелёный пояс, религиозный фундаментализм, экстремизм, терроризм

NATIONAL SECURITY ISSUES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: A GEOPOLITICAL PERSPECTIVE

Abstract: When discussing the conspiratorial aspects of the national security of the Republic of Tajikistan, the authors rely on scientific research and various facts, as well as the geopolitical competition of interested states. They explore the content and essence of the conspiratorial national security of the Republic of Tajikistan in the context of globalization and base their scientific views on the factors that influence the national security of the Republic of Tajikistan under the conditions of state independence.

Keywords: conspiracy theory, national security, Constitution, geopolitics, directive, green belt, religious fundamentalism, extremism, terrorism

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН:

Муҳаммад С.А. - сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, e-mail: mahmadov.2014@mail.ru, тел.: +(992) 939 22 68 84.

Асламов Б.С. - ходими калони илмӣ шуъбаи адъюнктураи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, e-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru, тел.: +(992) 939 22 50 76.

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯҳои илмӣ-таҳқиқотии «Такмили фаъолияти маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва ҷиноятӣ-ҳуқуқии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти пешгирии зӯрварӣ дар оила» ва «Хусусиятҳои пешгирии ва воситаҳои мубориза бо зухуроти ифротгарой ва тундгарой дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023 - 2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121TJ1291 ва 0121TJ1290.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:

Мухаммад С.А. - заведующий кафедрой общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, доктор политических наук, доцент, e-mail: mahmadov.2014@mail.ru, тел.: +(992) 939 22 68 84.

Асламов Б.С. - старший научный сотрудник отдела адъюнктуры Академии МВД Республики Таджикистан, e-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru, тел.: +(992) 939 22 50 76.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Muhammad S.A. - Head of the Department of Social Sciences at the Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Doctor of Political Sciences, Associate Professor, e-mail: mahmadov.2014@mail.ru, tel. +(992) 939 22 68 84.

Aslamov B.S. - Senior researcher of the Adjunct Department of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, e-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru, tel.: + (992) 939 22 50 76.

Мафхуми конспирология (англ. "conspiracy theory") сабабҳои пушидаи ҳодисаҳоро дарбар мегирад, ки аз оммаи васеъ маълумот дар бораи онҳо ва дигар созмонҳои шахсиятҳои бонуфуз махфӣ нигоҳ дошта мешавад. Конспирологияро чун назарияи суиқасд ҳам маънидод менамоянд.

Бисёр муҳаққиқон ба он назаранд, ки воқеаҳои таърихӣ ба таври суиқасд идора шуда, дар пасманзари он суиқасдчиён меистанд, ки раванди ҳодисаҳоро иҷборан таҳмил менамоянд. Конспирология (назарияи суиқасд) аз замони антиқӣ маълум буд, ки гурӯҳҳои манфиатдор барои ҳадафҳои худ аз он ба таври васеъ истифода бурда, шахсони норозиро бо роҳи суиқасд аз байн бурда, ба мақсади худ мерасиданд.

Бухрони амиқи солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри 20-ум дар вазъи геополитикии ҷаҳон ва минтақаҳо тағйиротҳои кулӣ ба вучуд овард. Концепсияҳои геополитикии давлатҳои Ғарб амалӣ шуда, дар дохили собиқ давлатҳои Шуравӣ нуктаҳои низоӣ, аз қабилӣ Қарабоғи Кухӣ байни Озарбойҷону Арманистон ба вучуд омад. Дар давлатҳои Қазоқистон ва назди Балтика ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ ба амал омад.

Собиқ давлати мутамаркази ИҶШС (СССР) дигар аз уҳдаи идоракунии давлатӣ ва ҳалли масъалаи миллӣ баромада наметавонист.

Лоихаи геополитикии Директиваи Шурои амнияти миллии ИМА № 20/1 (махфӣ) аз 18-уми августи соли 1948 баъд аз 40-соли қабулшавӣ амалӣ гашт. «Масъалаи ба таври яклухт мавҷуд будани фазои баъди шуравӣ ё дақиқ будани ин мафҳум бисёр бардошта мешавад, ба ҳамагон маълум аст. Аз давраи пошхӯрии ИҶШС, ки чоряк аср гузашт, мо мебинем, ки ин фазо хеле тағйир ёфтааст, - чунки давлатҳои соҳибхитӣ дар сарҳадҳои давраи шуравӣ бояд қарор мегирифтанд. Сухан дар бораи Шартномаи Беловежск бисёр меравад. Мо имрӯз гуфта метавонем, ки принсипи Беловежск пурра амал мекунад? Вале бештар албатта не». Мо мебинем, ки ин фазо хеле тағйир ёфтааст» [7], менависад муҳаққиқ Сергей Маркедонов.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавқеи ҳасоси геополитикӣ қарор дорад. Тоҷикон ягона миллати ориёнаҷод дар минтақаи Осиёи Марказӣ умр ба сар мебаранд, ки борҳо ба онҳо ҷарраёнҳои гуногуни пантуркистӣ ва панисломӣ солҳои 20-30-юми асри 20 таҳдид намуда, боиси ҷанги гражданинӣ ва тундгароии динӣ дар намуди ҳаракати босмачигарӣ гардиданд.

Мутаасифона, ҳаракати босмачигарӣ аз хориҷи кишвар ёрии молиявӣ, идеологӣ ва ҳарбӣ мегирифт, ки хилофи манфиатҳои миллии тоҷикон буд. Бозиҳои бузурги геополитикии нимаи дуюми асри 19 ва ибтидои асри 20 байни Британияи Кабир, Туркия, Империяи Россия мавҷудияти ҳувияти тоҷиконро зеро суол мемонданд. Мақсад, тақсими

худуд ва боигариҳои табиӣ буд, на мавҷудият ва хувияти миллати тоҷик. Гарчанде, ки тоҷикон қадимтарин маскуни Осиёи Марказӣ ва дорои давлатдории қадим буданд. Тақсим шудани Ҳиндустон, пайдоиши Покистон, хати Дюранд (соли 1893) дар Афғонистон, набудани идеологияи ягонаи миллии дар Афғонистон ин кишварро ба майдони рақобатҳои геополитикӣ ва азнавсозии исломи сиёсӣ табдил дод.

Ба ҳаракати ба ном “Камарбанди сабз” геополитики машҳури америкоӣ Збигнев Бжезинский дар Покистон хангоми мавҷудияти неруҳои ҳарбии ИҚШС дар Ҷумҳурии демократии Афғонистон (1978-1987) асос гузошт. Классики геополитика Маккиндер Х. минтақаи Авруосиёро ҳамчун TNE HEARTLAND - маркази материкӣ ҷаҳон номида буданд, ки дар оянда аз ин минтақа ҷаҳонро идора кардан мумкин аст. Воқеан ҳам баъди пошхӯрии ИҚШС ҳамин тавр шуд.

Ҳангоми мавҷудияти ИҚШС ҳеҷ кас гумон намекард, ки ин ҳодиса руҳ медиҳад, гарчанде Стратегияи ояндаи Осиёи Марказиро геополитики америкоӣ З.Бжезинский дар асарҳои пештар пешгӯӣ ҳам карда буд. Ин минтақаро З.Бжезинский «Балкани Авруосиё» номид, ки чун ядроӣ худудӣ ба ҳисоб меравад, ки ба он ба ғайр аз 5-давлати Осиёи Марказӣ боз Гурҷистон, Арманистон ва Озғорбойҷонро дохил намуда, онро меҳвари Осиёи Марказӣ ва Кавказ номид.

«Балкани Авруосиё» ба қавли Збигнев Бжезинский осебпазир буда, дар он низоъ ба вучуд овардан мумкин аст. Акнун мавқеи давлатҳои манфиатдор Россия, Туркия, Эрон, Афғонистон, Хитой муқаррар гашт. Чунин андеша пайдо гашт, ки минтақаҳои берунии он ноором мебошанд ва танҳо ИМА қудрат дорад, ки ба ҳайси арбитри олии онҳоро ба танзим дорад.

Авруосиё 49 миллион километри мураббаъ масоҳат дошта, беш аз 4-миллиард аҳоли дорад, ин фазо аз Португалия то Шарқи дури Россия давом

мекунаду бозии асосии шохматро дар геополитика ташкил медиҳад. Дар ин бозӣ фигураҳои шохматро зуд ба ҳаракат дароварда, нақшаи ҳуқумронии нави геополитикиро бо роҳбарии ИМА бояд ба вучуд оварад [2, с. 123-124].

Ҳанӯз соли 1986 нақша ва харитаи рақобати геополитикии ИМА бо ИҚШС (СССР) харитаи Авруосиё кашида шуда буд, ки ба 3-ҷабҳаи стратегӣ чудо шуд:

1. Ҷануб (Югославия);
2. Осиёи Марказӣ;
3. Кавказ.

Ҳамчунин, давлатҳои ҳамшарики ҷабҳаҳо муайян гардида буданд:

1. Ғарбӣ (Польша, Олмон);
2. Шарқӣ (Кореяи Ҷанубӣ, Филиппин);
3. Нарм (Россия);
4. Ҷанубӣ (Эрон, Афғонистон, Покистон).

Дар натиҷа, Югославия пош хурда, ба давлатҳои алоҳида тақсим шуд, дар Осиёи Марказӣ, Кавказ нооромӣ ва муқовиматҳои ҳарбӣ-низоми ба амал омаданд. ИМА, Британия, давлатҳои Ғарб Украинаро бо яроқу аслиҳа таъмин намуда, ба ҷанги давомнок тела доданд. Муҳолифати Кореяи Ҷанубӣ бо Кореяи Шимолӣ ба вучуд омад.

Дар Филиппин эътирозҳои дохилӣ сар зад. Россия аз ҷониби ИМА ва Ғарб ба таҳримҳои иқтисодӣ дучор гашта, ИМА, Аврупо бо Эрон аз Барномаи тавофуқи осоиштаи ядроӣ берун гашт. Неруҳои ИМА аз ҳоки Афғонистон берун гашта (с. 2021), ҳокимиятро Толибон пурра тасарруф намуданд. Покистон давлати ядроӣ гашта, муҳолифати Покистон бо Ҳиндустон боқӣ монд.

То ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 9-уми сентябри соли 1991 харитаи тақсими он, соҳиб шудан ба сарватҳои табиӣ он, аз байн бурдани хувияти миллии ва ягонагии вайҷорчагии Тоҷикистон кашида шуд, ки ба он муҳри «маҳфӣ» заданд.

Замоне, ки тоҷикон, ки тӯли 70-сол ба душвории идеологии замони Шуравӣ нигоҳ накарда, барандаи исломи таҳаммулпазири мазҳаби ҳанафӣ буданд,

мочарочуёна ба сӯи идеологияи таҳмилии модернизми исломи сиёсӣ дар намуди фундаментализми исломӣ, аз қабилӣ ваҳоббия, салафия, шиагароӣ ва дигар равияҳои тундгароӣ гардиданд.

Истилоҳи фундаментализми (бунёдгароии) динӣ дар ибтидои асри 20 аз ҷониби роҳибони мазҳаби протестантии дини насронӣ дар ИМА бори аввал истифода шуд. Ин мафҳум бештар ба динҳои ҷаҳонӣ ва миллий хос буда, бозгашт ба асосҳои аввалаи диниро мепазирад, ки ба асрҳои миёна рост меояд.

Атрофи фундаментализми динӣ муҳокимаҳо зиёд буда, онро чун падидаи асрорангези динӣ меҳисобанд, ки ба ҷаҳони муосир таъсиргузор аст. Экстремизми динӣ солҳои охири Шуравӣ дар Осиёи Марказӣ хеле рушд намуд. Эмиссарҳои давлатҳои хориҷӣ бо роҳҳои гуногуни тичоратӣ, сайёҳӣ, фарҳангӣ ва илмӣ воридаи кишвари мо гардиданд.

Грантҳои мақсаднок амалӣ шуда, аҳли зиёро ба тарафи худ кашиданд. Сарҳадҳо боз шуда, рафтуоии озодона ба кишварҳои гуногун ба вучуд омад, ки онро чун як раванди демократӣ маънидод намуданд. Агар дар Кавказ, қисмати аврупоии собиқ Шуравӣ ин дертар амалӣ шуд, аммо мутаассифона кишвари осебпазир ва мувофиқ маҳз Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб шуда, он майдони набардҳои идеологӣ ва ҷанги таҳмилии шахрвандӣ (1992-1997) кашида шуд.

Ҳадафи сиёсӣ ин баровардани Тоҷикистон аз доираи ИДМ, таъсиси ба ном давлати исломӣ, ки лоиҳаи он дар ҷаҳони исломӣ чандон рушан набуд. Аксари тоҷикстониҳо ба мазҳаби сунии ҳанафӣ ва теъдоди тоҷикон дар ВМКБ ба мазҳаби исмоилия мансубанд.

Лоиҳаи геополитикии бунёди давлати исломӣ, манфиатҳои миллии тоҷиконро мадди назар менамуданд, ки аз соли 1920 баъди ғалабаи Инқилоби Халқии Бухоро, баъдан соли 1924 Ҷумҳурии худмухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон роҳи бунёди давлати дунявиро гирифта буд ва беш аз 70-сол дар давлати дунявӣ бо нигоҳдошти

фарҳанг ва сунатҳои динии ҳеш зиндагӣ менамуд.

Дин аз давлат ҷудо буд, ба корҳои якдигар даҳлат намекарданд, баръакс оини динӣ дар асоси қонунгузори миллий эътироф ва густариш меёфт. Албатта, кӯшишҳои атеистӣ дар замони Шуравӣ мешуданд, аммо онҳо чандон қурбе надоштанд ва элитаи сиёсӣ аз ин огоҳ буд. Давлате, ки арзишҳои миллиашро нигоҳ медорад, чӣ гуна аз дунявият даст мекашад?

Моддаи 26-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои динии шахрвандонро қарор медиҳад: «Ҳар кас ҳуқуқ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон динро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд» [1, с. 15].

Дар моддаи 8-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумла омадааст «Дар Тоҷикистон фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дигар давлатҳо, таъсиси ҳизбҳои хусусияти миллий ва динидошта, инчунин маблағгузориҳои ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони хориҷӣ манъ аст» [1, с. 6].

Мутаассифона, ин банд дар матни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2016 мавҷуд набуд, ки боиси муҳолифатҳои сиёсӣ ва хатарҳо ба амнияти миллии Тоҷикистон аз ҷониби ТЭТ-Ҳизби мамнӯи наҳзати исломии Тоҷикистон (29-уми сентябри соли 2015 бо Қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятҳои қатъ гардид) гашт, ки бархе аз давлатҳои хориҷӣ мутаассифона аз он ҳатто пуштибонӣ намуданд.

Дар моддаи 100-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазир аст» [1, с. 66].

Таҷрибаи талҳи Тоҷикистони соҳибистиклол аз нигоҳи низоъшиносӣ ва геополитикӣ дар таҳқиқоти Ҳакимов Р.М. - «Омилҳои низои миллий ва дохили миллий

дар Тоҷикистон” (Душанбе, 1999); Хидирова М.У. – “Низоъ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ-сиёсӣ (таҷрибаи Тоҷикистон) (Душанбе, 1999); Олимова С., Олимов М. – “Таджикистан на пороге перемен” (М., 1999); Расулов К. – “Особенности проявления конфликта в Таджикистане” (Душанбе, 2000); Махмадов А.Н. – “Социология конфликта” (Куляб, 1995); инъикоси худро ёфтааст [8, с. 41].

Дар асарҳои номбурда бештар концепсияҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва низоъшиносӣ таҳлил гардидаанд, аммо ҷанбаи геополитикии он танҳо дар миёнҷигарии СММ ва дигар Созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ инъикоси худро ёфтааст.

Муҳаққиқ Имомов Ш. менависад: “Дар марҳилаи аввали он (ноябри соли 1991- апрели соли 1992) неруҳои оппозиционии миллию демократӣ (Ҳизби демократи Тоҷикистон, Созмони Растохез – Ҷунбиши мардуми Тоҷикистон, гурӯҳҳои алоҳидаи номенклатураи ҳизбӣ ва давлатӣ, ҳалқаи донишҷӯён, ҷавонон ва ғайра) ва исломӣ (ҲНИТ- ТЭТ Ҳизби мамнуи наҳзати исломии Тоҷикистон (29-уми сентябри соли 2015 бо Қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриқонуният қатъ гардидааст), гурӯҳи алоҳидаи мулоёни расмӣ ва сунатӣ) хостори ошкоро дастбӣ ба қудрати сиёсӣ, мақоми мумтози иҷтимоӣ, манобеи муҳимми иқтисодӣ ва фазои мусоиди ғайриқонуният сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ҷорҷуби низоми нави мадди назари худ шуданд” [8, с. 56-57].

Дар сиёсати минтақавӣ охири солҳои 70-уми асри XX (аз ҷумла, дар Эрон) пайдоиши давлатҳои теократии исломӣ таъсири геополитикии худро ба минтақаи Осиёи Марказӣ расониданд. Ин амал баъди пошхӯрии ИҶШС (СССР) авҷ гирифт.

Соли 1976 дар шаҳри Қурғонтеппа назди бинои вилоятии Кумитаи ҳизби коммунистии Тоҷикистон аввалин тазоҳуроти радикалии динӣ ба муқобили давлат баргузор гардид, ки аз хориҷи кишвар ёрии молиявӣ ва идеологӣ мегирифт.

Барои Тоҷикистон сценарияи давлати теократӣ бо модели иерархияи динӣ кашода шуда буд, ки дар маркази он бояд маҳз лидери динӣ меистод ва барои шахсиятсозии ӯ аз модели шарқии мафкура ва ҷаҳонбинии динӣ истифода менамуданд.

Дар фазои иттилоотӣ бидуни иродаи мардум “харизма” ва “феномин”-и таъсиррасонии психологӣ гузаронида мешуд, ки дар қафои он дастурдехони зеҳнии давлатҳои манфиатдори хориҷӣ меистод. Ба ин кор аввали соли 1992 Идораи муфтиёти мусулмонони Тоҷикистон низ ҳамроҳ карда шуд, ки вазъиятро боз ҳам душвор намуд. Албатта ин модели таҳмилушудаи ҳадамоти иқтишофии хориҷӣ буд, ки дастгирии пуқудрати молиявӣ-ҳарбӣ ва идеологӣ дошт ва хоستانд, ки бе дарназардошти манфиатҳои миллии онро бо роҳи ҳарбӣ-сиёсӣ ва геополитикӣ ба манфиатҳои худ ҳал намоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми декабри соли 2021 иброз доштанд: «Мардуми Тоҷикистон натиҷаи даҳолати доираҳои манфиатдори хориҷиро, ки боиси сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандии солҳои 90-уми асри гузашта, ба ҳалокат расидани беш аз 150 ҳазор нафар ва ҷангӣ мондани зиёда аз 50 ҳазор нафар қудакон гардид, ҳаргиз фаромӯш намекунам» [9, с. 26].

Аммо, мутаассифона, гурӯҳҳои муҳолифи Ҳукумати Тоҷикистон аз хориҷи кишвар идора карда мешуданд, ки рӯйрост ба амнияти миллий, ягонагӣ ва ваҳдати миллий, якпорчагӣ ва тамомияти арзӣ ва сохтори конститутсионӣ таҳдид менамуданд, ки оқибат ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оварда расониданд.

Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки моҳи ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи таърихӣ 16-уми Шурои Олии Тоҷикистон интиҳоб шуда буд, формулаи Сулҳро аз рӯзҳои аввал пешниҳод намуда

буд, аммо мутаассифона «Ҳукумати ба ном дар муҳочират» дар қаламрави Афғонистони ҷангзада, аз ҷониби гурӯҳҳои радикалии динии маблағгузоришуда кӯшиш менамуданд, ки тарҳи геополитикии ҳаракати ба ном “Қамарбанди сабз”-ро на танҳо дар Тоҷикистон, балки тамоми қаламрави Осиёи Марказӣ амалӣ намоянд.

Ин лоиҳа чунин даъво дошт, ки сокинони Осиёи Марказӣ, ки ҳама мусулмонҳо мебошанд ва дар ҷои давлатҳои дунявии онҳо бояд давлатҳои нави теократӣ (динӣ) бунёд карда шаванд. Бинобар ин, дар ин лоиҳа Тоҷикистон ҳамчун кишвари транзитӣ ва маркази экспансияи идеологӣ интиҳоб шуда буд. Ҳанӯз дар Иҷлосияи таърихӣ 16-уми Шурои Олии Тоҷикистон дар шаҳри бостонии Хӯҷанд Раиси Шурои Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қатъият изҳор намуда буд: “Қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар як хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳ равона карда, барои гулгулшукуфии Ватани азизам содиқона меҳнат мекунам” [11, с. 7].

Мутаассифона, бо таъсири хоҷагони хориҷӣ то имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ (27-уми июни соли 1997 дар шаҳри Москва) ва баъдан то ибтидои солҳои 2000-ум муқовимати мусаллаҳонаи муҳолифин идома намуд. Ворид намудани ҳизбҳои ҳислати динӣ дошта, ба фазои сиёсӣ, яке аз марҳилаҳои он буд, ки боиси таҳдиди минбаъда ва ҳавфҳои осебпазир, тундгароии динӣ дар намуди салафия, ҷалби ҷавонони тоҷик ба гурӯҳҳои экстремистӣ-террористӣ ва муноқишаҳои ҷангӣ дар хоки Сурия ва Ироқ гардид.

“Аз соли 1979 сар карда дар ИМА 20 - марказҳои нави илмӣ-таҳқиқотӣ созон дода шуданд, ки ҳамасола конференсияҳои зиёди байналмилалӣ, семинар ва симпозиумҳо оид ба таъсири ислом ба ҳаёти кишварҳои мусулмонӣ ва вазъи байналмилалӣ мегузарониданд. Дар тӯли 30-соли охир зиёда аз 8000-ҳазор донишҷӯёни араб дар донишгоҳ ва коллеҷҳои ИМА омӯзонда шуданд.

Бештар ба 120 донишгоҳи ИМА донишҷӯёни кишварҳои араб фаро гирифта шуданд [10, с. 96], менависад муҳаққиқ Сичев В.Ф.

“Мутахассисон исломро дар Халиҷи Форс ба 3 равияи мустақили фундаменталӣ ҷудо менамуданд: якум, ал-салафӣ - ифротӣ, дуюм, ал-ислоҳ-ислоҳотчигӣ, сеюм нав “Бародарони мусулмон”. Ҳар се равия ба мазҳаби шиа муҳолиф гузошта шуданд” [13, с. 121].

Дар ИМА, Ғарб ва давлатҳои теократии исломӣ аллакай дар бораи сустшавии занҷирҳои ИҶШС ва ҷумҳуриҳои онро медонистанд ва нуктаи заифро барои амалигардонии лоиҳаҳои геополитикӣ роҳандозӣ намуда буданд. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷики муқимии Россия Бобохонов Р. “Вазъият қатъиян дар охири солҳои 80-ум тағйир ёфт, сиёсати бозсозӣ сарҳадҳои берунии ИҶШС-ро суст намуд ва ба он аз ҳудуди Афғонистон аввалин амирони ваҳобӣ ворид шуда, дар Тоҷикистон ва водии Фарғона ячейкаҳои худро созон доданд” [3, с. 231].

Ба ақидаи геополитики рус Дергачев В.А. “Лоиҳаи фундаментализми исломӣ дар Эрон, Судон, қисмати зиёди Афғонистон амалӣ гашта, дар Миср, Яман, Урдун мавқеи пурзӯр дорад”. Ба ақидаи муҳаққиқи турк Алӣ Булач фундаментализми исломӣ ба таври сунӣ сохта шуда, он бо мақсади сиёсӣ дар ҷаҳони муосир истифода бурда мешавад. Исломшиносии озарӣ, доктори илми фалсафа Элвюсал Маммедов фундаментализми исломиро ҳамчун лоиҳаи сиёсӣ - идеологӣ меномад [6].

Чӣ тавре ки аз сарчашмаҳо бармеояд, дар ҳақиқат дар солҳои аввали истиқлолияти Тоҷикистон ҳадафи геополитикии аз байн бурдани давлат ва миллати тоҷик гузошта шуда буд.

Профессор Ятимов С.С. дар ин бора менависад, ки “Нисбати ҳалқиятҳое, ки пайрави ислом мебошанд, бозингарони геополитикӣ маҳз аз омили дин истифода мекунанд. Аниқтараш на ҳуди дин, балки сиёсӣ намудани аҳкоми он бо тағйир додани ҳилатҳои трансцендентии он ба

олот бозингарони геополитикӣ мубаддал мегардад» [12, с. 21].

Сол аз сол шумораи мусулмонони ҷаҳон меафзояд ва то соли 2025 ин шумора боз 30% -и дигар меафзояд, ки барои кам намудани шумораи мусулмонони ҷаҳон лоиҳаҳои геополитикии муҳолифатҳои мазҳабӣ, тунгароӣ, экстремизму терроризм, истифода аз омили исломӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ, таҳдид ба давлатҳои мустақили дорои режимҳои демократӣ ва дунявӣ ба марҳилаи нави идеологӣ ворид мешаванд.

Пайгамбари ислом Муҳаммад (с.) дар аёми худ давлати динӣ насост, идоракунии давлат аз нигоҳи пайгамбар Муҳаммад ҳеҷ гоҳ масъалаи динӣ набуд [5].

Ҳамин тариқ, таҳқиқоти илмӣ худро ҷамъбаст намуда, хулосаҳои зерин баровардан мумкин аст, ки лоиҳаҳои геополитикии исломи сиёсӣ ба мақсади

манфиатҳои давлатҳои алоҳида мавҷуд буда, онҳо бо таври конспирологӣ амалӣ намоянд.

Дар давлатҳои мусулмонишини сохти демократӣ ва дунявӣ дошта, технологияҳои «инқилобҳои ранга» бо истифодаи омили тундгароии динӣ таҳрезӣ мешавад. Тамаддуни ориёии тоҷикон бо тамаддуни исломӣ, туркӣ ва арабӣ мутаасифона муқобил гузошта шуда, арзишҳои ғайридунявӣ ва ғайриумумибашарӣ аз ҷониби муҳолиғони он тавассути Интернет, шабакаҳои телевизионии моҳворагӣ ва адабиёти ифротӣ таълиғ карда мешаванд, ки ин аъмол хилофи манфиатҳои миллии Тоҷикистони соҳибистиклол мебошанд.

Ҳар як фарди ватандӯсти Тоҷикистон вазифадор аст, ки ба ин аъмолҳои нопоки моҷароҷӯёни ифротӣ муқовимат намуда, дар эъмори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявии Тоҷикистон саҳмгузор бошад.

Адабиёти истифодашуда

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри с. 1994 (бо тағйири иловаҳо аз с. 2016). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 134 с..
2. Бжезинский, З. Большая шахматная доска. – Нью-Йорк, 1997. – С. 123-124.
3. Бобохонов, Р. История ислама в Центральной Азии (средиевковье, новое и новейшее время): монография. - М.: Научные технологии, 2016. – 346 с.
4. Дергачев, В.А. Геополитика: учебник. - М.: Юнита-Дана, 2004. – 526 с.
5. Как российские мусульмане и духовные деятели относятся к талибан // [Электронный ресурс] - Режим доступа: [http:// www. fedpress.ru](http://www.fedpress.ru). (дата обращения: 17.08.2021).
6. Маммедов, Э. «Исламский фундаментализм» как политико-идеологический проект // [Электронный ресурс] - Режим доступа: [http:// www.e-minbar.com](http://www.e-minbar.com). (дата обращения: 19.10.2021).
7. Маркедонов, С. Постсоветское пространство больше не существует? Российский совет по международным делам // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://russiancouncil.ru> (дата обращения: 07.04.2023).
8. Мукаддимаи Низоъшиносӣ: китоби дарсӣ. - Душанбе: ЭР-граф, 2006. – 293 с.
9. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми декабри с. 2021. - Душанбе, 2021. – 74 с.
10. Сычев, В.Ф. США и мусульманский мир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 102 с.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкуорӣ. Аз 2 ҷ. Ҷ. 1. - Душанбе: Ирфон, 2001. – 320 с.
12. Ятимов, С.С. Идеология ва манфиати миллӣ: монография / С.С. Ятимов. – Душанбе: Ганҷ, 2015. – 210 с.
13. Pipes, D. Lebanon: The Real Problem Politiky.- W. 1983. Simmer, No.51. - Pp.121-225.

ТДУ 327.5

ТОҶИКИСТОН ВА УЗБЕКИСТОН: ТАҲАВВУЛИ ҲАМКОРИҶОИ ШАРИКИИ СТРАТЕГӢ ДАР МАРҲАЛАИ НАВ

Аннотатсия: Мақола ба яке аз масъалаҳои мубрам дар равобити байнидавлатии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақа, таҳаввули ҳамкориҳои шарикии стратегии Тоҷикистон бо Узбекистон дар марҳалаи нав бахшида шудааст. Зимни таҳлили масъала, муаллиф талош намудааст, ки таҳаввули ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Узбекистонро пас аз истиқрори равобити шарикии стратегӣ таҳлил намуда, суръати рушди муносибатҳоро дар соҳаҳои мухталифи сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ-гуманитарӣ арзёбӣ намояд. Ҳамзамон, муаллиф бо таҳқиқи рӯйдодҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, таҳаввули равобити дипломатии кишварҳоро аз сатҳи дӯстӣ, бародарӣ ва ҳамсоягии нек то ба сатҳи шарикии стратегӣ ва таъмики ҳамкориҳои шарикии стратегӣ ва ҳампаймонӣ таҳлил намудааст.

Вожаҳои калидӣ: таҳаввул, шарикии стратегӣ, марҳалаи нав, таъмик, ҳампаймонӣ, ҳамкориҳои сиёсӣ, дӯстӣ, амният, фарҳанг, рушд, ҳамкориҳои байнипарлумонӣ, сарҳад

ТАДЖИКИСТАН И УЗБЕКИСТАН: ЭВОЛЮЦИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА НА НОВОМ ЭТАПЕ

Аннотация: Статья посвящена одному из актуальных вопросов межгосударственных отношений Таджикистана со странами региона – развитию стратегического партнерства Таджикистана с Узбекистаном на новом этапе. В ходе анализа проблемы автор попытался проанализировать эволюцию сотрудничества между Таджикистаном и Узбекистаном после установления отношений стратегического партнерства и оценить темпы развития отношений в различных политических, торгово-экономических и культурно-гуманитарных сферах. Одновременно с этим, анализируя важные политические, экономические и культурные события, автор рассматривает эволюцию дипломатических отношений между странами от уровня дружбы, братства и добрососедства до уровня стратегического партнерства и углубления сотрудничества, стратегического партнерства и союзничества.

Ключевые слова: эволюция, стратегическое партнерство, новый этап, углубление, союзничество, политическое сотрудничество, дружба, безопасность, культура, развитие, межпарламентское сотрудничество, граница

TAJIKISTAN AND UZBEKISTAN: EVOLUTION OF STRATEGIC PARTNERSHIP AT A NEW STAGE

Annotation: The article is devoted to one of the pressing issues in Tajikistan's interstate relations with regional countries, the development of Tajikistan's strategic partnership with Uzbekistan at a new stage. In analyzing the issue, the author has attempted to analyze the evolution of cooperation between Tajikistan and Uzbekistan after the establishment of strategic partnership relations and assess the pace of development of relations in various political, commercial-economic, and cultural-humanitarian spheres. At the same time, by examining important political, economic, and cultural events, the author analyzed the evolution of diplomatic relations between countries from the level of friendship, brotherhood, and good neighborliness to the level of strategic partnership and the deepening of cooperation, strategic partnership, and alliance.

Key words: evolution, strategic partnership, new stage, deepening, alliance, political cooperation, friendship, security, culture, development, inter-parliamentary cooperation, border

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Шарифзода С.С. – сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои амнияти минтақавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих. E-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru, тел.: (+992) 938 48 58 46.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Шарифзода С.С. – начальник Управления анализа и прогнозирования вопросов региональной безопасности Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, кандидат исторических наук. E-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru, тел: (+992) 938 48 58 46.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sharifzoda S.S. – Head of the Department of Analysis and forecasting of Regional Security Issues of the Center for Strategic research under the President of the Republic of Tajikistan, candidate of Historical Sciences. E-mail: sayhomid.tj.93@mail.ru, phone: (+992) 938 48 58 46.

Пас аз истикрори равобити дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Узбекистон санаи 22-юми октябри соли 1992, кишварҳо мунтазам ба рушди муносибатҳо таваҷҷуҳи асосӣ равона менамоянд. Фаъолияти сафоратхонаҳои Тоҷикистон дар Тошканд аз моҳи июни соли 1993 ва аз Узбекистон дар Душанбе санаи 15-уми майи соли 1998 ба таҳкими муносибатҳои ду кишвар дар ҳама сатҳҳо мусоидати ҷиддӣ намуд.

Дар баробари фароҳам овардани заминаҳои ниҳодии рушди муносибати кишварҳо, қабули “Аҳднома дар бораи дӯстии абадӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон” аз 15-уми июни соли 2000 ба таҳкими заминаҳои меъёрӣ ҳуқуқии ҳамкориҳои кишварҳо мусоидати ҷиддӣ намуд [8].

Қабули санади болозикр марҳалаи нав дар рушди муносибатҳои кишварҳо ба ҳисоб рафта, ҷиҳати таҳкими муносибатҳои дӯстӣ, шарикӣ стратегӣ ва ҳампаймонӣ мусоидат намуд.

Мусаллам аст, ки то ибтидои ҳазораи нав, рушди муносибатҳои Тоҷикистон ва Узбекистон дар марҳалаи вазъи мураккаби сиёсӣ дар Тоҷикистон сурат гирифта, дар марҳалаи баъдинизой рӯ ба пасравӣ ниҳод.

Гардиши навбатӣ дар равобити байнидалатии Тоҷикистон ва Узбекистон соли 2016 сурат гирифта, он ба рушди ҳамкориҳои дӯстӣ, шарикӣ стратегӣ ва ҳампаймонӣ асос меёбад. Дар робита ба масъалаи мазкур, агар рушди ҳамкориҳои кишварҳоро дар марҳалаи нав даврабандӣ намоем, онро метавон шартан ба се давра солҳои 2016-2018, 2018-2024 ва 2024-2026 тасниф намуд.

Давраи аввал, ба тағйири қудрат дар низоми идоракунии сиёсии Узбекистон дар соли 2016 рост омада, муҳтавои рушди равобити минбаъдаи муносибати ду кишвар, дар барқияи табрикотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба президенти тозаинтиҳоби Ҷумҳурии Узбекистон Шавқат Мирзиёев инъикоси худро ёфта, он ба “ҳусни ҳамҷаворӣ, дӯстӣ ва эҳтироми мутақобила” [1] асос дода мешуд. Агар ба таҳлили муҳтавои барқияи табрикотӣ назар андозем, он аз омодагӣ ҷиҳати “нигоҳ доштан ва васеъ гардонидани заминаи мусоиди мероси созандаи таърихӣ муносибатҳои ду кишвар” [1] иборат буд.

Дар заминаи омодагии кишварҳо ҷиҳати рушди минбаъдаи ҳамкорӣ моҳҳои март ва августи соли 2018 роҳбарони ду кишвар сафарҳои мутақобила анҷом доданд. Дар ин замина, бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон рӯзҳои 9-10-уми марти соли 2018 Президенти Узбекистон Шавқат Мирзиёев ба Тоҷикистон сафари давлатӣ анҷом доданд.

Зимни сафари болозикр, роҳбарони ду кишвар дурнамои тавсеаи минбаъда ва таъмиқи ҳамкориҳои гуногунҷанбаи дучонибаро дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ, нақлиёту коммуникатсия ва фарҳанг мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар робита ба аҳамияти сафари мазкур, зимни изҳороти матбуотӣ, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки “мо ба ҳалли таърихӣ маҷмӯи масъалаҳои муҳими дучонибаи рӯзнамаамон расидем” [7]. Аҳамияти сафари мазкур дар бастаи санадҳои

имзогардида ва аҳаммияти он дар рушди минбаъдаи ҳамкории кишварҳо инъикос меёфт.

Таъкид намудан ба маврид аст, ки аз натиҷаи музокироти сатҳи олӣ 30 санади ҳамкорӣ ба имзо расид, ки соҳаҳои калидии ҳамкориҳои ду кишварро дар бар мегирифт. Зимни мулоқоту музокирот Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба фарогири ва аҳаммияти ин аснод, ибраз намуда буданд, ки “мо имрӯз қариб ҳамаи масъалаҳои давоми беш аз 20 сол ҷамъшударо ҳал намудем” [7].

Яке аз санадҳои муҳимме, ки моҳи март соли 2018 ба имзо расид Изҳороти муштараки кишварҳо, иборат аз 18 банд буд. Санади мазкур фарогири рушди муносибатҳои гуногунҷанба дар соҳаи сиёсӣ, тичорату иқтисод ва фарҳанг буда, дар он хислати стратегӣ доштани тавсеаи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистонро таъкид мегардид.

Дар робита ба ин масъала, бо дарназардошти мавҷуд будани иқтидори бузург барои гуногуншаклии навҳои маҳсулоти гардиши савдои дучониба боло бурдани ҳаҷми он то 500 млн. доллари ИМА дар солҳои наздик таъкид мегардид [3].

Таъкид намудан ба маврид аст, ки маҳз зимни сафари моҳи март соли 2018 ҷонибҳо ҷиҳати таҳияи “Аҳднома оид ба шарикӣ стратегӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон” ба мувофиқа расида буданд [2].

Яке аз масъалаҳои мубраме, ки ҷиҳати рушди тамоми самтҳои ҳамкориҳо миёни ду кишвар мусоидат менамуд, ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ буд. Дар ин замина, роҳбарони кишварҳо ба масъалаи табдил додани сарҳади давлатии байни ду кишвар ба сарҳади дӯстӣ, нақӯҳамсоиягӣ ва ҳамкорӣ, ки ҷавобгӯи манфиатҳои ҳаётан муҳимми мардумони ду кишвари бародар мебошад, таъкид намуданд [9].

Масъалаи дигари муҳимми ҳамкорӣ дар баробари иштироки фаъоли кишварҳо дар татбиқи рӯзномаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, таҳкими ҳамкориҳо дар

самти мубориза бар зидди терроризм, экстремизм, қочоқи маводди муҳаддир, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, тичорати ғайриқонунии аслиҳа, паҳншавии яроқи қатли ом, муҳочирати ғайриқонунӣ ва дигар ҷолишу таҳдидҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ ба ҳисоб мерафт.

Зимни музокироти сатҳи олӣ дар Душанбе моҳи март соли 2018 миёни ҳайъатҳои расмӣ кишварҳо 27 санади ҳамкорӣ ба имзо расонида шуд, ки миёни онҳо Изҳороти муштарак дар хусуси таҳкими дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ ва Шартномаи байнидавлатӣ оид ба қитъаҳои алоҳидаи Сарҳади давлатии Тоҷикистон ва Узбекистон аҳаммияти махсусро соҳиб мебошанд [2].

Ҳамзамон бо ин, имзои Созишнома байни Вазорати муҳофизати кишварҳо дар бораи ҳамкориҳои ҳарбӣ; Созишнома байни ду кишвар дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи амният ва мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва Созишнома байни Ҳукумати кишварҳо дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи транзити боркашонии ҳарбӣ, махсус ва контингенти низоми тавассути ҳудуди давлатҳо, дорои аҳаммияти баланди сиёсӣ ва стратегӣ миёни ду кишвар мебошанд [26].

Рӯйдоди дигари муҳим дар равобитаи байнидавлатии Тоҷикистон ва Узбекистон дар марҳалаи нави таърихӣ моҳи августи соли 2018 сурат гирифт. Бо даъвати Президенти Узбекистон Шавкат Мирзиёев санаҳои 17-18-уми августи соли 2018 Сафари давлатии Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Узбекистон сурат гирифт.

Зимни сафари мазкур низ, доираи васеи масъалаҳо дар соҳаи сиёсӣ, тичорату иқтисод ва фарҳанг таҳлилу баррасӣ гардида, аз натиҷаи музокироти сатҳи олӣ 26 санади ҳамкорӣ, ки фарогири соҳаҳои гуногуни ҳамкории ду кишвар мебошанд ба имзо расонида шуданд.

Муҳимтарин санадҳои таърихӣ зимни музокироти Тошканд, имзои Изҳороти муштарак иборат аз 16 банд ва “Аҳднома оид ба шарикӣ стратегӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии

Узбекистон” (17-уми августи с. 2018. Узбекистон) ба ҳисоб мерафтанд [28, с. 175]

Рохбарони ду кишвар оид ба тавсеаи ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисод, фарҳанг ба тавофуқ расида, дар самти таҳкими ҳамкориҳои сиёсӣ миёни Ҳукумати кишварҳо Созишнома оид ба ҳамкориҳои ҳарбӣ-техникӣ ба имзо расонида шуд.

Дар заминаи болозикр, бо ироаи изҳороти муштарак бо дарназардошти боло рафтани сатҳи хатару таҳдидҳои амниятӣ дар минтақа, ҷонибҳо ҳамоҳанг сохтан ва ба танзим даровардани ҳамкориҳоро байни сохторҳои дахлдори ду кишвар зарур шумориданд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба самарабахшии ҳамкориҳои байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти амниятии ду кишвар равона гардид. Ҳамчунин, Роҳбарони ду кишвар диққати махсусро ба рушди минбаъдаи ҳамкорӣ дар соҳаҳои ҳарбӣ ва ҳарбӣ-техникӣ равона намуданд [10]. Яъне, танҳо соли 2018 аз натиҷаи ду сафари давлатии роҳбарони кишварҳо 53 санади ҳамкорӣ ба имзо расонида шуд, ки муносибатҳои кишварҳоро ба сатҳи шарикӣ стратегӣ боло бурд.

Натиҷаҳои ду сафари мазкур боиси он гардид, ки сатҳи ҳамкориҳо натавонанд ба шарикӣ стратегӣ расиданд, балки амалан он ба рушди иқтисодӣ низ таъсири амиқи худро расонид. Ҳамин тавр, ҳаҷми табодули мол миёни ду кишвар сол то сол боло рафта, аз \$ 12 млн соли 2015 ба \$ 362 млн дар соли 2019 баробар гардид [25]. Дар ин давраи ҳамкориҳо санаи 27-28-уми сентябри соли 2018 Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев бо сафари корӣ ва бо мақсади иштирок дар Ҷаласаи Шурои сарони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба Тоҷикистон ташриф оварда буданд. Зимни мулоқоти дучонибаи кишварҳо ба масъалаи тавсеаи ҳамкориҳои бахшҳои тичорату иқтисод, муносибатҳои фарҳангии гуманитарӣ байни кишварҳо таваҷҷӯҳ намуда, иброз доштанд, ки барои баҳрабардорӣ аз тамоми имкониятҳои истифоданашуда тадбирҳои мушаххас амалӣ мегардад.

Ҳамзамон таъкид мегардид, ки барои татбиқи ин ҳадафҳо заминаи мусоиди ҳуқуқӣ қарордодӣ, захираҳои моддӣ ва нерӯи инсонӣ, анъанаҳои нақви таърихӣ дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ мавҷуд аст [22].

Дар давраи нави ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ солҳои 2019-2024 роҳбарони ду кишвар ҳам дар সিғаи дучониба ва ҳам бисёрҷониба мулоқоти музокироти муҳим анҷом доданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар ин давра, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Узбекистон чор сафар анҷом доданд, ки аз онҳо – сафари корӣ, санаи 29 ноябри соли 2019, чиҳати иштирок дар Нишастии дуҷонибаи машваратии сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ дар Тошканд [29, с. 598], 2-3-юми июни соли 2022 сафари расмӣ ба шаҳри Тоҷиканд ва боздид аз Урганҷ, 15-16-уми сентябри соли 2022 сафари корӣ, чиҳати иштирок дар саммити СҲШ дар ш. Самарқанд ва 2-3-юми ноябри соли 2023 сафари корӣ чиҳати иштирок дар 16 саммити Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ дар шаҳри Тошканд мебошанд.

Яке аз рӯйдодҳои муҳим дар сатҳи дучониба сафар расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 2-3 июни соли 2022 ба шаҳри Тошканд ва боздид аз Урганҷ ба ҳисоб меравад. Аз натиҷаи сафари мазкур, дар маҷмӯъ 15 санади нави ҳамкорӣ ба имзо расонида шуд, ки муҳимтарини он «Эълония оид ба таҳкими дӯстии абадӣ ва ҳампаймонӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон» ба ҳисоб мерафт.

Зимни сафари мазкур Роҳбарони ду кишвар дар баробари рушди дигар соҳаҳои муҳими ҳамкорӣ, ҳавасмандии муштаракӣ худро ба таҳкими муқовимат ба таҳдидҳои терроризм, ифротгароӣ, гардиши ғайриқонунии силоҳ ва маводди муҳаддир, киберҷинояткорӣ ва ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ изҳор кардем. Ҳамзамон бо ин, бо дарназардошти вазъи мураккаби имрӯзаи байналмилалӣ, Сарони ду кишвар омодагии худро ба густариши ҳамкорӣ дар соҳаи амниятӣ минтақавӣ, бахусус, дар масъалаи Афғонистон бори дигар тасдиқ намуданд [5].

Рохбарони Тоҷикистон ва Узбекистон аҳамияти нигоҳ доштани муколамаи мунтазами сиёсиро дар ҳама сатҳҳо муҳим арзёбӣ намуда, ба рушди ҳамкориҳои кишварҳо таваҷҷӯҳи асосӣ равона намуданд. Тибқи таҳлилҳо дар соли 2021 гардиши савдои хориҷӣ миёни ду кишвар 600 миллион доллари ИМА арзёбӣ гардид. Таъкид мегардид, ки ҷонибҳо ният доранд нишондоди мазкурро ба 1 миллиард доллари ИМА баробар намоянд [15].

Ҷумҳурии Узбекистон. Дар марҳалаи пас аз истиқрори равобиту шарикӣ стратегӣ то соли 2024 Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев панҷ маротиба ба Тоҷикистон сафар анҷом додаанд, ки аз онҳо ду сафари расмӣ ва давлатӣ ва се сафар қорӣ ба ҳисоб мераванд.

Агар ба таҳлили муҳтавои сафарҳои анҷомёфта таваҷҷӯҳ намоем, онҳо анҷоми сафари қорӣ Роҳбари Узбекистон Шавкат Мирзиёев рӯзҳои 14-15-уми июни соли 2019, ҷиҳати иштирок дар саммити панҷуми Машварати ҳамқорӣ ва тадбирҳои боварӣ дар Осиё, ки мизбонии онро Душанбе бар уҳда дошт. Сафари расмӣ Шавкат Мирзиёев санаи 10-11-уми июни соли 2021 ба Тоҷикистон, сафари қорӣ санаҳои 16-17 сентябри соли 2021, бо мақсади иштирок дар саммити СҲШ, сафари қорӣ санаҳои 14-15-уми сентябри соли 2023, ҷиҳати иштирок дар Нишасти панҷуми машваратии қорӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шаҳри Душанбе, инчунин, анҷоми сафари давлатӣ дар санаҳои 18-19-уми апрели соли 2024 муҳимтарин рӯйдодҳои ин марҳала ба ҳисоб мераванд.

Агар ба таҳлили ду сафари расмӣ ва давлатӣ дар моҳи июни соли 2021 ва апрели соли 2024 пардозем, онҳо ҷиҳати таҳкими ҳамқорӣҳои дучониба миёни ду кишвар нақши қалидӣ доранд.

Таҳлили сафари расмӣ Президенти Узбекистон Шавкат Мирзиёев дар рӯзҳои 10-11-уми июни соли 2021 нишон медиҳад, ки бастаи санадҳои имзогардида, самтҳои муҳими ҳамқориро дар бар гирифта, ба рушди

ҳамқорӣҳои гуногунҷанбаи ду кишвар мусоидати қиддӣ намудаанд. Тибқи таҳлилҳо зимни сафари мазкур, танҳо дар ҳузури қорӣ кишварҳо нуҳ санади ҳамқорӣ ва дар маҷмӯъ 36 санад ба имзо расонида шуд [16].

Зимни сафари расмӣ моҳи июни соли 2021 дар баробари санадҳои имзогардида Изҳороти муштарақи қорӣ кишварҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев иборат аз 26 банд ба имзо расид, ки он фароғири самтҳои муҳими қорӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Дар баробари рушди ҳамқорӣҳои дар соҳаи саноат ва технологияҳои нав, ҷудо намудани қитъаи замин, ҷиҳати бунёди намоёндагиҳои дипломатӣ дар ҳудуди якдигар, мусофирқашонии муштарак, рушди ҳамқорӣҳои дар соҳаи ҳамлу нақл, кишоварзӣ ва гидроэнергетика, роҳбарони ду кишвар оид ба дигар самтҳои афзалиятноки ҳамқорӣ табодули андеша намуданд.

Дар заминаи рушди ҳамқорӣҳои шарикӣ стратегӣ, таваҷҷӯҳи асосӣ ба рушди ҳамқорӣҳои байнипарлумонӣ, тичорату иқтисод, робитаҳои байниминтақавӣ, бунёди сохтмони иншоотҳои иҷтимоӣ дар ҳудуди якдигар, густариши қорӣ дар соҳаи фарҳанг, баҳусус, рушди матбуоти даврӣ ва наشري қитобҳо бо забонҳои ду кишвар равона гардид.

Зимни таҳлилу баррасии ҳамқорӣҳои, яке аз масъалаҳои муҳими мавриди назар, рушди ҳамқорӣҳои қорӣ-сиёсӣ дар сатҳи дучониб ва бисёрқониба, баҳусус ҳалли андешидани қораҳо ҷиҳати таъмини амният, мусоидат ба раванди сулҳ ва эҳёи иҷтимоию иқтисодии Афғонистон ба ҳисоб мерафт. Ҳамзамон бо ин, кишварҳо омодагии ҳудро ҷиҳати муқовимат ба таҳдидҳои замони муосир, ба монанди терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводди муҳаддир ва ғайраҳо иброз намомаданд [8].

Яке аз рӯйдодҳои мавриди назар, зимни сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Узбекистон ба Тоҷикистон,

санаи 10-уми июни соли 2021 бо фармони Роҳбари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, “барои хизматҳои шоён ҷиҳати таҳкими муносибатҳои байнидавлатӣ, тавсеаи робитаҳои дӯстона ва ҳусни ҳамҷаворӣ миёни халқҳои тоҷик ва ўзбек, рушди ҳамкориҳои мутақобилан судманди тичоратӣ иқтисодӣ ва фарҳангии гуманитарӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон” дар вазъияти тантанавӣ ба Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев мукофоти олии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ордени “Зарринтоҷ”-и дараҷаи I сарфароз гардонид шуд [18].

Рӯйдоди дигари муҳиму таърихӣ, сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев рӯзҳои 18-19-уми апрели соли 2024 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб меравад. Сафари мазкур аз назари мазмун ва муҳтаво дорои аҳамияти таърихӣ мебошад.

Яке аз рӯйдодҳои муҳим зимни сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Узбекистон ифтитоҳи бинои нави сафорати Ҷумҳурии Узбекистон дар шаҳри Душанбе ба ҳисоб мерафт, ки маросими ифтитоҳ санаи 19-уми апрели соли 2024 дар ҳузури роҳбарони ду кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва Шавкат Мирзиёев сурат гирифт [13]. Таъкид намудан ба маврид аст, ки таъмини шароити мусоид дар самти хизмати дипломатӣ бевосита ба сатҳу сифати равобити кишварҳо таъсири ҳудро мегузоранд, ки ба ин масъала ҳамеша сарони ду кишвар тавачҷӯи аввалиндараҷа зоҳир менамоянд.

Зимни сафари болозикр, миёни намоёндагони ҳайати расмӣ ду кишвар табодули санадҳои имзошуда баргузор гардид, ки бастаи ҳуҷҷатҳо 28 санади меъёрии ҳуқуқиро ташкил менмуданд.

Яке аз муҳимтарин санади таърихӣ “Аҳдномаи ҳампаймонӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон” (18-уми апрели с. 2024, шаҳри Душанбе) ба ҳисоб мерафт, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев ба имзо расонида шуд

[19]. Санади мазкур санаи 31-уми март соли 2025 бо имзо ва мубодилаи санади муҳими таърихӣ – Протоколи мубодилаи Тасдиқномаҳои Аҳднома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи муносибатҳои ҳампаймонӣ [14], тасдиқ карда шуд. Имзои санади мазкур дар рушди ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Узбекистон саҳифаи навро боз намуд.

Дар робита ба аҳамияти санади мазкур, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иброз намуданд, ки “ин санад, ҳамчунин, омили муҳими таҳкими сулҳу субот дар минтақаи мо - Осиёи Марказӣ хоҳад гардид” [6].

Яке аз масъалаҳои муҳими мавриди тавачҷӯи роҳбарони ду кишвар, рушди ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб мерафт. Ҷонибҳо иброз намуданд, ки дар дули ҳафт сол, табодули мол миёни ду кишвар чил маротиба боло рафта, дар ҳудуди кишварҳо 400 корхонаҳои муштарак қору ғайолият менамоянд.

Зимни музокироти сатҳи олий, роҳбарони ду кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва Шавкат Мирзиёев иброз намуданд, ки давлатҳо имкони то 2 миллиард доллари ИМА боло бурдани табодули мол миёни Тоҷикистон ва Узбекистонро доранд [23].

Сарони ду кишвар, ба рушди ҳамкориҳо дар самти татбиқи лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ, саноат, истеҳсоли автомашина ва қисмҳои эҳтиётии он, соҳаи тандурустӣ, кишоварзӣ, иқтисоди рақамӣ, таҳқиқотҳои технологӣ ва ихтироот, инчунин, тичорати электронӣ ва дигар намуди хизматрасониҳо тавачҷӯи махсус зоҳир намуданд.

Зимнан, роҳбарони ду кишвар, рушди ҳамкориҳои фарҳангӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байниминтақавиро самти муҳим ва афзалиятноки ҳамкориҳо арзёбӣ намуданд. Дар робита бо ин гуфтан ба маврид аст, ки танҳо дар заминаи рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ 6 созишнома ба имзо расонида шуд [20].

Ҳамзамон бо ин, дар заминаи ҳамкориҳои сиёсӣ, таҳкими ҳамкориҳои амниятӣ мавзӯи меҳварии музокироти

сатҳи олӣ ба ҳисоб мерафт. Дар ин қарина, масъалаҳои таъмини амният дар минтақа, таҳкими фаъолияти сохторҳои марбута дар самти муқовимат ба терроризм, экстремизм, зухуроти ҷудоихоҳӣ, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ, инчунин, қочоқи маводди муҳаддир ва ҷиноятҳои киберӣ баррасӣ карда шуданд [23].

Марҳалаи нави рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Узбекистон. Яке аз рӯйдодҳои муҳим дар таърихи равободити Тоҷикистон ва Узбекистон ба ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ алоқаманд мебошад. Рӯйдоди мазкур мулоқоти сечонибаи роҳбарони Тоҷикистон, Узбекистон ва Қирғизистон дар санаи 31-уми март соли 2025 сурат гирифта [17], зимни он аз ҷониби роҳбарони се кишвар “маросими имзои Шартнома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи нуқтаи пайвастшавии сарҳадҳои давлатии се кишвар ва Эълонияи Хучанд доир ба дӯстии абадӣ” [23] сурат гирифт.

Дар робита ба аҳамияти рӯйдод ва санади мазкур, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни “Суханронӣ дар Барномаи фарҳангӣ ба ифтихори ҷашни байналмилалӣ Наврӯз” дар шаҳри Хучанд ибраз намуда буданд, ки “натиҷаҳои вохӯриҳои имрӯзаро мо ҳамчун пайки таҷдид ва оғози марҳилаи сифатан нав дар муносибатҳои се кишвар медонем” [27].

Зиёда аз ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ибраз намуданд, ки “мувофиқаҳои имрӯз ҳосилшуда, бешубҳа, омили муҳимми рушду таъмиқи минбаъдаи муносиботи байнидавлатӣ ва ҳамкориҳои мо дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангиву башарӣ ва дигар арсаҳои манфиатҳои муштарак хоҳанд шуд” [27].

Дар воқеъ, таъвофуқҳои ҳосилгардида дар моҳи март соли 2025 боиси беҳтар гардидани сатҳи равободити гуногунҷанбаи Тоҷикистон ва Узбекистон гардид.

Пас аз мулоқотҳои моҳи март соли 2025, роҳбарони Тоҷикистон ва Узбекистон ҳудӣ ҳамон сол ду маротиба

ба Душанбе ва Тошканд сафарҳои корӣ анҷом доданд, ки дар таърихи равободити дучониба ва бисёрҷонибаи кишварҳои аҳамияти муҳимдоранд.

Дар ин замина, рӯзҳои 9-10-уми октябри соли 2025 Президенти Узбекистон Шавкат Мирзиёев, ҷиҳати анҷоми сафари корӣ ва иштирок дар “Ҳамойиши Осиёи Марказӣ – Россия” ва Ҷаласаи Шурои сарони давлатҳои иштирокдори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба Душанбе ташриф оварда буданд.

Дар ҳошияи сафари кории Шавкат Мирзиёев мулоқоти Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбари давлати Узбекистон сурат гирифт, ки зимни он вазъ ва дурнамои ҳамкориҳои стратегӣ ва ҳампаймонии Тоҷикистон ва Узбекистон таҳлилу баррасӣ гардиданд.

Ҳамзамон, зимни мулоқот роҳбарони ду кишвар таҳкими муносибатҳои гуногунҷанбаро дар соҳаи сиёсат, тиҷорату иқтисод ва фарҳангу гуманитарӣ таҳлилу баррасӣ намуданд [20].

Дар рафти дигар рӯйдодҳои муҳим дар муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба сафари кории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Тошканд, ҷиҳати иштирок дар Вохӯрии ҳафтуми сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки санаи 15-уми ноябри соли 2025 сурат гирифт, аҳамияти муҳимдорад.

Дар ҳошияи сафари мазкур мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Узбекистон сурат гирифта, зимни он ҷонибҳо ҳолат ва дурнамои рушди ҳамкориҳои ду кишварро баррасӣ намуданд. Ҳангоми мулоқот таваҷҷуҳ ба самтҳои афзалиятноки рушди ҳамкориҳо, аз ҷумла, “густариши ҳамкориҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ, истифодаи имкониятҳои соҳаҳои муҳимми стратегӣ, аз қабилӣ, энергетика, саноат, кишоварзӣ ва рушди робитаҳо дар самти технологияҳои инноватсионӣ” [21] равона гардид.

Дар мулоқоти мазкур низ, дар баробари рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ, роҳбарони ду кишвар ба масъалаи “таъмини амнияти

минтақавӣ ва муборизаи муштаракӣ кишварҳо бар зидди терроризм, экстремизм, тундгароии динӣ, ҷиноятҳои киберӣ ва қочоқи маводди муҳаддир” [21] диққати махсус равона намуданд.

Дар пасманзари рушди ҳамкориҳои гуногунҷанба тавсеаи ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ самти муҳимми робитаҳои ду кишварро дар бар мегирад. Таҳлили оморҳои расмӣ нишон медиҳанд, ки маҳз мулоқоту музокироти анҷомшуда тайи чанд соли охир боиси боло рафтани ҳааҷми табодули мол миёни кишварҳо гардида, дар давраи солҳои 2016- 2025 гардиши савдои миёни ду кишвар аз 197,1 миллион доллар (2016) ба 912,3 миллион доллар (2025) ё худ 4,6 маротиба боло рафтааст [24].

Яке аз масъалаҳои муҳим дар рушди ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодии Тоҷикистон ва Узбекистон таносуби воридоту содирот дар гардиши савдо миёни ду кишвар мебошад, ки соли 2025 ба 229,2 миллион доллар содирот аз Тоҷикистон ва 683,1 миллион доллар воридот аз Узбекистон баробар гардид. Ҳамзамон, таҳлили оморҳо нишон медиҳанд, ки ба санаи 1-уми феввали соли 2026 дар Узбекистон 410 корхонаҳо бо иштироки сармояи тоҷикӣ фаъолият менамоянд, ки аз онҳо 102 ададаш муштарак ва 308 адади дигар пурра бо иштироки сармоягузори Тоҷикистон фаъолият менамоянд [4].

Яке аз саҳифаҳои тоза дар рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Узбекистон, ки ба таҳкими ҳамкориҳои шарикӣ стратегӣ ва ҳампаймонӣ мусоидат намуд, анҷоми сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Узбекистон дар таърихи 27-уми март соли 2026 ба ҳисоб меравад.

Яке аз санадҳои муҳимми таърихӣ зимни сафари мазкур имзои “Изҳороти муштаракӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи таъмики муносибатҳои шарикӣ стратегӣ ва ҳампаймонӣ”(27-уми март соли 2026) ба ҳисоб мерафт.

Дар баробари санади мазкур дар ҳузури роҳбарони ду кишвар маҷмуан 20 санади нави ҳамкорӣ ба имзо расонида шуд, ки онҳо фарогири рушди ҳамкориҳои ҷонибҳо дар соҳаҳои фарҳанг, сайёҳӣ, саноат ва технологияҳои нав, иқтисоду молия, кишоварзӣ, илм, хизмати давлатӣ, рақамикунонӣ, сармоягузорӣ, алоқа, тандурустӣ ва ғайраҳо ба ҳисоб мерафтанд.

Зимни мулоқоту музокиротҳо ҷонибҳо ба мувофиқа расиданд, ки то соли 2028 ҳаҷми гардиши молро то ба 2 миллиард доллари амрикоӣ боло мебаранд [11].

Дар қаринаи болозикр, таваҷҷуҳи асосӣ ба татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаҳои истихроҷи маъдан, металлургия, мошинсозӣ, саноати сабук, истеҳсоли хӯрокворӣ ва сохтмон равона карда шуд. Иброз гардид, ки ҳоло дар Тоҷикистон 131 корхонаҳо бо сармояи Узбекистон фаъолият менамоянд.

Хотираи муҳиму таърихӣ зимни сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Узбекистон, дар таърихи 26-уми март соли 2026 ифтитоҳи бинои нави Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Узбекистон ба ҳисоб мерафт, ки он дар ҳузури роҳбарони ду кишвар сурат гирифт [11].

Дар маҷмӯъ, агар ба таҳлили равобити Тоҷикистон ва Узбекистон дар марҳалаи нави рушд, яъне солҳои 2016-2026 назар афканем, он ҳам аз назари таҳкими заминаҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ва ҳам низоҳӣ ташаккул ёфта, ба сатҳу сифати нав расидаанд.

Дар маҷмӯъ, агар ба таҳаввули равобити кишварҳо дар заминаи шарикӣ стратегӣ дар марҳалаи нав таваҷҷуҳ намоем, он дар ҷанбаҳои зерин инъикос меёбад:

– таҳкими бесобиқаи муносибатҳо аз сатҳи дӯстӣ, бародарӣ ва ҳамсоғии нек, то сатҳи таъмики шарикӣ стратегӣ ва ҳампаймонӣ миёни ду кишвар;

– тавафуқи бесобиқа дар ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ миёни ду кишвар ва имзои ҳуҷҷатҳои стратегӣ дар ин самт, ки

ба таҳкими суботи минтақавӣ мусоидат менамоянд;

- таҳкими ҳамкориҳои фарҳангӣ-гуманитарӣ дар заминаи рушди ҳамкориҳои байниминтақавӣ;

- рушди ҳамкориҳои байнипарлумонӣ ва татбиқи “дипломатияи парлумонӣ” миёни ду кишвар, ки ба ташаққули низоми қонунҷодкунии кишварҳо мусоидат менамояд;

- рушди босуръати робитаҳои тичоратӣ-иқтисодӣ ва боло бурдани он ба 2 миллиард доллари амрикоӣ, ки ба ҳислати ҳамсоғӣ ва шарикӣ стратегӣ миёни ду кишвар хос мегардад;

- таҳкими заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти тавсеаи самтҳои афзалиятноки рушди ҳамкориҳои дучониба миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон, ки танҳо дар давраи солҳои 2016-2026 тақрибан 130 санади ҳамкориро ташкил менамояд;

- таҳкими ҳамкориҳо миёни ниҳодҳои муҳофиза, амният ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;

- таҳкими заминаҳои инфрасохториҳои ниҳодҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон;

- рушди самтҳои нави афзалиятнок, баҳусус, дар самти технологияҳои нави саноат, нерӯи сабз, зеҳни сунӣ, киберӣ, рақамикунонӣ ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, ҷиҳати рушди минбаъдаи ҳамкориҳо миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон пешниҳодҳои зеринро ба мақсад мувофиқ медонем:

- иҷрои саривақтии санадҳои имзогардида, ҷиҳати ба сатҳи зиёда аз 2 миллиард доллари амрикоӣ расонидани табодули мол миёни Тоҷикистон ва Ўзбекистон, ки инъикосгари равобити шарикӣ стратегӣ миёни ду кишвар бошад;

- андешидани иқдомҳои амалӣ, ҷиҳати татбиқи натиҷаҳои форумҳои минтақавии сармоягузорӣ;

- рушди ҳамкориҳо дар соҳаи ҳамлу нақл, сайёҳӣ ва гуногуншаклии хизматрасониҳо дар ин самт. Таваҷҷуҳи асосӣ бештар ба ташкили хатсайрҳои дастрас тавассути нақлиёти заминӣ ва ҳавоӣ ташкил карда шавад. Дар ин замина, қушодани хатсайри сайёҳии босуръат тавассути роҳи оҳан амри зарурӣ дониста мешавад;

- тақвияти ҳамкориҳои фарҳангӣ, баҳусус, миёни олимони ва муаррихон ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи илму фарҳанг;

- яқсон намудани мавқеи кишварҳо дар сатҳи таҳдидҳои амниятӣ, баҳусус, муқовимат ба ҷиноятҳои муташаққили фаромиллӣ;

- табодули таҷриба дар самтҳои нави афзалиятнок ба монанди технологияҳои нави рақамикунонӣ, зеҳни сунӣ ва ғайраҳо.

Адабиёти истифодашуда

1. Барқияи табрикӣ ба Президенти тозаинтиҳоби Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев. 05-уми декабри с. 2016. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/telegrams/12654>.

2. Государственный визит Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева в Республику Таджикистан. 9 марта, 2018 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khovar.tj/rus/2018/03/>.

3. Государственный визит Президента Узбекистана в Таджикистан. 10 марта, 2018 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://eccis.org/news/8948/gosudarstvennyj-vizit-prezidenta-uzbekistana-v-tadzikistan>.

4. За рамками дипломатии: Узбекистан и Таджикистан усиливают интеграцию на уровне регионов. 24 марта, 2026 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.trend.az/business/4167982.html>.

5. Изҳорот барои матбуот оид ба натиҷаҳои музокироти Тоҷикистону Узбекистон. 02-уми июни с. 2022. Узбекистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/25858>.
6. Изҳороти матбуотӣ аз натиҷаи гуфтушунидҳо бо Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 18-уми апрели с. 2024. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/37326>.
7. Изҳороти матбуотии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пас аз мулоқоту музокирот бо Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 09-уми март с. 2018. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/15769>.
8. Изҳороти муштаракӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 10-уми июни с. 2021. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/23326>.
9. Изҳороти муштаракӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев оид ба таҳкими дӯстӣ ва нақҳамсоиягӣ. 09-уми март с. 2018. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/bilateral relations/uzbekistan/15757>.
10. Изҳороти муштаракӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 17-уми августи с. 2018. Узбекистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/bilateral relations/uzbekistan/16584>.
11. Имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Узбекистон. 26-уми март с. 2026. Узбекистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/54974>.
12. Ифтитоҳи сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Тошканди Ҷумҳурии Узбекистон. 26-уми март с. 2026. Узбекистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/54978>.
13. Иштирок дар маросими ифтитоҳи бинои нави Сафорати Ҷумҳурии Узбекистон дар шаҳри Душанбе. 19-уми апрели с. 2024. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/37341>.
14. Маросими имзои Протоколи мубодилаи Тасдиқномаҳои Аҳднома миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон дар бораи муносибатҳои ҳампаймонӣ. 31-уми март с. 2025. шаҳри Бӯстон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/50320>.
15. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Узбекистон. 2-юми июни с. 2022 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://khovar.tj/2022/06/marosimi-imzoi-sanad-oi-navi-amkor-miyoni-to-ikistonu-uzbekiston/>.
16. Маросими имзои санадҳои нави ҳамкорӣ миёни Тоҷикистону Узбекистон. 10-уми июни с. 2021, шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/23323>.
17. Маросими имзои санадҳои сечонибаи Тоҷикистон, Қирғизистон ва Узбекистон. 31-уми март с. 2025. шаҳри Гулистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/50328>.
18. Маросими супоридани мукофоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ордени “Зарринтоҷ” дараҷаи I ба Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 10-уми июни с. 2021, шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/23331>.
19. Маросими табодули санадҳои имзошуда миёни Тоҷикистону Узбекистон. 18-уми апрели с. 2024. шаҳри Душанбе // <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/37323>.
20. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 09-уми октябри с. 2025. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/53121>.
21. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 15-уми ноябри с. 2025. Узбекистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/53726>.
22. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев. 27-уми сентябри с. 2018. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event by theme/bilateral relations/uzbekistan/16880>.

23. Мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Узбекистон. 18-уми апрели с. 2024. шаҳри Душанбе // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: https://www.president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/uzbekistan/37321.
24. Олимжонов, О. Перспективы экономического сотрудничества между Узбекистаном и Таджикистаном. 24 марта 2026 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://yuz.uz/ru/news/perspektiv-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-mejdu-uzbekistanom-i-tadjikistanom>.
25. Пандемия замедлила темпы роста торговли между Таджикистаном и Узбекистаном // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplus.news/2020/12/25/pandemiya-zamedlila-tempy-rosta-torgovli-mezhdu-tadzhikistanom-i-uzbekistanom/>.
26. Сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Узбекистон Шавкат Мирзиёев ба Ҷумҳурии Тоҷикистон. 09-уми марти с. 2018. шаҳри Душанбе // https://www.president.tj/event_by_theme/bilateral_relations/uzbekistan/15755.
27. Суханронӣ дар Барномаи фарҳангӣ ба ифтихори чашни байналмилалӣ Наврӯз. 31-уми марти с. 2025. шаҳри Хучанд // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/50336>.
28. Шарипов, С.С. Шарикии стратегӣ дар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ дар мисоли Тоҷикистон ва Қазоқистон / С.С. Шарипов, А.Н. Шарипов // Вестник ТНУ. - 2019. - № 9. - С. 173-180.
29. Шарифзода, С.С. Осиёи Марказӣ: Афзалиятҳои дохилиминтақавии шарикии стратегӣ ва ҳампаймонӣ дар сиёсати хориҷии кишварҳои минтақа / С.С. Шарифзода // Идоракунии давлатӣ. – 2025. - № 4/1 (75). - С. 595-604.

ТДУ 140.8:101.1(07)

НАҚШИ МҶОСО ДИНОРШОЕВ ДАР ДИФОИ МАҚОМИ ҶАҲОНИИ ФАЛСАФАИ ТОҶИК

Аннотатсия: Дар мақола нақши академик Мӯсо Диноршоев дар диқои мақоми ҷаҳони фалсафаи тоҷик аз назарияи таърихи фалсафа, маърифатшиносӣ ва тамаддуношиносӣ таҳқиқ мегардад. Муаллифон нишон медиҳанд, ки Мӯсо Диноршоев меъмори фалсафаи тоҷик, бунёдгузори ақлгароии меросиносӣ ва муҳофизи мақоми бурҳони тафаккури тоҷику форс мебошад. Дар мақола диқои мақоми ҷаҳони фалсафаи тоҷик кори илмӣ саҳт, сарчашмашиносӣ, истилоҳсозӣ, муқоисаи таърихи фалсафа ва барқарорсозии ҳувияти ақлони миллат баррасӣ мешавад. Таъкид мегардад, ки Мӯсо Диноршоев тавассути таҳқиқи Ибни Сино, Насириддини Тӯсӣ, Абӯбакри Розӣ, Носири Хусрав, Ғазолӣ, Абунасири Форобӣ ва дигар мутафаккирони Шарқ собит намуд, ки фалсафаи тоҷик ҷузъи яке аз шоҳаҳои бунёди фалсафаи ҷаҳонӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: Мӯсо Диноршоев, фалсафаи тоҷик, ақлгароӣ, ҷаҳонхузури, синошиносӣ, ҳастишиносӣ, маърифатшиносӣ, фалсафаи Шарқ, мероси тоҷику форс, аврупомарказгароӣ, тамаддуношиносӣ

РОЛЬ МУСО ДИНОРШОЕВА В ОТСТАИВАНИИ МИРОВОГО СТАТУСА ТАДЖИКСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Аннотация: В статье рассматривается роль академика Мусо Диноршоева в утверждении мирового статуса таджикской философии через призму истории философии, эпистемологии и цивилизационных исследований. Авторы представляют Мусо Диноршоева как архитектора таджикской философии, основоположника рационализма, опирающегося на изучение интеллектуального наследия и защитника рационально-доказательной природы таджикско-персидской мысли. В статье анализируется, каким образом отстаивание мирового статуса таджикской философии сопряжено с глубокой научной работой, включающей анализ источников, разработку терминологии, сравнительно-философские исследования и восстановление рациональной идентичности нации. Подчеркивается, что в своих исследованиях, посвященных Ибн Сине, Насир ад-Дину ат-Туси, Абу Бакру ар-Рази, Насиру Хусрову, аль-Газали, Абу Насру аль-Фараби и другим восточным мыслителям, Мусо Диноршоев продемонстрировал, что таджикская философия является одной из фундаментальных ветвей мировой философии.

Ключевые слова: Мусо Диноршоев, таджикская философия, рационализм, присутствие в мире, авиценноведение, онтология, эпистемология, восточная философия, таджикско-персидское наследие, европоцентризм, цивилизационные исследования

THE ROLE OF MUSO DINORSHOEV IN DEFENDING THE GLOBAL STATUS OF TAJIK PHILOSOPHY

Abstract: The article examines the role of Academician Muso Dinorshoev in establishing the global standing of Tajik philosophy through the lenses of the history of philosophy, epistemology, and civilizational studies. The authors present Muso Dinorshoev as an architect of Tajik philosophy, a founder of rationalism grounded in the study of intellectual heritage, and a defender of the rational-demonstrative nature of Tajik-Persian thought. The article analyzes how asserting the global status of Tajik philosophy is intertwined with profound scholarly work, encompassing source analysis, the development of terminology, comparative philosophical studies, and the restoration of the nation's rational identity. It is emphasized that in his studies dedicated to Ibn Sina, Nasir al-Din al-Tusi, Abu Bakr al-Razi, Nasir Khusraw, al-Ghazali, Abu Nasr al-Farabi, and other Eastern thinkers, Musa Dinorshoev demonstrated that Tajik philosophy is one of the fundamental branches of world philosophy.

Keywords: Muso Dinorshoev, Tajik philosophy, rationalism, presence in the world, Avicenna studies, ontology, epistemology, Eastern philosophy, Tajik-Persian heritage, Eurocentrism, civilizational studies

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Комилов Д.Р. - мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои фалсафа, дотсент. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com, тел.: +(992) 114 88 50 50.

Давлатзода С.М. - омӯзгори кафедраи муроғияи ҷиноятӣ факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия. E-mail: ahmad_0071@mail.ru, тел.: +(992) 900 02 70 82.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Комилов Д.Р. - заведующий кафедрой истории и межкультурных связей Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, кандидат философских наук, доцент. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com, тел.: +(992) 114 88 50 50.

Давлатзода С.М. - преподаватель кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, старший лейтенант милиции. E-mail: ahmad_0071@mail.ru, тел.: +(992) 900 02 70 82.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Komilov D.R. - Head of the Department of History and Intercultural Relations at the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com, Phone: +(992) 114 88 50 50.

Davlatzoda S. M. - Lecturer at the Criminal Procedure Department of Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Senior Police Lieutenant. E-mail: ahmad_0071@mail.ru, Tel.: +(992) 900 02 70 82.

Масъалаи мақоми ҷаҳонӣ фалсафаи тоҷик яке аз масъалаҳои марказии худшиносии илмӣ тоҷикон дар асри XX ва оғози асри XXI ба шумор меравад. Ин масъалаи ҳасти маънавии миллат, мақоми ақлонии забон, мақоми тамаддунии мерос ва ҳуқуқи тоҷикон ба соҳибӣ қардани таърихи фалсафии худ мебошад.

Миллате, ки фалсафаи худро танҳо ҳамчун ёдгории гузашта мебинад, аз қудрати назариявии худ маҳрум мегардад, аммо миллате, ки фалсафаи худро ҳамчун низоми зиндаи маърифат, бурҳон ва ҳудогоҳӣ мешиносад, ба таърих ҳамчун соҳибназар ворид мешавад.

Дар ҳамин замина, нақши академик Мӯсо Диноршоев мақоми истисноӣ дорад. Ӯ аз ҷумлаи он донишмандонест, ки фалсафаи тоҷикро аз сатҳи “ёдоварии фарҳангӣ” ба сатҳи таҳлили ҷаҳонӣ фалсафӣ бардошт. Мӯсо Диноршоев бо

таҳқиқоти бунёдии худ собит намуд, ки тафаккури тоҷику форс дорои сохтори мустақили ҳастишиносӣ, маърифатшиносӣ, мантиқшиносӣ, табиатшиносии фалсафӣ, инсоншиносӣ ва сиёсатшиносии назариявӣ мебошад.

Хизмати бузурги Мӯсо Диноршоев дар он аст, ки ӯ дар муқобили назарҳои маҳдудкунандаи аврупомарказгароёна, ки фалсафаи Шарқро гоҳ ба дин, гоҳ ба ирфон, гоҳ ба ҳикматҳои ахлоқ ва гоҳ ба шарҳи фалсафаи аҳди бостон поин меоварданд, бо забони бурҳон, сарчашма, матн ва таҳлил истод. Ӯ нишон додааст, ки фалсафаи тоҷик дар симои Ибни Сино, Насириддини Тӯсӣ, Абӯбакри Розӣ, Носири Хусрав, Абунасири Форобӣ ва дигарон дорои қудрати мафҳумофарӣ, низомсозӣ, бурҳонмехварӣ ва ҷаҳонфаҳмӣ мустақил аст.

Аз ин рӯ, масъалаи асосии мақола ҷунин аст. Мӯсо Диноршоев бо кадом роҳҳо

ва дар кадом сатҳҳо мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷикро дифоъ ва асоснок намуд? Заминаи масъала: аз ҳошиянишони фалсафаи тоҷик то барқарории мақоми ҷаҳонии он

Дар таърихи фалсафаи муосир, бахусус дар баъзе қолабҳои аврупомарказгарона, фалсафаи Шарқ аксар вақт ҳамчун ҳошияи фалсафаи Юнон ё ҳамчун идомаи динӣ-ирфонӣ андеша тасвир мешуд. Ин тарзи назар, ки аз нобаробарии маърифатшиносӣ сарчашма мегирифт, боиси он гардид, ки нақши мутафаккирони тоҷику форс дар рушди фалсафаи ҷаҳонӣ ба таври кофӣ шинохта нашавад. Мӯсо Диноршоев ин мушкилро хеле барвақт дарк намуд ва онро на бо шиор, балки бо таҳқиқи мантиқӣ ва сарчашмавӣ посух додааст.

Дар мақолаи муштараки М. Диноршоев оид ба концепсияи таърихӣ-фалсафии Хегел ва фалсафаи асримиёнагӣ, масъалаи мақоми фалсафаи Шарқ дар таърихи умумии фалсафа таҳлил шудааст [2, с. 48]. Дар мақолаи дигари онҳо “Средневековая ирано-арабская философия в оценке Гегеля” низ маҳз ҳамин масъала, яъне, баҳси арзёбии фалсафаи Шарқ аз ҷониби намояндагони фалсафаи аврупоӣ, мавриди таҳқиқ қарор мегирад [3, с. 9]. Ин ду қор аз ҷиҳати методологӣ муҳиманд, зеро Мӯсо Диноршоев дар онҳо фалсафаи тоҷику форсро дар сатҳи баҳси илмӣ таърихи фалсафа ворид мекунад.

Аз ҳамин ҷо як хусусияти сабки илмӣ Мӯсо Диноршоев равшан мегардад. Ӯ фалсафаи тоҷикро бо роҳи таърихигорӣ дифоъ мекунад. Яъне мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷик барои ӯ як натиҷаи таҳлилии сарчашмаҳо, мафҳумҳо, мактабҳо ва таъсири таърихӣ онҳо мебошад. Ин ҷо дифоъ маънои баҳси эҳсосиро надорад, ки он маънои асосноккунии илмӣ ҳуқуқи фалсафаи тоҷик ба ҳузур дар таърихи умумӣ ақли башарро дорад.

Мӯсо Диноршоев ба хубӣ медонист, ки барои ҷаҳонӣён нишон додани фалсафаи тоҷик танҳо гуфтани “мо Ибни Сино дорем” кофӣ нест. Таҳқиқи мо талаб мекунад, ки нишон дода шавад. Ибни Сино ва дигар мутафаккирон дар кадом масъалаҳои умумӣ, аз қабили ҳастӣ,

моҳият, зарурат, имкон, сабабият, ақл, нафс, бурҳон, илм, ҷомеа ва ахлоқ саҳм гузоштаанд. Ҳамин тарзи таҳлил фалсафаи тоҷикро аз сатҳи ифтихори умумӣ ба сатҳи ҳақиқати таҳқиқшавандаи ҷаҳонӣ мебарад.

Методологияи Мӯсо Диноршоев: сарчашмапажӯӣ, мафҳумшиносӣ ва ақлгароии таърихӣ.

Яке аз бузургии Мӯсо Диноршоев дар он аст, ки ӯ таърихи фалсафаро ҳамчун силсилаи номҳо намефаҳмад. Барои ӯ таърихи фалсафа таърихи ҳаракати мафҳумҳо, низомҳо, баҳсҳо ва шаклҳои ақлонияти инсонӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар осори ӯ таҳқиқи шахсиятҳо ҳамеша ба таҳқиқи масъалаҳо пайваست аст. Ибни Сино як низоми ҳастишиносӣ ва маърифатшиносӣ аст. Насириддини Тӯсӣ намоёндаи мантиқ, ахлоқ ва сиёсатшиносии фалсафӣ аст. Абубакри Розӣ намунаи озодандешии табиатгарона ва ақлгаро мебошад.

Дар мақолаи “О формах восточного средневекового философского мышления” Мӯсо Диноршоев шаклҳои тафаккури фалсафии Шарқи асримиёнагиро таҳлил намуда, нишон медиҳад, ки фалсафаи Шарқ дорои шаклҳои гуногуни зоҳиршавӣ, аз ҷумла машшоия, калом, ирфон, ишроқ, мантиқ, табиатшиносии фалсафӣ ва ахлоқ мебошад [11, с. 43]. Ин таҳлил барои дифоӣ фалсафаи тоҷик аҳамияти калидӣ дорад, зеро он як иштибоҳи маъмули аврупомарказиро мешиканад. Фалсафаи Шарқ якпахлу, динӣ ё сирф ирфонӣ нест, ки он бисёрнизом, бисёрзабон ва бисёрманбаъ аст.

Методологияи Мӯсо Диноршоевро метавон бо чанд мафҳуми асосӣ ҷамъбаст кард.

1. Манбаъшиносии зинда. Ӯ ба матнҳо ҳамчун ашёи осорхонавӣ муносибат намекунад, онҳоро ҳамчун манбаи фаёли тафаккур меҳонад. Матн барои ӯ майдони ҳозираи маърифат аст.

2. Мафҳумшиносии дақиқ. Мӯсо Диноршоев масъалаҳоро аз рӯйи мафҳумҳо таҳлил мекунад. Масъалаи “ҳастӣ”, “моҳият”, “имкон”, “зарурат”,

“ақл”, “бурҳон”, “нафс”, “сабабият” дар осори ӯ меҳвари таҳлил мебошанд.

3. Муқоисаи тамаддун. Ӯ фалсафаи тоҷикро дар қиёс бо фалсафаи юнонӣ, исломӣ, аврупоӣ ва осиёӣ таҳлил мекунад, аммо ин қиёсро барои поин бурдани фалсафаи тоҷик истифода намебарад, баръакс, бо ин роҳ мақоми онро дар ҳаритаи умумии фалсафаи ҷаҳон нишон медиҳад.

4. Истилоҳсозии илмӣ. Бо таҳияи луғат ва истифодаи дақиқи мафҳумҳо, Мӯсо Диноршоев нишон додааст, ки забони тоҷикӣ қобилияти пурраи баён кардани масъалаҳои фалсафиро дорад [17, 344 с.]. Ин худ як амали бузурги дифои мақоми фалсафаи тоҷик аст, зеро фалсафаи миллӣ бе забони истилоҳии дақиқ вучуд дошта наметавонад.

Синошиносӣ ҳамчун меҳвари дифои мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷик.

Дар осори Мӯсо Диноршоев, Ибни Сино мақоми марказӣ дорад. Ин тасодуфӣ нест. Ибни Сино барои таърихи фалсафаи тоҷик далели зиндаи ҷаҳонии ақли тоҷику форс мебошад. Агар мақсади дифои фалсафаи тоҷик нишон додани саҳми он дар масъалаҳои умумии башарӣ бошад, пас Ибни Сино беҳтарин майдони таҳқиқ аст, зеро дар осори ӯ ҳастишиносӣ, мантиқ, табиатшиносӣ, тиб, нафсшиносӣ, илоҳиёт, маърифатшиносӣ ва ахлоқ дар низоми воҳид ҷамъ шудаанд.

Мӯсо Диноршоев дар мақолаи “Философская онтология Ибн Сины” масъалаи ҳастишиносии Синоро ба таври махсус таҳлил мекунад [15, с. 19]. Ҳамин таҳқиқ баъдан дар сатҳи байналмилалӣ низ идома ёфт: мақолаи ӯ бо ҳамин меҳвар дар маҷмуаи байналмилалии Avicenna. Ibn Sina. 980-1036 дар Ҳалле ҷоп гардид [14, с. 61]. Ин худ нишон медиҳад, ки синошиносии Мӯсо Диноршоев танҳо дар доираи дохилии Тоҷикистон маҳдуд намонд, балки ба фазои байналмилалии синошиносӣ ворид гардид.

Меҳвари асосии дифои Мӯсо Диноршоев дар синошиносӣ чунин аст: Ибни Сино созандаи низоми мустақили фалсафа мебошад. Дар ин низом мафҳуми ҳастӣ, тафовути вочибулвучуд ва

мумкинулвучуд, масъалаи сабабият, мақоми ақл, назарияи нафс ва бурҳон мақоми марказӣ доранд. Аз ин рӯ, фалсафаи Ибни Сино шакли нави ҷаҳонии фалсафаи ақлгароёна мебошад.

Дар мақолаи “Ибн Сина и его роль в развитии мировой цивилизации” масъалаи саҳми Сино дар тамаддуни ҷаҳонӣ махсус баррасӣ шудааст [1, с. 7]. Худи номгузории мақола низ муҳим аст: Мӯсо Диноршоев Ибни Синоро танҳо дар доираи таърихи маҳаллӣ ё миллӣ намебинанд, балки мутафаккири тамаддуни ҷаҳонӣ таҳлил мекунад. Ин ҷо “ҷаҳонӣ” будан маънои шӯҳрати зоҳирӣ надорад, он маънои таъсир ба масъалаҳои умумии фалсафа ва илмро дорад.

Дар муқаддимаи Мӯсо Диноршоев ба “Ибн Сино. Избранные произведения” низ фалсафаи Сино ҳамчун низоми мураккаби ақлонӣ шарҳ дода мешавад [7, с. 5]. Ин кори муқаддимаӣ аҳамияти бузург дошт, зеро хонандаи тоҷик ва русзабонро ба ҷаҳони мафҳумҳои Ибни Сино ворид мекард. Мӯсо Диноршоев дар ин ҷо тарҷумони маънавӣ ва фалсафии Ибни Сино аст. Чунин тарҷумонӣ ҷаҳонгардонии мероси фалсафии тоҷик мебошад.

Дар мақолаи “Баҳси мутакаллим бо файласуф” низ таносуби калом ва фалсафа дар атрофи масъалаҳои синошиносӣ баррасӣ мешавад [19, с. 116]. Ин баҳс барои нишон додани он муҳим аст, ки фалсафаи тоҷик дар муҳити исломӣ танҳо тобеи калом набуд, ки он бо калом баҳс мекард, аз он таъсир мегирифт, ба он ҷавоб меод ва дар натиҷа шаклҳои нави ақлониятро ба вучуд меовард.

Аз Ибни Сино то Насириддини Тӯсӣ, Абубакри Розӣ ва Носири Хусрав: сохтани қаноии ҷаҳонии фалсафаи тоҷик.

Дифои мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷик дар осори Мӯсо Диноршоев танҳо ба Сино маҳдуд намешавад. Агар ӯ танҳо ба Ибни Сино таъя мекард, фалсафаи тоҷик ба як нобиға вобаста мемонд. Аммо Мӯсо Диноршоев бо таҳқиқи Насириддини Тӯсӣ, Абубакри Розӣ, Носири Хусрав, Абунасири Форобӣ ва дигарон нишон дод, ки фалсафаи тоҷикӣ як занҷираи пайвастаи ақлонӣ аст.

Дар таҳқиқоти марбут ба замони Сомониён, Мӯсо Диноршоев сахми ин давраро дар рушди фарҳанги маънавии Осиёи Марказӣ таҳлил кардааст [4, с. 66]. Ин ҷо масъалаи муҳим ин аст, ки фалсафаи тоҷик аз ҳолигӣ пайдо нашудааст, ки он дар муҳити тамаддун, забонӣ, сиёсӣ ва фарҳангии муайян ташаккул ёфтааст. Замони Сомониён дар ин раванд ҳамчун заминаи бузурги эҳёи забон, илм, адаб ва андешаи фалсафӣ арзёбӣ мешавад.

Мақолаи “Каломи Мотуридӣ” дар маҷмуаи “Фалсафа дар аҳди Сомониён” нишон медиҳад, ки Мӯсо Диноршоев ба робитаи фалсафа ва калом муносибати яктарафа надошт [8, с. 50]. Ӯ каломро танҳо ҳамчун рақиби фалсафа намедид, балки онро ҳамчун яке аз шаклҳои таърихӣ тафаккури назариявӣ таҳлил мекард. Ин равиш барои фаҳмидани фалсафаи тоҷик аҳамияти калон дорад, зеро дар муҳити исломӣ марзи фалсафа, калом, ирфон ва мантиқ ҳамеша якранг ва сода набуд.

Дар мақолаи “Дар бораи фалсафаи Абӯнасири Форобӣ” низ масъалаи мантиқ, давлат, ақл ва ҷомеаи фозила баррасӣ мегардад [5, с. 81]. Бо ворид кардани Форобӣ ба таҳлили фалсафаи тоҷик, Мӯсо Диноршоев нишон медиҳад, ки анъанаи ақлгароии Шарқ дорои силсилаи дохилӣ ва равандҳои идомадор аст.

Таҳқиқоти Мӯсо Диноршоев оид ба Носири Хусрав низ бахши муҳимми дифои фалсафаи тоҷик аст. Дар муқаддима ва шарҳи ӯ ба “Зод-ул-мусофирин” Носири Хусрав ҳамчун мутафаккири фалсафӣ, динӣ ва маърифатшинос муаррифӣ мешавад [10, с. 3]. Ин ҷо Мӯсо Диноршоев нишон медиҳад, ки Носири Хусравро танҳо шоир ё мубаллиғи динӣ доништан ноқис аст. Ӯ дорои низоми назариявии мураккаб дар масъалаи маърифат, ҳастӣ, нафс ва ҳидоят мебошад.

Дар таҳқиқоти марбут ба Ғазолӣ, бахусус дар муқаддимаи “Абу Хамид Муҳаммад ал-Ғаззали и его «Опровержение философов»”, Мӯсо Диноршоев ва З. Диноршоева баҳси классикии фалсафа ва каломро дар сатҳи васеи таърихӣ таҳлил мекунанд [18, с. 3]. Ин кор барои дифои

мақоми фалсафаи тоҷик муҳим аст, зеро нишон медиҳад, ки фалсафаи Шарқ майдони баҳс, рад, посух, танқид ва бозсозии ақлоният мебошад.

Таҳқиқоти ӯ оид ба Абӯбакри Розӣ низ аҳамияти хос дорад. Дар мақолаи “Жизнь, наследие и философские воззрения Абу Бакра ар-Рази” Розӣ ҳамчун шахсияти озодандеш, табиатгаро ва ақлгаро таҳлил мегардад [6, с. 4]. Ин таҳқиқот барои дифои фалсафаи тоҷик аз он ҷиҳат муҳим аст, ки нишон медиҳад. Дар анъанаи тоҷикӣ танҳо фалсафаи мутобиқ ба қолабҳои динӣ вучуд надошт, балки шаклҳои далеронаи ақлгароӣ ва интиқоди назариявӣ низ ҷой доштанд.

Яке аз мавзӯҳои мероси Мӯсо Диноршоев масъалаи таносуби миллият ва ҷаҳоншумулият аст. Фалсафаи тоҷик дар назари ӯ набояд дар маҳдудияти маҳалгароёна бимонад ва набояд дар фазои бе-ному нишони “ҷаҳонигароӣ” ҳал шавад. Он бояд аз решаи милли бархезад ва ба уфуқи ҷаҳонӣ бирасад. Ин аст маънои аслии ҷаҳонии милли.

Дар мақолаи “Ҷаҳоншумулият ва миллият” Мӯсо Диноршоев ва Ш. Абдулоев масъалаи таносуби худшиносии милли ва арзишҳои ҷаҳонӣ-умумиро баррасӣ мекунанд [16, с. 13]. Ин масъала барои фалсафаи тоҷик аҳамияти калидӣ дорад. Агар фалсафаи тоҷик танҳо ҳамчун “мероси милли” фаҳмида шавад, он ба ҳофизаи фарҳангӣ маҳдуд мегардад. Агар он танҳо ҳамчун “қисми фалсафаи ҷаҳонӣ” бе решаи милли шарҳ дода шавад, хувияти миллиро аз даст медиҳад. Мӯсо Диноршоев маҳз миёни ин ду хатар роҳ мекушояд. Фалсафаи тоҷик ҳам милли аст, ҳам ҷаҳонӣ.

Миллият дар ин ҷо маънои маҳдудият надорад, ки он маънои забон, хотира, сарчашма, таҷрибаи таърих ва шакли хоси ҷаҳонфаҳмиро дорад. Ҷаҳоншумулият бошад, маънои он аст, ки ин таҷрибаи милли метавонад ба масъалаҳои умумии инсонӣ ҷавоб бидиҳад. Ба ҳамин маъно, Ибни Сино тоҷик аст, аммо масъалаи ҳастӣ дар фалсафаи ӯ танҳо тоҷик нест. Насириддини Тӯсӣ ба мероси тоҷик тааллуқ дорад, аммо мантиқи ӯ хусусияти

умумӣ дорад. Носири Хусрав аз муҳити тоҷик баромадааст, аммо масъалаи маърифат ва ҳақиқат дар осори ӯ ҷаҳонӣ аст.

Ҳамин ҷо як мафҳуми муҳим пайдо мешавад: асолати ҷаҳонманд. Фалсафаи тоҷик асолати худро аз решаҳои худ мегирад, аммо ҷаҳонмандии худро аз қобилияти посух додан ба масъалаҳои умумии инсонӣ ба даст меорад. Мӯсо Диноршоев маҳз ҳамин асолати ҷаҳонмандро дифоъ намуд.

Мӯсо Диноршоев дар фазои байналмилалӣ: аз Тоҷикистон то ЮНЕСКО.

Яке аз далелҳои муҳимми мақоми ҷаҳонии кори Мӯсо Диноршоев иштироки ӯ дар нашрияҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ мебошад. Ин ҷо дигар суҳан танҳо аз арзёбии дохилӣ намеравад. Осори ӯ дар майдони ҷаҳонии илмӣ низ зухур дорад.

Мақолаи ӯ “Philosophy, Logic and Cosmology” дар ҷилди панҷуми History of Civilizations of Central Asia бо ташаббуси ЮНЕСКО нашр шудааст [20, p. 747-758]. Ин мақола дар бахши махсуси фалсафа, мантиқ ва кайҳоншиносӣ ҷой гирифта, таҳлили рушди тафаккури фалсафӣ дар Осиёи Марказиро дар давраи асрҳои XVI то миёнаи асри XIX дар бар мегирад. Ҷой гирифтани номи Мӯсо Диноршоев дар ҷунин наشري байналмилалӣ нишон медиҳад, ки ӯ намояндаи илмии Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳонӣ буд. Ҳамин манбаъ Мӯсо Диноршоевро ҳамчун муаллифи боби “Philosophy, Logic and Cosmology” ва намояндаи Тоҷикистон дар муҳити илмии байналмилалӣ нишон медиҳад.

Аҳамияти инро набояд содда гирифт. Дар ҷаҳон илмӣ будан танҳо маънои доштани унвонро надорад, маънои он аст, ки афкори муҳаққиқ метавонад дар гуфтугӯи байналмилалӣ илмӣ ҷой бигирад. Мӯсо Диноршоев маҳз бо ҳамин роҳ фалсафаи тоҷикро аз доираи маҳдудии дохилӣ берун овард. Ӯ собит намуд, ки таърихи фалсафаи тоҷик бахши зарурии таърихи тамаддуни Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон аст.

Дар конференсияи бахшида ба 90 солагии Мӯсо Диноршоев дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон низ таъкид

шудааст, ки Мӯсо Диноршоев масъалаҳои ҳастишиносӣ, маърифатшиносӣ, мантиқ, фалсафаи иҷтимоӣ ва сиёсиро дар таърихи фалсафаи кишварҳои мусулмоннишин таҳқиқ намуда, бар зидди назарҳои аврупомарказӣ мавҷудияти тафаккури пешрафтаи фалсафӣ ва озодаандеширо дар ҷаҳони ислом асоснок кардааст. Ин арзёбӣ бо меҳвари мақолаи мо мувофиқ аст. Дифои Мӯсо Диноршоев дифои эҳсосӣ набуд, балки дифои сарчашмавӣ, мафҳумӣ ва таърихӣ буд.

Мактабсозӣ: дифои фалсафаи тоҷик ҳамчун низоми идомадор.

Мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷик танҳо бо навиштани китобҳо ҳифз намешавад. Барои он ки як анъанаи фалсафӣ зинда бошад, он бояд мактаб, шогирд, забон, истилоҳ, маҷалла, кафедра, маркази илмӣ ва шӯрои диссертатсионӣ дошта бошад. Мӯсо Диноршоев дар ин самт низ нақши бунёдӣ гузошт.

Саҳифаи расмӣ тарҷумаиҳолӣ ӯ нишон медиҳад, ки ӯ солҳои дароз дар сохторҳои асосии илмии Тоҷикистон фаъолият карда, аз мудири бахши таърихи фалсафа то директори Институти фалсафа ва ҳуқуқ, ноиби президенти Академияи илмҳо ва мушовири Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон расидааст. Ин вазифаҳо барои ӯ танҳо мақоми василаи сохтани муҳити илмӣ, тарбияи кадрҳо ва таъмини идомаи фарҳанги фалсафии тоҷик буданд. Одамон одатан вазифаро дӯст медоранд, аммо дар ин ҷо, хушбахтона, вазифа ба кор ҳам хизмат кардааст, на танҳо ба мизи корӣ.

Дар саҳифаи шогирдпарварӣ даҳҳо муҳаққиқ, аз ҷумла номзадҳо ва докторони илм, ки таҳти роҳбарии Мӯсо Диноршоев рисола дифоъ кардаанд, оварда шудаанд, ки дар миёни онҳо намоёндагони Тоҷикистон, Қирғизистон, Беларус, Россия, Афғонистон ва дигар кишварҳо низ дида мешаванд. Ин далел нишон медиҳад, ки мактаби Мӯсо Диноршоев хусусияти маҳдудии маҳаллӣ надошт, ки он ба фазои илмии минтақа ва берун аз он таъсир гузошт.

Мактабсозии Мӯсо Диноршоевро метавон дар се самт фаҳмид:

1. Сатҳи илмӣ. Ӯ мавзӯҳои асосии таърихи фалсафаи тоҷикро хусусан Ибни Сино, Тӯсӣ Н., Розӣ А., Носири Хусрав ва дигарон масъалаи мантиқ, ҳастишиносӣ ва маърифатшиносӣ муайян кард.

2. Сатҳи истилоҳӣ. Ӯ ба ташаккули забони илмӣ фалсафаи тоҷик мусоидат намуд. “Луғати истилоҳоти фалсафӣ” намунаи ин кори забонсозӣ мебошад [17].

3. Сатҳи шогирдпарварӣ. Ӯ насли нави муҳаққиқонро ба вучуд овард, ки ҳар яке бахше аз фалсафаи тоҷикро идома доданд: синошиносӣ, исмоилияшиносӣ, тасаввуфшиносӣ, каломшиносӣ, мантиқшиносӣ, инсоншиносӣ ва фалсафаи иҷтимоӣ.

Аз ин рӯ, Мӯсо Диноршоев муаллифи мактаб аст. Осорро як нафар менависад, мактабро танҳо шахсияте месозад, ки афкораш аз худӣ ӯ берун меравад ва дар дигарон идома меёбад.

Дифои мақоми ҷаҳонӣ ҳамчун дифои забони фалсафии тоҷик.

Яке аз ҷанбаҳои камтаваҷҷӯх, вале ниҳоят муҳимми фаъолияти Мӯсо Диноршоев дифои забони фалсафии тоҷик аст. Фалсафа бе забони дақиқ вучуд дошта наметавонад. Агар забон тавони баён кардани “ҳастӣ”, “моҳият”, “зарурат”, “имкон”, “сабабият”, “ҷавҳар”, “араз”, “ақл”, “нафс”, “бурҳон”, “маърифат”, “ҳақиқат” ва “арзиш”-ро надошта бошад, фалсафа дар он забон нотавон мегардад.

Бо ҳамин маъно, кори Мӯсо Диноршоев дар истилоҳсозӣ як амали ҳастисозии илмӣ мебошад. Луғат барои фалсафа мисли устухонбандӣ барои ҷисм аст. Бе он андеша шакл намегирад. “Луғати русӣ ба тоҷикии истилоҳоти фалсафа” дар ҳамин замина аҳамияти махсус дорад [17].

Мӯсо Диноршоев бо ин кор нишон дод, ки забони тоҷикӣ забони таҳлил, бурҳон, мафҳум, назария ва фалсафаи олии низ мебошад. Ин дифои забон дар асл дифои мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷик аст. Зеро фалсафа танҳо вақте ҷаҳонӣ мешавад, ки дар забони худ қудрати мафҳумофарӣ дошта бошад.

Навоварии назариявии Мӯсо Диноршоев дар дифои фалсафаи тоҷик.

Навоварии Диноршоевро метавон дар чанд меҳвари асосӣ ҷамъбаст намуд:

1) Фалсафаи тоҷикро аз ҳолати “мероси фарҳангӣ” ба ҳолати “низоми фалсафӣ” бардошт. Пеш аз ӯ бисёр вақт мутафаккирони тоҷику форс бештар ҳамчун адиб, ориф, донишманд ё шахсияти таърихӣ муаррифӣ мешуданд. Мӯсо Диноршоев нишон додааст, ки онҳо созандагони мафҳум ва низомиҳои фалсафӣ мебошанд.

2) Аврупо марказгароиро бо усули илмӣ нақд кард. Ӯ ба ҷойи баҳси эҳсосӣ, бо таҳлили Хегел, таърихи фалсафа ва осори мутафаккирони Шарқ нишон дод, ки фалсафаи тоҷику форс дар таърихи умумии фалсафа мақоми воқеӣ дорад [2, с. 48; 3, с. 9].

3) Синошиносиро ба сатҳи ҷаҳонӣ бардошт. Таҳқиқоти ӯ оид ба ҳастишиносӣ, нақши тамаддунии Ибни Сино ва низоми фалсафии ӯ нишон доданд, ки Ибни Сино яке аз сутунҳои асосии фалсафаи ҷаҳонӣ аст [1, с. 44; 15, с. 19].

4) Канони фалсафаи тоҷикро васеъ кард. Дар баробари Ибни Сино, ӯ Н.Тӯсӣ, А.Розӣ, Н.Хисрав ва дигаронро ба майдони таҳқиқи ҷиддӣ ворид намуд [6, с. 106; 10, с. 54; 18, с. 110].

5) Мактаби илмӣ сохт. Ин мактаб бо шогирдон, рисолаҳо, марказҳо, луғатҳо, китобҳо ва таҳқиқоти пайваста идома ёфт. Академияи миллии низ Мӯсо Диноршоевро яке аз асосгузори илми таърихи фалсафаи тоҷик арзёбӣ мекунад.

Нақши Мӯсо Диноршоев дар дифои мақоми ҷаҳонии фалсафаи тоҷикро наметавон танҳо бо ибораҳои умумӣ, аз қабилҳои олими бузург, муҳаққиқи маъруф ё илми шинохта маҳдуд кард. Ин гуна ибораҳо, гарчанде дурустанд, аммо моҳияти кори ӯро пурра намекушоянд. Мӯсо Диноршоев дар таърихи фалсафаи тоҷик шахсияте мебошад, ки чанд кори бунёдиро анҷом додааст.

1. Нишон дод, ки фалсафаи тоҷик дорои таърихи мустақил, мафҳумҳои аслии ва низомиҳои бурҳонӣ мебошад.

2. Фалсафаи тоҷикро аз ҳошияи таърихнигорӣ аврупомарказӣ берун

оварда, онро ба майдони умумии фалсафаи ҷаҳонӣ ворид намуд.

3. Ибни Сино ва дигар мутафаккирони тоҷику форсро ҳамчун мутафаккирони ҷаҳонӣ таҳлил кард.

4. Забони фалсафии тоҷикро мустаҳкам намуд ва бо истилоҳсозӣ нишон дод, ки забони тоҷикӣ қобилияти пурраи баён кардани масъалаҳои амиқи фалсафиро дорад.

5. Мактаби илмӣ сохт, ки ғаёлияти он ба ташаккули муҳаққиқони

нав, густариши таҳқиқоти фалсафӣ ва ҳифзи мероси ақлонии тоҷикон мусоидат намуд.

Ба ин маъно, Мӯсо Диноршоевро метавон меъмори фалсафаи тоҷик, пасдори ақлгароии мероси миллӣ, худшиносии фалсафӣ ва бунёдгузори қанони нави таърихи фалсафаи тоҷик номид. Ӯ исбот кард, ки фалсафаи тоҷик неруи зиндаи маърифат аст. Яке аз роҳҳои аслии он ба сӯи ҳақиқат.

Адабиёти истифодашуда

1. Асимов, М.С., Диноршоев, М. Ибн Сина и его роль в развитии мировой цивилизации / М.С. Асимов, М. Диноршоев // Ибн Сина Авиценна. Избранные философские произведения. - М.: Наука, 1980. - С. 7-44.
2. Ашуров, Ғ.А., Диноршоев, М. Историко-философская концепция Гегеля и средневековая ирано-арабская философия / Ғ.А. Ашуров, М. Диноршоев // Известия АН Тадж. ССР. Отделение общественных наук. - 1975. - № 1. - С. 45-51.
3. Ашуров, Ғ.А., Диноршоев, М. Средневековая ирано-арабская философия в оценке Гегеля / Ғ.А. Ашуров, М. Диноршоев // Известия АН Тадж. ССР. Отделение общественных наук. - 1979. - № 2. - С. 9-12.
4. Диноршоев, М. Вклад эпохи Саманидов в развитие духовной культуры Центральной Азии / М. Диноршоев // Фалсафа дар аҳди Сомониён. - Душанбе: Дониш, 1999. - С. 66-72.
5. Диноршоев, М. Дар бораи фалсафаи Абӯнасири Форобӣ / М. Диноршоев // Фалсафа дар аҳди Сомониён. - Душанбе: Дониш, 1999. - С. 81-93.
6. Диноршоев, М. Жизнь, наследие и философские воззрения Абу Бакра ар-Рази / М. Диноршоев // Абу Бакр ар-Рази. Избранные трактаты / Вступ. ст., коммент. и примеч. М. Диноршоева. - Душанбе, 2014. - С. 104-112.
7. Диноршоев, М. Ибн Сино и его философские воззрения / М. Диноршоев // Ибн Сино. Избранные произведения. - Душанбе: Ирфон, 1980. - Т. 1. - С. 53-57.
8. Диноршоев, М. Каломи Мотуридӣ / М. Диноршоев // Фалсафа дар аҳди Сомониён. - Душанбе: Дониш, 1999. - С. 50-65.
9. Диноршоев, М. Ҷусторҳо дар фалсафаи Ибни Сино: монография / Мухаррирони масъул: З.М. Диноршоева, Н.Н. Содиқова. - Душанбе, 2017. - С. 656.
10. Диноршоев, М. Носири Хусрав и его «Зад ал-мусафирин» / М. Диноршоев // Насири Хусрав. Зад ал-мусафирин = Припасы путников / Пер. с тадж. перс., вступ. ст. и коммент. М. Диноршоева. - Душанбе, 2005. - С. 54-67.
11. Диноршоев, М. О формах восточного средневекового философского мышления / М. Диноршоев // Методологические и мировоззренческие проблемы истории философии стран Востока: Материалы Всесоюзной конференции. - М., 1986. - Ч. 1. - С. 41-49.
12. Диноршоев, М. Фалсафаи замони феодализм / М. Диноршоев // Очеркҳои таърихи фалсафа. - Душанбе: Дониш, 1982. - С. 26-32.
13. Диноршоев, М. Философия Ибн Сины: монография / М. Диноршоев. - Душанбе: Дониш, 2020. - 510 с.
14. Диноршоев, М. Философская онтология Ибн Сины / М. Диноршоев // Avicenna. Ibn Sina. 980-1036. - Halle, 1980. - Vol. 1: Probleme der Philosophie. - С. 60-68.
15. Диноршоев, М. Философская онтология Ибн Сины / М. Диноршоев // Известия АН Тадж. ССР. Отделение общественных наук. - 1979. - № 2. - С. 19-25.
16. Диноршоев, М., Абдуллоев, Ш. Ҷаҳоншумулият ва миллият, ё оид ба таносуби ҷаҳоншумулият ва худшиносии миллӣ / М. Диноршоев, Ш. Абдуллоев // Известия АН РТ. Серия: Философия и правоведение. - 2001. - № 1/4. - С. 13-30.

17. Диноршоев, М., Диноршоева, З. Луғати русӣ ба тоҷикии истилоҳоти фалсафа / Мухаррири масъул С.Ҳ. Раҳимов. - Душанбе, 2016. – 344 с.
18. Диноршоев, М., Диноршоева, З.М. Абу Хамид Муҳаммад ал-Газзали и его «Опровержение философов» / М. Диноршоев, З.М. Диноршоева // Абу Хамид Муҳаммад ал-Газзали. Опровержение философов. - Душанбе, 2008. - С. 3-110.
19. Диноршоев, М., Қулматов, Н. Баҳси мутакаллим бо файласуф / М. Диноршоев, Н. Қулматов // Мушкилоти Ибни Сино: мероси адабӣ, анъана ва алоқа. - Душанбе, 1980. - С. 115-121.
20. Dinorshoev, M. Philosophy, Logic and Cosmology / M. Dinorshoev // History of Civilizations of Central Asia. Vol. V: Development in Contrast: From the Sixteenth to the Mid-Nineteenth Century. - Paris: UNESCO, 2003. - Pp. 746-754.

ТДУ 1:316.48(575.3) +321.01+930.1

АЗ ЗАХМИ ТАЪРИХ ТО ДАРСИ МИЛЛӢ: ГЕРМЕНЕВТИКАИ СУЛҲИ ТОҶИКОН

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба таҳлили фалсафӣ, герменевтикӣ, вичдоншиносӣ ва аксиологияи иҷтимоӣ таҷрибаи сулҳи тоҷикон бахшида шудааст. Мақсади мақола муайян намудани он аст, ки чӣ гуна таҷрибаи фоҷиавии ҷанги шаҳрвандӣ ва раванди истиқрори сулҳ дар шури миллӣ аз сатҳи «заҳми таърихӣ» ба сатҳи «дарси миллӣ» гузашта, ба пояи нави худшиносӣ, давлатдорӣ ва амнияти маънавӣ табдил ёфт. Дар таҳқиқот равишҳои герменевтикӣ, онтологӣ, аксиологӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, фалсафаи сулҳ, вичдоншиносӣ ва футурологии таҳлил истифода шудаанд. Навгони илмӣ мақола дар пешниҳоди мафҳуми «герменевтикаи сулҳи тоҷикон» ифода меёбад, ки сулҳро ҳамчун матни зиндаи таърих, таҷрибаи вичдонии миллат, механизми шиғои иҷтимоӣ ва модели маърифатии гузариш аз парокандагӣ ба ҳамбастагӣ шарҳ медиҳад. Дар мақола Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ аз 27-уми июни соли 1997 санади сарнавиштсоз, рамзи гузариши ҷомеа аз бухрони ҳастӣ ба низоми нави ваҳдати миллӣ ва марҳилаи барқарории эътимоди иҷтимоӣ таҳлил мегардад. Натиҷаи асосии таҳқиқот аз он иборат аст, ки сулҳи тоҷикон дар сатҳи фалсафӣ таҷрибаи табдили дард ба хирад, хотира ба масъулият, ошӣ ба фарҳанг ва ваҳдат ба вичдони ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад.

Вожаҳои калидӣ: сулҳи тоҷикон; Ваҳдати миллӣ; заҳми таърихӣ; дарси миллӣ; герменевтика; вичдони миллӣ; ахлоқи ошӣ; худшиносӣ; давлатдорӣ; ризоияти миллӣ; амнияти маънавӣ; футурологияи сулҳ

ОТ ИСТОРИЧЕСКОЙ РАНЫ ДО НАЦИОНАЛЬНОГО УРОКА: ГЕРМЕНЕВТИКА ТАДЖИКСКОГО МИРА

Аннотация: Статья посвящена философскому, герменевтическому, нравственно-аксиологическому и социально-философскому анализу опыта мира таджиков. Цель исследования состоит в выявлении того, каким образом трагический опыт гражданского противостояния и процесс установления мира в национальном сознании преобразовались из «исторической раны» в «национальный урок», став основанием новой формы самопонимания, государственности и духовной безопасности общества. В статье применяются герменевтический, онтологический, аксиологический, историко-сравнительный, миротворческий, нравственно-философский и футурологический подходы. Научная новизна выражается в разработке понятия «герменевтика таджикского мира», позволяющего рассматривать мир не только как политико-правовой результат, но и как живой текст истории, нравственный опыт нации, механизм социального исцеления и модель перехода от раскола к солидарности. Общий договор об установлении мира и национального согласия от 27 июня 1997 года анализируется как судьбоносный документ, символ перехода общества от кризиса социального бытия к новой системе национального единства и восстановлению социального доверия. Основной вывод состоит в том, что таджикский мир в философском смысле является опытом превращения боли в мудрость, памяти в ответственность, примирения в культуру и единства в общественную совесть.

Ключевые слова: мир таджиков; национальное единство; историческая рана; национальный урок; герменевтика; национальная совесть; этика примирения; самосознание; государственность; национальное согласие; духовная безопасность; футурология мира

FROM HISTORICAL WOUND TO NATIONAL LESSON: THE HERMENEUTICS OF TAJIK PEACE

Abstract: This article presents a philosophical, hermeneutical, ethical-axiological and socio-philosophical analysis of the Tajik experience of peace. The aim of the study is to determine how the tragic experience of civil conflict and the process of peacebuilding were transformed within

national consciousness from a “historical wound” into a “national lesson”, becoming a foundation for renewed self-understanding, statehood and spiritual security. The research applies hermeneutical, ontological, axiological, historical-comparative, peace studies, conscience-oriented and futurological approaches. The scientific novelty lies in the conceptualization of the “hermeneutics of Tajik peace”, which interprets peace not merely as a political or legal outcome, but as a living text of history, a moral experience of the nation, a mechanism of social healing and a cognitive model of transition from fragmentation to solidarity. The General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord of 27 June 1997 is analyzed as a destiny-shaping document and as a symbol of the transition from a crisis of social being to a new system of national unity and restored social trust. The main conclusion is that, in philosophical terms, Tajik peace represents the transformation of pain into wisdom, memory into responsibility, reconciliation into culture and unity into public conscience.

Keywords: Tajik peace; national unity; historical wound; national lesson; hermeneutics; national conscience; ethics of reconciliation; self-consciousness; statehood; national accord; spiritual security; futurology of peace

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Комилов Д.Р. - мудири кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангии Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои фалсафа, дотсент. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com, тел.: +(992) 114 88 50 50.

Саъдуллоева Г.М. - мудири кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва ҳукуки Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. E-mail: gulnoramahadovna@mail.ru, тел.: +(992) 551 55 58 87.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Комилов Д.Р. - заведующий кафедрой истории и межкультурных связей Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, кандидат философских наук, доцент. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com, тел.: +(992) 114 88 50 50.

Саъдуллоева Г.М. - заведующая кафедрой международных отношений и права Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, кандидат педагогических наук, доцент. E-mail: gulnoramahadovna@mail.ru, тел.: +(992) 551 55 58 87.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Komilov D.R. - Head of the Department of History and Intercultural Relations at the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor. E-mail: www.daler.komilzoda@gmail.com, Phone: +(992) 114 88 50 50.

Sadulloeva G.M. - Head of the Department of International Relations and Law at the International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. E-mail: gulnoramahadovna@mail.ru, Phone: +(992) 551 55 58 87.

Таърихи миллат танҳо силсилаи санаҳо, пирӯзиҳо ва номҳои бузург нест. Таърих, пеш аз ҳама, тарзи зуҳури миллат дар замон, шакли ба ёд овардани гузашта, маъно бахшидан ба озмоишҳо ва масъулият гирифтани дар назди оянда мебошад. Миллате, ки

таърихи худро танҳо нақл мекунад, ҳанӯз онро нафаҳмидааст, ва миллате таърихро мефаҳмад, ки аз захираҳои худ маъно, аз ранҷҳои худ хирад ва аз ғочҳои худ сабаки созанда мегирад. Дар ҳамин нукта таърих аз хотираи хом ба маърифати миллӣ, аз воқеаи гузашта ба барномаи

ахлокии имрӯзу фардо табдил меёбад. Ҷанги шаҳрвандии солҳои 1990-уми Тоҷикистон яке аз саҳттарин имтиҳонҳои ҳастии иҷтимоӣ ва давлатдорӣ навини тоҷикон буд, ки он шикасти эътимоди иҷтимоӣ, ларзиши пояҳои давлат, бухрони арзишҳо, парокандагии хотираи миллӣ ва ҷоғираи ботинии ҳамзистии шаҳрвандӣ буд. Дар чунин ҳолат ҷомеа ба шифои маънавӣ ниёз дошт. Аз ин ҷиҳат, сулҳи тоҷикон гузариши мураккаби миллат аз захми таърихӣ ба дарси миллӣ, аз тарси парокандагӣ ба маърифати ваҳдат ва аз дарди гузашта ба масъулияти ояндасозӣ гардид.

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон 27 июни соли 1997 дар Москва ба имзо расид ва дар манбаъҳои байналмилалӣ ҳамчун Comprehensive Peace Agreement сабт шудааст [19, с. 1-2; 27]. Дар матни ин санад таъкид мегардад, ки ҳадафи он расидан ба сулҳ ва ризоияти миллӣ, бартараф намулдани оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ, бахшиши мутақобил, бозгашти гурезаҳо ва фароҳам овардани шароит барои рушди демократӣ ва эҳёи иқтисодии кишвар мебошад [19, с. 1-2]. Дар сомонии Хабаргузори миллии «Ховар» низ таъкид мекунад, ки барои расидан ба ин созишнома 21 маротиба музокира анҷом дода шуда, 40 ҳуҷҷати муҳим ба имзо расид [9].

Бо вуҷуди таҳқиқоти зиёди таърихӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ, маънои фалсафии ин таҷриба ҳанӯз ба таври кофӣ равшан нашудааст.

Сулҳи тоҷиконро танҳо бо забони сиёсат шарҳ матни зиндаи таърих, ҳамчун падидаи герменевтикии худфаҳмии миллат додан кам аст, ки он бояд таҷрибаи вичдонии гузаштан аз интиқом ба бахшиш ва ҳамчун механизми барқарорсозии ҳастии иҷтимоӣ хонда шавад. Ин ҷо илм вазифаи душвортар дорад. Маънои сарнавиштро аз зери хокистари ҷоғира берун меорад.

Масъалаи марказии мақола аз он иборат аст, ки сулҳи тоҷикон дар афкори ҷамъиятӣ бештар воқеаи сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва таърихӣ баррасӣ мешавад, дар ҳоле ки моҳияти он дорои сатҳи фалсафӣ

мебошад. Ин сулҳ таҷрибаи худфаҳмии миллат, таҷрибаи ахлокии бахшиш, таҷрибаи барқарорсозии эътимод ва таҷрибаи табдили хотираи ҷоғира ба маърифати давлатсозӣ мебошад. Аз ин рӯ, саволи асосӣ чунин аст. Чӣ гуна ҷомеае, ки захми таърихиро аз сар гузаронидааст, метавонад онро ба дарси миллӣ ва ба пояи фарҳанги сулҳ табдил диҳад?

Дар фалсафаи герменевтикӣ, махсусан дар таълимоти Гадамер Х.Г., фаҳмиш ҳамчун робитаи зиндаи инсон бо анъана, таърих ва уфуқи маъно шарҳ меёбад [3, с. 277-305]. Рикёр П. масъалаи хотира, фаромӯшӣ ва бахшишро ҳамчун яке аз нуқтаҳои марказии худшиносии таърихӣ таҳлил карда, нишон медиҳад, ки ҷомеа бе коркарди маънавии хотираи захмӣ ба созиши устувор намерасад [8, с. 81-118; 536-589]. Дар назарияи хотираи ҷамъиятии М. Халбвакс ва Ассман Я. таъкид мешавад, ки хотира низоми ҷаҳолест, ки ҳувият ва пайвастагии гурӯҳиро нигоҳ медорад [13, с. 17-44; 21, с. 37-52].

Дар доираи сулҳшиносии муосир Галтунг Й. фарқи маъруфи «сулҳи манфӣ» ва «сулҳи мусбат»-ро асоснок мекунад. Набудани ҷанг ҳанӯз сулҳи воқеӣ бо адолат, эътимод, ҳамкорӣ ва рафъи сабабҳои сохтории низоъ пайваст аст [18, с. 9-31]. Ледерах Ч.П. оштии баъдинизоъиро ҳамчун раванди дарозмуддати барқарорсозии муносибатҳо, эътимод ва иродаи ҳамзистӣ шарҳ медиҳад [24, с. 24-36; 25, с. 29-44]. Дар назарияи ҳувияти миллӣ Андерсон Б. ва Смит Э. нишон медиҳанд, ки миллат ҷамъияти тасаввуршуда, рамзӣ ва таърихӣ аст, ки тавассути хотира, забон, фарҳанг ва таҷрибаи муштарак худро мешиносад [12, с. 5-7; 28, с. 14-18].

Дар заминаи сулҳи тоҷикон масъалаи сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар суҳанронӣ, санадҳои давлатӣ, маводди расмӣ ва таҳлилҳои сиёсӣ мавқеи муҳим дорад. Дар сомонии Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллиро ҳодисаи сарнавиштсоз арзёбӣ намуда, онро оғози марҳилаи сифатан нави рушди давлатдорӣ миллӣ медонад [7].

Дар суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон сулҳ ҳамчун неъматҳои олии, натиҷаҳои роҳи душвори музокирот ва вазифаҳои доимии ҳифзи давлатдорӣ таъкид мегардад [1].

Бо вуҷуди ин, камбудии асосии таҳқиқоти мавҷуда дар он аст, ки таҷрибаи сулҳи тоҷикон камтар ҳамчун категорияи герменевтикӣ ва вичдоншиносӣ таҳлил шудааст. Мақолаи мазкур маҳз ин ҳолигиро пур мекунад ва сулҳи тоҷиконро ҳамчун гузариш аз «захми таърихӣ» ба «дарси миллӣ» ва ҳамчун шакли бедории вичдони ҷомеа мефаҳмонад.

Ҳадафи мақола таҳлили фалсафии сулҳи тоҷикон ҳамчун матни зиндаи таърих, механизми шифои иҷтимоӣ, падидаи вичдонии миллат ва пояи амнияти маънавии давлати миллӣ мебошад.

Методологияи таҳқиқот бар шаш равиши ҳамдигарпуркунанда асос меёбад.

Аввал, равиши герменевтикӣ имкон медиҳад, ки сулҳи тоҷикон ҳамчун «матни таърихӣ» хонда шавад, яъне маъно, ишора, сабақ ва уфуқи худфаҳмии миллӣ бошад. Дар ин равиш ҳар санад, ҳар музокира, ҳар таҷрибаи бозгашт, ҳар бахшиш ва ҳар қадами ҳамдигарфаҳмӣ ба унсури маъноӣ табдил меёбад.

Дуввум, равиши онтологӣ сулҳро ҳамчун шакли нави ҳастии иҷтимоӣ таҳлил мекунад. Ҷомеаи ҷангзада ҷомеаи шикаста аст. Дар он эътимод, робита, қонун, амният ва маъноӣ умумӣ осеб мебинанд. Ҷомеаи сулҳёфта бошад, ба шакли нави ҳастии миллӣ мегузарад, ки дар он ҳамзистӣ, давлат, қонун ва масъулият дубора қобили амал мегарданд.

Севвум, равиши аксиологӣ сулҳро ҳамчун арзиши олии ва пояи тамоми арзишҳои ҷамъиятӣ мефаҳмонад. Бе сулҳ на адолат пойдор мешавад, на маориф рушд мекунад, на фарҳанг эҳё мегардад, на иқтисод самар медиҳад ва на давлатдорӣ ба камол мерасад. Аз ин рӯ, сулҳ дар ин таҳқиқот арзиши бунёдии ҳастии миллӣ мебошад.

Чаҳорум, равиши вичдоншиносӣ Ваҳдати миллиро шакли бедории вичдони ҷамъиятӣ шарҳ медиҳад. Вичдон дар сатҳи фардӣ қувваи масъулият аст. Дар сатҳи миллӣ бошад, ки он қобилияти ҷомеа барои фарқ гузоштан миёни роҳи созанда ва роҳи харобкунанда, миёни манфиати маҳдуд ва манфиати умумимиллӣ, миёни фаромӯшии хатарнок ва хотираи масъул мебошад.

Панҷум, равиши сулҳшиносӣ таҷрибаи тоҷиконро дар заминаи назарияи сулҳи мусбат, ошӣ ва барқарорӣ эътимод таҳлил мекунад [18, с. 9-31; 24, с. 24-36].

Шашум, равиши футурологӣ (ояндашиносӣ) сулҳро стратегияи ояндаи миллат арзёбӣ менамояд. Сулҳ агар танҳо ҷамъият вақт таҷлил мешавад, ба маросим табдил меёбад. Агар фаҳмида, омӯзонида ва ба фарҳанг табдил дода шавад, ба неруи зиндаи ояндасоз мегардад.

Барои таҳлили фалсафӣ гузаштан, мақола ба чанд мафҳум тақия мекунад. Ин мафҳумҳо абзорҳои назариявии фаҳмидани таҷрибаи сулҳи тоҷикон мебошанд (ниг. Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Дастгоҳи мафҳумии таҳқиқот

Мафҳум	Таърифи корӣ	Вазифаи таҳлилии дар мақола
Заҳми таърихӣ	Таҷрибаи фоҷиавии хотираи ҷамъиятӣ, ки дар шакли дард, тарс, нобоварӣ ва шикасти робитаҳои иҷтимоӣ боқӣ мемонад	Фаҳмидани ҷанги шаҳрвандӣ ҳамчун осеби маънавӣ ва иҷтимоии миллат
Дарси миллӣ	Натиҷаи маърифат ва ахлоқии коркарди таҷрибаи таърихӣ, ки ҷомеаро ба масъулият, ваҳдат ва худшиносӣ мерасонад	Нишон додани роҳи табдили фоҷиа ба хирад ва масъулияти ояндасоз

Герменевтикаи сулҳ	Равиши фалсафии тафсири сулҳ ҳамчун матни зиндаи таърих ва таҷрибаи худфаҳмии миллат	Гузaronидани таҳлил аз сатҳи воқеанигорӣ ба сатҳи маъношиносӣ
Вичдони миллӣ	Шакли масъулияти ҷамъиятӣ дар назди гузашта, имрӯз, Ватан ва ояндаи давлатдорӣ	Шарҳи Ваҳдати миллӣ ҳамчун ахлоқи ҷамъиятӣ
Ахлоқи ошӣ	Қобилияти ҷомеа барои гузаштан аз интиқом ба бахшиш, аз кина ба эътимод ва аз ҷудой ба ҳамзистӣ	Фаҳмидани сулҳ ҳамчун раванди шифои маънавӣ ва иҷтимоӣ
Амнияти маънавӣ	Устувории арзишӣ, ҳувиётӣ, ахлоқӣ ва иттилоотии ҷомеа дар муқобили таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ	Пайванди сулҳ бо устувории давлатдорӣ ва тарбияи насли нав

Ҳеҷ миллат бе хотира вучуд дошта наметавонад. Хотира шакли зиндаи худшиносии миллӣ аст. Вале тавассути он миллат мефаҳмад, ки аз кучо омадааст, кадом озмоишхоро пушти сар кардааст ва ба кадом уфуқи таърихӣ бояд равона бишавад. Аммо хотира ҳамеша ором, ҳамвор ва тантанавӣ нест. Дар хотираи ҳар миллат нуқтаҳои равшан ва нуқтаҳои захмӣ мавҷуданд. Агар хотираи равшан ифтихор мебахшад, хотираи захмӣ огоҳӣ медиҳад. Агар ифтихор неруи рӯҳӣ бошад, огоҳӣ неруи муҳофизатии таърих аст.

Заҳми таърихӣ ҳолатест, ки таҷрибаи фоҷиавӣ дар шуури ҷамъиятӣ ҳамчун дард, тарс, кина, нобоварӣ ё эҳсоси осебпазирӣ боқӣ мемонад. Ҷанги шаҳрвандӣ барои ҳар ҷомеа фурупошии робитаҳои маънавӣ, шикасти эътимод миёни одамон, осеб дидани симои Ватан ва сушт шудани эҳсоси ягонагии миллӣ мебошад. Дар чунин вазъ инсон метавонад ба ҳамватани худ бо шубҳа нигоҳ кунад, хона метавонад ба макони тарс, роҳ ба масири гурезагӣ ва Ватан ба майдони изтироб табдил биёбад. Ин аст заҳми таърихӣ, ки он дар муносибатҳои шикаста зиндагӣ мекунад.

Аз нуқтаи назари назарияи хотираи ҷамъиятӣ, фоҷиа вақте ба заҳми хатарнок табдил меёбад, ки ҷомеа онро ё комилан фаромӯш кунад, ё танҳо ҳамчун кина нигоҳ дорад. Ҳалбвакس нишон медиҳад, ки хотира ҳамеша дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ шакл мегирад ва гурӯҳҳо тавассути хотираи муштарак худро

мешиносанд [21, с. 37-52]. Ассман ин андешаро дар сатҳи хотираи фарҳангӣ идома дода, таъкид мекунад, ки ҷомеа тавассути рамзҳо, маросимҳо, матнҳо ва арзишҳо гузаштаи худро ба низоми ҳувиёт ворид месозад [13, с. 17-44]. Аз ин нигоҳ, сулҳи тоҷикон на танҳо бозгашти оромӣ, балки бозсозии хотираи миллӣ буд.

Заҳми таърихӣ ду самт дорад. Самти аввал, сатҳи воқеӣ талафот, муҳоҷират, гурезагӣ, факр, харобӣ, беамнӣ ва сушт шудани сохторҳои давлатӣ ва иҷтимоӣ аст. Самти дувум, маънавӣ тарс, нобоварӣ, кина, шикасти арзишҳо ва аз даст рафтани эҳсоси тааллуқ ба сарнавишти ягона ва рамзӣ аст. Агар самти аввал бо бозсозии иқтисод, қонун ва ниҳодҳои давлатӣ тадриҷан барқарор гардад, самти дувум танҳо тавассути маърифат, бахшиш, гуфтугӯ, адолат, эътимод ва фарҳанги сулҳ шифо меёбад.

Дар ҳамин ҷо герменевтикаи сулҳ зарур мегардад. Ҷомеа бояд заҳми худро барои фаҳмидани сабабҳои фоҷиа, гирифтани сабақ ва сохтани ояндаи бехатар бихонад. Заҳм агар фаҳмида нашавад, ба такрори хатар табдил меёбад. Агар бо хирад фаҳмида шавад, ба дарси миллӣ мегардад. Миллате, ки фоҷиаи худро ба фаҳмиш табдил медиҳад, аз асорати гузаштаи дарднок раҳо шуда, онро ба неруи масъулияти таърихӣ мубаддал месозад.

Герменевтика дар маънои асри миёнагӣ санъат ва илми фаҳмидан аст. Аммо дар фалсафаи муосир тарзи муносибати инсон бо таърих, анъана, забон, таҷриба

ва худфаҳмӣ мебошад. Гадамер таъкид мекунад, ки ҳар фаҳмиш дар доираи уфуқи таърихӣ ба амал меояд ва инсон аз дохили анъана ва забони худ маънохоро дарк мекунад [3, с. 277-305]. Аз ин нуқтаи назар, сулҳи тоҷиконро метавон ҳамчун матни таърихӣ хонд, ки дар он дард, хирад, бахшиш, масъулият ва ояндасозӣ дар як низомӣ маъноӣ ҷамъ омадаанд.

Герменевтикаи сулҳи тоҷикон аз се амали маърифат иборат аст. Амали аввал ба ёд овардан аст. Ҷомеа бояд гузаштаро ба ёд орад, аммо на ҳамчун даъвати интиқом, балки ҳамчун хушдори вичдонӣ. Амали дуввум фаҳмидан аст. Фаҳмидан маъноӣ он дорад, ки ҷомеа сабабҳои фочиа, хатари парокандагӣ, арзиши давлат, зарурати гуфтугӯ ва аҳамияти эътимодро дарк кунад. Амали севвум табдил додан аст: дард ба дониш, хотира ба масъулият, фочиа ба сабаб, сулҳ ба фарҳанг ва ваҳдат ба тарзи зисти ҷамъиятӣ табдил меёбад.

Дар ин замина, сулҳи тоҷиконро метавон ҳамчун герменевтикаи вичдонии миллат номид. Зеро миллат дар ин таҷриба худро фаҳмид, ки бе давлатдорӣ ҳувият осебпазир аст. Бе ваҳдат истиқлол пурра амалӣ намешавад. Бе эътиמוד қонун танҳо матни хом мемонад. Бе бахшиш ҷомеа аз кина озод намегардад. Бе хотираи масъул оянда метавонад ба такрори хатои гузашта гирифта бишавад.

Агар таърих танҳо чӣ шуд? пурсад, герменевтика чӣ маъно дорад? мепурсад. Агар сиёсат чӣ гуна ба созиш расиданд? бигӯяд, фалсафа ин созиш дар ҳастии миллат чӣ тағйир овард? мепурсад. Сулҳи тоҷикон дар ин самт як ҳодисаи маънавӣ мебошад, ки он миллатро аз ҳолати шикасти ботинӣ ба ҳолати худмуҳосибаи таърихӣ ва аз худмуҳосиба ба фарҳанги ваҳдат овард.

Ҳар санади бузурги таърихӣ ду қабати ҳуқуқӣ ва қабати маънавӣ дорад. Қабати ҳуқуқии Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон дар он аст, ки он раванди хотимаи низоъ, татбиқи протоколҳо, барқарорсозии ниҳодҳо, бозгашти

гурезаҳо, бахшиши мутақобил ва рушди демократии ҷомеаро ба низомӣ расмӣ ворид намуд [19, с. 1-2]. Қабати маънавии он аз ин ҳам амиқтар аст. Ин санад рамзи он гардид, ки миллат метавонад аз фочиа ба хирад, аз парокандагӣ ба ризоият ва аз нобоварӣ ба иродаи муштараки давлатсозӣ гузарад.

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистонро ҳамчун Comprehensive Peace Agreement сабт карда, санаи имзои онро 27-уми июни соли 1997 нишон медиҳад [27]. Дар ҳамин манабаъ Комиссияи оштии миллӣ ҳамчун механизм тавсиф мешавад, ки ҳадафаш татбиқи созишҳои музокироти байни тоҷикон, эҷоди фазои эътиמוד ва бахшиши мутақобил, инчунин ташкили муколамаи васеи неруҳои сиёсӣ буд [27]. Ин маълумот барои таҳлили фалсафӣ аҳамияти калон дорад, зеро сулҳ вақте устувор мегардад, ки эътиמוד ва бахшиш ба фарҳанги ҷамъиятӣ табдил ёбанд.

Созишномаи мазкурро метавон матни сарнавиштсоз номид. Дар он чанд маъноӣ бузург якҷо таҷассум ёфтааст. Аввал, маъноӣ наҷот, раҳой аз идомаи низоъ ва имкони бозгашт ба ҳаёти ошошта. Дуввум, маъноӣ барқарорӣ, эҳёи давлат, қонун, ҷомеа ва эътиמוד. Севвум, маъноӣ бахшиш, гузариш аз мантиқи интиқом ба мантиқи масъулияти муштарак. Чаҳорум, маъноӣ худшиносӣ, дарки он ки давлат ва ваҳдат барои ҳастии миллат арзишҳои тасодуфӣ нестанд. Панҷум, маъноӣ оянда, кушодани имкони рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ.

Аз ин нуқтаи назар, 27-уми июни соли 1997 санаи ҳастии ин давлатдории навини тоҷикон аст, ки он рӯз ҷомеа аз ҳолати бухрони ҳастӣ ба уфуқи нави ҳақиқатии миллӣ гузашт. Ин ифода маъноӣ дақиқи фалсафӣ дорад. Бе сулҳ субъекти коллективӣ наметавонад фаъолияти созанда, ниҳодсозӣ, қонунгароӣ ва тарбияи насли ояндаро пурра амалӣ намояд.

Таҳлили фалсафии сулҳи тоҷикон бе баррасии нақши роҳбарии сиёсӣ ва иродаи давлатсоз нопурра мемонад. Дар шароити бухрони амиқи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, сулҳ танҳо аз худ ба вучуд намеояд; барои он

иродаи сиёсӣ, масъулияти таърихӣ, қобилияти муколама, хиради стратегӣ ва часорати гузаштан аз манфиатҳои маҳдуд ба манфиати умумимиллӣ зарур аст. Таҷрибаи Тоҷикистон нишон дод, ки дар лаҳзаҳои шикасти робитаҳои иҷтимоӣ нақши шахсияти сиёсӣ метавонад ба омили муттаҳидсозандаи миллат табдил ёбад.

Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди истиқрори сулҳ ва таҳкими Ваҳдати миллӣ аз назари фалсафӣ дар се сатҳ таҳлил мешавад. Аввал, ташкили муҳити музокира, дастгирии раванди сиёсӣ, барқарории фаъолияти давлат ва ба даст овардани ризоияти миллӣ аст [2]. Сатҳи дуввум, ташаккули забони сулҳ, фарҳанги таҳаммул, андешаи ҳамдигарфаҳмӣ ва боло гузоштани манфиати миллӣ аз манфиатҳои гурӯҳӣ. Сатҳи сеvvум, таърихӣ ва табдил додани сулҳ ба пояи давлатдорӣ навин ва Ваҳдати миллиро ба арзиши меҳварии рушди ҷомеа аст.

Дар суҳанронҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон сулҳ ҳамчун натиҷаи роҳи душвор, заҳмати тӯлонии музокирот ва неъматҳои бузургии миллӣ арзёбӣ мегардад [10]. Ховар низ таъкид мекунад, ки барои ба эътидол овардани вазъи сиёсии мамлакат ва хомӯш сохтани ҷанги шаҳрвандӣ 21 маротиба музокира анҷом дода шуда, 40 ҳуҷҷати муҳим ба имзо расид [9]. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки сулҳ кори тасодуфӣ, як иқдоми якрӯза ё натиҷаи одии шароит набуд. Сулҳ меъморӣ мураккаби хирад, ирода, сабр ва масъулияти давлатсоз буд.

Аз нуқтаи назари вичдоншиносии сиёсӣ, роҳбари давлат дар чунин шароит масъулияти таърихӣ мегардад. Ё бояд ҷомеаро аз забони ҷудой ба забони ҳамбастагӣ, аз тарси фардо ба эътимоди созанда ва аз бӯҳрони давлатдорӣ ба эҳёи ниҳодҳои миллӣ раҳнамун бисозад. Маҳз ҳамин ҷиҳат дар таҷрибаи сулҳи тоҷикон аҳамияти фалсафӣ дорад. Сулҳ дар ин ҷо ҳам амали маънавӣ, ҳам амали вичдонӣ сиёсӣ аст.

Албатта, таҳлили илмӣ набояд ба мадҳияи эҳсосӣ табдил биёбад. Вазифаи илм ситоиши ҳолӣ нест. Вазифаи илм фаҳмидани механизми таърихист. Аз ин рӯ, нақши Пешвои миллат дар мақолаи мазкур ҳамчун падидаи давлатсозӣ, сиёсати сулҳофар, хиради стратегӣ ва иродаи таърихӣ таҳлил мешавад. Чунин таҳлил ба мақола қуввати илмӣ медиҳад ва онро аз нутқи тантанавӣ ба таҳқиқоти воқеии фалсафӣ мебарад.

Вичдон дар маънои фалсафӣ неруи ботинии масъулият ва фарқгузориҳои неқ аз бад мебошад. Аммо вичдон танҳо хусусияти фардӣ надорад. Ҷомеа низ дорони вичдони ҷамъиятӣ мешавад, вақте ки дар назди гузашта, имрӯз, Ватан, давлат ва наслҳои оянда масъулият эҳсос мекунад. Ваҳдати миллӣ дар таҷрибаи тоҷикон маҳз зуҳури чунин вичдон аст. Миллат пас аз ғоҷия дарк кард, ки ҷудой осеби маънавӣ ба ҳастии умумимиллӣ мебошад.

Ваҳдати миллӣ аз ин нигоҳ шакли олии ахлоқи ҷомеа аст, ки дар он ҷомеа манфиати умумиро аз манфиатҳои маҳдуд болотар мегузорад. Миллат вақте ба ваҳдати воқеӣ мерасад, ки дарк бикунад, ки парокандагӣ заъфи давлатро меоварад, заъфи давлат осебпазирии Ватанро зиёд мекунад ва осебпазирии Ватан ояндаи наслҳоро таҳдид менамояд. Ин дарк ҳудуди вичдони миллӣ аст.

Дар таҷрибаи сулҳи тоҷикон вичдони миллӣ се вазифаи асосӣ иҷро кард. Аввал, ҷомеа фаҳмид, ки бе сулҳ ҳеҷ арзиши иҷтимоӣ устувор наметавонад. Дуввум, ҳар шаҳрванд, зиёӣ, омӯзгор, сиёсатмадор ва ҷавон бояд сулҳро ҳамчун амони таърихӣ эҳсос бикунад. Севвум, сулҳ бояд ба низоми маориф, фарҳанг, оила, расона ва ғазои донишгоҳӣ ворид шавад.

Сармояи маънавӣ захираи эътимод, хотира, забон, фарҳанг, ахлоқ, масъулият ва қобилияти ҳамзистии ҷомеа мебошад. Фукуяма Ф. дар таҳлили худ эътимодро яке аз пояҳои муҳими рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ медонад [17, с. 7-34]. Аз ин нуқтаи назар, сулҳи тоҷикон бузургтарин сармояи маънавии даврони истиқлол аст, зеро он муҳити эътимод, ҳамкорӣ ва созандагиро барқарор намуд.

Ин сармоя, мисли ҳар сармояи дигар, метавонад ғанӣ ё заиф шавад. Агар сулҳ ба маърифат, тарбия ва фарҳанги гуфтугӯ табдил ёбад, он ҳар сол қавитар мегардад. Агар он танҳо ба маросим, шиор ва суҳанҳои такрор маҳдуд шавад, аз маъно ҳолӣ мегардад. Аз ин рӯ, вазифаи зиёиёни миллий, муассисаҳои илмӣ ва маориф аз он иборат аст, ки сулҳро ба категорияи зиндаи тафаккур, ахлоқ ва тарбияи шаҳрвандӣ табдил бидиҳанд.

Яке аз душвортарин масъалаҳои баъд аз ҳар низоъ масъалаи оштии мебошад. Оштии танҳо маъноӣ фаромӯш карданро надорад. Фаромӯшии маҷбурӣ захира пинҳон мекунад, аммо онро шифо намедиҳад. Оштии воқеӣ маъноӣ шинохти ҳақиқат, қабули сабақ, гузаштан аз интиқом ба масъулият ва барқарор намудани эътимодноӣ дорад. Рикёр П. дар масъалаи хотира ва бахшиш нишон медиҳад, ки бахшиш бе хотира ва бе масъулият ба маъноӣ ахлоқии худ намерасад [8, с. 536-589].

Ахлоқи оштии дар таҷрибаи сулҳи тоҷикон ба се поя тақсим мекунанд. Пояи аввал, шинохти дард аст. Ҷомеа бояд дарди гузаштаро рад накунад, зеро рад кардани дард маъноӣ рад кардани сабақро дорад. Пояи дуввум, бахшиш аст. Бахшиш маъноӣ инкор кардани ҳақиқат нест, ки он қарорест, ки ҷомеа ояндаро бар мантиқи хирад месозад. Пояи севвум, эътимод аст. Эътимод фазои маънавия мебошад, ки дар он қонун, давлат, ҳамкорӣ ва рушд маъноӣ амалии худро пайдо мекунанд.

Аз ин рӯ, сулҳи тоҷикон мактаби ахлоқи оштии мебошад. Дар ин мактаб миллат омӯхт, ки кина метавонад таърихро захролуд кунад, аммо бахшиши масъул метавонад онро ба ояндаи созанда равона бисозад. Миллат омӯхт, ки ҳақиқат бояд гуфта шавад, аммо ҳақиқат набояд ба абзори интиқом табдил биёбад. Миллат омӯхт, ки сулҳ бе хотира заиф аст, аммо хотира бе хирад хатарнок мебошад.

Давлатдорӣ шакли ташкилшудаи ҳастии миллат аст. Миллат бе давлат метавонад хотира ва фарҳанг дошта бошад, аммо бе давлат ин хотира ва фарҳанг ҳамеша осебпазир мемонад. Ҷанги шаҳрвандӣ нишон дод, ки нотаъони

давлатдорӣ чӣ гуна метавонад ба шикасти амният, иқтисод, маориф, ҳуқуқ ва худшиносӣ оварда расонад. Сулҳи тоҷикон барои таҳкими давлатдорӣ миллий заминаи устувор гузошт ва имконият дод, ки истиқлол аз ҳолати эъломия ба низоми воқеии ниҳодсозӣ ва рушд табдил ёбад.

Дар асри XXI таҳдидҳо шакли мураккабтар гирифтаанд. Ҷомеаҳо аз ҷангҳои иттилоотӣ, ифротгарии рақамӣ, бегонашавии фарҳангӣ, бухрони ҳувият, пастшавии ахлоқи гуфтугӯ ва суст шудани хотираи таърихӣ осеб мебинанд. Дар чунин шароит сулҳ ба мафҳуми амнӣ маънавия табдил меёбад.

Амнӣ маънавия маъноӣ онро дорад, ки ҷомеа дорои арзишҳои устувор, хотираи солим, ҳувияти қавӣ, фарҳанги гуфтугӯ, эътимоди иҷтимоӣ ва қобилияти муқовимат ба иттилооти харобкунанда бошад. Сулҳи тоҷикон дар ин замина сипари маънавия миллат аст, ки он ҳар наслро ҳушдор медиҳад, ки парокандагӣ ҳамеша хатар дорад; беэътимодӣ метавонад ҷомеаро ба бухрон бубарад, бе забон, фарҳанг ва худшиносӣ истиқлол мазмуни маънавия худро гум мекунад.

Аз ин нуқтаи назар, сулҳи тоҷикон шартҳои методологии рушди оянда мебошад. Ҳар барномаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ танҳо дар муҳити сулҳ субот натиҷаи устувор дода метавонад.

Насли ҷавоне, ки имрӯз ба воя мерасад, ҷанги шаҳрвандиро мустақиман надидааст. Ин неъмат аст, зеро кӯдак ва ҷавон бояд дар фазои сулҳ, мактаб, дониш, оромӣ ва орзу зиндагӣ кунад. Аммо ҳамин неъмат метавонад ба бетафовутӣ табдил биёбад. Агар сулҳ барои насли нав ҳамчун чизи худбахудӣ ва табиӣ фаҳмида шавад. Сулҳ худбахуд ба вучуд наомадааст ва худбахуд ҳам пайдор намеонад, ки он натиҷаи хирад, қурбонӣ, музокира, гузашт, масъулият ва вичдони миллий мебошад.

Футурологияи сулҳ маъноӣ онро дорад, ки сулҳ ба стратегияи ояндаи миллат табдил биёбад. Дар мактабҳо ва донишгоҳҳо Ваҳдати миллий бояд ҳамчун ҷаҳонбинӣ, ахлоқ, фарҳанги гуфтугӯ ва масъулияти шаҳрвандӣ омӯзонида шавад.

Дар фазои интернет бояд забони эҳтиром, далел, таҳаммул ва ватандорӣ тақвият биёбад. Ҷавонон бояд худро муҳофизон, тарҷумонҳо ва созандагони маъноӣ нави он эҳсос бикунанд.

Дар ин самт се вазифаи илмӣ-тарбиявӣ муҳим аст. Аввал, таҳияи фалсафаи маорифи сулҳ, ки дар он сулҳ ҳамчун арзиши ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва давлатсозӣ шарҳ биёбад. Дуввум, ташаккули фарҳанги хотираи масъул, ки гузаштаре барои огоҳӣ, худшиносӣ ва пешгирии ҳатоғҳои нав меомӯзонад. Севвум, рушди тафаккури интиқодӣ ва ҳувиятӣ дар ҷавонон, то онҳо дар муқобили иттилооти ифротгарой, ҷудоангез устувор бошанд.

Футурологияи сулҳ ба мо мегӯяд, ки Ваҳдати миллӣ мероси неруи зиндаи ояндасоз аст. Онро бояд дар забон, фарҳанг, маориф, илм, оила, расона, сиёсати давлатӣ ва муносибати ҳаррӯзаи шаҳрвандон зинда нигоҳ дошт. Миллате, ки сулҳро танҳо таҷлил мекунад, онро ба хотираи расмӣ табдил медиҳад. Миллате, ки сулҳро мефаҳмад ва меомӯзонад, онро ба вичдони зиндаи таърихӣ табдил медиҳад.

Таҳлили анҷомдодашуда чанд натиҷаи илмиро равшан месозад.

Якум, сулҳи тоҷиконро таҷрибаи герменевтикӣ мебошад, зеро миллат тавассути он гузашта, дард, сабабҳои фоҷиа ва зарурати ояндаи муштарако аз нав фаҳмид.

Дуввум, «заҳми таърихӣ» дар таҷрибаи тоҷикон ба «дарси миллӣ» табдил ёфт, зеро ҷомеа аз фоҷиа ҳулосаи ахлоқӣ ва сиёсӣ гирифт. Бе сулҳ ва ваҳдат давлат, фарҳанг ва истиқлол пойдор намеремонанд.

Севвум, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ матни сарнавиштсоз мебошад, ки дар он ҳуқуқ, сиёсат, ахлоқ, бахшиш ва ояндасозӣ ба ҳам омадаанд.

Чаҳорум, Ваҳдати миллӣ ҳамчун вичдони ҷомеа фаҳмида мешавад, зеро он қобилияти миллатро барои масъулият ва боло гузаштани манфиати умумимиллӣ нишон медиҳад.

Панҷум, сулҳи тоҷикон сармояи маънавӣ мебошад, ки он эътимод, хотира,

фарҳанги гуфтугӯ, эҳсоси Ватан ва имкони рушди устуворро таъмин мекунад.

Шашум, дар асри рақамӣ ва таҳдидҳои иттилоотӣ сулҳ ба мафҳуми амнияти маънавӣ пайваست мешавад. Ҷомеае, ки таҷрибаи сулҳи худро дуруст мефаҳмад, нисбат ба идеологияҳои ҷудоангез, ифротӣ устувортар мегардад.

Ҳафтум, таҷрибаи сулҳи тоҷикон дорои аҳамияти футурологӣ мебошад, ки он бояд ба низомии таълим, тарбия, сиёсати фарҳангӣ ва гуфтугӯи ҷомеа ворид гардад, то насли нав сулҳро ҳамчун амонати вичдонӣ ва вазифаи доимии давлатдорӣ эҳсос кунад.

Сулҳи тоҷикон яке аз муҳимтарин падидаҳои таърихи навини Тоҷикистон мебошад, ки онро бо забони яқсоҳаи сиёсат, ҳуқуқ ё таърих пурра шарҳ додан ғайриимкон аст. Ин сулҳ дорои маънои ахлоқӣ, онтологӣ, герменевтикӣ, тамаддунсоз ва футурологӣ мебошад. Гузариши миллат аз заҳми таърихӣ ба дарси миллӣ, аз парокандагӣ ба Ваҳдати миллӣ, аз нобоварӣ ба эътимоди иҷтимоӣ, аз кина ба бахшиш, аз бухрони давлатдорӣ ба таҳкими истиқлол ва аз тарси оянда ба иродаи созандагӣ буд.

Моҳияти фалсафии сулҳи тоҷикон дар он аст, ки миллат дар ин раванд на танҳо ҷангро хотима дод, балки худро аз нав фаҳмид. Фоҷиа ба хотира, хотира ба сабақ, сабақ ба масъулият, масъулият ба Ваҳдат ва Ваҳдат ба пояи давлатдорӣ табдил ёфтааст. Ин занҷираи маъноӣ маркази герменевтикаи сулҳи тоҷиконро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ, метавон чунин таърифи илмиро пешниҳод кард. Сулҳи тоҷикон таҷрибаи герменевтикийи миллат дар табдили заҳми таърихӣ ба дарси миллӣ мебошад. Таҷрибае, ки тавассути он ҷомеа аз фоҷиаи парокандагӣ ба вичдони Ваҳдат, аз дарди гузашта ба масъулияти оянда ва аз бухрони ҳастӣ ба фарҳанги давлатсозӣ расид.

Дар асри XXI вазифаи асосӣ таҷлили фаҳмидан, омӯзонидан, ҳифз кардан ва ба насли оянда ҳамчун амонати вичдонӣ супоридани он мебошад. Сулҳ агар ба маърифат табдил биёбад, пойдор

мешавад. Агар ба шиор маҳдуд бигардад,
заиф мегардад. Герменевтикаи сулҳи
тоҷикон моро ба як ҳақиқати бузург

мерасонад. Миллате, ки захми таърихӣ
худро бо хирад мефаҳмад, ояндаи худро бо
масъулият месозад.

Адабиёти истифодашуда

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри с. 1994 (бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи муроҷиат: 04.02.2026).
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми декабри соли 2016, № 636 тасдиқ шудааст // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://mmk.tj> (санаи муроҷиат: 5.02.2026).
3. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / пер. с нем. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
4. Комилов, Д.Р. Аз ранҷ то нур: фалсафаи вичдон ва муҳаббат ба Ватан: дастури методӣ / Д.Р. Комилов. – Душанбе, 2026. – 98 с.
5. Комилов, Д. Р. Ҳастии Ватан ва фалсафаи ҳувияти миллий: герменевтикаи ҳастии миллат дар асри рақамӣ. – Душанбе, 2026. – 230 с.
6. Комилов, Р.С., Комилов, Д.Р. Вичдоншиносӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2025. – 130 с.
7. Нақши Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар таҳкими истиқлолият ва ташаккули давлатдорӣ миллий // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://cstcourt.tj/2025/05/29/> (санаи муроҷиат: 09.06.2026).
8. Рикёр, П. Память, история, забвение / пер. с франц. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004. – 728 с.
9. Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий – санади нодири ҳуқуқӣ // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://khovar.tj/2023/06/sozishnomai-isti-rori-sul-va-rizoiyati-mill-sanadi-nodiri-u-u/> (санаи муроҷиат: 09.06.2026).
10. Суханронӣ ба ифтихори 28-солагии Рӯзи ваҳдати миллий. 27-уми июни с. 2025. III. Хоруғ // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/> (санаи муроҷиат: 09.06.2026).
11. Alexander, J. C. Trauma: A Social Theory. – Cambridge: Polity Press, 2012. – 180 p.
12. Anderson, B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London; New York: Verso, 2006. – 240 p.
13. Assmann, J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 319 p.
14. Bar-Tal, D. Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 560 p.
15. Bloomfield, D., Barnes, T., Huyse, L. Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook. – Stockholm: International IDEA, 2003. – 174 p.
16. Durkheim, E. The Division of Labor in Society. – New York: Free Press, 1997. – 352 p.
17. Fukuyama, F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – New York: Free Press, 1995. – 457 p.
18. Galtung, J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization. – London: SAGE Publications, 1996. – 280 p.
19. General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord in Tajikistan, signed in Moscow on 27 June 1997. – Peace Agreements Digital Collection. – 2 p.
20. Habermas, J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1: Reason and the Rationalization of Society. – Boston: Beacon Press, 1984. – 465 p.
21. Halbwachs, M. On Collective Memory. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 254 p.
22. Huntington, S.P. Political Order in Changing Societies. – New Haven; London: Yale University Press, 1968. – 488 p.
23. Kelman, H.C. Reconciliation as Identity Change: A Social-Psychological Perspective // From Conflict Resolution to Reconciliation / ed. Y. Bar-Siman-Tov. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – Pp. 111–124.
24. Lederach, J.P. Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. – Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1997. – 197 p.

25. Lederach, J. P. The Moral Imagination: The Art and Soul of Building Peace. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 216 p.
26. Margalit, A. The Ethics of Memory. – Cambridge, Harvard University Press, 2002. – 226 p.
27. Peace Accords Matrix. General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord in Tajikistan. University of Notre Dame // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://peaceaccords.nd.edu/accord/general-agreement-on-the-establishment-of-peace-and-national-accord-in-tajikistan> (санаи мурочиат: 09.06.2026).
28. Smith, A.D. National Identity. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – 226 p.
29. Toynbee, A.J. A Study of History. Abridgement of Volumes I–VI. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 617 p.
30. Weber, M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. – Berkeley: University of California Press, 1978. – 1469 p.

ТДУ 339.9:351.86

ЧАҲОНИШАВӢ ВА АМНИЯТИ МИЛЛӢ: ОМИЛҲОИ ҲАМБАСТАГӢ*

Аннотатсия: Дар мақола масъалаҳои таъсири равандҳои ҷаҳонии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба низоми амниятӣ миллии Тоҷикистон дар шароити муосир баррасӣ мешаванд. Муаллифон нақши афзояндаи минтақаҳои дохилии давлатӣ дар сиёсати хориҷии кишвари худ, амниятӣ иттилоотиро ҳамчун асоси суботи низоми сиёсии муосир қайд меkunанд.

Вожаҳои калидӣ: ҷаҳонишавӣ, ҳамбастагӣ, амният, иттилоот, иқтисод, минтақа, фарҳанг

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ФАКТОРЫ ВЗАИМОЗАВИСИМОСТИ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы влияния глобальных экономических, социально-политических процессов на систему национальной безопасности Таджикистана в современных условиях. Авторы отмечают возрастающую роль внутренних регионов государства во внешней политике своей страны, информационную безопасность как основу стабильности современной политической системы.

Ключевые слова: глобализация, взаимозависимость, безопасность, информация, экономика, регион, культура

GLOBALIZATION AND NATIONAL SECURITY: FACTORS OF INTERDEPENDENCE

Abstract: The article examines the impact of global economic, socio-political processes on the national security system of Tajikistan in contemporary conditions. The author highlights the increasing role of the state's internal regions in its foreign policy, and information security as the foundation of the stability of the modern political system.

Keywords: globalization, interdependence, security, information, economy, region, culture

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Қосимов Ф.М. - сардори кафедраи ташкили идоракунии фаъолияти ҳифзи ҳуқуқи факултети № 1-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, полковники милитсия. E-mail: fayzali-67@mail.ru, тел.: + (992) 93 922 11 77.

Иброҳимзода Ш.М. - сарнозири маркази тести шӯбаи таълими Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия. Тел.: +(992) 502 11 19 05.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Қосимов Ф.М. - начальник кафедры организации управления правоохранительной деятельности факультета № 1 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент, полковник милиции. E-mail: fayzali-67@mail.ru, тел.: + (992) 93 922 11 77.

Иброҳимзода Ш.М. – главный инспектор центра тестирования учебного отдела Академии МВД Республики Таджикистан, майор милиции. Тел.: +(992) 502 11 19 05.

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯи тадқиқотии «Тарбияи ҳуқуқӣ ва фарҳанги сиёсии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар шароити тағйирпазирии ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблема ва сиёсати рушд (2023-2027)» таҳия шудааст, ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ карда мешавад. Рақами бақайдгирии давлатӣ 0121TJ1289.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Qosimov F.M. - head of the Department of Law Enforcement Management Organization, Faculty No. 1, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Police Colonel. E-mail: fayzali-67@mail.ru, tel.: + (992) 93 922 11 77.

Ibragimzoda Sh.M. - Chief Inspector of the Testing Center of the Training Department of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Major. Tel.: + (992) 502 11 19 05.

Дар раванди ҳалли мушкилоти пайдошуда, ки давлатҳои муосир дар танҳои аз ҳалли онҳо нотавагон монданд, падидаи ҷаҳонишавӣ, таъсири мусбат ба раванди умумитарихиро дорад ва ба бисёр ҷанбаҳо ҳам дар сатҳи умумиҷаҳонӣ ва ҳам дохили давлатӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла, боиси пайдоиши таҳдидҳо ва хатарҳои нав барои низоми мавҷудаи ҳамкориҳои байналмилалӣ давлатҳо ва амнияти онҳо гардидааст. Бо вучуди он, Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин истисно нест ва равандҳои умумитарихӣ ба он таъсир мерасонанд.

Вобаста ба ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, ки яке аз муҳимтарини низоми идории давлат дар мактаби давлатдорӣ Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, зикр намуданд, ки «Таъмин будани амнияти ҷомеа, суботи сиёсӣ, сулҳу ваҳдат ва волеияти қонун кафолати рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ ва баланд гардидани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар мебошад.

Маҳз сулҳу субот, амниятро осоиш ва волеияти қонун имкон дод, ки мо рушди босуръати иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву сиёсии кишварро таъмин карда, сатҳи некуаҳволии халқро баланд бардорем» [4].

Ҷаҳонишавӣ, ки тамоюли ҳукмрон дар рушди ҷаҳонӣ муосир аст, сарфи назар аз имкониятҳои муайяни мусбат ва имкониятҳои фароҳамшуда барои суръат бахшидан ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлатҳои мухтор, инчунин хатарҳо, мушкилот ва таҳдидҳои навро ба бор меорад. Ин омил аз соли 2014, яъне,

бӯҳрони сиёсӣ дар Украина, ки боиси бадшавии шадиди муносибатҳои байни кишварҳои Аврупо ва Россия гардид, инчунин, ҳодисоти ҷанд рӯзи охир дар қитъаи Амрико ба вуқӯъ пайваста, вазъи ҷаҳониро хусусан тезу тунд ва мураккаб гардонид.

Бо дарназардошти принципҳои асосии тартиботи ҷаҳонӣ мавҷуда, ҷаҳонишавӣ дар шароитҳои нав ҳамчун роҳбари таҳдидҳои фаромиллӣ барои низомҳои амнияти байналмилалӣ ва миллӣ амал мекунад, ки ин дар асри паҳншавии силоҳҳои ҳастай ва дақиқ [5, с. 181] махсусан нигаронкунанда аст. Асоси чунин таъсири манфии ҷаҳонишавӣ як силсила мушкилоти сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ мебошад, ки дар маҷмӯъ ба тамоми башарият, инчунин, ба мавҷудият ва рушди амнияти давлатҳои миллӣ таҳдиди ҷиддӣ эҷод мекунанд.

Ҷаҳонишавӣ ин раванди ташаккули як низоми ягонаи ҷаҳонӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти инсонӣ – сиёсат, иқтисод, фарҳанг ва ғайра мебошад. Раванди ҷаҳонишавӣ аз рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, пайдоиши технологияҳои нави иттилоотӣ, густариши алоқаҳо ва таъсири мутақобила дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба вучуд меояд. Ҷаҳонишавӣ як раванди объективӣ ва қонунӣ буда, ба давраи муосир хос аст.

Ҳадафи ниҳонӣ раванди ҷаҳонишавӣ ин ташаккул ва тасдиқи якпорчагӣ, алоқамандӣ ва вобастагии мутақобилаи ҷаҳон, эҷоди як низоми умумии истехсолӣ ва фароғатӣ барои инсоният мебошад. Ба андешаи Толанд Д., «Амнияти мардум бояд аз ҳама вазифаҳои давлатие, ки қонун муайян намудааст, боло бошад» [6, с. 2].

Ҷаҳонишавӣ, аз як тараф, ҳамчун омили муттаҳидкунанда, раванди объективии ҳамгироии соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, этникӣ, мазҳабӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷамъиятӣ, аз тарафи дигар, як раванди хеле мураккаби тағйироти иҷтимоӣ мебошад, ки бо бархӯрди манфиатҳо, шиддат ёфтани зиддиятҳо ва пайдоиши хатарҳои нав ҳамроҳӣ мекунад. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун як раванди мураккаби рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ, ки тамоюлҳо ва ҷараёнҳои муқобилро дар бар мегирад, динамизм ва воқеаи воқеияти муосирро муайян мекунад.

Равандҳои муосири иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки ҷаҳонишавӣ ба барқароршавии муносибатҳои шарикӣ байни кишварҳо, ки ба суботи байналмилалӣ нигаронида шудаанд, оварда натавонист.

Баръакс, қувваи ҳарбӣ имрӯз ба яке аз воситаҳои асосии ҳалли низоҳо ва мушкилот (масалан, иқтисодӣ) табдил ёфтааст ва ба ин васила на ҳамчун қувваи боздоранда, балки ҳамчун қувваи ҳамла, воситаи ҳалли масъалаҳои оддӣ амал мекунад, ки ин ифодаи тамоюли афзоиши таҷовуз ва паҳншавии низоҳо дар ҷаҳон мебошад. Таҳдиди терроризми байналмилалӣ, сепаратизм, ифротгарии динӣ, ҷинояткориҳои муташаккил ва ғайра ба таври назаррас афзоиш ёфтааст.

Мушкилоти таъмини амнияти миллӣ дар ҷаҳони муосир аҳамияти махсус пайдо кардааст, ки ин мустақиман бо оқибатҳои раванди ҷаҳонишавӣ алоқаманд аст. Гуногунӣ ва микдори таҳдидҳо пайваста меафзояд, ки хатарро ҷузъи ҷудонашавандаи фазои иҷтимоӣ ва ҷомеаро дар маҷмӯъ «ҷомеаи хатарзо» мегардонад, ки дар он ҳолати фавқулода ба меъёр табдил меёбад. Майдони нави муқовимат – иттилоотӣ-идеологӣ ташаккул ёфтааст [2, с. 128]. Сатҳи рушди нерӯҳои мусаллаҳи давлатҳои пешрафтаи муосир муқовимати байни онҳоро дар шакли низои анъанавии низомӣ бемаъно мегардонад. Мубориза дар шакли ҳамлаи иттилоотӣ ба фазои давлатии кишвари рақиб сураат мегирад.

Вазифаҳои объекти асосии ҳамлаи муосири иттилоотӣ ин тағйири манзараи сиёсии ҷаҳон дар шури шаҳрвандон ва аҳолии ин кишвар аст [8, р. 622]. Бо истифода аз усули ҷорӣ намудани афсонаҳои сиёсӣ, боварии шаҳрвандон ба роҳбарияти сиёсии кишвари худ ҳалалдор карда мешавад, низоми конститутсионӣ бадномкунӣ (дискредитатсия) карда мешавад, тасаввурот дар бораи ноодилона ва нораво будани модели иҷтимоӣ иқтисодии мавҷуда дар давлат ҷорӣ карда мешавад. Ҳамзамон, манзараи идеалии ҳаёти хориҷӣ пешниҳод мешавад. Натиҷаи кутоҳмуддати чунин таблиғот (агар он муваффақона сураат гирад) – муҳочирати қисми пешсафи ҷомеа (синфи эҷодкор) ба хориҷа аст.

Тавре ки Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар, 30-юми майи соли 2024 қайд намуданд: «Олимони мо минбаъд низ бояд барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи давлат, таъмини рушди босуботи мамлакат, пешрафти соҳаҳои мухталифи он, хусусан, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ва паст кардани шиддати муҳочирати меҳнатӣ сахмгузор бошанд.

Иҷрои ин корҳо вазифаи танҳо Ҳукумат нест, балки дар ин раванд олимону зиёиёни кишвар низ бояд пешсаф бошанд» [7].

Дар шароити мавҷудии сиёсати «дарҳои кушода», ки ба рушди ҳадди аксари параметрҳои демократӣ нигаронида шудааст, пешгирии мавҷҳои муҳочират танҳо бо ҷораҳои манъкунӣ ғайриимкон аст. Тартиби давлатии сафар ба хориҷ ва вуруд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун воситаи ташкили ҳуқуқии ҳифзи амният, мақсад дорад, ки вуруди ғайриқонунии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандиро ба кишвар ва сафари шаҳрвандони Тоҷикистонро ба берун аз он пешгирӣ кунад.

Сафар ба хориҷ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вуруд ба он аз ҷониби Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон,

шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти маъмурию ҳудудӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» танзим карда мешаванд. Мутобиқи қонуни зикршуда, ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дорад, ки озодона аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон сафар кунад, бе мамониат ба кишвар баргардад ва аз ҳуқуқи вуруд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳрум карда намешавад, ба истиснои ҳолатҳое, ки дар ин қонун пешбинӣ шудаанд [1].

Ба ғайр аз мушкilotи муҳоҷирати синфи эҷодкор (ин қабати иҷтимоӣ шаҳрвандони Тоҷикистон бо сифати баланди таҳсилоти гирифташуда, фаъолияти соҳибкорӣ ва эҷодӣ, хоҳиш ва қобилияти дифоъ аз ҳуқуқҳои шаҳрвандии худ, ташаккули мавқеи шаҳрвандии худ дар масъалаҳои мубрами иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ ва ғайра фарқ мекунад), Тоҷикистон бо мушкilotи танзими чараёнҳои муҳоҷирате, ки ба қаламрави он (ё тавассути он, дар сурати муҳоҷирати транзитӣ) ворид мешаванд, рӯ ба рӯ мешавад.

Ҳангоми расидан ба сатҳҳои интенсивии муайян, чараёнҳои муҳоҷират қодиранд на танҳо вазъияти бозори меҳнати дохилро бадтар кунанд, балки вазъияти ҷинойткориро низ шадидтар намоянд.

Раванди ҷаҳонишавӣ дорои зиддиятҳои дохилӣ мебошад, ки нобаробарии ҷаҳониро коҳиш намедиханд, балки онро тақвият мебахшанд. Масъалаи фарқияти манфиатҳои кишварҳои пешрафта ва рӯ ба инкишоф мубрам аст. Ҷаҳонишавӣ имкониятҳои нави рушдро барои истеҳсолкунандагони калон, ки ба саноати технотронӣ ва марказҳои эмиссионӣ ҷаҳонӣ (бонкҳо ва фондҳои молиявӣ ба онҳо алоқаманд) таъя мекунад, фароҳам меорад.

Афзалият аз ҳисоби берун кардани бозингарони хурдтари иқтисодӣ, ки ба илму технологияҳои муосир камтар ворид шудаанд, аз бозори ҷаҳонӣ ба даст меояд.

Сарфи назар аз принципи эълонкардаи имкониятҳои баробар дар бозори ҷаҳонӣ, давлатҳои нимпериферия ва периферӣ дар раванди ҳамгироии худ ба иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ бо маҳдудиятҳои воқеӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки ин ба афзоиши нобаробарии иқтисодӣ оварда мерасонад, ки он ҳам ба истиклолияти сиёсӣ табдил меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир синну соли муҳоҷирати меҳнатӣ поён рафта, аксарият ҷавонро ташкил медиҳанд, ки тибқи тадқиқотҳои қаблӣ Маркази тадқиқотии стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 70% муҳоҷиронро ҷавонони синну 17-29 сола ташкил медиҳанд. Муаммои асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҷавонони тоҷик бо духтарони кишвари будубошдошта оиладор мешаванд, ки дар натиҷа, синни миёнаи ақди никоҳ дар Тоҷикистон меафзояд.

Сиёсати давлатҳо дар соҳаи таъмини амнияти миллӣ дар чунин шароит бояд ба ҳифзи иқтисодии худ (дар доираи имконпазир), ҳамчунин таърихию фарҳангии худ нигаронида шавад, ки ин бар хилофи тамоюли ҷаҳонӣ ба муттаҳидшавии “қоидаҳои бозӣ” дар бозори ҷаҳонӣ аст. Ин ба давлатҳое, ки манфиатҳои миллии худро ҳимоя мекунанд, имкон медиҳад, ки ба иштирокчиёни пурраи муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодии байналмилалӣ табдил шаванд.

Яке аз хатарҳое, ки аз ҷониби раванди ҷаҳонишавӣ ба вучуд омадаанд, ин низоъҳои байнитамаддунӣ мебошанд, ки бо ифротгарии чараёнҳои динӣ [3, с. 150] тақвият меёбанд. Дар ин робита, худшиносии тамаддунӣ-фарҳангии давлатҳо, эътирофи беназирӣ ва худӣ будани фарҳанги кишвар аз ҷониби шаҳрвандони худ ва ҷомеаи ҷаҳонӣ дар низоми нави таъмини амнияти миллӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Минбари маънавии давлат ҳамчун воҳиди геополитикӣ бояд ҷузъи сиёсати давлатӣ гардад, ки тамомияти он ва фаъолияти самаранокӣ онро дар низоми

муносибатҳои байналмилалӣ таъмин менамояд.

Ҷаҳонишавӣ, ҳамчун як раванди дарозмуддати муттаҳидшавии инсоният ва эҷоди як низоми ҷаҳонии ҳамбаста, зарурати ба зимма гирифтани масъулияти ҷомеаи ҷаҳонӣ барои бисёр ҷанбаҳои амниятро тақозо мекунад. Равандҳои ҷаҳонишавӣ вобастагии амниятро дар сатҳҳои байналмилалӣ, миллий ва минтақавӣ тақвият мебахшанд. Дар натиҷа, зарурати дарк кардани ягонагии инсон, ҷамъият ва табиат, инчунин ягонагии мушкилоти умумии глобалии амният ва "қоидаҳои бозӣ"-и асосӣ барои тамоми ҷаҳон ба миён меояд. Дар шароити мавҷуда давлати Тоҷикистон набояд бо ҷаҳони берунӣ, бо системаи сиёсӣ (ва аз ин рӯ иқтисодӣ) ҷаҳонӣ даргири муқовимат шавад.

Ҳамин тариқ, ҷаҳонишавии ҳуқуқӣ, ки ҳамчун раванди универсализатсия ва паҳншавии принципҳо ва меъёрҳои ягонаи ҳуқуқӣ дар фазои умумиҷаҳонӣ фаҳмида

мешавад, ногузир тасдиқ нахоҳад шуд, балки боиси норозигӣ ва муқовимати ҷонибҳои тамаддунҳо, динҳо ва фарҳангҳои гуногун хоҳад гардид. Нобаробарии ҷаҳон, анъанаҳои иҷтимоӣ-фарҳангии он, самтҳои гуногуни рушди минтақаҳои гуногуни сайёра нишон медиҳанд, ки на ҳамаи навоварихое, ки хосси кишварҳои тамаддуни аврупоӣ мебошанд, аз ҷониби халқҳои дигар чунин қабул карда мешаванд.

Асоси ҷаҳони ҷаҳонишаванда – фаҳмиши умумии зарурати таҳияи меъёрҳо ва стандартҳои миёнаи миллий, мувофиқати қонунгузори миллий бо низоми умумии ҳуқуқӣ мебошад.

Ҷаҳонишавӣ дар соҳаи ҳуқуқ ҳамчун раванд бояд ивази таҷрибаи ҳуқуқӣ, қабули ҳуқуқ, ҳамкориҳои ҳуқуқӣ бошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки ин равандҳо рушди давлат ва ҳуқуқро дар тамоми давраи рушди тамаддуни ҷаҳонӣ ҳамроҳӣ мекунанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои сохти маъмурию ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12-уми декабри с. 2012, № 1001 (дар таҳрири аз 02-юми январи с. 2018, № 1402 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи муроҷиат: 20.01.2026).
2. Морозов, И.Л. Безопасность политических коммуникаций в современной России / И.Л. Морозов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. - 2013. - № 1. - С. 127–131.
3. Морозов, И.Л. Экстремистские политические идеологии в условиях глобализации - от концептуальной рациональности к религиозному экстремизму / И.Л. Морозов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. - 2009. - № 1. - С. 148–155.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 16-уми декабри с. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/54181> (санаи муроҷиат: 23.01.2026).
5. Потапов, В.Я. Национальная и международная безопасность: политические и военные аспекты / В.Я. Потапов // Политические исследования. - 2015. - № 1. - С. 179–184.
6. Раҳимзода, Р.Ҳ. Паёми Пешвои миллат муҳимтарин омили таҳкими низоми сиёсӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ // Ҷумҳурият, аз 29-уми декабри с. 2025, № 249-250 (25 365).
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар. 30-юми майи с. 2024 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/speeches/37699> (санаи муроҷиат: 23.01.2026).
8. Morozov, I.L. Information and political security of the democratic state - world experience and Russia // Life Science Journal. - 2014. - Т. 11. - № 11. - Pp. 620-627.

ТДУ 930.85/374

САРНАГУН ГАРДИДАНИ АМОРАТИ БУХОРО АЗ НИГОҲИ МУҲАММАДАЛИИ БАЛЧУВОНӢ

Аннотатсия: Дар мақола оид ба масъалаи сарнагун гардидани Аморати Бухоро аз ҷониби болшевикон дар истинод ба осори муаррихи замон Муҳаммадалии Балҷувонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шудааст. Дар таърихнигорӣ муносири тоҷик гарчанде доир ба масъалаи фурупошии Аморати Бухоро мақолоту асарҳои зиёде интишор ёфта бошанд ҳам, аммо то ҳол мавзӯи мазкур ба таври комил, объективона ва рушан шарҳу тавзеҳи худро наёфтааст. «Таърихи нофеъ»-и Муҳаммадалии Балҷувонӣ оид ба кушодани саҳифаҳои тоҷик ва сарбастаи таърихи сиёсӣ иҷтимоӣ ибтидои асри XX халқи тоҷик сарчашмаи нодир мебошад.

Вожаҳои калидӣ: табaddулот, инқилоб, артиши Шуравӣ, Аморати Бухоро, М. Балҷувонӣ, фурупошӣ, бедодгарӣ, тасарруф, ғоратгарӣ

СВЕРЖЕНИЕ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МУҲАММАДАЛИ БАЛДЖУВАНИ

Аннотация: В статье особое внимание уделяется вопросу свержения Бухарского эмирата большевиками, со ссылкой на работы современного историка Мухаммадали Балджувани. Хотя в современной таджикской историографии опубликовано множество статей и работ по проблемам краха Бухарского эмирата, эта тема до сих пор не получила полного, объективного и ясного объяснения. «Полезная история» Мухаммадали Балджувани является уникальным источником, позволяющим открыть темные и закрытые страницы политической и социальной истории таджикского народа начала XX века.

Ключевые слова: переворот, революция, Советская армия, Бухарский эмират, М. Балджувани, крах, несправедливость, узурпация, грабеж

THE OVERTHROW OF THE BUKHARA EMIRATE FROM THE POINT OF VIEW OF MUHAMMADALI BALJUVANI

Abstract: The article in question focuses specifically on the overthrow of the Bukhara Emirate by the Bolsheviks, citing the works of contemporary historian Muhammadali Baljuvani. Although numerous articles and works on the collapse of the Bukhara Emirate have been published in modern Tajik historiography, this topic has yet to receive a full, objective, and clear explanation. Muhammadali Baljuvani's «Nofe History» is a unique source that allows us to uncover dark and hidden chapters in the political and social history of the Tajik people in the early 20-th century.

Keywords: coup, revolution, Soviet army, Bukhara Emirate, M. Baljuvani, collapse, injustice, usurpation, robbery

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ:

Неъмонов Б.З. - дотсенти кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих.

E-mail: nemonov.88@mail.ru, Тел.: +(992) 907 79 70 90.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ:

Неъмонов Б.З. - доцент кафедры историографии и архивоведения исторического факультета Таджикского национального университета, кандидат исторических наук. E-mail: nemonov.88@mail.ru, Тел.: +(992) 907 79 70 90.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Nemonov B.Z. - Associate Professor of the Department of Historiography and Archival Science of the Faculty of History of the Tajik National University, Candidate of Historical Sciences. E-mail: nemonov.88@mail.ru, Phone: +(992) 907 79 70 90.

Мухаммадалӣ ибни Муҳаммад Саиди Балчувонӣ дар радифи рӯшанфикрони намоёни охири асри XIX ва аввали асри XX Аҳмад Маҳдуми Дониш, Мирзо Салимбек, Мирзо Абдулазими Сомӣ, Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Садриддин Саидмуродхоча Айнӣ, яке аз бохуштарин муаррихон ва рӯшанфикрони замон махсуб ёфта, аз худ асари мондагоре зери унвони «Таърихи нофеъ» мерос гузоштааст.

«Таърихи нофеъ»-ро яке, аз сарчашмаҳои муҳим ва арзишманди таърихӣ оид ба омӯзиши таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ибтидоӣ асри XX халқи тоҷик, махсусан Аморати Бухоро унвон додан сахт мебошад. Муҳаммадалии Балчувонӣ ба зикри рӯзгору салтанати амирони Бухоро, тарзу усули давлатдорӣ, меъёрҳои андозгундорӣ, низоми судӣ, муносибати беку амир бо мардум ва вуруди аскарони Шуравӣ (болшевикон) ба қаламрави Аморати Бухоро диққати асосӣ дода, таърихи сиёсии замонро бо далелҳои раднопазир ва санадҳои воқеӣ тасвир намудааст.

Муҳаммадалӣ Б. аз зумраи донишмандоне мебошад, ки ханӯз аз овони ҷавонӣ ба омӯхтани илму дониш шавқу рағбати зиёд дошт. Тавре худи ӯ дар «Таърихи нофеъ» зикр менамояд, ӯ пас аз хатми мадрасаи ибтидоӣ деҳаи Ғундиёни наздикии Балчувон ба амлоқдорӣи Ховалинг рафта, дар яке аз мадрасаҳо, ки дар гузари Паранак воқеъ буд, таҳсили илм карда, минбаъд барои идомаи таҳсил ба Бухоро сафар кардааст. Таҳсили худро дар Бухоро то ҳучуми болшевикон ба ин шаҳр идома дода, шоҳиди бевоситаи воқеаҳои зиёди сиёсӣ иҷтимоӣ, аз ҷумла, фирори амир Олимхон ба Бухорои Шарқӣ, инқилоб ва ё табодулоту Бухоро, хуруҷи ҳаракати ҷадидия, ҷавонбухороиёну туркпарастон ва ғайраҳо гардидааст [5, с. 5].

Балчувонӣ асари худро аз рӯйи ҳаводиси таърихӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки

бе восита бо ҷашми худ мушоҳида намудааст, таълиф намуда, тарзи куҳна ва асримиёнагии идории Аморати Бухоро, ки дар оянда боиси парокандагӣ ва сукути он мегардид, ба риштаи тасвир кашидааст. Бинобар маълумоти шоҳидон ва муҳаққикону таҳлилгарони таърихи навин Балчувонӣ М. ҳангоми табодулоту Бухоро (сентябри соли 1920) дар ҳамин шаҳр сукунат дошта, бо қозикалон ва ҳатто амири Бухоро равобити хосаи ихтисосӣ низ доштааст.

Муҳаммадалии Балчувонӣ аз тарзи давлатдорӣи амирон, ки ба мардум зулму ситами бераҳмона карда, андозҳои вазнин меситониданд, ёдовар шуда, зикр менамояд, ки деҳқонон, ки дар заминҳои давлативу хусусӣ заҳмат мекашиданд, ба амалдорону бойҳо андозҳои миёншикан супорида, доимо қарздору торафт хонасалоту қашшоқ мемонданд. Муаллиф ҳамчун шоҳиди бевоситаи ҳодисоти ахири Аморати Бухоро, тавонистааст тамоми ҳодисоти мусбӣ ва манфӣи ҳукумати амирони манғитро аз рӯйи дидаҳову шунидаҳояш тасвир намояд.

Маврид ба зикри хос мебошад, ки Балчувонӣ М. забти Осиёи Миёнаро аз ҷониби Россияи подшоҳӣ ва минбаъд нерӯҳои болшевикон барои тоҷикон ва кулли мардумони минтақа мусбият арзёбӣ намуда, бошад ҳам, аммо бедодгарӣ, қатлу қуштори одамони бегуноҳ, тасарруф ва ғоратгарӣи онҳоро воқеъбинона ва бе парда ва ҳамчун шоҳиди бевосита инъикос кардааст. Ӯ кушиш намудааст, ҳамчун муҳаққик ва рӯшанфикр ба раванди забти Бухоро аз ҷониби болшевикон баҳои ҳолисона ва объективона диҳад. Аз нигоҳи Муҳаммадалии Балчувонӣ забти Осиёи Миёна аз ҷониби Россия ҳам барои тоҷикон ва ҳам барои халқҳои дигари Осиёи Миёна манфиатбахш буда, низоҳои зиддишуравӣ (босмачигарӣ) пас аз чанд сол барҳам хурда, раванди

танназули хоҷагии натуралии феодалӣ ва инкишофи унсурҳои муносибатҳои капиталистӣ сотсиалистӣ оғоз ёфт.

Аммо воқеият ин аст, ки неруҳои болшевикӣ дар раванди вуруд ба сарзамини Бухоро бедодгариҳои зиёд намуда, дар баъзе манотиқ ба зудӣ аз боварии мардум мебароманд. Ё бо чашми худ медид, ки аскарони рус (Россияи подшоҳӣ) ҳар вақт шаҳреро тасарруф менамуданд, чи амалҳои ғайриинсоние анҷом намедоданд: «...Ва ин шаҳри Қиззахро ба туп зада яксон намуда, бесатрӣ ва беинсофиро ба дараҷае дар он шаҳр намуд, ки духтарҳои бокираро зино намуданд ва синаҳои занҳоро бурида, сар доданд ва фарзандони эшонро ҷамъ намуда дар туп парронданд, бисёриҳо зулму бедодгариҳоро дар он шаҳр таҳаммул карда наметавонистанд ва ин харобии Қиззах дар санаи 1333 ҳиҷрӣ мутобиқ ба 1915 милодӣ буд...» [4, с. 62].

Падидаи дигаре, ки аз диди Балҷувонӣ М. берун намондааст, ин хуруҷи ҷараёни миллатгарои туркпарастӣ мебошад. Қолиби диққат он аст, ки Муҳаммадали Балҷувонӣ дар чунин замони пурҳаводис ва пурташаннуҷ мақсаду мароми туркпарастонро ба ҳуби дарк намуда, онҳоро дар хиёнат ба инқилоби Бухоро муттаҳам кардааст. Дарки ин воқеияти таърихӣ нишони сохибназарӣ, ҳудогоҳӣ, ҳештаншиносӣ ва аз ташаккули донишҳои сиёсии ӯ шаҳодат медиҳад.

Аз ҷумла, меафзояд, ки онҳо ба фирқаи Ленин В.И. шомил шуда, инқилобро ба ғоидаи худ истифода бурданӣ буданд. Ё роҷеъ ба ҷараёни туркпарастон, ҳадаф, мақсад ва нақшаҳои шуму пасипардагии онҳо андешаҳои қолибу объективӣ дошта, бо далелу бурҳони раднопазир гуфтаояшро асоснок кардааст: «Тарихи понтуркизм ин тавр аст, ки аз авохири қарни гузашта аксари ҳоҷиёни Бухороро, ки аз тариқи Истамбул равонаи ҳаҷ буданд, понтуркистони Туркия ба доми худ мекашиданд ва аз онҳо понтуркист месохтанд. Аз ҷумла, ба онҳо меғуфтанд, ки шумо бо туркҳои ҳамдину ҳаммазҳаби

худ яке шавед, беҳтар аст то ба русҳои бедин...» [4, с. 14].

Балҷувонӣ М. дар «Таърихи нофеъ», рӯзҳои пурошуби Бухоро, фирори амир Олимхон, аз қасри тобистонаи Ситораи Моҳи Хосаро ба таври махсус баррасӣ кардааст. Аз ҷумла, ӯ менависад, ки Амир ин хабарӣ шумро дар Бухоро шунида, хурчинҳои қаблан омодакардаи худро ба ғойтун ниҳода, барои фирор омода мешавад. Дар ғойтуни дуввум ҳазиначӣ ва як нафари дигар савор шуда, дар ғойтуни дигар, панҷ-шаш нафар одами мусаллаҳ, ки ба дасти ҳар як нафари онҳо туфангу мусалсал (пулемиёт) буд, раҳақӣ мешаванд, қариб 6-7 ғойтун (навиштааст муаллиф – Н.Б.) одам ва ду се ҳазор аскарони низомӣ дар ҳаққи ҳамдигар видоъ хонда, ба ҳазорон доду ғиғон рӯй ба ҳазимат (гурез) ниҳоданд. Аз тасвири ин манзара баръало аён мешавад, ки Муҳаммадалӣ шоҳиди бевоситаи инқилоб ва ҳодисаҳои сиёсӣ иҷтимоии замони будааст.

Муаллиф бо таассуф менависад, ки дар он соли пуртаззоди таърихӣ бархе аз мансабдорону аҳли илму дин домани амирро гирифта, тарки Ватан намуданд. Вале Муҳаммадалӣ аз ин навъ ашхос набуд.

Балҷувонӣ М. менависад, ки: «Аксари воқеаҳо ба чашми худ дида, сабти авроқ намудам». Масалан, дар навиштаҳои ӯ шаби аввали инқилоби Бухоро чунин тасвир ёфтааст: «Ровии авроқ дар ин сатр менигорад, ки дар он шаб дар гузари Қофаробод, дар мадрасаи Баҳодурхочӣ, дар пеши дӯсти ҷониам истироҳат намуда будем, ки дар вақти мазкур (18-уми моҳи зулҳиҷҷа соли 1338 мутобиқ ба 1 сентябри соли 1920 мелодӣ, бегоҳии якшанбе) овози тупи дилқӯб ба ғӯшҳои моён онан фаонан меояд.

Гумон кардем, ки магар рӯз шуда, Ҷаноби Олӣ бо ҳамроҳии аскаронаш ба машқи Шӯркӯл рафтанд гуфта аз ҷой бархезем, ҳоло соат сеи шаб будааст. Дар ҳайрат афзудем, магар, ки ин овоз аз Қогон омада истидааст? Дар воқеъ ҳамин навъ будааст. Чолок ба Регистон омадем, маълум гардид, ки инқилобчиён

(ҷавонбухороиён) бо ёрии артиши Сурх, ки айропилон, тўпҳои бомбагӣ доштанд, ҳучуми қатъӣ менамуданд. Дар фазои шаҳри Бухоро се адад аэропилон қаровули мекард ва ба ҳар кучо афвочи аскар бошад, бомба партофта, ба ҳалокат мерасонид» [4, с. 92-93].

Балчувонӣ М., ки шоҳиди бегараз ва бевоситаи инқилоб ва ё табодулотӣ Бухоро буд, идомаи раванди забткорӣ ва таҳрибкориҳои болшевиконро чунин, зикр менамояд: «Баъд аз воли шудани балдаи мазкур диданд, ки бисёре аз иморот сӯхта ва ғалтидааст ва бисёре аз гўзарҳо аз зарби тупи бомбаи айроплон таҳриб ёфтааст.

Қариб ба сию чаҳор гузар ва се ҳазор зиёда дўкон ва қариб бист дона сарой, зиёда аз бисту нӯҳ масҷид сӯхта хароб шуда, будааст ва маноре, ки дар васати шаҳри мазкур барои эълони намози ҷумъа ва эълон бунёд кардаанд, ки бинои аввали ӯ аз Қутайба ва сонӣ аз Қизил Арслон аст... маҷруҳ шуда буданд». Ва мадрасаи Олимхон низ пештоқи ӯ аз зарбаи туп хароб шудааст ва дарвозаи беруни ӯ низ сӯхта ва дарвозаҳои дарсхонаи ӯ сӯхта буданд.

Пештоқи шимолии мадрасаи Мири араб аз зарби тири тўп ба даруни сахни мадраса ғалтидааст. Ва баъзе аз мадрасаҳо ва масҷидҳо аксаран сӯхтаву вайрон шуда буданд [4, с. 92-93].

Дар шаҳри Бухоро аз дарвозаи Ҳазрати Эмом то гузари Назарча ва Кофаробод ва то қариби дарвозаи Уғулон ва то масҷиди калону то тағи зиндод ва то ҳамоми Туқумдўзӣ ва аз тағи Манор то даҳанаи сўзангарии Бозоргўл ва то растаи латафурўшӣ ва аз Регистон то сари Пули Ошиқон тамоман асаре намонда пурра сӯхта нобуд шудааст. Аз ҷониби ҷанубии Бухоро бошад, аз Сулси гузари Меҳтар Ориф ва аз тағи дарвозаи Қаршӣ ҳам сӯхтааст ва бисёр амволи халқи Бухоро сӯхтааст ва аҳли инҳо аксар ба ҳалокат расида, ва баъзе гурехта ба саҳро ва ба ҳар вилоят рафтаанд ва қариб се ҳазор ҳавлӣ аз шаҳри Бухоро пурра сӯхта нобуд шудааст. Дар ин мудат шаҳри Бухоро муддати бист рӯз сӯхта ва аз барои куштани оташ мошинҳо оварданд, - зикр менамояд

Балчувонӣ М. [4, с. 93]. Ҳамзамон аз болои Арки Олӣ қариб 300 (сесад иморати олӣ) дар таҳти тўпу бомба сӯхта хароб шуд ва бисёр молу амволи қимматбаҳо талаф ёфтанд.

Навиштаи тааҷубовари дигари Муҳаммадали Балчувонӣ он аст, ки: мегӯяд: «Ва дар ҳеҷ таърихе таҳриби Бухороро бад ин гуна ёфта нашудааст (надидаам)» [4, с. 93].

Балчувонӣ М. зикри ҳаводисро идома дода, чунин менависад, ки аскарони Россия баъди тохтутози зиёд муҳорибакунон дохили Ситораи Моҳи Хоса шуданд. Ҳамаи қасрҳои олӣ ва қазармаҳоро ҳолӣ аз одам диданд, қасеро наёфтанд.

Ҳамин тариқ, бинобар маълумоти Балчувонӣ М. баъд аз ҳучуми ваҳшиёна ва таҳрибкориҳои ошкорро маълум гардидааст, ки дар шаҳри Бухоро қариб 34 гузар, се ҳазор дўкон, бист сарой, зиёда аз 29 масҷид, сӯхта хароб шудааст. Дар дохили шаҳр қариб се ҳазор ҳавлӣ, дар Арк 300 иморати олӣ сӯхта нобуд шудааст.

Қосим Одинабеки Ғорифӣ дар истинод ба манобеи таърихӣ зикр мекунад, ки: «Аскарони сурх шаҳри Бухоро ва маҳаллаҳои атрофи онро боз чанд ҳафта ғорат намуданд... Онҳо 200 хонаро ғорат карда, ба миқдори 4 млн, 800 ҳазор сум асбобу чизҳои тиллокорӣ, 25 пуд тиллоӣ ҳолис 800 ҳазор кило нукра ва асбоби нукрагӣ, ки 7 млн сумро ташкил мекард, бо худ бурданд. Ҳамчунин, миқдори зиёди чорво низ ба яғмо рафт...» [2, с. 4].

Маврид ба зикр мебошад, ки яке аз шоҳидони забти Аморати Бухоро, ҳоса шаҳри Бухоро ҳавонаварди озмоишгар Фоусен он рӯзҳои мудҳишро чунин ёдоварӣ намудааст: «Мо Бухороро бомбаборон мекардем, мо аморати қадимаро харобазор менамудем. Махсусан, вақте, ки бомбаи партофтаамон рост ба “Манораи марғ” расид, шодию хурсандӣ мекардем, ҳарчанд барои мо ин ҳадафзаниҳо моҳиятан фоидае надошт» [5, с. 95].

Ба таъбири муҳаққиқи соҳибназар Қосим Одинабеки Ғорифӣ 29 августи соли

1920 аввал ҷавонбухороиён (ҷадидони инқилобхоҳ – Б.Н) бо дастгирии ҳавопаймоҳо ба шаҳр зада даромада, ба онҳо кушунҳои Сурхи болшевикӣ ҳамроҳ шуда, 2-юми сентябри соли 1920 шаҳри қадимаи аз зарби бомбҳо вайроншударо ишғол карданд [3, с. 9].

Устод С. Айнӣ низ дар сори худ ҷавонбухороиёнро ҷавонон унвон дода, нақши онҳо ва хосатан ҳизби онҳоро дар тадбиқи табадулоти Бухоро (Инқилоби Бухоро) арзишманд ва муассир медонад [1, с. 230-231]. Нуктаи дигаре, ки устод Айнӣ ёдоварӣ мекунад, дар арафаи табадулоти Бухоро пайвастании гуруҳҳои зиёди сарбозон, рӯшанфикрон ва мазлумони Бухоро ба сафи инқилобчиён ва табадулотчиён мебошад.

Хулоса, масъалаи сарнагун гардидани аморати Бухоро дар осори Муҳаммадали Балҷувонӣ объективона ва холисона зикр ёфта, муаллиф тавонистааст, дар пояи мушоҳидаҳо ва шунидаҳояш, аксари ҳаводис ва воқеоти

замонро ба риштаи тасвир кашад. «Таърихи нофеъ» ба вижа барои таҳқиқи таърихи инқилоби Бухоро, вазъи ин шаҳри марказӣ дар солҳои нахустини ғалабаи Ҳокимияти Шуравӣ, арзишмандтарин сарчашмаи таърихӣ маҳсуб меёбад.

«Таърихи нофеъ»-и Балҷувонӣ М. маълумоти осори таърихӣ устод Садриддин Айнӣ, Садри Зиё ва дигар шохидон ва нависандагонро дар бораи таърихи сиёсии Аморати Бухоро ва авомили фурупошии онро комил сохта, ба таърих фароварди сафҳаҳои навин меафзояд. Зеро дар айёми пиррӯзии инқилоби Бухоро устод Айнӣ дар бемористони шаҳри Самарқанд захмҳои худро, ки аз 75 ҷӯби маъмурони амир бардошта буд, дармон мекард ва шохиди фирори амир аз Бухоро набуд, аммо Муҳаммадалӣ дар маркази рӯйдодҳои муҳимми таърихиву сиёсӣ ва иҷтимоию фарҳангии замон қарор дошт.

Адабиёти истифодашуда

1. Айнӣ, С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. - 240 с.
2. Ғорифӣ, Қ.О. Аморати Бухоро: тахти вожун ё истилои булшевикӣ / Қ.О. Ғорифӣ. – Душанбе: Бунёди забони форсии тоҷикӣ, 1992. - 48 с.
3. Ғорифӣ, Қ.О. Ҳақиқати забти Бухоро ва оқибатҳои он / Қ.О. Ғорифӣ // Адолат. - 1992. - № 2. - С. 3-8.
4. Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммад Саиди Балҷувонӣ. Таърихи нофеъ / Муҳаррир Ҷ. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 122 с.
5. Тоиров, Т. Бомбаборони Бухоро // Садои Шарқ. - 1990. - № 9. - С. 95-102.

ТДУ-947(575.3)

ИНЪИКОСИ ҚОИДАҲОИ НИЗОМИ ҲАРБӢ ВА ЛАВОЗИМОТИ ЧАНГИИ ЛАШКАРИ АМОРАТИ БУХОРО ДАР АСАРҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ

Аннотатсия: Таърихи лашкар ва лашкардории Аморати Бухоро таваҷҷуҳи муҳаққиқони гуногунро ба худ ҷалб намудааст. Вобаста ба ин, дар асарҳои таърихӣ ва адабии Садриддин Айнӣ доир ба вазъи низоми ҳарбии Аморати Бухоро дар охири асри XIX ибтидои XX маълумотҳои хеле муҳим акс ёфтаанд. Аз ҷилои навиштаҳои С. Айнӣ дар бораи вазъи сиёсӣ-ҳарбӣ, тарзи қабул ба сарбозӣ ва ҳаёти моддӣ-маишии сарбозон, ҳолати лашкар ва идораи он, таъминоти моддӣ ва техникаи ҳарбӣ маълумотҳои муфид ва заруриро гирифтани мумкин аст. Дар мақола масъалаҳои қоидаҳои низоми ҳарбӣ ва лавозимоти ҷангии лашкари Аморати Бухоро, ки дар осори Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айнӣ баён гардидаанд омӯхта шуда, ба риштаи таҳлил кашида шудааст.

Вожаҳои калидӣ: устод Садриддин Айнӣ, илми таърихнигорӣ халқи тоҷик, арзиши таълифотӣ, даврони истиқоли давлатӣ, қабул ба сарбозӣ, ҷазо додани сарбозон, қоидаҳои низоми ҳарбӣ, лавозимоти ҷангии лашкар, Аморати Бухоро

ОТРАЖЕНИЕ ВОЕННЫХ ПРАВИЛ И БОЕВОГО СНАРЯЖЕНИЯ ВОЙСКА БУХАРСКОГО ЭМИРАТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САДРИДДИНА АЙНӢ

Аннотация: История войска и военного управления Бухарского эмирата неизменно привлекала внимание различных исследователей. В связи с этим, в исторических и литературных трудах Садриддина Аини содержатся исключительно важные сведения, касающиеся состояния военно-организационной системы Бухарского эмирата в конце XIX - начале XX веков. Из трудов С. Аини возможно извлечь полезные и необходимые данные о военно-политической обстановке, порядке призыва на военную службу, о материально-бытовых условиях жизни военнослужащих, о состоянии армейских структур и системе их управления, а также материальном обеспечении и вооружении. В статье исследованы и подвергнуты анализу вопросы, касающиеся уставных норм военной службы и оснащения войск Бухарского эмирата, изложенные в трудах Героя Таджикистана Садриддина Аини.

Ключевые слова: наставник Садриддин Аини, наука историографии таджикского народа, ценность трудов, эпоха государственной независимости, призыв на военную службу, наказание в отношении военнослужащих, нормы воинского устава, военное снаряжение войск, Бухарский эмират

REFLECTION OF MILITARY REGULATIONS AND COMBAT EQUIPMENT OF THE ARMY OF THE BUKHARA EMIRATE IN THE WORKS OF SADRIDDIN AINI

Abstract: The history of the army and military service of the Emirate of Bukhara has attracted the attention of various researchers. In this regard, the historical and literary works of mentor Sadridaddin Aini contain crucial information on the state of the military system of the Emirate of Bukhara in the late 19th and early 20th centuries. Sadridaddin Aini's writings provide useful and essential information on the political and military situation, recruitment methods, the living conditions of soldiers, the state of the army and its management, logistics, and armaments. The given article researchs and analyzes the regulations of the military system and armament of the army of the Emirate of Bukhara, Sadridaddin Aini, Hero of Tajikistan.

Keywords: mentor Sadridaddin Aini, the science of historiography of the Tajik people, the value, the era of state independence, the procedure for military conscription, the system of punishments for military personnel, the norms of military regulations, the military equipment of the troops, Emirate of Bukhara

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН:

Султонзода Б.С. – сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 4-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих, майори милитсия.

E-mail: keldierov@mail.ru, Тел.: +(992) 927 37 05 07.

Тоҳирӣ М.Т. – дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 4-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, полковники милитсия.

E-mail: chabborova00@mail.ru, Тел.: +(992) 928 68 14 90.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:

Султонзода Б.С. – начальник кафедры общественных дисциплин факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат исторических наук, майор милиции. E-mail: keldierov@mail.ru, Тел.: +(992) 927 37 05 07.

Тоҳири М.Т. – доцент кафедры общественных дисциплин факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, полковник милиции.

E-mail: chabborova00@mail.ru, Тел.: +(992) 928 68 14 90.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Sultonzoda B.S. – head of the Department of Social Sciences, Faculty No. 4 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Historic Sciences, Major of militia. E-mail: keldierov@mail.ru, Tel.: +(992) 927 37 05 07.

Tohiri M.T. – Associate Professor of Faculty № 4 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Colonel of Militia. E-mail: chabborova00@mail.ru, Tel.: +(992) 928 68 14 90.

Сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ аз зумраи адибонест, ки бо осори гаронбаҳои худ дар эҳёву баҳои ҳастии давлатдории миллӣ ва шинохти тоҷикон дар ақсои олам ва ташаккули хувияти ҷомеа таъсири судманд гузоштааст.

Осори устод Айнӣ С. аз ҷониби олимони соҳаҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор дода шуда бошад ҳам, бо вучуди ин, ҳанӯз бисёр паҳлуҳои гуногуни он, ки масъалаҳои муҳими илмиро доро мебошад, мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Адабиётшинос, Носирҷон Маъсумӣ эҷодиёти устод Садриддин Айниро баҳри беканор шуморида, қайд менамояд, ки «Ҳоло на ҳамаи асрори қалами ҳақиқатнигории устод Садриддин Айнӣ кашф шудааст, на ҳамаи дурдонаҳои баҳри афкори ӯ ҷида тасвир ва тавсиф шуданд» [14, с. 5-6].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи талошҳои фидокоронаи ин фарзонафарзанди миллат, чунин қайд менамоянд: «Хидмати ҷоннисорона ва

миллатдӯстонае, ки устод Садриддин Айнӣ барои нигоҳ доштан ва ривочи забону адабиёт, таъриху фарҳангамон ва умуман тарбияи таърихнигорон, рӯзноманигорон, шоирону нависандагон ва арбобони давлати ҷавони тоҷик кардааст, қобили ҳамагуна қадршиносӣ» [13, с. 370].

Чунонки қаблан таъкид гардид, дар баробари дигар соҳаҳои масъалаҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятии Осиёи Миёна дар охири асри XIX ибтидои XX дар асарҳои таърихӣ ва бадеии устод ба таври васеъ ва воқеъбинона тасвир карда шудааст. Ин аст, ки осори устод Айнӣ ба унвони яке аз сарчашмаҳои омӯзиши ҳаёти адабию сиеии Аморати Бухоро аз ҷониби як қатор олимони тоҷик, аз ҷумла Рачабов З.Ш. [12], Мухторов А. [11], Брагинский И. [8] ва дигарон [5, 7, 9] мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Шарқшиноси машҳури шуравӣ Брагинский И.С. дар мавриди аҳаммияту арзиши таълифоти устод Айнӣ изҳори назар карда, қайд менамояд, ки «на танҳо роҳи зиндагии ӯ тақдири халқи тоҷикро инъикос намудааст, балки нависанда бо

образҳои дурахшони бадеии романҳояш низ тақдирӣ халқро баён карда тавонистааст» [8, с. 7].

Академик Раҷабов З.Ш. дар робита ба саҳми устод Садриддин Айнӣ дар илми таърихнигорӣ халқи тоҷик қайд менамояд, ки «Садриддин Айнӣ дар таҳқиқи илмӣ як қатор масъалаҳои бунёдии таърихи бойи тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Миёна саҳми арзанда гузоштааст» [12, с. 5].

Дар ҳақиқат ҳам, дар асарҳои таърихӣ ва адабии устод Садриддин Айнӣ доир ба вазъи низоми ҳарбии Аморати Бухоро дар охири асри XIX ибтидои XX маълумоти хеле муҳим акс ёфтаанд. Аз ҳилоли навиштаҳои устод Айнӣ дар бораи вазъи сиёсӣ-ҳарбӣ, тарзи қабул ба сарбозӣ ва ҳаёти моддӣ-маишӣ сарбозон, ҳолати лашкар ва идораи он, таъминоти моддӣ ва техникаи ҳарбӣ маълумоти муфид ва зарурӣ гирифта мумкин аст. Ин маълумот пеш аз ҳама, аз он нуқтаи назар дорои аҳамият аст, ки ҳаводис аз тарафи шохид ва иштирокдори бевоситаи воқеоти он замона баён мегардад.

Яке аз романҳои аввалини устод Садриддин Айнӣ “Дохунда” мебошад, ки он ба масъалаҳои муҳими рӯзгори тоҷикон бахшида шуда, инчунин фарогири масъалаҳои ҷолиби таърихӣ аз ҷумла, низоми лашкардории Аморати Бухоро мебошад. Дар қисми дуюм, фасли 14-и роман, ки бо номи “Сарбозӣ” зикр ёфтааст, муаллиф зимни муколамаи қаҳрамони асар - Ёдгор бо сарбози амир дар бораи роҳи ба сарбозӣ қабул шудани шахсро нишон додааст. Ба саволи “Одам ба сарбозии амир чӣ гуна даромада метавонад?” чунин посух медиҳад: “Ҳар кас хоҳад, ҳар вақт ба сарбозии амир даромада метавонад” [1, с. 160].

Аз маълумоти дар асар овардашуда бармеояд, ки агар шахс хоҳиши сарбоз шудан дар дарбори амирро дошта бошад, пеши роҳи интихобкардаи ӯро падару модар ва ҳатто хӯчаинаш гирифта наметавонад.

Муаллиф дар ин қисмати асар ҳаёти воқеии сарбозони амири Бухороро нишон медиҳад, ки чӣ гуна ва бо кадом роҳҳо ба

сарбозӣ қабул ва аз сарбозӣ хориҷ мегарданд. Маълум мегардад, ки ба сарбозӣ қабул шудан осон бошад ҳам, аммо на ҳар кас меҳодад сарбози амир бошад, зеро ҳар касе, ки як бор ба сарбозии амир даромад, бояд то охири умр сарбоз бимонад. Устод Садриддин Айнӣ ин нуқтаро дар асарҳои дигари худ, аз ҷумла дар «Ёддоштҳо» низ ишора намуда, зикр менамоянд, ки муддати «хизмати ҳарбии сарбозони пиёда то охири умрашон буд» [2, с. 273].

Тибқи эътирофи маъхазҳо ҳини қабул ба сарбозӣ се нафар шахс ба ӯ кафил мешуданд ва дар ҳолати гурехтани аскар аз артиш ҳуди ин кафил(он) ба хизмати ҳарбӣ ҷалб мешуданд. Ҷой доштани чунин ҳолат ва раванди фаъолияти сарбозиро устод Айнӣ дар асари худ «Дохунда» зимни муколамаи сарбози амир бо бандӣ (Қурбон) нишон дода, қайд менамояд: «... кори подшоҳӣ ҳазлкорӣ нест, ҳамин касе як бор сарбоз шуд ва моҳонаи ҷаноби олиро хӯрд, вай то мурданаҳ сарбоз аст, агар вай гурезад, ба ҷои вай хешаш, агар хешаш набошад, ҳамсояаш ё ҳамдеҳааш сарбоз мешавад» [1, с. 161].

Тибқи маълумоти ин асар маълум мегардад, ки моҳонаи сарбозон дар як моҳ 20 тангари (3 сӯм) ташкил дода, он барои сарбозон басандагӣ намекард. Бинобар ин онҳо пас аз анҷоми машқҳо ба муздурӣ (мардикорӣ) машғул мешуданд. Дар баробари ин, саркарда ва юзбошиҳо (сардори сад нафар сипоҳӣ) аз меҳнати бепули сарбозон истифода намуда, онҳоро ҳатто дар хонаҳои худ ба кор ҷалб менамуданд.

Барои аз бегорӣ, яъне аз кори бемузди маҷбурии подшоҳӣ озод гардидан сарбозон ба корфармо ришаву пора ба шакли натура пешниҳод намуда, аз кор озод мешуданд. Ин ҳолат дар асар хеле хуб тасвир карда шуда, қайд мегардад, ки «яке як ҷувол харбуза, дигаре як қачова ангур, сеюмӣ як ҷувол ҷав, чорум як сабад тухм, панҷум як говдӯша рағани зард ... ба юзбошӣ пешкаш карда, узре гуфта аз бегорӣ озод гашта рафтанд» [1, с. 165]. Сарбозоне, ки аз сабаби нодорӣ

наметавонистанд чизеро пешниҳод намоянд, маҷбур буданд аз сахар то шом ва ҳатто моҳҳо дар ҳавлии саркардаҳои ҳарбӣ кор кунанд.

Сарбозоне, ки аз хизмати маҷбурии бемузди подшоҳи саркашӣ мекарданд бо чӯб чазо дода мешуданд. Дар яке аз сужетҳо тарзи чазои бераҳмона додани қаҳрамони асари «Дохунда» - Ёдгор чунин тасвир ёфтааст, ки ўро (Ёдгорро - С.Б.) «дар майдони машқи сарбоз бараҳна ба рӯи духул (нақора) хобонида дар зеринавои мусикинавозон ду нафар ясавул (амалдороне, ки ҳар хел вазифаҳоро иҷро мекарданд) ба пушти бараҳнааш бо чӯбдасти чавбед то монда шудани дастанашон мезаданд. Бо садо додани фармони «исмерна» (смирно) садои нағора ва шарт-шарти зарбаҳои ҷубдаста ба анҷом мерасад» [1, с. 166-167].

Инчунин, аз маълумоти асар бармеоёд, ки дар ҳолати аз сарбозӣ саркашӣ намудан ё гурехтани сарбоз ўро зиндонӣ менамуданд, ва ин ҳолатро хангоми аз хизмати сарбозӣ гурехтани қаҳрамони асар Ёдгор ва дастгир гарданааш аз ҷониби навкарони амир дидан мумкин аст.

Устод Айнӣ чазо додани сарбозони ба машқ ҳозир нашударо низ дар қисми дуюми асари худ «Ёддоштҳо», ки бо номи «Майдони машқи сарбоз» зикр ёфтааст, хеле хуб нишон додааст.

Аз маълумоти асар бармеоёд, ки бо чӯб чазо додани сарбозон зеринавои мусиқӣ ба монанди машқҳои низомӣ сурат мегирифт. Муаллиф тарзи ҷобачогузори сарбозон хини гузаронидани машқро чунин тасвир менамояд: «командирон сафҳои сарбозонро рост карданд ва он сафҳоро аз чор тараф рӯ ба рӯи ҳам сохта аз одамоне «чор девори» ба ҳам пайвастае ороистанд, ки дар натиҷа як майдони чоркунҷ ба вуҷуд омад. Дастаи музикаи миллии сарбозӣ дар миёни ҷои ин майдон қарор гирифт» [2, с. 292].

Тибқи маълумоти асар сарбоз бояд дар кадом ҳолате, ки набошад бояд ба машқ ҳозир шавад. Ҳолати бемории сарбоз низ ба инобат гирифта намешуд. Чунончи: «Бисёр хуб, – гуфт саркарда бо

оҳанги пичинг, – ин баҳонаат мувофиқи «закун». Лекин ба бахти ту ин ҷо мамлакати урусҳо не, ки ту аз духтур «испрафка» гирифта, аз машқ озод шудан гири. Ин ҷоро «Бухорои шариф» мегӯянд. Дар ин ҷо ҷаноби олий ва шариат ҳукмронанд. Дар ин ҷо «испрафка»-и духтур ва дурӯғ ба кор намеравад» [2, с. 294].

Дар чунин ҳолат, ки бинобар сабаби беморӣ ба машқ наомадани сарбоз гардидааст, нисбати ӯ низ чазо татбиқ карда мешуд. Маълум мегардад, ки сарбозон бисёрии вақти худро ба мардикорӣ гузарониди, аз пули коркардаи худ ба юзбошиҳо барои озод гардидан аз машқи сарбозӣ ришва меодаанд.

Дар асар инчунин ҳолати дигаре низ ба назар мерасад, ки порахӯрии юзбошиҳо ва саркардаҳои ҳарбию ошкор менамояд. Ба ҷои сарбозе, ки бо додани пора аз бегорӣ озод гардидааст, шахси тамоман бегуноҳ, ки танҳо ҳамноми ӯ мебошад, гунаҳкор ҳисобида шуда, мавриди чазо қарор мегирифт.

Баъзан чазои ҷисмонӣ оқибат бо марг ҳам ба итмом мерасид, ки чунин ҳолат дар маълумоти бойгонӣ оварда шудааст: «Муҳаммад ҷаҳил, Шаҳрибону ҷаҳил, Қамарой, Заҳро, Ҳадичаой ва Абдучаббор – сарбози эронӣ ба қабули ҳазрати олий умед баста. Маълумашон менамоям, ки Абдувоҳид падари ман 25 сол инҷониб сарбози ҷонсупори ҷанобашон буд. Дар вилояти Дарвоз дар қӯши Абдувоҳид Мирдодхоҳ хизмат мекард. Мирдодхоҳ падари моро ноҳақ 700 дарра зада ҳалок намудааст. Падарамон дар мусофирӣ аз олам гузашт. Ба доду фарёди мо бечорагон ғайр аз Ҷаноби олий касе намерасад» [4].

Дар Амроти Бухоро дар ин давра гарчанд артиши мунтазам ба тарзи «аврупой» ташкил шуда бошад ҳам, чазоҳои вазнини ҷисмонӣ барои камтарин ҷурм ҷорӣ буд. Ба таъбири имрӯза «дедовщина» ба авҷ расида, маъмурони ҳарбӣ сарбозонро ба гуноҳи андаке ба қалтақ ва дарра зада, маҳкум мекарданд. Агар сарбозон ва ҳарбиён аз чазо додан худдорӣ ё саҳлангорӣ кунанд, ҳуди онҳо чазо дода мешуданд.

Соли 1869 як тўпчиरो барои муносибати хубаш бо сарбозони нави ба хизмат сафарбаршуда ба дарра задан маҳкум карда буданд [10, с. 38].

Дигар масъалаи муҳимме, ки дар асар оварда мешавад, диққати муаллифро аз ҳар чиз зиёдтар синну соли ҳайъати дастаи сарбозон ба худ ҷалб менамояд ва дар ин хусус чунин қайд менамояд: «дар ҳайъати сарбозон аз бачагони даҳсола гирифта, то пирони ҳафтодсола ёфт мешуданд. Дар байни онҳо пиронсолони бемор ҳам буданд, ки милтиқ бардошта наметавонистанд, бинобар ин онҳо сунбаи милтиқпоқкуниро ба ҷои милтиқ бардошта ба машқ омада буданд...» [2, с. 292].

Зикр кардан бамаврид аст, ки то замони ҳукуматдории амир Абдулаҳад хизмати аскарӣ якумра буд. Дар сафи артиш баъзан мӯйсафедони 90-соларо ҳам дидан мумкин буд. Баъдан, хизмат то синни 60-солагӣ ҷорӣ шуда бошад ҳам, моҳиятан чизе дигаргун нашуда буд.

Машқ ва тамринҳои ҳарбии лашкари Бухоро тибқи маълумоти манбаъҳо дар ҳақиқат хеле хандаовар ва дар айнаи замон ҳузновар буд. Афсарони бесаводи аз тактика ва стратегияи ҳарбӣ беҳабар, маъмурони тавассути пайванди хешовандӣ ва ришва соҳиби унвон ва амалҳои ҳарбигашта, машқҳои ҳарбиرو ҳам ба таври худ ва дар доираи фаҳмиши хеш мегузaronиданд.

Баъд аз соли 1866 дар Амورات баъзе қоидаҳои низоми аскарии рус ҷорӣ мешавад¹. Аз ҳама бештар ин қоида дар ҷорӣ шудани фармондихӣ ба забони русӣ ба чашм мерасад. Фармонҳо дар мавриди муносибат бо туфанг, қадамзанӣ, машқи амалиёти ҳарбӣ, дар мавриди муносибат бо олирутбагон ва ғайра истифода мешуд.

Дар ин асар муаллиф инчунин доир ба забони фармондихӣ (командадихӣ) дар лашкари аморати Бухоро маълумот муҳим додааст. Зикр мегардад, ки машқи сарбозӣ аз садои карнайчии саркардаи сарбозон оғоз ёфта, дигар командирони хурд

мувофиқи он ба гурӯҳҳои ба онҳо вобаста бо тариқи овозӣ фармон медодаанд. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳарчанд забони фармондихӣ ба забони русӣ буд, аммо он ба забони русӣ монанд набуд. Бо вучуди ин сарбозҳо бо шунидани фармон ҳаракатҳои гуногун мекарданд. Фармони «наме-исти» ба ҷойи «на месте», «лапле-чу» ба ҷои «на плечо» дода мешуд, аммо сарбозон аз сабаби нодуруст талаффуз кардани калимаҳо ва надонистани забони русӣ ҳаракатҳои бемавқеона менамуданд. Устод Айнӣ дар «Дохунда» дар қисмати «Яҳудии кӯзакаш» низ ин ҳолатро нишон додааст, ки сарбоз аз сабаби надонистани забони русӣ ба фармони додашудаи «налево марш» ба кучо рафтани худро намедонад ва шахси таппончадор бо забони тоҷикӣ «ба ин тараф» гӯён фармони худро ба амал меорад [1, с. 147].

Маълум мегардад, ки дар ҷорӣ аввали асри XIX дар аморати Бухоро сипоҳи доимӣ ҳоло мавҷуд набуда, лашкар хангоми ҳаракатҳои ҳарбӣ ва лашкаркашиҳо аз ҳисоби мардум ҷамъ карда мешуд. Ин дастаҳо аксаран аз қабоили кӯчманчӣ ва шахриён тартиб дода мешуданд.

Устод Айнӣ дар «Ёддоштҳо» дар барои ҳайъати сарбозони савораи амир низ маълумот медиҳад, ки онҳоро дастаҳои «кафкоз», «кубанский», «тверкий», ва «турк» ном мебарданд [2, с. 272]. Ин дастаҳо дар казармаҳо зиндагӣ менамуданд, ки тибқи маълумот дастаи низомии «Терский» дар казармаҳои Кармина ва дар гузари Ҷорбоғи шаҳри Бухоро [6, парв. 814, вар. 9], казакҳои савора дар Ҳавзи Мирдӯстум, Мазори Чашмаи Аюб ва гузари Кофиробод, гурӯҳи Шефский дар Ситораи Моҳи Хоса ҷойгир шуда буданд [15, с. 37].

Доир ба сару либоси ин дастаҳои сарбозон низ муаллиф маълумот дода, қайд менамояд, ки «сару либоси ҳар даста ранги алоҳида дошта, умуман, либосхояшон онҳоро аз ҳарбиҳо зиёдтар

¹ Баъди соли 1866 Оинномаи ҳарбии лашкари Россия дар Бухоро ба забони тоҷикӣ тарҷума

шуда, чанд нусхаи он дар ҳазинаи дастнависҳои ИШ АУ Ўзбекистон маҳфӯз мебошад.

ба артист ва артисткаҳои сирк монанд карда буд» [2, с. 272].

Муаллиф сару либоси сарбозони пиёдаи амирро низомимонанд баҳо дода, зикр менамояд, ки дар тобистон кулӯчаи (телогрейка, гимнастёрка) сафед ва дар тобистон сиёҳ буда, онро аз болои либосҳои миллиашон мепӯшиданд, ки ин ҳолат онҳоро тануманд нишон медод. «Дар пояшон шалвори мешӣ ва мӯза буда, ба сар телпакчаи сиёҳ мепӯшиданд» [2, с. 273].

Даромади асосии сарбозони пиёданизодро танҳо моҳона ташкил медод, хӯрду хӯрок низ аз ҳисоби худашон буд. Ҳатто сару либоси низомиашон ҳам аз ҳисоби ҳамон маоши муайянгардида нарх карда дода мешуд. «Дастаи низомии «Кафкоз» аз ин қоидаҳо истисно буда, бо сарулибос ва хӯрок аз ҳисоби хазина таъмин карда мешуд» [2, с. 273].

Тибқи маълумоти асар сарбозони пиёданизом аз ду гурӯҳ иборат буда, қисми якуми он «шанбегӣ» ва қисми дуюмашонро «сешанбегӣ» ном мебарданд. Сарбозони шанбегӣ рӯзҳои шанбе, якшанбе ва душанбе; сарбозони сешанбегӣ рӯзҳои сешанбе, чоршанбе, панҷшанбе; дастаҳои «Терский», «Шефский» ва казакҳои савора чаҳор рӯзи ҳафта дар машқгоҳ машқ мекарданд. Барои сарбозони шанбегӣ дар дохили шаҳр охири асри XIX казармаҳо бино шуда буд. Дар вақтҳои берун аз хизмат онҳо ба корҳои хоҷагии худ машғул буданд. Сарбозони сешанбегӣ бошад, сарбозхона надоштанд ва аз хонаҳои худ ё туманҳо ба хизмат ҳозир шуда, дар саройҳо иҷора менишастанд ва ба омодагӣ ва ҳолати туфангу аслиҳаояшон худашон масъул буданд.

Сарбозони савораи дастаи Кавказ дар синни 15-18-солагӣ ба хизмат оғоз карда, баъди 18 - солагӣ дар дастаҳои пиёдагард хизмат мекарданд. Онҳо бе иҷозати махсус аз сарбозхона берун рафта наметавонистанд. Ин талабро сарбозони дастаҳои «Терский» ва «Шефский» ҳам бояд риоя мекарданд.

Дигар масъалае, ки дар асарҳои устод Садриддин Айни вобаста низоми

лашкардории Аморати Бухоро баён гардидааст ин лавозимоти ҳарбии лашкар ба ҳисоб меравад.

Муаллиф зикр менамояд, ки силоҳи сарбозони аморат аз милтиқи дунболапури яктираи русӣ – берданка ва милтиқи болопури яккатир иборат буд. Сарбозони “шанбегӣ” ҳангоми гузаронидани машқ аз милтиқи дунболапури яктираи русӣ – берданка ва сарбозони “сешанбегӣ” бошад аз милтиқи болопури яккатир истифода менамуданд. Сарбозони “шанбегӣ” азбаски дар казармаҳо зиндагӣ менамуданд, силоҳи худро дар казармаҳо нигоҳ медоштанд ва он аз ҷониби сарбози навбати посбонидошта назорат карда мешуд. Силоҳи сешанбегӣҳо бошад, бинобар сабаби казарма надоштан ва дар сарою хучраҳои иҷорагирифта зиндагӣ намудан дар дасти худашон нигоҳдорӣ карда мешуд ва назорати он ба дӯши худашон буд.

Муаллиф дар доираи ин мавзӯ бахусус дар асараш «Таърихи амирони мангитияи Бухоро» чунин қайд менамояд, ки: «Яроқ ва олоти ҳарбии ин қушун (давраи амир Абдулаҳад) қисме милтиқи думболапури яктира (берданка)-и кухна буд. Боқӣ ҳама туфангҳои болопурбур, ки барои андохтани онҳо камаш 20 дақиқа, ним соат фурсат лозим буд» [3, с. 176].

Тўпчиён дар лашкари аморат ҳарбиёни бонуфуз ҳисоб мешуданд, аммо дар амал иҷрои вазифаи онҳо хеле мушкил буд. Интиқоли ин тўпҳои вазнин ва истифода аз онҳо дар шароити ҷанг хеле вазнин буд. Барои ҳамин маоши онҳо нисбати дигар хизматчиёни ҳарбӣ зиёдтар буд. Шояд ҳамин мушкилӣ сабаб шуда бошад, ки дар аморат мансаби олии ҳарбӣ ҳам тўпчибошӣ махсуб мешуд.

Тибқи маълумоти муаллиф, «Тўпҳо инчунин ба усули кухна сохта шуда, моли Бухоро ва Фарғона буд. Дар солҳои охирин ҳукумати Русия ду дона тўпчаи кўчак ба амир (Абдулаҳад - С.Б.) ҳадя кард, ки силоҳи нави ҳукумати Бухоро иборат аз ҳамин ду тўпча буд» [3, с. 176].

Устод Айни дар «Ёддоштҳо» низ доир ба ҳолати тўпҳои аморат маълумот

додааст. Чунончи: «Бо таклифи Пирак мо ба тарафи тўпҳо гузашта ба болои яке аз онҳо поҳоморо ба замин дароз карда нишастем. Баъзе тамошобинон оҳиста-оҳиста «он ҷо нашинетон, ба тўпҳои чаноби олий беодобӣ мешавад» гуфта бошанд ҳам, сарбози посбон ва пешхизматони амир ва қушбегӣ, ки ба арк даромада-баромада истода буданд, ба ин кори мо чизе нагуфтанд. Зоҳиран, онҳо як чизи бекора будани он тўпҳоро медонистаанд» [2, с. 270].

Ҳамин тариқ омӯзиши осори устод Садриддин Айни имконият медиҳад, ки доир ба қоидаҳои низоми ҳарбӣ ва лавозимоти ҷангии лашкари Аморати Бухоро маълумоти муҳим ба даст оварда шавад. Муаллиф вобаста масъалаҳои ҳарбии аморат ҳеҷ як фикри мусбат изҳор накарда, хулоса мекунад, ки афсарони

бесаводи аз тактика ва стратегияи ҳарбӣ беҳабар, маъмурони тавассути пайванди ҳешовандӣ ва ришва соҳиби унвон ва амалҳои ҳарбигашта, машқҳои ҳарбиرو ҳам ба таври худ ва дар доираи фаҳмиши хеш мегузаронидаанд. Зеро тартиб ва танзими низомӣ, тактика ва стратегияи ҳарбӣ, идораи лашкар аз як марказ мавҷуд набуд. Аз сарбозон ва амалдорони ҳарбӣ чун қувваи арзони корӣ истифода мешуд, машқҳои ҳарбӣ на ба тарзи бояду шояд, балки хеле сода амалӣ мегашт, маоши ҳарбиён ҳам мунтазам ва аз рӯи тартиб набуд.

Ба ин маънӣ, таҳқиқу баррасии осори таърихӣ ва адабии устод Садриддин Айни имкон медиҳад, ки саҳифаҳои нави таърихи лашкардорӣ Аморати Бухоро ба таври мушаххас арзёбӣ карда шавад.

Адабиёти истифодашуда

1. Айни, С. Дохунда: роман. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 428 с.
2. Айни, С. Ёддоштҳо. Аз 2 қисм. Қисми 1. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
3. Айни, С. Таърихи амирони манғитияи Бухоро. - Душанбе, 2023. – 254 с.
4. Бойгонии миллии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон. - Ф.И. 126 - Рӯйхати 1. - Парвандаи 1641. - Варақи 1.
5. Бобоев, Ю. Жанри таърихӣ ва романи “Ғулумон”-и Садриддин Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1948. – 54 с.
6. Бойгонии Осорхонаи давлатии таърихи маданияти Ўзбекистон дар Самарқанд (собик). - Парвандаи 814. – Варақи 9.
7. Бакиев, М.И. Отражение истории таджикского народа конца XIX века -1917 г. в произведениях С. Айни, Д. Икрами, Р. Джалила: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Максат Инатуллоевич Бакиев. - Душанбе, 1988. - 26 с.
8. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 193 с.
9. Гадоев, Г. Освещение положения Бухарского эмирата конца XIX - начала XX вв. в исторических трудах и литературных произведениях Садриддина Айни: дис. канд. ... ист. наук: 5.6.5 / Гоzi Гадоев. – Душанбе, 2023. – 231 с.
10. Лыко, М. Очерк военных действий 1868 года в Зерявшанской долине / М. Лыко // Военный сборник. – 1871. - № 5-8.
11. Мухторов, А. Садриддин Айни - историк Ҷашнномаи Айни. Ҷузъи 7. – Душанбе: Дониш, 1991. – С. 225-233.
12. Раджабов, З. Ш. Садриддин Айни-историк таджикского народа. – Сталинабад: Госиздат, 1951. – 362 с.
13. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 422 с.
14. Сайфуллоев, А. Романи Садриддин Айни «Дохунда». – Душанбе; «Дониш», - 1966. – 218 с.
15. Фитрат, А. Давраи ҳукмронии амир Олимхон. – Душанбе: Палатаи давлатии китобҳо, 1991.- 64 с.

ТДУ 32(17.022.1)

ТАҶРИБАИ РОҲБАРИИ МАРГАРЕТ ТЭТЧЕР ҲАМЧУН НАМУНАИ РОҲБАРИИ ЗАНОН ДАР СИЁСАТ

Аннотатсия: Мақола ба таҳлили роҳбарии сиёсии Маргарет Тэтчер ҳамчун намунаи аз лиҳози принципи муҳимми таҷрибавии роҳбарии сиёсии занон дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ чоряки охири асри XX бахшида шудааст. Дар мақола раванди ба мақоми Сарвазири Британияи Кабир расидани Тэтчер М. оварда шудааст. Ҳамчунин, самтҳои калидии фаъолияти сиёсати хориҷии ӯ, аз ҷумла, «муносибатҳои махсус»-и англисӣву амрикоӣ, муколама бо Иттиҳоди Шуравӣ, сиёсати аврупоӣ ва низои Фолкленд таҳлил карда мешаванд. Муаллифон андешаро асоснок менамоянд, ки услуби роҳбарии Тэтчер модели мустақил ва хосро ифода менамояд.

Вожаҳои калидӣ: тэтчеризм, роҳбарии сиёсии занон, сиёсати хориҷии Британияи Кабир, муносибатҳои англисӣву амрикоӣ, низои Фолкленд, анҷоми ҷанги сард

ОПЫТ МАРГАРЕТ ТЭТЧЕР КАК ПРИМЕР ЖЕНСКОГО ЛИДЕРСТВА В ПОЛИТИКЕ

Аннотация: Статья посвящена анализу политического лидерства Маргарет Тэтчер как принципиально важного эмпирического примера политического лидерства женщин в системе международных отношений последней четверти XX века. В статье представлен процесс восхождения М. Тэтчер на пост премьер-министра Великобритании. Также анализируются ключевые направления ее внешнеполитической деятельности, включая англо-американские «особые отношения», диалог с Советским Союзом, европейскую политику и Фолклендский конфликт. Авторы обосновывают идею о том, что стиль руководства Тэтчер представляет собой самостоятельную и уникальную модель.

Ключевые слова: тэтчеризм, политическое лидерство женщин, британская внешняя политика, англо-американские отношения, Фолклендский конфликт, окончание холодной войны

MARGARET THATCHER'S EXPERIENCE AS AN EXAMPLE OF WOMEN'S LEADERSHIP IN POLITICS

Abstract. This article analyzes Margaret Thatcher's political leadership as a fundamentally important empirical example of women's political leadership in the international relations system of the last quarter of the 20th century. The article presents the process of M. Thatcher's rise to the post of British Prime Minister. It also analyzes key areas of her foreign policy, including the Anglo-American “special relationship”, dialogue with the Soviet Union, European policy, and the Falklands conflict. The authors argue that Thatcher's leadership style represents a distinct and unique model.

Keywords: Margaret Thatcher, Thatcherism, women's political leadership, British foreign policy, Anglo-American relations, Falklands conflict, end of the Cold War

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Шарифхонзода М.Ш. - унвонҷӯи кафедраи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. E-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com, тел.: +(992) 918 99 62 27.

Бобиева М. - магистранти курси 2-юми Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ихтисоси 1-230101 «Муносибатҳои байналмилалӣ».

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Шарифхонзода М.Ш. - соискатель кафедры международных отношений Национального университета Таджикистана. E-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com, тел.: +(992) 918 99 62 27.

Бобиева М. – магистрант 2-го курса Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, специальность 1-230101 «Международные отношения».

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Sharifkhonzoda M.Sh. – Researcher of the Department of International Relations of the National University of Tajikistan. E-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com, Phone: +(992) 918 99 62 27.

Bobieva M. – 2nd-year master's student at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, specializing in 1-230101 “International Relations”.

П адидаи роҳбарии сиёсии Маргарет Тэтчер дар таърихи байналмилалӣ роҳбарии сиёсии занон мақоми махсусро ишғол менамояд. Нахуствазирии ёздаҳсолаи ӯ (1979-1990) дар асри XX тӯлонитарин давраи роҳбарӣ дар мақоми роҳбари Ҳукумати Британияи Кабир ба шумор рафта, ҳамзамон яке аз намунаҳои барҷастатарини роҳбарии зан дар яке аз қудратҳои пешбари ҳастаии ҷаҳон ва узви доимии Шурои Амнияти Созмони Милалӣ Муттаҳид мебошад. Аз нигоҳи хронологӣ, давраи нахуствазирии Тэтчер бо марҳилаи ниҳоят муҳимми таърихи ҷаҳон - марҳилаи охириини Ҷанги сард ва анҷоми он - ҳамзамон гардид, ки ба мавриди таҳқиқшаванда барои дарки нақши шахсият дар муносибатҳои байналмилалӣ аҳамияти хоси назариявӣ мебахшад [14, с. 56].

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳлили роҳбарии сиёсии Маргарет Тэтчер ҳамчун як мавриди таҷрибавии роҳбарии сиёсии занон мебошад. Ин ҳадаф вазифаҳои зеринро муайян менамояд: бозсозии фаъолияти сиёсии ӯ; тавсифи услуби роҳбарии ӯ дар доираи назарияи муосири роҳбарӣ; таҳлили самтҳои калидии фаъолияти сиёсати хориҷии ӯ; муайян намудани зиддияти назариявии самарабахше, ки дар асоси «мавриди Тэтчер» аз нуктаи назари масъалаҳои гендерӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ қарор дорад.

Маргарет Хилда Робертс 13-уми октябри соли 1925 дар шаҳри Грантем

(Линколншир) дар оилаи Алфред Робертс - соҳиби мағозаи хӯрокворӣ, воизи методистӣ ва баъдтар узви мақомоти маҳаллии шаҳр - таваллуд шудааст. Паёмади иҷтимоии ӯ барои фаҳмиши фаъолияти минбаъдаи сиёсӣ аҳамияти назаррас дорад: мансубият ба қишрҳои поёнии синфи миёнаи музофотӣ, ахлоқи меҳнатӣ, арзишҳои худинтизомӣ, сарфакорӣ ва масъулияти шахсӣ дар муҳити оилавӣ дар ӯ ташаккул ёфта, баъдан ба пояи идеологии барномаи сиёсии вай табдил ёфтанд [11, с. 100]. Масири таҳсилоти ӯ - таҳсил дар Коллеҷи Сомервилли Донишгоҳи Оксфорд, ки дар он ҷо сарвазирӣ оянда кимиёро омӯхт - барои занони насли ӯ ва муҳити иҷтимоии ӯ роҳи ғайримаммулӣ ба ҳисоб мерафт. Соли 1946 Тэтчер раиси Ассотсиатсияи муҳофизакорони Донишгоҳи Оксфорд интиҳоб гардид ва яке аз аввалин заноне шуд, ки ин вазифаро ишғол кардааст.

Фаъолияти парлумонии Маргарет Тэтчер соли 1959 оғоз ёфт, вақте ки ӯ аз ҳавзаи муҳофизакори Финчли ба Палатаи обшонаҳо интиҳоб гардид. Солҳои 1961-1964 ӯ вазифаи муовини парлумонии вазири нафақа ва суғуртаи миллиро иҷро кард. Соли 1970 дар ҳукумати Эдвард Хит ба вазифаи Вазири маориф ва илм таъйин шуд. Лаҳзаи муҳим дар фаъолияти ӯ дар ин мақом қабули қарор дар бораи бекор кардани тақсимои роӣғони шир ба хонандагони мактабҳо буд, ки интиқоди шадиди ҷомеаҳо ба вучуд овард ва ба ӯ лақаби «Thatcher the Milk Snatcher»

(«Тэтчер - гирандаи шир аз кӯдакон»)-ро овард. Ин ҳодиса омодагии Тэтчерро барои қабули қарорҳои номаъқул ва муқовимат ба фишори ҷамъиятӣ нишон дод; сифатҳое, ки баъдан ба хусусиятҳои муайянкунандаи роҳбарии ӯ табдил ёфтанд.

Ҳодисаи калидӣ дар фаъолияти сиёсии ӯ интиҳоб шуданаш ба мақоми роҳбари Ҳизби муҳофизакор дар моҳи феввали соли 1975 буд. Дар даври якуми овоздиҳӣ миёни вакилони муҳофизакор Тэтчер 130 овоз ба даст овард, дар ҳоле ки роҳбари амалкунанда Ҳит Э. 119 овоз гирифт; дар даври дуюм бошад, ӯ бар рақибони боқимонда пирӯзии қатъӣ ба даст овард [10, с. 111]. Дар синни 49-солагӣ ӯ аввалин зане гардид, ки яке аз ду ҳизби асосии Британияро роҳбарӣ намуд.

Барои ташаккули симои байналмилалӣ ӯ суҳанроние, ки 19 январи соли 1976 дар толори шаҳрдории Кенсингтон бо номи «Britain Awake» («Британия бедор шав») ироа гардид, аҳамияти бунёдӣ дошт [17]. Дар ин суҳанронӣ Тэтчер сиёсати хориҷии Иттиҳоди Шуравиро шадидан интиқод намуд, ки воқуниши матбуоти шуравиро ба миён овард: рӯзномаи «Красная Звезда» дар мақолаи капитан Юрий Гаврилов ба Тэтчер лақаби «Бонуи оҳанин»-ро дод, ки ӯ баъдан онро огоҳона ба яке аз унсурҳои асосии симои ҷамъиятии худ табдил дод.

Ин ҳодиса барои дарки агентии сиёсии Тэтчер аҳамияти усулӣ дорад: истилоҳи дорои тобиши гендерӣ, ки ибтидо ҳамчун интиқод истифода шуда буд, аз ҷониби ӯ ба хусусияти мусбати роҳбарӣ бозрамзгузорӣ гардид ва ба унсури муҳимми сохтани ҳувияти сиёсии ӯ табдил ёфт.

Интиҳоботи умумии 3 майи соли 1979, ки пас аз «Зимистони норизой» - силсилаи корпартоиҳои густурдаи солҳои 1978-1979, ки кишварро амалан ба бунбаст расонида буданд - баргузор гардид, бо пирӯзии котеонаи Ҳизби муҳофизакор анҷом ёфт. 4 майи соли 1979 Маргарет Тэтчер ба мақоми Сарвазирӣ Британияи Кабир оғоз ба кор намуда, нахустин зан

дар таърих гардид, ки ин вазифаро ишғол кардааст.

Услуби роҳбарии Тэтчер дар адабиёти муосир бо чанд мафҳуми калидӣ тавсиф мешавад. Нахуст, мафҳуми «сиёсати эътиқод» мебошад, ки худ Тэтчер онро дар муқобили «сиёсати ризоият», ки дар давраи пас аз ҷанг дар Британия бартарӣ дошт, меғузошт. Ифодаи барномавии ин мавқеъ дар суҳанронии ӯ дар анҷумани ҳизбӣ дар Брайтон 10-уми октябри соли 1980 ҷой дошт, ки дар он ибораи машҳури «The lady's not for turning» («Ин бону ақибнишинӣ намекунад») садо дод [19]. Худдории Тэтчер аз нарм кардани сиёсати иқтисодии худ, сарфи назар аз хавфҳои сиёсӣ ва афзоиши интиқод аз дохили ҳизби худ, ба яке аз эпизодҳои рамзии муҳимми давраи нахуствазирӣ ӯ табдил ёфта, симои ӯро ҳамчун роҳбаре таҳким бахшид, ки дар баробари фишор сар ҳам намекунад.

Дар доираи категориявии назарияи роҳбарии трансформатсионӣ ва транзаксионии Бёрнс Ч.М. [4, с. 25] ва Басс Б.М. [3, с. 126] услуби роҳбарии Тэтчер дар адабиёти муосир асосан ҳамчун трансформатсионӣ тасниф карда мешавад. Ин арзёбӣ бо чанд далел асоснок мегардад: ӯ барои ҷомеаи Британия ҳадафҳои куллан нава гузошт, ки аз рӯзномаи ҷорӣ сиёсӣ берун мерафтанд (бознигарии қарордоди иҷтимоии баъдиҷангӣ, таҷдиди сохтори иқтисоди миллӣ, аз нава муайян кардани нақши давлат); ба мафҳумҳои арзишӣ (озодӣ, масъулият, ахлоқи меҳнатӣ, ватандӯстӣ) муроҷиат менамуд; роҳбарии ӯ бо ташаккули гурӯҳи устувори пайравон ҳамроҳ буд, ки на танҳо барномаи сиёсии ӯ, балки пояҳои идеологӣ ва ахлоқии фаъолияти ӯро низ ҷонибдорӣ мекарданд.

Ҳамзамон, маҳдуд намудани услуби роҳбарии Тэтчер танҳо ба наваи сирф трансформатсионӣ нопурра менамояд. Далелҳои таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки дар баробари роҳбарии стратегӣ ва трансформатсионӣ, Тэтчер усулҳои транзаксиониро низ фаъолон истифода мебард: ӯ садокатро мунтазам подош меод, тағйироти кадрӣро ҳамчун абзори назорати сиёсӣ ба кор мебард ва барои таъмин намудани дастгирии интиҳоботӣ ба

хавасмандгардони иқтисодӣ рӯ меовард. Аз ҳама равшантар ин ҳолат дар сиёсати тавсеаи саҳмдори шаҳрвандон ва молияти манзил тавассути хусусигардони ширкатҳои давлатӣ ва фурӯши манзилҳои коммуналӣ (Right to Buy - «хукуки харид») зохир гардид; ин сиёсат ҳамзамон ҳадафҳои идеологиро пеш мебард ва сadoқати сиёсии қишрҳои назарраси интихобкунандагонро таъмин мекард.

Ҳолл С. дар концептуализатсияи услуги роҳбарии Тэтчер саҳми назаррас гузошт; ӯ дар асарҳои охири солҳои 1970 ва солҳои 1980 тафсири тэтчеризмро дар доираи мафҳуми «популизми авторитарӣ» пешниҳод намуд [8, с. 147]. Ба андешаи Ҳолл, тэтчеризм на танҳо барномаи иқтисодӣ, балки лоиҳаи фарогири идеологӣ буд, ки ба барқарор намудани гегемонияи нерӯҳои ростгаро дар маънои гегелӣ-грамшӣ, яъне ташаккули ризоияти нави идеологӣ ва фарҳангӣ равона гардида буд.

Концептуализатсияи альтернативии тэтчеризм, ки бо тафсири Ҳолл муҳолифат надошт, аз ҷониби Гэмбл А. пешниҳод шуд. Ӯ дар монографияи худ «Иқтисоди озод ва давлати қавӣ» (1988) нишон дод, ки пояи идеологии тэтчеризм дар ҳамбастагии самарабахши принциби иқтисоди озод ва принциби давлати қавӣ қарор дошт [7, с. 89].

Сиёсати дохилии Тэтчер шаш самти асосиро фаро мегирифт: сиёсати макроиқтисодии монетаристӣ, ки ба маҳдуд кардани таваррум равона буд; хусусигардони ширкатҳои давлатӣ (British Telecom, British Gas, British Airways, British Steel); ислоҳоти муносибатҳои давлат ва иттифоқҳои касаба, ки бо корпартоии маъданчиёни солҳои 1984-1985 ба авҷ расид; ислоҳоти таъминоти иҷтимоӣ; сиёсати молиявӣ андозӣ; инчунин ислоҳоти андозбандии маҳаллӣ (андози сарикасӣ ё poll tax дар солҳои 1989-1990).

Таъсири маҷмуии ин роҳбурд боиси тағйири бебозгашти сохтори иқтисод, сиёсат ва ҷомеаи Британия гардид ва барои сиёсати хориҷии минбаъдаи

самарабахш заминаи институтсионалӣ фароҳам овард.

Фаъолияти сиёсати хориҷии Тэтчер ҷузъи аз лиҳози усулӣ муҳимми мероси сиёсии ӯро ташкил медиҳад. Самтҳои калидии он «муносибатҳои махсус»-и англисӣ-амрикоӣ, муносибатҳои шуравӣ-британиёӣ ва нақш дар анҷоми «Ҷанги сард», сиёсати аврупой, ҷанги Фолкленд соли 1982 ва масъалаҳои пасоистеъморӣ буданд.

Муносибатҳои англисӣ-амрикоӣ дар низоми афзалиятҳои сиёсати хориҷии Тэтчер аҳаммияти бунёдӣ доштанд. То замони ба вазифаи Сарвазир омадани ӯ, «муносибатҳои махсус» байни Британияи Кабир ва ИМА дар ҳолати нисбатан заиф қарор доштанд. Омили калидии эҳёи онҳо дар солҳои 1980 наздикшавии сиёсӣ ва идеологии Тэтчер бо Роналд Рейган буд, ки моҳи январи соли 1981 ба мақоми Президенти ИМА расид. Ин наздикшавӣ дар таҳқиқоти монографияи Трехарн С.Э. [20, с. 12], Олдоус Р. [1, с. 50] ва Уопшотт Н. [21, с. 48] муфасссал бозсозӣ гардидааст. Бо вучуди фарқиятҳои назаррас дар ҳислат ва услуги зехнии ду роҳбар, онҳоро пойбандӣ ба принципҳои муштараки идеологӣ ва сиёсӣ муттаҳид мекард: зиддикоммунизм, либерализми иқтисодӣ, арзишҳои озодии фардӣ ва давлати миллии қавӣ.

Аз нуқтаи назари реализми неокласикӣ, муносибатҳои англисӣ-амрикоӣ дар давраи Тэтчер ва Рейганро метавон ҳамчун намунаи ҳамоҳангсозии оқилонаи манфиатҳои миллӣ дар дохили сохтори дуқутбии низоми байналмилалӣ тафсир кард. Бо вучуди ин, танҳо назарияи реалистӣ сатҳи бесобиқаи ҳамкориҳои шахсии байни ду роҳбарро, ки борҳо аз доираи ҳамкориҳои сирф абзорӣ ва иттифоқӣ берун мерафт, шарҳ дода наметавонад. Дар ин ҷо омилҳои институтсионалӣ ва шахсӣ аҳаммияти бунёдӣ пайдо мекунамд ва ба ҳисоб гирифтани онҳо бартариии методологии реализми неокласикиро нисбат ба неореализми классикӣ ташкил медиҳад.

Дар низоми муносибатҳои шуравӣ-британиёӣ давраи Тэтчер муколамаи ӯ бо Горбачёв М.С. аҳаммияти асосӣ дошт; ин муколама ҳанӯз пеш аз он оғоз ёфт, ки

Горбачёв ба мақоми Котиби генералии Кумитаи марказии Ҳизби коммунистии Иттиҳоди Шуравӣ интихоб шавад. Дидори Тэтчер ва Горбачёв моҳи декабри соли 1984 дар Чекерс таваҷҷуҳи густурдаи байналмилалиро ба худ ҷалб кард. Пас аз мулоқот Тэтчер изҳороти машҳури худро баён намуд, ки Горбачёв «шахсест, ки бо ӯ метавон кор кард» (a man we can do business with). Ин тавсиф, ки зуд ба Рейган расонида шуд, то андозае зиёде самти тамосҳои минбаъдаи амрикоиву шуравиро муайян намуд ва раванди барқарор шудани муколамаи байни абарқудратҳоро суръат бахшид [15, с. 69].

Нақши Тэтчер дар анҷоми «Ҷанги сард»-ро назаррас аст. Дар доираи ҳамгироии реализми неоклассикӣ бо унсурҳои конструктивизм тафсир намуд. Реализми неоклассикӣ қарорҳои ӯро дар заминаи манфиатҳои миллии Британия шарҳ медиҳад: барои давлати миёнақудрате, ки иқтидори ҳастай ва узвияти доимӣ дар Шурои Амнияти СММ дошт, қобилияти амал кардан ҳамчун миёнрав байни абарқудратҳо манбаи махсусан арзишманд буд ва ба Британия нуфузе мебахшид, ки аз имкониятҳои моддии он хеле бештар буд.

Равиши конструктивистӣ имкон медиҳад, ки нақши Тэтчер дар дигаргунсозии идеологии муносибатҳои шуравӣро ғарбӣ таҳлил карда шавад: ҳамкориҳои шахсӣ ва бар эътимод асосёфтаи роҳбарон, ғайриқонунигардонии рамзии симои душман ва ташаккули ҷаҳорҷӯбаи умумии мафҳумӣ барои баҳси масъалаҳои амниятӣ - ҳамаи ин равандҳо, агар аз дидгоҳи конструктивистӣ арзёбӣ шаванд, ба анҷоми амалии «Ҷанги сард» саҳми назаррас гузоштанд.

Тағйири бунёдӣ дар сиёсати аврупоии Тэтчер бо суҳанронии ӯ дар Брюгге 20-уми сентябри соли 1988 алоқаманд аст [18]. Дар он суҳанронӣ Тэтчер мавқеъро баён намуд, ки тибқи он Аврупо бояд ҳамчун иттиҳоди давлатҳои соҳибхитӣ рушд кунад, ки хувият ва институтҳои сиёсии худро нигоҳ медоранд, на ҳамчун сохтори мутамаркази фаромиллӣ.

Ин дидгоҳ мустақиман бо роҳи ҳамгироёнаи онвақта, ки Президенти Комиссияи Аврупо Жак Делор пеш мебард, муҳолифат дошт ва асосҳои евроскептисизми минбаъдаи муҳофизакоронро гузошт, ки то ҳуруҷи Британияи Кабир аз Иттиҳоди Аврупо дар соли 2020 ба фарҳанги сиёсии Британия таъсири ҷиддӣ расонд.

Ҷанги Фолкленд соли 1982 дар фаъолияти сиёсати хориҷии Тэтчер марҳилаи ҳалқунанда ба шумор мерафт. 2 апрели соли 1982 қувваҳои мусаллаҳи Аргентина ҷазираҳои Фолкленд - қаламрави бурунмарзии Британия дар Атлантикаи Ҷанубиро ишғол карданд.

Қарори Тэтчер дар бораи фиристодани нерӯи экспедитсионии баҳрӣ барои бозпас гирифтани ҷазираҳо, ки дар шароити номуайянии ҷиддии сиёсӣ ва ҳарбӣ қабул шуд, яке аз хавфноктарин қарорҳои давраи нахуствазирии ӯ буд. Амалиёти ҷангӣ даҳ ҳафта идома ёфта, 14-уми июни соли 1982 бо таслим шудани гарнизони Аргентина анҷом ёфт. Таҳлили муфассали ин маърака дар таърихи расмӣ дучилдае, ки Фридман Л. омода кардааст, оварда шудааст.

Аз нуқтаи назари қоидаҳои назариявии мақолаи мазкур, низои Фолкленд намунаи махсусан равшани иҷрои муваффақонаи вазифаҳои фармондеҳии ҳарбӣ ва қабули қарорҳои стратегӣ аз ҷониби роҳбари зан дар соҳаи анъанавии мардона мебошад. Дар суҳанронии худ дар Челтенҳам 3-юми июли соли 1982 Тэтчер мафҳуми «Омили Фолкленд»-ро ҳамчун эҳёи миллии худбоварии британиявӣ ва рафъи ҳисси таназуле, ки даҳсолаҳои пешро тавсиф мекард, баён намуд. Ин риторика мавқеи сиёсии дохилии ӯро ба таври назаррас тақвият дода, ба пирӯзии ӯ дар интиҳоботи умумии соли 1983 саҳми калон гузошт ва ҳамдигарро тақвият бахшидани ҷузъҳои дохилӣ ва хориҷии симои сиёсии ӯро нишон дод.

Дар масъалаи роҳбарии сиёсии занон, мавриди Тэтчер як зиддияти назариявии самарабахшро нишон медиҳад. Аз як тараф, ӯ дар таърихи нави сиёсати Аврупо яке аз муҳимтарин намунаҳои шикастани «сақфи шишагӣ» аз ҷониби зан дар

зинаҳои олии ҳокимияти давлатӣ мебошад; ёздаҳ сол ишғол кардани мақоми Сарвазири як қудрати пешбари ҳастай аз ҷониби зан ба таври объективӣ доираи имкониятҳои иштироки сиёсии занонро васеъ намуд. Аз тарафи дигар, мавқеи субъективӣ ӯ бо дурӣ чустан аз рӯзномаи феминистӣ ва инкори аҳаммияти махсуси омили гендерӣ дар сиёсат тавсиф мешуд. Тэтчер сиёсати мунтазами дастгирии занонро пеш набурд, занонро ба ҳайати кабинети худ таъйин накард (ба истиснои ягона - Баронесса Янг ҳамчун роҳбари Палатаи лордҳо дар солҳои 1981-1983) ва дар риторикаи оммавии худ аз ҳаракати феминистӣ фосила мегирифт [2, с. 526].

Ҳамзамон, ҳуди далели он ки зан дар давоми ёздаҳ сол мақоми Сарвазирро ишғол кард, аҳаммияти рамзии назаррас дошт, ки онро танҳо ба мазмуни сиёсати ӯ маҳдуд кардан мумкин нест.

Бо вучуди дурӣ чустан аз рӯзномаи феминистӣ, Тэтчер бо ҳузури худ дар баландтарин мақоми сиёсӣ тасаввуротро дар бораи имкониятҳо ва ҳудудҳои иштироки занон дар сиёсат дигар кард. Ин таъсири рамзӣ дар кори Пилчер Ч. муфассал таҳлил шудааст, ки дар он дарки мураккаб ва дучонибаи Тэтчер аз ҷониби занони британиявӣ гурӯҳҳо ва наслҳои гуногуни иҷтимоӣ нишон дода мешавад [12, с. 494].

Муҳим аст, ки Тэтчер дар сиёсати байналмилалӣ унсурҳои хувияти гендерии худро огоҳона ҳамчун абзори иртиботи сиёсӣ истифода мебард. Лақаби «Бонуи оҳанин», ки ибтидо аз ҷониби матбуоти шуравӣ ҳамчун тавсифи манфӣ дода шуда буд, ба симои мусбати байналмилалӣ бозрамзгузори гардид ва дар робитаҳои дипломатӣ ба нишонаи шинохтаи ӯ табдил ёфт. Ин стратегияро метавон ҳамчун намунаи сохтани огоҳонаи перформативии хувияти сиёсӣ тафсир кард, ки дар он унсурҳои гендерӣ ба низоми васеътари хусусиятҳои роҳбарӣ ҳамгиро мешаванд.

Таҳлили анҷомшуда имкон медиҳад, ки ҳулосаҳои зерин бароварда шаванд. Аввалан, ба мақоми Сарвазир расидани Маргарет Тэтчер натиҷаи ҳамкори

мураккаби сифатҳои инфиродӣ ва шахсӣ, сохтани огоҳонаи хувияти сиёсӣ, возеҳияти идеологӣ ва барномавӣ, заминаи муносиби институтсионалии низоми парлумонии Британия ва шароити бухронии иҷтимоӣ сиёсии охири солҳои 1970 буд. Мавриди ӯ равшантарин намунаи роҳи касбӣ, на роҳи хонаводагӣ, ба зинаи олии ҳокимияти сиёсӣ мебошад ва аз ин ҷиҳат ҳамчун модели меъёрии роҳбарии сиёсии занон дар услуби ғарбӣ хизмат мекунад.

Дуом, услуби роҳбарии Тэтчер модели мустақилро ташкил медод, ки дар он унсурҳои роҳбарии трансформатсионӣ ва транзаксионӣ ба як лоиҳаи ягонаи идеологӣ ва сиёсӣ ҳамгиро гардида буданд.

Сеюм, сиёсати хориҷии Тэтчер бозгашти Британияро ба қатори бозигарони пешсафи сиёсати ҷаҳонӣ таъмин намуд ва ба ҷузъи калидии хувияти сиёсии ӯ табдил ёфт. Иҷрои муваффақонаи вазифаҳои фармондеҳии ҳарбӣ дар давраи низои Фолкленд, муносибатҳои созанда бо роҳбарони дорои самтгирии гуногуни идеологӣ (Рейган, Горбачёв, Миттеран, Кол) ва баён намудани принципҳои сиёсати аврупоии Британия дар суҳанронии Брюгге тасаввуроти паҳншударо дар бораи он ки роҳбарони зан асосан ба соҳаҳои «нармӣ» сиёсат тамоюл доранд, рад менамояд.

Чорум, таниши назариявии самарабахш байни аҳаммияти объективии мавриди Тэтчер ва мавқеи субъективии ӯ нисбат ба масъалаҳои гендерӣ маҳдудиятҳои таснифоти саҳти дугонаи роҳбарии сиёсии занонро нишон медиҳад. Услуби роҳбарии Тэтчерро наметавон ба қолабҳои мардона ё занонаи рафтори сиёсӣ маҳдуд кард; онро бояд ҳамчун модели ҷудогонаи роҳбарии сиёсии занон баррасӣ намуд.

Таҷрибаи Маргарет Тэтчер аҳаммияти назариявиро ҳамчун намуна барои таҳқиқоти муқоисавии муносири роҳбарӣ нигоҳ медорад ва ин ҳолат зарурати идомии омӯзиши масъалаи мазкурро дар доираи назарияи муносибатҳои байналмилалӣ ва соҳаҳои ҳаммарзи илми сиёсӣ тасдиқ менамояд.

Адабиёти истифодашуда

1. Aldous, R. Reagan and Thatcher: The Difficult Relationship / R. Aldous. – New York: W. W. Norton, 2012. – 384 pp.
2. Bashevkin, S. Tough Times in Review: The British Women's Movement During the Thatcher Years' / S. Bashevkin // Comparative Political Studies. – 1996. – Vol. 28, no. 4. – Pp. 525-552.
3. Bass, B. M. Leadership and Performance Beyond Expectations / B. M. Bass. – New York: Free Press, 1985. – 256 p.
4. Burns, J. M. Leadership / J. M. Burns. – New York: Harper & Row, 1978. – 530 p.
5. Campbell, J. Margaret Thatcher: in 2 vols / J. Campbell. – London: Jonathan Cape, 2000-2003.
6. Freedman, L. The Official History of the Falklands Campaign: in 2 vols / L. Freedman. – London: Routledge, 2005.
7. Gamble, A. The Free Economy and the Strong State: The Politics of Thatcherism / A. Gamble. – Basingstoke: Macmillan, 1988. – 280 pp.
8. Hall, S. The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left / S. Hall. – London: Verso, 1988. – 283 p.
9. Moore, C. Margaret Thatcher: The Authorised Biography: in 3 vols / C. Moore. – London: Allen Lane, 2013-2019.
10. Ogden, K. Margaret Thatcher: A Woman in Power / K. Ogden; translated from the English. – Moscow: Novosti, 1992. – 544 pp.
11. Peregudov, S.P. Thatcher and Thatcherism / S. P. Peregudov. – Moscow: Nauka, 1996. – 301 pp.
12. Pilcher, J. The Gender Significance of Women in Power: British Women Talking About Margaret Thatcher / J. Pilcher // The European Journal of Women's Studies. – 1995. – Vol. 2. – №. 4. – Pp. 493-508.
13. Popov, V.I. Margaret Thatcher: The Man and the Politician / V.I. Popov. – Moscow: International Relations, 2000. – 472 pp.
14. Sharp, P. Thatcher's Diplomacy: The Revival of British Foreign Policy / P. Sharp. – Basingstoke: Macmillan, 1997. – 292 p.
15. Thatcher and the End of the Cold War / edited by P. Salmon, K. Hamilton, S. Twigge. – London: Routledge, 2013. – 232 pp.
16. Thatcher, M. An Autobiography / M. Thatcher; translated from English. – Moscow: AST, 2014. – 864 pp.
17. Thatcher, M. Speech at Kensington Town Hall ("Britain Awake"): 19 January 1976 / M. Thatcher // [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.margaretthatcher.org/document/102939> (accessed: 09.02.2026).
18. Thatcher, M. Speech to the College of Europe ("The Bruges Speech"): 20 September 1988 / M. Thatcher // [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.margaretthatcher.org/document/107332> (accessed: 29 January 2026).
19. Thatcher, M. Speech to the Conservative Party Conference, Brighton: 10 October 1980 / M. Thatcher // [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.margaretthatcher.org/document/104431> (accessed: 20 February 2026).
20. Treharne, S.A. Reagan and Thatcher's Special Relationship: Latin America and Anglo-American Relations / S.A. Treharne. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. – 256 p.
21. Wapshott, N. Ronald Reagan and Margaret Thatcher: A Political Marriage / N. Wapshott. – New York: Sentinel, 2007. – 352 p.

ТДУ 323.28

ИНЪИКОСИ МУҚОВИМАТ БА ЭКСТРЕМИЗМУ ТЕРРОРИЗМ ДАР ПАЁМҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН БА МАҶЛИСИ ОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН*

Аннотатсия: дар мақола муаллифон мушкилоти экстремизму терроризмро ҳамчун як намуди зухуроти хатарнок ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳлил намуда, инъикоси муқовимат ба ин зухуроти номатлубро дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили баррасӣ намуда, бо дарназардошти талаботи замон ва афкори олимон фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар муқовимат ба он инъикос намуданд.

Вожаҳои калидӣ: Маҷлиси Олӣ, Президент, Паём, Суди Олӣ, Стратегия, СММ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, экстремизм, терроризм, намудҳои терроризм, муқовимат, чораҳои пешгирикунанда, ҷиноятҳои муташаққил

ОТРАЖЕНИЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ЭКСТРЕМИЗМУ И ТЕРРОРИЗМУ В ПОСЛАНИЯХ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН, ЛИДЕРА НАЦИИ, УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА МАДЖЛИСИ ОЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: в статье авторы анализируют проблему экстремизма и терроризма как опасного явления для мирового сообщества. Они рассматривают отражение противодействия этому негативному явлению в Посланиях Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства – Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан. С учетом требований времени и мнений ученых, в статье также отражена деятельность правоохранительных органов в противодействии этому явлению.

Ключевые слова: Маджлиси Оли, Президент, Послание, Верховный Суд, Стратегия, ООН, правоохранительные органы, экстремизм, терроризм, виды терроризма, противодействие, профилактические меры, организованная преступность

REFLECTION OF COUNTERACTION TO EXTREMISM AND TERRORISM IN THE MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN, THE LEADER OF THE NATION, HONORABLE EMOMALI RAHMON TO THE MAJLISI OLI OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract: In this article, the authors analyze the problem of extremism and terrorism as a dangerous phenomenon for the global community. They examine the reflection of countering this negative phenomenon in the Messages of the President of the Republic of Tajikistan, the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan. Taking into account the demands of the time and the opinions of scholars, the article also reflects the activities of law enforcement agencies in the fight against extremism and terrorism.

Keywords: Majlisi Oli, President, Address, Supreme Court, Strategy, UN, law enforcement agencies, extremism, terrorism, types of terrorism, counteraction, preventive measures, organized crime

* Мақола дар доираи татбиқи мавзуи илмӣ-таҳқиқотии «Хусусиятҳои пешгирӣ ва воситаҳои мубори-за бо зухуроти ифротгарой ва гундгарой дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023-2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121TJ1290.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Асламов Б.С. – ходими калони илмӣи шуъбаи адъюнктураи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия. E-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru, тел.: +(992) 939 22 50 76.

Дадазода Д.О. – омӯзгор-методисти калони қисми таълимии шуъбаи адъюнктураи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия. Tel.: +(992) 987 36 55 44.

Убайдуллоев Ш.Э. – дотсенти кафедраи муҳофизати ҳаққи факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия. Тел.: +(992) 935 27 37 45.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Асламов Б.С. – старший научный сотрудник отдела адъюнктуры Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции. E-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru, тел.: +(992) 939 22 50 76.

Дадазода Д.О. – старший преподаватель-методист учебного отдела адъюнктуры Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции.

Тел.: +(992) 987 36 55 44.

Убайдуллоев Ш.Э. – доцент кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции. Тел.: +(992) 935 27 37 45.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Aslamov B.S. – Senior Researcher, Postgraduate Studies Department, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Colonel. E-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru, Tel.: +(992) 939 22 50 76.

Dadazoda D.O. – Senior Lecturer and Methodologist, Postgraduate Studies Department, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Lieutenant Colonel. Tel.: +(992) 987 36 55 44.

Ubaydullov Sh.E. – Associate Professor, Criminal Procedure Department, Faculty No. 2, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Colonel. Tel.: +(992) 935 27 37 45.

Дар ҷомеаи башарӣ солҳои охир терроризму экстремизм ва таҳдидҳои он ҳамчун проблемаи глобалӣ гаштааст. Ба ин падидаи номатлуб кулли давлатҳои ҷаҳон аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста мубориза мебарад. Дар самти мубориза ва муқовимат бар зидди терроризму экстремизм дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш, мавқеъ ва нуфузи мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзанда буда, дар ин самт аз ҷониби Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорабиниҳои гуногуни муқовимат ва пешгирикунанда гузаронида мешаванд.

Дар Паём ба Маҷлиси Олии кишвар аз 16-уми декабри соли 2025 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумла иброз намуданд, ки «Таъмин будани амнияти

ҷомеа, суботи сиёсӣ, сулҳу ваҳдат ва волеияти қонун қарордони рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ ва баланд гардидани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар мебошад. Маҳз сулҳу субот, амнияти орош ва волеияти қонун имкон дод, ки мо рушди босуръати иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангиву сиёсии кишварро таъмин карда, сатҳи некуаҳволии халқро баланд бардорем.

Агар дар ҷомеа ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ, сулҳу суботи устувор ва волеияти қонун набошад, мо ба ягон ҳадафи неки худ намерасем ва ягон нақшаи мо амалӣ намегардад. Инро бояд хурду бузурги мамлакат дар хотир дошта бошанд. Бинобар ин, сохторҳои низомӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бояд вазифаи худро дар самти ҳимояи суботи оромии ҷомеа, амнияти ороши давлат ва мардуми Тоҷикистон бо садоқат ба давлат ва халқи кишвар таъмин намоянд. Мубориза бар зидди терроризму

экстремизм, радикализм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, қочоқи силоҳ, ҷиноятҳои киберӣ ва дигар ҷинояткорихи муташаққили фаромиллӣ вазифаи ҷонии онҳо дар шароити ноорому бухронии ҷаҳони муосир мебошад. Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки ҷиҳати боз ҳам беҳтар гардонидани шароити кору зиндагии хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тадбирҳои иловагӣ андешад» [5].

«Падидаи номатлуби ҷаҳони муосир - ифротгарии динӣ-мазҳабӣ ҳамчун абри сиёҳфазо сулҳу осоиши Ватани махбубамонро ғуборолуд карда истодааст, ки солҳои охир зиёд шудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ-террористидошта ва иштироки ғайриқонунии бархе аз шаҳрвандони мо дар задухӯрдҳои мусаллаҳона дар Шарқи Наздик аз он гувоҳӣ медидад» [11, с. 6], менависанд олимони ватанӣ Насуриён П.А., Сафарзода Ҳ.С.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи муборизаи зидди терроризм таваҷҷуҳи хос медиҳад, аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санаи 23-юми декабри соли 2022 иброз намуданд, ки «Имрӯзҳо гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ барои даъват ва ҷалб намудани шаҳрвандон ба сафҳои худ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ роҳу усулҳои навро истифода карда, ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳро бо ғояҳои тундгарой ғумроҳ месозанд [6].

Аз ин лиҳоз, мақомоти дахлдорро зарур аст, ки ҳамохангсозии фаъолиятро дар самти ошкор ва пешгирӣ намудани хавфу хатарҳои террористиву экстремистӣ боз ҳам вусъат баҳшида, бо роҳи тақвияти қорҳои фаҳмондадиҳӣ пеши роҳи гаронидани ҷавононро ба равияҳои ифротгаро гирифта, онҳоро дар рӯҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умумиинсонӣ тарбия намоянд.

Дар робита ба ин, ҷиҳати пешгирӣ намудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистиву террористидошта ва ҷиноятҳои, ки бо истифодаи технологияҳои иттилоотиву

коммуникатсионӣ содир карда мешаванд, зарур аст, ки Маркази ягонаи иттилоотӣ таъсис дода шавад. Аз ин рӯ, ба Прокуратураи генералӣ, Кумитаи давлатии амнияти миллӣ ва Вазорати қорҳои дохилӣ супориш дода мешавад, ки якҷо бо дигар вазорату идораҳо масъалаи таъсиси маркази зикршударо омӯхта, пешниҳодҳои худро ба Ҳукумати мамлакат манзур намоянд» [6].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Стратегияи пешгирии экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 қабул гаштааст [2].

Дар ҳошияи татбиқсозии дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи мушовараи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси бевоситаи Вазирати қорҳои дохилӣ, генерал-полковники милитсия Раҳимзода Р.Ҳ. барои ҷузъи томи амалкунандаи МКД 3 - моҳи муқовимат бар зидди экстремизму терроризм ва барои Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Коллеҷи милитсияи ВКД ва Маркази таълимии ВКД 3 – моҳи баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар самти муқовимат бо экстремизм эълон карда шуда буд, ки марҳила ба марҳила самарҳои дилхоҳ ба даст овард [3].

Дар масоили маънидодкунии мафҳуми терроризм дар байни олимони соҳаи ҳуқуқ ва илмҳои иҷтимоӣ назарҳои гуногун вучуд дорад. Терроризм (*калимаи лотини terror - террор*) гирифта шуда, ҳамчун тарс, воҳима, даҳшат тарҷума мешавад. Дар кишварҳои форсиабон онро чун даҳшатафканӣ низ истифода мебаранд.

Дар илмҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ терроризм ҳамчун сиёсати «системанокӣ истифодаи террор (зӯроварӣ), таҳдид ба ҳаёт, молу мулк амнияти ҷамъиятӣ, суҳт қардани сохти конституционӣ, расонидани таъсир ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки қарор қабул менамояд, барангехтани ҷанг, мураккаб сохтани муносибатҳои байналмилалӣ махсуб меёбад. Дар

натиҷаи мубориза бар зидди терроризм ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбати ин падидаи номатлуб таҷрибаи ғанӣ андухтааст.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ терроризм ҳамчун идеологияи зӯрварӣ ва амалияи таъсиррасонӣ ба шуури ҷамъиятӣ хангоми қабули қарори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, созмонҳои хориҷӣ бо истифодаи зӯрварӣ, тарсу воҳима фаҳмида мешавад. Дар таҷрибаи ИМА – терроризм ҳамчун амали сиёсии сӯиқасдонаи зӯрварӣ бар зидди аҳолии осоишта, объектҳои дараҷаи федералӣ, барои мақсади таъсир ба руҳияи ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад.

Пайдоиши терроризм дар ҷомеаи башарӣ ба падидаҳои инқилоби кишварҳои Аврупо вобастагӣ дорад. Терроризм – ҳамчун тактика ва усули муборизаи сиёсӣ мебошад, ки ба воситаи он гурӯҳи муташаккил бо роҳи зӯрварӣ меҳодад мақсади худ амалӣ созанд. Аввалин истилоҳи терроризм дар рафти инқилоби буржуазии Франция соли 1798 пайдо шуд. Файласуфи немис Иммануил Кант онро «Назари маъюсона» ба тақдир инсон номид. Мақсади асосии терроризм ин ба вучуд овардани тарсу ваҳм, даҳшат ва ноором сохтани вазъи иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа мебошад.

Дар ҷомеаи башарӣ намудҳои зерини терроризм маълум мебошанд:

1. Аз рӯйи хислати субъекти фаъолияти террористӣ.
2. Ғайримуташаккил ё инфиродӣ (як ё ду нафар).
3. Муташаккил, коллективӣ (созмонҳои террористии Ал – Қоида, ДИИШ, Артиши ҷумҳуриҳои Ирландия ва ғ.).

Дар ҷаҳон ҳоло зиёда аз 100 созмони террористӣ ба қайд гирифта шудааст, ки дар кишварҳои гуногун фаъолият бурда ба амнияти ин кишварҳо таҳдид менамоянд.

Аз рӯйи мақсаднокии фаъолият гурӯҳҳои террористиро чунин ҷудо менамоянд.

1. Миллатчигӣ.
2. Динӣ (байни динҳо, дохили дин).
3. Идеологӣ, иҷтимоӣ (анархистӣ, фашистӣ, эссерӣ).

Дар баробари ин, мафҳуми терроризми давлатӣ низ вучуд дорад. Терроризми давлатӣ – маънидокунии зӯрварӣ зидди шахсони шахрвандӣ ба ҳисоб меравад. Робитаи онҳо бо баъзе созмонҳо хусусияти сиёсӣ доранд. Дар терроризми давлатӣ манфиатҳои геополитикӣ ва стандартҳои дугона истифода мешаванд, ки мисоли бевоситаи онро дар Афғонистон ва Шарқи Наздик мушоҳида кардан мумкин аст. Мисоли барҷастаи он фаъолияти гурӯҳи террористии ДИИШ ва Ҷабҳат – ан – Нусра мебошад, ки чанд соли охир вазъи Сурия ва Ироқро ноором карда буданд.

Агар мо ба таърихи пайдоиши терроризм назар афканем чунин ба назар мерасад, ки терроризм падидаи нав набуда, таърихи қадимаро дорост. Аввалин маълумот оид ба терроризм дар асрҳои V–IV то мелод дар Юнони қадим пайдо шудаанд. Аз ҷумла, падари Искандари Мақдунӣ Филиппи 2 дар натиҷаи амали террористӣ сӯиқасдона кушта мешавад.

Яке аз созмонҳои қадимаи террористӣ созмонӣ яҳудии Сикариҳо буд, ки дар асри 1-уми мелодӣ ташкил ёфта буд. Иштирокчиёни он, ки худи яҳудиёро ташкил медоданд, табақаҳои болоии яҳудиёро барои ҳамкорӣ бо римҳо сӯиқасд карда мекуштанд. Минбаъд дар асрҳои миёна терроризм густариш ёфта, яке аз намоёндагони барҷастаи терроризми асримиёнагии ислом Ҳасан Ибни Сабоҳ мебошад, ки вай созмони «Ҳасаниҳо»-ро тахминан солҳои 1090 дар Эрон таъсис дод.

Ин созмони террористӣ дар дохили худ худкушонро тайёр мекард ва дар амалҳои террористӣ истифода мебард. Созмони «Ҳасаниҳо» дар Эрон васеъ гашта қариби 200 сол фаъолияти террористӣ бурданд. Танҳо дар асри XIII аз ҷониби муғулҳо созмони террористии мазкур шикаст дода шуд.

Таърихи минбаъдаи терроризм ба давраи нав ва наватарин рост меояд, ки он аз асри XVII оғоз ёфта, то рӯзҳои мо идома дорад. Мутахассисон ин марҳиларо чунин ҷудо менамоянд:

1. Пайдоиши амалҳои террористӣ дар Россия, Аврупо ва Америкаи Шимолӣ дар охири асри XIX.

2. Ҳаракатҳои зидди мустамликавии асри XX.

3. Амалҳои террористии дорои хусусияти сиёсии солҳои 70 – уми асри XX.

Ҷаҳонишавӣ ва таъсири он ба фаъолияти терроризми балналмиллалӣ, солҳои 70 асри XX оғоз ёфта баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ба дараҷаи баланд инкишоф ёфта ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳдид менамояд. Маҳз равандҳои глобализатсия, ихтирои Интернет ва дигар воқеаҳои технологияҳои муосир фаъолияти созмонҳои террористиро дар қаламрави кишварҳои гуногун боз ҳам фаъолтар менамоянд.

Бахусус, гурӯҳҳои террористӣ ба воқеаҳои сомонҳои худ бо забонҳои гуногун ҷавобгӯро ба тарафи худ шомил мегардонанд. Инчунин, аз ҷониби созмонҳои террористӣ ҳамлаҳои ҳакерӣ ба сомонҳои давлатҳои гуногун гузаронида мешавад. «Алҳол терроризм бевосита бо воқеаҳои ахбори ҷаҳонӣ ва технологияи кибернетикӣ алоқамандӣ меҷӯяд. Барои террористон аудиторияи васеи одамон лозим аст, ки акси садои воқеаҳои ҷаҳонӣ ба ҳукуматҳоро зуд ба яқдигар расонанд» [4, с. 10].

Дар ин асос Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олӣ аз 20-уми январи соли 2016 супориш доданд буданд, ки «Ҷиҳати дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани муқовимат ба истифодаи шабакаи интернет бо мақсадҳои экстремистӣ ва террористӣ Вазорати корҳои дохилӣ, Кумитаи давлатии амнияти миллий, Прокуратураи Генералӣ ва дигар мақомоти марбутаро зарур аст, ки доир ба масъалаҳои таъсиси маркази мубориза бар зидди ҷиноятҳо бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва кибертерроризм ба Ҳукумат пешниҳоди асоснок манзур намоянд» [7].

Солҳои охир дар натиҷаи амалҳои террористӣ таҳлилгарон муайян сохтанд, ки танҳо дар панҷгонаи аввали зарардидаи терроризм аз соли 1994 то соли 2004 шахрвандони давлатҳои зерин меистанд:

1. ИМА – 3238 шахрванд дар натиҷаи амалҳои террористӣ ҳалок гардиданд.

2. Россия – 2111 шахрванд дар натиҷаи амалҳои террористӣ ҳалок гардиданд.

3. Ҷумҳурии Ҳиндустон – 1928 шахрванд дар натиҷаи амалҳои террористӣ ҳалок гардиданд.

4. Исроил – 1274 шахрванд дар натиҷаи амалҳои террористӣ ҳалок гардиданд.

5. Колумбия – 1135 шахрванд дар натиҷаи амалҳои террористӣ ҳалок гардиданд.

Ҳамчунин, дар ҳамин марҳила дар давлати Ироқ 1122 дар натиҷаи амали террористӣ шахрвандон ҳалок гардиданд. Рекорди амалҳои террористӣ ба соли 2012 рост меояд, ки дар ҷаҳон 8 ҳазору 500 амали террористӣ ба қайд гирифта шуда 15,5 ҳазор шахрвандон кушта шудаанд. Доираи амали ҳатаровари терроризм ба кишварҳои Осиё, Африка, Аврупо ва Амрика рост меояд. Махсусан амалҳои террористӣ дар ин давра дар кишварҳои Сурия, Ироқ, Афғонистон, Покистон, Яман ва кишварҳои Африкаи Шимолӣ авҷ гирифтанд.

Муқовимат ба терроризм ва экстремизм вазифаи на танҳо мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатҳо, балки қуллаи ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Ҳатари терроризм ва экстремизмро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олӣ аз 20-уми январи соли 2016 чунин баён намуд: «Хулоса, имрӯз терроризм ва экстремизм ҳамчун вабои аср ба амнияти ҷаҳон ва ҳар сокини сайёра таҳдид карда, барои башариат ҳатари на камтар аз силоҳи ядроиро ба миён овардааст» [7].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ мунтазам ба таври низоми бар зидди гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистӣ, шомилшавии ҷавобгӯ ба гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ муборизаи фаъол бурда мешавад.

Дар мубориза, пешгирӣ ва муқовимат ба терроризм ва экстремизм ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон пешсаф мебошад. «Мақомоти корҳои дохилӣ, ки дорои востата ва имкониятҳои пурзӯро дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ доро мебошад, ҳадаф ва мақсади он ба солимгардонии вазъи криминогенӣ вобаста аст. Дар ҳолати мураккаби хизматӣ қарор доштани корманди милитсия дар баробари дигар кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратӣ онҳо ба таври фаъол дар тамоми равандҳои барқарорсозӣ ва мустаҳкам намудани сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар ҷумҳурӣ ширкат варзидаанд» [13, с. 3].

Бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти созмонҳои зерини террористӣ ва экстремистӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ манъ карда шудаанд:

1. Ал – Қоида.
2. Ҳаракати исломии Узбекистон.
3. Ихвон – ул – муслим, «Бародарони мусулмон».
4. Лашкари Тайба (Лашкари пок).
5. Ҷунбиши Толибон.
6. Созмони Туркистони Шарқӣ.
7. Ҷамоати Таблиғ.
8. Созмони Тоҷикистони озод.
9. Гурӯҳи исломӣ (Ҷамъомади исломии Покистон).
10. Созмони динӣ – миссионерии Таблиғот.
11. Ҳизбу – таҳрир (Ҳизби озоди исломӣ).
12. Равияи Салафия.
13. Ҷамоати «Ансоруллоҳ».
14. Гурӯҳи 24.
15. ДОИШ (ба ном Давлати исломӣ).
16. Ҷабҳату - ан – Нусра.
17. Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон (ҲНИТ) [10, с. 232].

Баъдан дар солҳои 2019-2020 ба ин рӯйхат илова шуданд:

18. Паймони миллии Тоҷикистон.
19. Ҷанги муқаддас (Ал -Ҷиход, Ҷиходи исломии Мисрӣ).
20. Ҷамъияти ислоҳоти иҷтимоӣ.
21. Ҷамъияти эҳёи мероси исломӣ.
22. Хонаи ду зиёратгоҳ.

23. Артиши шои бузург.

24. Ҷиходи исломӣ-Ҷамоати муҷоҳиддин [11, с. 156-157].

Таҳлилҳои олимони соҳаи сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ ба он ақидаанд, ки аксари созмонҳои террористӣ ва экстремистӣ дар ҳориҷ аз ҷониби давлатҳои манфиатдор созмон дода шуда, ҳадафи онҳо ноором намудани вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии давлатҳои мустақил мебошад. Аз он сабабе, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон сарҳади тӯлонӣ дорад, дар он тарафи сарҳад бинобар сабаби ноором будани вазъи сиёсии Аморати исломии Афғонистон гурӯҳҳои террористӣ дар қаламрави Афғонистон ва Покистон амалҳои террористӣ анҷом дода, кӯшиш менамоянд, ки вазъи минтақаи Осиёи Марказиро ноором намоянд. Гурӯҳҳои террористӣ дар қаламрави Афғонистон дини мубини исломро ба мақсади сиёсӣ истифода бурда, ҳамчун ҳаракати сиёсӣ ва муқобилгузори тамаддунҳо ба мақсади ғаразнок машғул мебошанд.

Ба назари олимони базаи иҷтимоии гурӯҳҳои террористиро асосан ҷавонони аз 18 – 35 сола ташкил медиҳанд, ки дониши муккамали динӣ ва маърифати ҳуқуқӣ надоранд. Ба ақидаи таҳлилгари рус Петраш Ю.Г. «Асрҳо сипарӣ шудаанд. Тамаддун ба таври пурра бархурди халқҳоро аз рӯи бадбинии динӣ мӯътадил гардонид, гарчанде боқимондаҳои он дар як қатор кишварҳо аз қабилҳои Ирландия, Косово, Покистон, Ҳиндустон ва дигарон ба назар мерасанд. Лекин ба ин ислом чӣ муносибат дорад? Мепурсанд аз ман. Дар ҳақиқат, терроризм на Ватан на миллат на мазмуни муайяни динӣ надошта, нофаҳмоиҳои таълимотҳои динӣ, наҷодпарастӣ, этносентризм, миллатчигӣ, панисломизм ва ифротгароиро дар бар мегирад» [8, с. 320].

Дар қарори Шурои амниятӣ СММ № 1566 аз соли 2004 нисбати терроризм ва гурӯҳҳои террористӣ, инчунин, давлатҳои мусоидаткунандаи он ба терроризм чунин омадааст:

«а) Давлатҳо вазифадор карда мешаванд, ки аз ёрдам дар дилхоҳ шаклҳо ба

шахсони ба амалҳои террористӣ дастдошта худдорӣ намоянд.

б) Давлатҳо вазифадор карда мешаванд, ки ба амал овардани амалҳои террористиро пешгирӣ намоянд.

в) Ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахсоне, ки ба гурӯҳҳои террористӣ дар тайёр кардан ба нақшагирӣ маблағгузорӣ гурӯҳҳои террористӣ ё пешниҳод намудани паногоҳ ба шахсон ё гурӯҳҳои террористӣ.

г) Қатъ намудани ҳаракати террористон.

ғ) Таъмини пешниҳоди мақоми гурезанда ё паноҳҷӯй танҳо ба шахсе пешниҳод карда мешавад, ки дар амалҳои террористӣ гумонбар нашудаанд.

д) Қатъ намудани ҳамагуна ёрии ғаёл ва ғайриғаёли терроризм» [12, с. 96].

Тоҷикистон ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмиллалӣ яке аз иштирокчиёни ғаёли муқовимат ба терроризм ба ҳисоб меравад. Асосгузори сулҳ ва Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими имзошавии Конвенсияи СММ бад зидди ҷиноятҳои муташаккил 12-уми декабри соли 2000 дар шаҳри Палермои Италия иброз намуд, ки «Ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ ба истисноияти миллӣ бахусус, давлатҳои ҷавони соҳибхитёр рӯирифт таҳдид намуда, душмани демократия ва давлати ҳуқуқбунёд ба шумор меравад» [9, с. 132]. Аз ин лиҳоз, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба терроризм дар баробари дигар давлатҳо ширкати ғаёл дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи қонунгузории миллии муқовимат ба терроризм мукамал гашта, мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Тоҷикистон дар муқовимат ба терроризм ғаёлияти босамар дорад.

Ҳамин тариқ, барои мукамал гардонидани муқовимат ба терроризм пешниҳод менамоем:

1. Гузаронидани ҷорабиниҳои оммавӣ-таблиғотӣ бо фарогирии ҷавонон дар мавзӯи терроризм, таърихи пайдоиши он ва оқибатҳои хатарноки он ба ҷомеаи ҷаҳонӣ.

2. Дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм», мустаҳкам намудани равобити байни субъектҳои муборизабарандаи зидди терроризм ва ҳамоҳанг намудани ғаёлияти онҳо [1].

3. Дар расонаҳои ахбори умум интишори мавод оид ба хатари терроризм, гурӯҳҳои террористӣ ва инъикоси дараҷаи хатарнокии онҳо ба амнияти ҷомеа ва давлат.

4. Дар руҳияи ватандустӣ, ифтихори миллӣ, расму оинҳои миллӣ, арҷгузорӣ ба Парчами давлатӣ, Нишони миллӣ ва Суруди миллӣ тарбия намудани наврасон ва ҷавонон.

5. Тарғиби ғояҳои сулҳ ва ваҳдати миллӣ, инчунин таъмини амну суботи ҷамъиятӣ аз ҷониби созмонҳои ҷамъиятӣ.

6. Нашри мусаварра ва китобчаҳои хурд дар мавзӯи хатар ва муборизаи зидди терроризм.

7. Дар ҳамбастагӣ бо доираи васеи аҳоли, шуроҳои маҳалҳо, мактабҳои ҳамагонӣ, донишқадаю донишгоҳҳо, гузаронидани Рӯзи аксияи зидди терроризм.

Хулоса, муқовимат ба экстремизму терроризм аз ҳар як фарди ба номуси Тоҷикистон хушёрию зиракӣ, далерии шуҷоатро талаб намуда, танҳо дар ҳамбастагии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шахрвандон, алаҳқусус, ҷавонони ғаёли кишвар мо метавонем, ки ба ин падидаи хавфноки ҷомеа мубориза бурда, фазои сулҳу амниятро дар қаламравӣ ҷумҳурӣ ҳифз намоем.

Адабиёти истифодашуда

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23-юми декабри с. 2021, № 1808 // [Манбаи электронӣ]. - Речаи воридшавӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 23.03.2026).

2. Стратегияи пешгирии экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 аз 25-уми феввали с. 2025, № 73 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://mmih.adlia.tj/> (санаи мурочиат: 28.03.2026).
3. Қарори чаласаи мушовараи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-уми январ с. 2016, № 1/1 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://dushanbepolice.tj/> (санаи мурочиат: 28.03.2026).
4. Мачидзода, Ҷ.З., Назаров, Н. Ҷинояткори муташаккил ва трансмиллӣ: дастури таълимӣ / Ҷ.З. Мачидзода, Н. Назаров. - Душанбе: Дақиқ, 2014. – 130 с.
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-уми декабри с. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 30.12.2025).
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри с. 2022 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 28.03.2023).
7. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20-уми январ с. 2016 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 28.03.2026).
8. Петраш, Ю.Г. Ислам: Происхождение, вероучение, современность: монография / Ю.Г. Петраш. - М.: Республика, 2005. – 348 с.
9. Раҳмон Эмомалӣ. Политика мира и созидания. - Душанбе, 2002. – 368 с.
10. Раҳимзода, Р.Ҷ. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои судӣ оид ба фаъолияти ташкилотҳо ва ҳизбу ҳаракатҳои террористиву экстремистӣ: дастури таълимӣ-методӣ / Р.Ҷ. Раҳимзода. - Душанбе, 2015. – 232 с.
11. Сафарзода, Ҳ.С., Насуриён, П.А. [ва диг.]. Асосҳои муқовимат ба экстремизми (ифротгароии) динӣ-мазҳабӣ: монография. - Душанбе: Торус, 2022. – 120 с.
12. Хлестов, О., Кукушкина, А., Содиков, Ш. Международные организации vs терроризм / О. Хлестов, А. Кукушкина, Ш. Содиков // Международная жизнь. – М., 2013. - С. 96-98.
13. Шарифзода, Ф.Р. Организационные и правовые основы информационного обеспечения сотрудничества органов внутренних дел Республики Таджикистан с местными органами государственной власти в сфере правопорядка: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.11 / Файзали Раҳмонли Шарифзода. - М., 2009. – 25 с.

УДК 316.35:351.74

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ОВД В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация: В статье рассматриваются социологические аспекты управления органов внутренних дел в противодействии преступности. Автор раскрывает сущность деятельности этих органов как социальной организации. По утверждению автора, важнейшим принципом управления ОВД является принцип участия общественности в управлении противодействия преступности, когда к работе привлекаются общественные объединения, предприятия, организации и граждане.

Ключевые слова: социология, управление, ОВД, милиция, общество, социальная организация, противодействие, преступность, права, свобода, конституционные гарантии.

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОИИ ИДОРАКУНИИ МКД ДАР МУҚОВИМАТ БА ҶИНОЯТКОРӢ

Аннотатсия: Дар мақола ҷанбаҳои иҷтимоии идоракунии муқовимат ба ҷинояткорӣ аз ҷониби мақомоти корҳои дохилӣ баррасӣ мешаванд. Муаллиф моҳияти ғаёлияти ин мақомро ҳамчун созмони иҷтимоӣ ошкор месозад. Аз нуктаи назари муаллиф, муҳимтарин принсипи идоракунии МКД иштироки ҷомеа дар муқовимат ба ҷинояткорӣ бо ҷалби иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо ва шаҳрвандон мебошад.

Вожаҳои калидӣ: сотсиология, идоракунӣ, МКД, милитсия, ҷамъият, созмони иҷтимоӣ, муқовимат, ҷинояткорӣ, ҳуқуқ, озодӣ, кафолатҳои конститусионӣ

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF THE MANAGEMENT OF THE INTERNAL AFFAIRS DIRECTORATE IN COMBATING CRIME

Abstract: This article examines the sociological aspects of the internal affairs bodies' management of crime prevention. The author reveals the essence of these bodies' activities as a social organization. According to the author, the most important principle of internal affairs bodies' management is public participation in crime prevention, involving public associations, enterprises, organizations, and citizens.

Keywords: sociology, management, internal affairs bodies, police, society, social organization, counteraction, crime, rights, freedom, constitutional guarantees

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Бойзода Ҷ.Ҷ. - дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия. E-mail: 935082145@mail.ru, тел.: (+992) 939 22 50 86.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Бойзода Д.Д. - доцент кафедры общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции. E-mail: 935082145@mail.ru, тел.: (+992) 939 22 50 86.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Boizoda J.J. - Associate Professor of the Department of Social Sciences, Faculty No. 2 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, police Colonel. E-mail: 935082145@mail.ru, Phone: (+992) 939 22 50 86.

Современное общество как объект социологического познания составляет определённые закономерности,

формы и методы управления социальными процессами. В социологии часто эквивалентом термина «социология управ-

ления» употребляется термин «менеджмент». Напомним, что социология управления представляет собой отрасль социологического знания, изучающая систему и процессы управления в условиях, складывающихся в обществе социальных отношений.

В этом контексте общество представляет собой системную организацию социального взаимодействия и социальных связей, обеспечивающую удовлетворение всех основных потребностей людей, стабильную, саморегулирующуюся и самовоспроизводящуюся. Французский социолог Анри Мендра при изучении проблемы индивидов общества и объединяющих их связей, использует теорию позиций и ролей [3, с. 90].

По мнению российского социолога А.Н. Роша, «в управленческой деятельности применяются различные методы: административные, экономические, социально-психологические. На протяжении длительного времени в управлении, в том числе и органами внутренних дел (далее – ОВД), использовались только командно-административные методы. Системе ОВД были присущи максимальная централизация в решении основных проблем, жесткая регламентация многих видов деятельности по борьбе с преступностью и охране общественного порядка, детальный и плотный контроль, абсолютизация централизованного планирования и ответственности должностных лиц за формальное выполнение пунктов, составленных в центральном аппарате инструкции [4, с. 3].

Именно такой консервативный подход привёл к тому, что в системе управления ОВД произошла неспособность управления личным составом, повторное выполнение приказов, исключение потребности ОВД как социальной организацией. Таким образом, социология управления исследует управленческие структуры в государственной и общественной сферах как элементы единой социальной системы. В поле её внимания находятся комплексные вопросы отбора, распределения и подготовки кадров, занятых в управлении, а также взаимоотношения, возникающие

среди сотрудников аппарата, и особенности формирования их профессиональных и личных интересов. В этом плане социология управления близка к социологии организации [7, с. 78].

Рассматривая социологические аспекты управления ОВД, мы не должны забывать о том, что в шкале профессионального престижа по данным американских социологов В. Несса, Е. Максона и Р. Стейнда, профессия офицера занимает 21 место, её опережают такие профессии как профессор колледжа, судья, адвокат, врач, инженер, учитель, бухгалтер и ряд других профессий. По данным национального центра изучения общественного мнения США в 1949, 1946, 1970 и 1980 г. шкала престижа показывает свою устойчивость [5, с. 225].

Однако по мнению российских социологов, престижность работы в ОВД, прежде всего, связана с получением юридического образования. В системе ОВД Российской Федерации в последние годы замечается острая нехватка сотрудников полиции. В правоохранительных органах должностная номенклатура вышестоящих постов, должностей, прежде всего, связана с высшим юридическим образованием [2, с. 97].

В Республике Таджикистан управление ОВД руководящим составом закреплено в ст. 9 Закона Республики Таджикистан «О милиции»: «В своей деятельности милиция подчиняется МВД Республики Таджикистан, руководство всей милицией республики осуществляет Министр внутренних дел республики Таджикистан, назначаемый и освобожденный от должности Президентом республики Таджикистан.

Указ о назначении и освобождении министра предоставляется на утверждение совместного заседания Маджлиси Милли и Маджлиси Намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

В областях, городах и районах руководство деятельностью милиции осуществляют начальники управлений (отделов) внутренних дел. Назначение и освобождение от должности начальников

главных управлений МВД управлений ГБАО, областей города Душанбе, ОВД городов и районов, милиции на железнодорожном и воздушном транспорте осуществляет Министр внутренних дел Республики Таджикистан по согласованию с Президентом Республики Таджикистан.

Руководители милиции на особо важных и режимных объектах назначаются и освобождаются от должности в порядке, определяемом Министром внутренних дел республики Таджикистан [1].

Сущность управления ОВД как социальной организации заключается в том, что сотрудники ОВД, прежде чем противостоять преступности, должны учитывать встречающиеся формы отклонения в нашем обществе. По мнению французского социолога Анри Мендра, «с точки зрения социологии логичен противоположный вопрос: почему не крадут все? Почему не все потребляют наркотики? В действительности, феномен преступности очень крепко связан с молодёжью и с нижними категориями индивидов на социальной лестнице» [3, с. 123].

Социологический аспект управления интересует не только социальные аспекты экологического и научно-технического развития, социальной политики, выработки и реакции управленческих решений, изучение процесса самоуправления, взаимоотношений руководства и подчиненных. Но, несмотря на почти идеальные качества, которыми должен обладать управляющий, он, прежде всего человек, со всеми его особенностями характера, формой взаимоотношения с другими людьми.

Как всякому человеку ему присущ характер и темперамент, от этого в большинстве случаев и зависит его стиль, метод тип руководства. По мнению социолога А.Н. Роша, «Сложность функций определяет величину организации и так называемый диапазон руководства оптимальное число работников, подчиненных одному руководителю, не должен превышать восемь двенадцать человек» [4, с. 27].

Исходя из этого мнения, на наш взгляд, соотношение между рядовым и младшим начальствующим составом

приблизительно равна числу лиц среднего и старшего начальствующего состава, что не соответствует научному диапазону руководства.

В процессе управления ОВД как социальной организации с каждого руководителя ОВД требуются следующие качества:

- наличие общих знаний в области управления правоохранительных органов, в частности, ОВД;
- компетентность в вопросе организации работы ОВД по виду и характеру деятельности как правоохранительного органа;
- владение не только навыками администрирования, но и умение владеть политической, социально-экономической, криминогенной ситуацией в обществе, проявлять инициативу и активно перераспределять ресурсы организации в наиболее выгодных сферах применения;
- принятие обоснованных и компетентных решений на основе согласования с нижестоящими руководителями и работниками и распределение участия каждого в их исполнении.

Важнейшим принципом управления ОВД является принцип участия ответственности в управлении, где участвуют общественные объединения, предприятия, организации и граждане, закрепленного в Законе Республики Таджикистан «О милиции».

Согласно данному принципу, в такой работе участвуют все слои общества, не зависимо от национальности, пола, религиозных и политических убеждений, социального происхождения. Статья 4 Закона Республики Таджикистан «О милиции» обязывает граждан оказывать милиции помощь в охране общественного порядка и в борьбе с преступностью [1]. Связь с населением и учет общественного мнения в борьбе с преступностью является приоритетным принципом работы милиции. Социальная практика показывает, что деятельность ОВД как правоохранительного органа, прежде всего, в системе управления, зависит от слаженной профессиональной деятельности всех подразделений

ОВД. Предметом профессиональной деятельности милиции являются различные категории лиц:

а) нарушители законности и правопорядка (т.е. лица, покушающиеся на государственную и личную собственность, на жизнь, права и свободы, честь и достоинство граждан);

б) должностные лица учреждений, предприятий, организаций, действия которых связаны нарушением финансовой, трудовой дисциплины;

в) члены неблагополучных семей, которые при определённых условиях могут встать на путь нарушения;

г) лица, привлекающиеся по делам в качестве потерпевших, свидетелей, понятых и других;

д) лица, способствующие поддержанию правопорядка и раскрытию преступления.

е) лица, обращающиеся в милицию по делам, не связанными с правонарушениями (оформление и получение паспортов, водительских прав, разрешение на выезд за границу и т. п.) [6, с. 139].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что результативность работы ОВД во многом определяется тем, насколько верно они понимают социальную обстановку, в которой взаимодействуют с населением. В таком контексте управление милицией перестаёт быть чисто бюрократической задачей и становится способом налаживания связей с обществом.

Если решения принимаются без учёта настроений людей, степени их доверия или особенностей местной криминальной ситуации, это ведёт к формальному подходу и ослаблению защиты граждан. Поэтому регулярное изучение социальной среды должно быть встроено в процесс управления.

Важно также анализировать общественное мнение как показатель того, насколько законными и справедливыми люди считают действия милиции. Когда граждане видят в работе ОВД открытость и честность, они охотнее сотрудничают, что помогает в расследовании и предотвращении правонарушений. В противном случае, даже успешные операции не находят поддержки, а сама система встречает скрытое недовольство. Опросы помогают заметить очаги напряжённости раньше, чем они перерастут в открытое противостояние.

Управленческие решения должны принимать во внимание различия между социальными группами и их культурными особенностями, особенно у молодежи или в неблагополучных районах.

Одинаковые методы здесь не работают: то, что подходит для одной среды, может вызвать обострение в другой. Опытный руководитель использует сведения о социальном составе, чтобы менять расстановку сотрудников, выбирать стиль патрулирования и работу участковых, ориентируясь на нужды конкретной территории.

Использованная литература

1. Закон Республики Таджикистан «О милиции» от 17 мая 2004 г., № 41 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 2004 г., № 5, ст. 352; 2006 г., № 3, ст. 148 (Закон Республики Таджикистан от 17.12.2020 г., № 1736).
2. Бондаренко, Т.А. Структура престижа органов внутренних дел: по результатам социологических исследований: монография / Т.А. Бондаренко. – М.: Академия управления МВД России, 2011. – 197 с.
3. Мендра, А. Основы социологии: учебное пособие для вузов / пер. с фр. Е.О. Пучковой. – М.: NOTA BENE, 1999. – 338 с.
4. Роша, А.Н. Основы социологических знаний: учебное пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1990. – 78 с.
5. Руднев, М.Г. Методология и основные результаты исследований престижа профессий в зарубежной социологии / М.Г. Руднев // Вопросы образования. – 2009. – № 2. – С. 217-239.
6. Рюдэн, Е.Ю. Общественная компетенция полиции (милиции): понятие, сущность и

содержание / Е.Ю. Рюдeн // Вестник Московского университета МВД России. – 209. - № 2. – С. 138-141.

7. Соболева, М.М. Зарубежный опыт взаимодействия полиции и институтов гражданского общества в сфере защиты прав и свобод человека / М.М. Соболева // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2014. - № 3. – С. 75-79.

ТДУ 323.283:343.26

ПАЙДОИШ ВА ФАЪОЛИЯТИ ГУРҶҲҲОИ ЭКСТРЕМИСТӢ ВА ТЕРРОРИСТӢ ҲАМЧУН ҲАТАР ВА ЗУҲУРОТИ НОМАТЛУБИ ҶОМЕАИ БАШАРӢ: НАЗАРИ ТАҲЛИЛӢ

Аннотатсия: дар мақола сухан оид ба пайдоиш ва фаъолияти гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ ҳамчун хатар ва зуҳуроти номатлуби ҷомеаи башарӣ рафта, муаллиф ин падидаи хатарноки ҷомеаро аз нуқтаи назари олимону мутахассисони ватанию хориҷӣ ва санадҳои муқовимат ба экстремизму терроризм таҳлилу баррасӣ намуда, дидгоҳи хешро пешниҳод намудааст.

Вожаҳои калидӣ: экстремизм, терроризм, фаъолият, паём, ҷиноят, давлат, стратегия, кодекси ҷиноятӣ, муқолаҳои давлат бо дин, иштироки ғайриқонуний, омор

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЭКСТРЕМИСТСКИХ И ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ ГРУППИРОВОК КАК УГРОЗА И НЕЖЕЛАТЕЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА: АНАЛИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

Аннотация: в статье речь идет о происхождении и деятельности экстремистских и террористических группировок как опасных и нежелательных проявлений человеческого общества. Автор проанализировал это опасное для общества явление с точки зрения отечественных ученых и специалистов, а также правовых актов противодействия экстремизму и терроризму и выразил свою точку зрения.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, деятельность, послание, преступление, государство, стратегия, уголовный кодекс, диалог государства с религией, незаконное участие, статистика

THE ORIGIN AND ACTIVITIES OF EXTREMIST AND TERRORIST GROUPS AS A THREAT AND UNDESIRABLE MANIFESTATION OF THE GLOBAL COMMUNITY: AN ANALYTICAL VIEW

Abstract: The article discusses the origins and activities of extremist and terrorist groups as dangerous and undesirable manifestations of human society. The author analyzes this dangerous phenomenon from the perspective of Russian scholars and specialists, as well as legal acts combating extremism and terrorism, and expresses his own point of view.

Keywords: extremism, terrorism, activity, message, crime, state, strategy, criminal code, dialogue between state and religion, illegal participation, statistics

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Дустзода Т.С. - сардори қисми таълимии факултети № 3-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия. Тел.: +(992) 900 59 55 17.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Дустзода Т.С. - начальник учебной части факультета № 3 Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции. Тел.: +(992) 900 59 55 17.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Dustzoda T.S. - head of the Training Department of Faculty No. 3 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, police lieutenant colonel. Tel.: +(992) 900 59 55 17.

Экстремизму терроризм ҳамун падидаи хатарнок ва зуҳуроти номатлуби ҷамъият, баҳусус баъди

пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 90-уми асри XX дар саросари ҷаҳон афзоиш ёфт.

Бахусус, амалҳои террористӣ дар кишварҳои Афғонистон, Покистон, Ироқ, Сурия, кишварҳои Африқо, Аврупо, Амрико доман паҳн намуда, ҷомеаи башариро ба ташвиш овард. Мудҳиштарини он амали террористии 11-уми сентябри соли 2001 ба шаҳри Нью-Йорки ИМА буд, ки дар натиҷаи он 2996 нафар ҷони худро дар бинои тижорати байналмиллӣ аз даст доданд [8, с. 8].

Мо бояд дарк намоем, ки терроризми асрҳои XIX ва XXI инҳо падидаҳои мухталиф ҳастанд. Масалан, асри XX - асри ҷанги ҷаҳонӣ ва оқибатҳои он; аср, ки ба ақидаи таҳлилгарон ба се қисм тақсим гардидааст: идомаи бофосилаи асри XIX, замони ҷанги ҷаҳонӣ ва бетартибҳои башарӣ, огози хеле зудии асри XXI. Дар асри XIX, ҳамаи ҳамлаҳои террористӣ ба шахсони мушаххас равона шуда буданд - бо хоҳиши ба даст овардани ашхоси алоҳида, тағйир додани сиёсат ё раванди таърих. Аммо имрӯз стратегияи он на қатли шахси алоҳида ва ё маҷмуи одамон, балки бештар тарсу ҳарос афкандан аст. Хусусияти муҳиммтарини терроризм дар асри XXI – табдил шудани он ба як мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодӣ аст. Аниқтараш, ҳамин мушкилоти ҷандҷанбай боиси рушди терроризм гардидааст.

Иштироки ғайриқонунии халқу миллатҳои гуногун дар задухурдҳои мусаллаҳона дар манотиқи гуногуни дунё яке аз масоили асосии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои минтақа маҳсуб ёфта, хавфу хатари он на танҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба суботи байналмилалӣ таҳдид менамояд. Аз солҳои 90-уми асри гузашта то инҷониб Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳдидҳои ҷинойткоронаи ташкилотҳои экстремистӣ-террористӣ байналмилалӣ рӯ ба рӯ гардида, ин таҳаввулотӣ номатлуби замон ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва динии ҷомеа таъсиргузор мебошад.

Сатҳи содиршавии ҷинойтҳо марбут ба ҷалб ва иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухурди мусаллаҳона ё амалиётҳои ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо дар

солҳои 2014-2017 даҳо маротиба афзоиш ёфта, ин раванд пас аз ба сари қудрат омадани ташкилоти экстремистӣ-террористии «Толибон» дар Афғонистон аз нав густариш пайдо кардааст.

Хавфи калони ҷамъиятии ингуна ҷинойтҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо аз хориҷи кишвар роҳандозӣ гардида, аз ҷониби баъзан давлатҳои аҷнабӣ маблағгузори ва дастгирӣ меёбанд. Ташкилотҳои террористӣ-экстремистӣ амалҳои нопоки худро бо истифода аз технологияҳои коммуникатсионии муосир (Интернет) ҳамоҳанг гардонидани ба таври мунтазам тарз ва усулҳои моилкунии ҷавононро ба гуруҳҳои экстремистӣ-террористӣ тақмил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, муқовимат ба ин гуна ҷинойтҳо роҳу усулҳои нави таъсиррасонии криминологӣ, психологӣ, иттилоотӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва муқаммалсозии асосҳои ташкилии ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти хифзи ҳуқуқӣ кишварро талаб менамояд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ аз 23-юми декабри соли 2022 бинобар хело мубрам будани масоили муқовимат ба экстремизм ва терроризм махсус таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Роҳбари давлат мақомоти хифзи ҳуқуқӣ кишварро муваззаф сохтанд, ки «ҳамоҳангсозии фаъолиятро дар самти ошкор ва пешгирӣ намудани хавфу хатарҳои террористиву экстремистӣ боз ҳам вусъат бахшида, бо роҳи тақвияти корҳои фаҳмондадиҳи пешии роҳи гаравидани ҷавононро ба равияҳои ифротгаро гирифта, онҳоро дар руҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умуминсонӣ тарбия намоянд» [9].

Таҳлилҳои оморӣ ва омӯзиши маводди парвандаҳои оперативӣ ва ҷинойтӣ оид ба ҷалби иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухурди мусаллаҳона ё амалиётҳои ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо нишон медиҳанд, ки 90% шомилшудагон ба гуруҳҳои экстремистӣ-террористӣ маълумоти миёнаи умумӣ дошта, аз таърих, сиёсат, фарҳанги миллӣ ва ҳуқуқ хуб воқиф

нестанд. 90 % моилшудагон ба гуруҳҳои ифротӣ асосан хангоми дар муҳоҷирати меҳнатӣ дар хориҷи кишвар қарор доштан ҷалб гардидаанд.

Чунин равад роҳандозӣ намудани ҷораҳои ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолиятӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар ошкор ва пешгирӣ намудани ҷалб ва иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухурди мусаллаҳона ё амалиётҳои ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо тақозо менамояд.

Дар Тоҷикистон корҳои илмӣ олимони ватанӣ аз қабилӣ Тоҳиров Ф.Т., Розикзода А.Ш., Имомов А.Х., Муҳаббатов К.М., Зоир Ҷ.М., Шарипов Т.Ш., Баҳриддинзода С.Э., Абдуҳамитов В.А., Ятимов С.С., Раҳимзода Р.Ҷ., Назиров Д., Солиев К.Ҷ., Шарифзода Ф.Р., Сафарзода Ҳ.С., Сафарзода А.И., Насуриён П.А., Ализода А.Ш., Шарипов А.Қ., Қурбонзода Б.Ш., Ҳайдарзода М.П., Аҳёзода Ш.Т. ҷанбаҳои алоҳидаи мубориза ба экстремизм ва терроризмро фарогир буда, онҳо барои гузаронидани таҳқиқоти мазкур заминаҳои зарурро фароҳам овардаанд.

Оид ба таҳқиқи масоили муқовимат ба экстремизм ва терроризм олимони Россия низ назарҳои гуногунро иброн намуда, зарурати коркарди назариявии ин масъаларо дар робита бо рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва шадидшавии низоъҳои минтақавӣ, тағйироти қонунгузорӣ, муаммоҳои назарияву амалиро вобаста ба ин масъала таъкид кардаанд. Осори илмӣ олимони рус ба монанди Антонян Ю.М., Антипенко В.Ф., Замкова В.И., Илчигов М.З., Карпес И.И., Киреев М.П., Кириллов И.А., Лопатин В.Н., Лунеев В.В., Ляхов Е.Г., Милуков С.Ф., Моджорян Л.А., Наумов А.В., Назаркин М.В., Никитин А.В., Побегайло Э.Ф., Ревин В.П., Салимов К.Н., Салников В.П., Старков О.В., Трайнин А.Н., Устинов В.В., Чухвичев Н.Н., Шестаков Д.А., Эминов В.Е., Минковский Г.М., Овчинской А.С., Патришева В.Е., Агапов П.В., Алексеев А.И., Борисов С.В., Бешукова З.М. ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти мазкурро фарроҳтар гардонида, барои баррасӣ намудани

масъалаҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ ва ташкилӣ-тактикий ошкор ва пешгирӣ намудани ҷалб ва иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухурди мусаллаҳона ё амалиётҳои ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо мусодидат хоҳанд кард.

Бояд гуфт, ки ҷалб ва иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухурди мусаллаҳона ё амалиётҳои ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо мувофиқи моддаи 401(1) Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КҶ ҚТ) ҷиноят эътироф гардида, ба гуруҳи ҷиноятҳои характери террористидошта мансуб мебошад [1].

Терроризм ин падидаи мушкили ғуногунҷабҳои ҳаёти ҷамъиятӣ буда [2], дорои таърихи чандасра ва хусусиятҳои равишаву даҳшатона мебошад, ки диққати ҷомеаи ҷаҳониро ба худ ҷалб менамояд.

Пайдоиши вожаи «Террор» дар забони латинӣ ба ду маъно дарҷ гардида буд:

1. Дар маънои «Тарс», «Даҳшат».
2. Дар маънои «Предмети тарс», ваҳм «андозандаи ҳолат».

Баъди чунин маънидодкунӣ, аниқтараш дар асри 18 вожаи «Террор» аз ҷониби олимони фаронсавӣ таҳти омӯзиш қарор дода шуда, истилоҳи вожаи «Террор»-ро ҳамчун даҳшат эътироф намуда, қайд кардаанд, ки даҳшатро дар таркиш, суктор ва тирпаронӣ дидан мумкин аст. Дар забони русӣ бошад калимаи «Террор» ва «Терроризм» каме дертар, аниқтараш аввали асри 19 аз забони фаронсавӣ ворид гардид.

Соли 1816 олими рус Татишев И.И. аввалин маротиба мафҳуми «Терроризм»-ро ҳамчун низоми хавфноки идоравӣ ва амалҳои даҳшатовар шарҳ додааст [6, с. 34]. Дар охири асри 19 аз ҷониби олимони ҳаммонандии ду мафҳум «Террор» ва «Терроризм» муайян карда шуда, аммо дар кушода шудани ин ду мафҳуми ғуногуни алоҳида маънидод намудаанд, яъне, «Террор» ҳамчун низоми сиёсии тарсонидани аҳоли бо мақсади нигоҳ доштани

ҳизб, ё ин ки ҳукумат, ё ин ки баҳри расидан ба мақсадҳои гуногун анҷом дода мешавад [6, с. 33].

«Терроризм» бошад ин даҳшат, тарсонидан, тарсонидани аҳоли бо иҷрои ҳукумҳои қатл, одамкушӣ, ки сарҳади мафҳумро васеътар намудааст.

Аз ҳамин сабаб ҷалб ва иштироки ғайриқонунии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсони бешаҳрванд дар воҳиди мусаллаҳ, задухурди мусаллаҳона ё амалиётҳои ҷангӣ дар қаламрави дигар давлатҳо ҳавфи ҷамъиятӣ дошта, таърихи пайдоиш ва ташаккулёбии ҷандасра дорад. Таърих гувоҳ аст, ки дар гули ҳазорсолаҳо равияҳои гуногуни динӣ-мазҳабӣ, ифротгарои бар души халқу миллатҳои гуногуни дунё ҳамчун анбуҳи маломат бор кардаанд.

Дар байни муҳаққиқон оид ба замони пайдоиши терроризм гуногунакидагӣ ҷой дорад. Онҳое, ки ҳама гуна куштори сиёсиро чун терроризм эътироф менамоянд дар асоси ин маҳак онро ба замони атиқа марбут медонанд (Пакер У.). Гуруҳи дигар терроризмро зухуроти охири асри XX медонанд (Александр И.). Таърихнигори Фаронсаӣ Ферро М. терроризмро ба фаъолияти махфии Исмоилиҳо (махсусан асатинҳо) дар асри 11-12 алоқаманд медонанд. Олими дигар Н. Неймарк бошад, пайдоиши ин зухуротро ба давраи пас аз ислоҳоти Наполеонӣ вобаста медонад [6, с. 32-36].

Олим Королев А.А. қайд мекунад, ки ҳануз 340 сол пеш аз солшумории мо, падари Искандари Макдунӣ дар натиҷаи амали террористӣ ба ҳалокат расидааст [8, с. 13]. Таҳлилгарони дигар аввалин гуруҳи муташшакили террористиро гуруҳи яҳудии Сикариё (ханҷардорон), ки дар асри 1 то мелод дар яҳудия амал мекард, эътироф менамоянд [7, с. 162]. Аъзоёни ин гуруҳи террористӣ намояндагони донишманди яҳудиёро, ки меҳостанд бо Римиҳо сулҳ баста шаванд, ба дуршавӣ аз дин ва ноҳада гирифтани манфиатҳои миллии гунаҳгор доништа ба қатл мерасониданд. Онҳо ба сифати силоҳ, ханҷар ё «сику» шамшеҳри кутӯхро истифода мебарданд. Дар фаъолияти Сикариевчиён унсурҳои

фанатизми динӣ ва терроризми сиёсӣ ба ҷашм мерасид.

Сари вақт пешгирӣ намудани низоҳои динӣ мазҳабӣ ва динӣ сиёсӣ дар байни мусулмонҳо ва дар мавридҳои зарурӣ паҳш кардани онҳо ба манфиати ақсарияти мардум мебошанд. Зеро нишон додани камҳавсалагӣ дар идоракунии давлатӣ боиси марг ва ҷабру ситами ҳазорон мусулмонон мегардад. Чи тавре, ки солҳои 90-уми асри гузашта, муҳолифатҳо боиси фоҷиаҳои даҳшатбори мардуми тоҷик гардид.

Муҳаққиқи ватанӣ Хайруллоев Ф.С. бо таъя ба андешаи олимони мазкур Ҳасани Басрӣ, Имом Абуҳанифа ва Ғазолӣ меафзояд, ки ҳатто бо мақсади ҳифз намудани баъзе аз фарзӣҳои дини ислом ташкил намудани ғазоват (шуриш) манъ мебошад. Зеро дар натиҷаи чунин бесарумонӣҳо назар ба расонидани манфиат ба мардуми мусулмон зиёни бештар расонида мешавад [4, с. 4-5].

Агар ба таърихи паёмбарамон назар афканем мебинем, ки Мусо (а) ҳарчанд дар Мадян иқомат дошт, охир ба Ватан баргашт.

Юсуф (а) дар Миср мулки шохӣ дошт, охир ба Ватан баргашт.

Иброҳим (а) дар ҳаққи Ватан дуо кард, Худо дуояшро мустасҷоб гардонд: Ва он гоҳ, ки Иброҳим гуфт: «Эй парвардигори ман, ин маконро шаҳри боамн бисоз ва аз сокинонаш касеро, ки ба худо ва рузи боспасин имон оварад, аз меваҳои рузи деҳ» (Сураи бақара, ояти 126) [10, с. 45].

Аз инҷост, ки тибқи Стратегияи миллии муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ба таҳдидҳои экстремизм дар марҳилаи кунунӣ дар баробари дигар омилҳои тарғиби ғояҳои ифротгарой тавассути шабакаи интернетӣ, ҷалбкунии ҷавонон ба сафи ташкилотҳои байналмиллалии экстремистӣ террористӣ, кушишҳои аз ҷониби ин ташкилотҳо тарҳрезӣ ва амалӣ намудани амалҳои террористӣ дар ҳудуди Тоҷикистон арзёбӣ гардидаанд [3].

Экстремизм (ифротгарой), террор ва терроризм ҳанӯз хеле барвақт аз пайдоиши ин мафҳумҳо ба вуҷуд омадаанд.

Соли 2001 бостоншиноси англис бо ҳамкориҳои криминалистон ҷиноятро ошкор намудаанд, ки 4-ҳазор сол пеш содир шуда буд. Ҷисми мумиёшудаи Фиръавро, ки дар синни 18-солагӣ дунёро тарк гуфта буд, татқиқ намуда, олимон дар пушти косахонаи сари у чуқурчаеро пайдо карданд, ки бар асари бок адом чизи сахте задан пайдо шудааст ва маҳз ҳамин зарба Фиръавро ба марг овардааст.

Дар натиҷаи тадқиқоти сарчашмаҳои зиёд олимон ва коршиносон ба хулосае омадаанд, ки Фиръавро мушовири у бо ёрии асои шоҳӣ ба қатл расонидааст. Ин корро мушовир бо ёрии сарлашқари артиши Фиръавн анҷом додааст.

Бо роҳи зурӣ кушта шудани Фиръавни Миср аввалин ҳодисаи дар таърих сабтшудаи қатли ҳодими давлатии сатҳи баландтарин мебошад [5, с. 162].

Баъд аз амалиёти террористии 11-уми сентябри соли 2001 ва амалиётҳои дигар, ки ба номи Усома бини Лодан пайванд дода мешавад, дар ҷаҳон бештар дар бораи терроризми исломӣ ҳарф мезананд. Аслан ҳуди ҳамин мафҳум нодуруст аст, зеро ислом ҳамчун дин ба терроризм робитае надорад [5, с. 167].

Имрӯз терроризм танҳо қатли шахсонӣ алоҳида, рабудани ҳавопаймоҳо, шаҳодатталабӣ нест. Терроризми муосир дорои сохторҳои пурқувват вобаста ба

миқёси ғайриқонунонаш қомилан мучахҳаз мебошад.

Терроризм ба савдои бисёр сердаромади миқёси ҷаҳонӣ, дорои «бозори қор» (зарҳаридон ва ғайра) ва сармоягузорӣ (таъмини силоҳу муҳимот, фуруши маводди муҳоддир) ва монанди инҳо таъдил ёфтааст.

Масалан, дар ҷараёни ҷанг дар ҳудуди собиқ Ҷумҳурии Сотсиалистии Федеративии Югославия ба нерӯҳои даргир, ҳарсола ба маблағи 2 миллиард доллар силоҳу муҳимот ва техникаи ҳарбӣ расонида мешуд. Имрӯз исбот шудааст, ки аз тариқи минтақаҳои амалиёти ғайриқонунонаи террористӣ ҷараёни асосии маводди муҳаддир мегузарад ва он миллиардҳо долларро ташкил медиҳад. Беш аз 10 қисми тамоми содироти ҷаҳонии силоҳ ба минтақаҳои «сиёҳ» ва «хокистарӣ» рост меояд. Ба назари мо, зарурат ба шарҳ надорад, ки ин силоҳ кучо меравад ва ба дасти кӣ меафтад.

Ҳамин тариқ, пайдоиш ва ғайриқонунонаи гурӯҳҳои экстремистӣ ва террористӣ ҳамчун хатар ва зухуроти номатлуби ҷомеаи башарӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ ва ҳуқуқи таҳқиқоти доманадори таърихӣ-ҳуқуқиро тақозо менамояд, то ба психологияи муқовимат ба ин падидаи хатарнок дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон донишҳои нави илмӣ пайдо намояд.

Адабиёти истифодашуда

1. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми майи с. 1998, № 574 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 9, мод. 68, мод. 69, № 22, мод. 306; с. 1999, № 12, мод. 316 (бо тағйири иловаҳо бо Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.12.2025, № 2205, № 2206, аз 17.06.2026, № 2259).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23-юми декабри с. 2021, № 1808.
3. Стратегияи миллии муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025: бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми июни с. 2021, № 187 тасдиқ шуд.
4. Азимзода, Н.Б., Авизова, Ш.Н., Маъруфиён, Б.М., Абдуллобекзода, Т.А. Экстремизми динӣ ва кибертерроризм: монография. – Душанбе: Шохин-С, 2023. – 230 с.
5. Ализода, Б.П., Абдуҳолиқов, А.М., Искандаров, Қ.И., Ниёзов, А.С., Нуриддинов, Ҳ. Муқолаҳои давлат ва дин дар Тоҷикистон: воситаи таълимӣ-методӣ. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. – 210 с.
6. Горбунов, Ю.С. Об определении понятий «террор» и «терроризм» / Ю.С. Горбунов // Журнал российского права. – 2010. - № 2. – С. 31-40.
7. Гуркин, А.Б., Шумилов, М.М. Терроризм: история и современность / А.Б. Гуркин, М.М. Шумилов // Экономический вектор. – 2016. - № 2(5). – С. 159-164.

8. Королев, А.А. Террор и терроризм в психологическом и идеологическом измерении: история и современность: монография / А.А. Королев. – М.: Московский гуманитарный университет, 2008. – 268 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23-юми декабри соли 2022 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 28.03.2026).
10. Раҳимзода, Р.Ҳ., Солиев, К.Ҳ., (ва диг) Имоми Аъзам (Абӯҳанифа) ва маҳзаби ӯ: воситаи илмӣ-таълимӣ. – Душанбе: Матбааи РТМТ ва Н-и ВҚД ҚТ, 2016. – 178 с.

ТДУ 327(581)

ТАБДИЛИ ҚАЗИЯИ АФҒОНИСТОН БА НИЗОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ОҚИБАТҲОИ ОН

Аннотатсия: Дар мақола суҳан оид ба қазияи Афғонистон ба низои байналмилалӣ ва оқибатҳои он рафта, дар асоси сарчашмаҳои илмӣ ва маълумоти таърихӣ муаллиф ра-
вандҳои сиёсии Афғонистон, манфиатҳои геополитикии давлатҳои гуногунро атрофи
қазияи Афғонистон таҳлилу баррасӣ намуда, омилҳои берунӣ таъсиррасони онро кушода-
аст.

Вожаҳои калидӣ: Афғонистон, бӯхрони сиёсӣ, низоъ, СММ, толибон, оқибат, ҷаҳони-
шавӣ

ПРЕВРАЩЕНИЕ АФГАНСКОГО КРИЗИСА В МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНФЛИКТ И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация: В статье рассматривается афганский конфликт как международный кон-
фликт, его последствия и на основе научных источников и исторической информации автор
анализирует и обсуждает политические процессы в Афганистане, геополитические инте-
ресы различных государств, участвующих в афганском конфликте, и выявляет внешние фак-
торы, влияющие на него.

Ключевые слова: Афганистан, политический кризис, конфликт, ООН, талибан, по-
следствия, глобализация

THE TRANSFORMATION OF THE AFGHAN CRISIS INTO AN INTERNATIONAL CONFLICT AND ITS CONSEQUENCES

Abstract: The article discusses the Afghan case regarding the international conflict and its
consequences. Based on scientific sources and historical data, the author analyzes the political pro-
cesses in Afghanistan, the geopolitical interests of various states surrounding the Afghan case, and
reveals the external factors influencing it.

Keywords: Afghanistan, political crisis, conflict, UN, Taliban, consequences, globalization

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Ҳалимзода Д.О. - омӯзгори калони кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, капитани милитсия. Тел.: +(992) 987 84 10 22.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Халимзода Д.О. - старший преподаватель кафедры общественных дисциплин факуль-
тета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, капитан милиции.

Тел.: +(992) 987 84 10 22.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Halimzoda D.O. - Senior Lecturer of the Department of Social Sciences of Faculty No. 2 of
the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Captain.

Tel.: +(992) 987 84 10 22.

Бӯхрони сиёсии Афғонистон беш аз
ҷор даҳсола идома дошта, ба эътидол
овардани вазъияти ин кишвар барои
ҷомеаи бисёрқавмӣ Афғонистон
хеле душвор мебошад. Афғонистон ба як
минтақаи бозихи геополитикии
абаркудратҳо ва қудратҳои минтақавӣ

табдил гардида, онҳо баҳри ҳимояи
манфиатҳои худ бозихи гуногунро
роҳандозӣ намуда, тайи солҳои тӯлонӣ
муборизаҳои ҳудро пинҳону ошкорро дар
ҳоки Афғонистон идома медиҳанд.

Агар назорае ба таърихи қариб
сесадасолаи мавҷудияти Афғонистон

андозем аз таърихи ҷангҳои ишғолгарона, ба сари ҳокимият омадани сулолаҳои мухталиф аз қавму қабилаҳои гуногун, мубориза бар зиди истилогарони аҷнабӣ, ошӯбу баромадҳои мусаллаҳонаи қавмҳои ғайрипаштунӣ ва ноқомии ислоҳоти зиёди низомии сиёсӣ ва давлатӣ иборат мебошад, ки сараввал ба вазъу манфиати кишвар ва миллату халқиятҳои маскунӣ ин сарзамин таъсири калон гузоштааст.

Агар аз дигар тараф назора кунем таъсис ёфтани давлатдории Афғонистон дар марзҳои имрӯзааш аслан натиҷаи рақобатҳои геополитикӣ байни Британияи Кабир ва Россияи Подшоҳӣ буд.

Афғонистон аз рӯйи мавқеи ҷуғрофии худ, худудеро дар бар мегирад, ки аз ибтидои асри XIX аҳаммияти калони стратегиро ба худ касб кардааст. Аз ҳамин лиҳоз, таваҷҷуҳи абаркудратҳоро ба худ ҷалб намуд. Дар соли 1919 Афғонистон истиқлолияти худро ба даст овард, англисҳо назоратро аз болои сиёсати хориҷии афғонҳо боздоштанд ва аз Афғонистон баромада рафтанд ва ба амири Афғонистон кумаки молияваиро қатъ намуданд [2, с. 42].

Баъд аз баромада рафтани англисҳо, дар хоки Ҳиндустон давлате бо номи Покистон ташкил шуд, ки боиси ихтилофи сиёсати хориҷӣ гардид. Дар соли 50-уми асри гузашт низоъ байни Покистону Афғонистон сари минтақаҳои паштуннишин оғоз гардид, ки тадриҷан Амрико кумакҳои худро ба Афғонистон қатъ намуда, ҷониби Покистонро тарафдорӣ менамуд. Афғонистонро бошад Иттиҳоди Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ тарафдори менамуд, ки ҳаминавр ин кишвар дар тахти манфиатҳои ду абаркудрат қарор гирифта то инҷониб давом намуда истодааст.

Ҳаминавр, чандин даҳсолаҳост, ки Афғонистон дар гирдоби беназмиҳо қарор дорад. Ин ҳама аз фалаҷ будани пояҳои асосии давлатдори ва қавмгароии бузургони сиёсӣ, натавонистани нигоҳдории тавозуни мановфеи кишварҳои манфиатдор ва дигар омилҳои гуногун далолат мекунад.

Ба қавли сиёсатшиноси кишвар доктори илмҳои сиёсӣ прафесор Муҳаммад А.Н., «Афғонистон кишварест, ки солҳои тӯлонӣ дар бӯҳрони иҷтимоӣ сиёсӣ ва ноамниҳо қарор дорад. Ноамнӣ дар ин ҳамсоякишвари мо, мутаассифона, омилҳои зиёде дорад, ки онҳоро ба ду гурӯҳи зерин тақсим кардан дуруст меояд: а) омилҳои дохилӣ; б) омилҳои хориҷӣ.

Омилҳои таъсиргузори он, ба андешаи мо, метавонад даҳолати кишварҳои минтақа ва ҷаҳон, набудани иқтисоди худкифо, набудани рӯҳия ва ваҳдати миллӣ, хусуматҳои байниминтақавӣ, заъфи қорӣ ва фасоди ҳокимият дар давлат, амал накардани қонунҳо, бекорӣ ва бешуғлии мардум, надоштани иродаи сиёсӣ барои пешгирии бӯҳрон бошанд, ки инҳо аз ҷумлаи омилҳои асосии бӯҳрон ва ҷангу ноамнӣ дар Афғонистон ба шумор мераванд» [5, с. 20].

Ҳаминавр аст, ки бӯҳрони иҷтимоӣ сиёсӣ саркарда аз авохири соли 1979 дар Афғонистон шруъ шуда омилҳо дохилӣ ва беруни таъсири амиқи худро ҳамаҷониба расонид. Мушкилоти ҷой доштаи дохилии ин кишвар ба низои байналмилалӣ табдил ёфтааст. Ҳаминавр «Низоъ раванди табиест, ки дар он ду ҷониб (ё ду гурӯҳ) ва гурӯҳҳои мабдаъҳо барои таъмини манфиатҳо ва ниёзҳои ҳаётӣ ва аслии худ ва ҷилавгирӣ аз дастёбии рақибон (ё рақибон)-и худ ба ҳадафу манфиатҳои возеҳ ва мушаххас (ва ё ҳадди ақал, тағйири мавқеъ ва назари рақиб) дар бархӯрди давомдор қарор доранд. Ин бархӯрд ҳислатан огоҳона ва ҳадафмандона аст. Аз ин ҷиҳат, низоъ аслан ва асосан ҳосси ҷомеаи инсонист» [4, с. 47]. Аввалин мафҳумҳои низоъ дуҷоним ҳазор сол пеш ва шояд ҳатто пештар аз он пайдо шуда бошад. Онҳо бо мафҳумҳои бархӯрдҳо, бо муборизаи умумии зиддиятҳо, рақобати байни одамон, ҷанг, зӯроварӣ, ҳамоҳангӣ, некӣ, бадӣ, норозӣ аз ниёзҳо, манфиатҳо ва одоби рафтор алоқаманд буданд [1, с. 79].

Заминаҳои пайдоиши низоъ дар афғонистон таърихи худро дорад метавон давраи тиллои Афғонистонро аз соли 1978

то 1979 номид. Зеро дар соли 1978 Ҳафизуллоҳ Амин, раҳбари Ҳизби Халқии таҳсилкардаи Амрико, бо аъзои ҳизб дар қувваҳои мусаллаҳ тамос гирифта, табaddулотӣ муваққатӣ, вале муваффақро ба вучуд овард. Муваффақияти онҳо аз қудрати низомиашон вобаста буд. Аксари оилаи Довуд Хон ва ҳуди ӯ ба шаҳодат расиданд ҳамин тавр Ҷумҳурии Демократии Афғонистон (ҶДА) дар ҳоле ба қудрат расид, ки Нурмуҳаммад Таракӣ кишварро ба ҳайси президент ба зимма гирифт.

Режими Таракӣ барномаҳои оқилона эълон кард ва бо Иттиҳоди Шурвай шартномаи дустӣ ба имзо расонид. Ҳамзамон, пешвоёни муҳофизакори исломӣ ва қавмӣ, ки ба тағироти иҷтимоӣ, қарорӣ карда шуданд, эътироз намуда, ва ба шӯриши мусаллаҳона шурӯъ карданд. Рушди кӯтоҳи Таракӣ як сол давом кард ва ин тақрибан охири асри тиллоии Афғонистон ҳисобида мешуд [14].

Афғонистон дар марказӣ таваҷҷуҳи Иёлотӣ Мутаҳидаи Амрико (ИМА) ва Иттиҳоди Ҷумҳурии Шуравӣ Сотсиалистӣ қарор гирифт. Шӯравӣ намехост, ки ин минтақа таҳти нуфузи рақиби деринаи худ бошад. Кушиш менамуд, ки бо ҳар баҳона ин ҳамсоякишварашро таҳти нуфӯзи хеш қарор диҳад.

Дар 24-уми декабри соли 1979 Иттиҳоди Шуравӣ бо баҳонаи риояи Шартномаи дустии Шуравӣ ва Афғонистон аз соли 1978, ба Афғонистон қувваҳои ҳудро ворид намуд. Вақте ки нисфи шаб наздик шуд, Шуравӣ ба Кобул интиқоли азими ҳавоии низомӣ ташкил кард, ки тахминан 280 ҳавопаймо ва се дивизия, ки ҳар кадоми онҳо тақрибан 8500 нафарро дар бар мегирифт. Дар давоми якчанд рӯз қушунҳои Шуравӣ Кобулро таҳти назорат қарор доданд ва ба муқобили Қасри Тоҷберг отряди махсуси ҳучумкунандаро ҷойгир намуданд. Армияи афғон, ки ба Ҳафизуллоҳ Амин содиқ буданд, муқобилати шадид, вале қутоҳе нишон доданд [13].

Ақсуламали Ҷомеаи ҷаҳонӣ барои ворид шудани қушунҳои Шуравӣ ба хоки

Афғонистон саҳт ва тунд буд. Инро аксарияти давлатҳои ҷаҳони маҳкум намуданд. Дар таърихи 5-уми январи соли 1980 масъалаи вазъи Афғонистон дар Шурои Амниятӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид ба миён гузошта шуда буд, вале намоёндагони Иттиҳоди Шуравӣ ва Ҷумҳурии Демократии Олмон (ҶДО) ба муқобили қарор дар бораи аз Афғонистон «фавран ва бечуну чаро» баровардани қушунҳои Шуравӣ овоз доданд.

Дар солҳои 80-ум масъалаи Афғонистон, ки яке аз масоили дардовари ҷомеаи ҷаҳони ба ҳисоб мерафт, ба ҳеҷ ваҷҳ ҳаллӣ ҳудро пайдо карда натавонист. Гарчанде баҳри бартараф намудани ин мушкилоти ҷойдошта чи аз тарафи Афғонистон, Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷомеаи байналмилал тадбирҳои лозима андешида шуда буданд.

Гуфтушунӣ баҳри бартараф намудани бӯҳрони Афғонистон миёни ИҶШС, ИМА, СММ ва давлатҳои манфиадор (Ҷумҳурии Исломии Покистон, Ҷумҳурии Исломии Эрон) оғоз мешуданд ва давра ба давра анҷом меёфтанд, ки давраи аввали гуфтушунӣ июни соли 1982 дар шаҳри Женева баргузор гардид.

Аллакай дар ин марҳилаҳои гуфтушунӣ душвории зиёде ба миён омаданд. Ҷумҳурии Исломии Покистон, ки ҳукумати Кобулро ба расмӣ нашинохта буд, гуфтушунӣ бевоситаро рад намуд. Дар маҷмӯъ, то моҳи апрели соли 1988 созишномаҳо доир ба ҳаллӣ масоили Афғонистон ба имзо расиданд, ки якчанд давраи гуфтушунӣ ҳоро паси сар намуд, дар он масъалаи асосӣ баробари ҳуручи нерӯҳои Шуравӣ, мушкилоти гурезаҳо ва ҳудмаъйянкунии Афғонистон бидуни даҳлатӣ беруна баррасӣ мешуд.

Муносибати нави Иттиҳоди Шуравӣ ба масоили ҷойдошташуда дар сиёсати хориҷӣ ба мавқеи Шуравӣ доир ба масъалаи Афғонистон таъсир нокарда наметавонист. Ин табиист, ки масъалаи Афғонистон муносибатҳои Шуровиро дар бисёр самтҳои сиёсати хориҷӣ мушкил мегардонд.

Хузури Шуравӣ дар Афғонистон натавонанд боиси норизоии ҷомеаи ҷаҳонӣ, балки баъзан гуруҳҳои манфиатхоҳе ҳам шуда буданд, ки ин бетаъсир набуд. Доираҳои гуногун ба хузури Шуравӣ дар ин кишвар муқовимат мекарданд, аммо муқовимати мусаллаҳонаро ашхосе анҷом медоданд, ки онҳоро муҷоҳидин меномиданд, яъне, “муҷоҳидини роҳи имон”. Ҷунбиши муҷоҳидини афғон аз ҷузъҳои мухталиф, аз ҷумла аҳзоби сиёсии мустақар дар Покистон, ҷанговарони дорои дараҷаҳои мухталифи нуфӯз дар ҳуди Афғонистон ва ҷамоатҳои, ки ба пуштибонӣ аз онҳо таъҷиб мекарданд, иборат буд [11, с. 19-172].

Моҳи июли соли 1986 Горбачев М.С. дар Владивосток баромад намуда, ҷунин ибрози андеша намуд, ки манфиатҳои ИҶШС-ро танҳо аз ҳоки Афғонистон берун кашидани нерӯҳои низомӣ мебинад ва ҳамзамон то охири соли 1986 баровардани 6 полкро аз ҳоки ин кишвар эълон намуд. Дар ин баробар Итиҳоди Шуравӣ исрор мекард, ки сиёсати ҳудӣ роҳбарони Афғонистон тағйир дода шавад, ва усули ҳал намудани мушкилот бо роҳи сиёсӣ амали шавад.

Моҳи феввали соли 1988 ИҶШС нақшаи аз ҳоки Афғонистон баровардани қушунҳоро тартиб дода нашр намуд. Армияи Шуравӣ бояд дар муддати 10 моҳ аз 15-уми май ба шартӣ бо муваффақият анҷом ёфтани музокироти Женева бароварда шаванд.

14-уми апрели соли 1988 дар Женева 5 санади оид ба масъалаи вазъи сиёсӣ дар атрофи Афғонистон ба имзо расид. Аз ҷумла созишнома дар бораи принсипҳои ҳамкорӣ тарафайн миёни Покистону Афғонистон; даҳлат накардан ба қорҳои дохилии ҳамдигар; созишнома дар бораи ихтиёран баргаштани гурезаҳо; декларатсия дар бораи кафолати байналмилалӣ (аз ҷониби Итиҳоди Шуравӣ ва Амрико ба сифтаи кафолатдиҳандагон байналхалқӣ ба имзо расониданд).

15-уми феввали соли 1989 баровардани Қушунҳои Шуравӣ аз ҳоки Афғонистон, ки тобистони соли 1988

шуруъ гардида буд, анҷом ёфт. Режими Начибулло чанд соли дигар боқӣ монд ва бо таъсири хориҷа набуд карда шуд [9].

Қушунҳои Шуравӣ аз ҳоки ин кишвар берун кашида шуданд, аммо дар дохили Афғонистон беназмӣ вучуд дошт ва гурӯҳҳои алоҳида меҳостанд қудратро ба даст оваранд. Аз ин мушкилотҳои ҷойдошта, кишварҳои манфиатдор хуб истифода менамуданд ва талош мекарданд, ки ба ҳар навъе бошад, вазъро ноором карда, ба аҳдофи худ расанд.

Ҳамин тариқ, кумаки Шуравӣ на стратегияи ҳукмронии дарозмуддати устуворро, балки низомии таъмини ҳаётро пешниҳод кард ва вақте ки он дар охири соли 1991 ҳомӯш карда шуд, режими коммунистӣ дар Кобул фавран суқут кард [3, с. 21]. Оқибатҳои ҷанг барои Афғонистон воқеан даҳшатнок буданд. Байни солҳои 1978-1987 дар тӯли даҳ сол ҳар рӯз тақрибан 240 афғон қушта мешуд, ки талафоти ғайринизомӣ нисбат ба соли 2010 50 маротиба бештар аст [10, с. 101-126].

Ёдовар бояд шуд, ки пас аз хуруҷи нерӯҳои Шуравӣ аз қаламрави Афғонистон ҷанги шаҳрвандӣ сар зад, ки микдори зиёди гурезаҳо дар пай дошт. Аз рӯйи маълумоти соли 1988 теъдоди гурезаҳо қариб ба 3 миллион нафар расид. Аз ҷумлаи он гурезаҳои шиъа мазҳаб, ки дар Эрон паноҳ ёфтанд, тавонистанд якҷанд созмонҳои сиёсӣ ташкил диҳанд. Аз ҳама бузургтарин ва намоёнтарини созмонҳои таъсис ёфта, ин Ҳизби ваҳдати исломӣ Афғонистон буд.

Дар Афғонистон, ИМА, Россия ва Эрон бо мушкилоти нигоҳ доштани суботи нисбии сиёсӣ, то ин ё он дараҷае таъсир доштанд, аммо ҳар кадоме аз ин кишварҳо дунболи мановарҳои худ буданд. Аз ин рӯ, барои онҳо он қадар муҳиммам набуд, ки ҳокимият марказиро дар Афғонистон кӣ идора мекунад. Вазъияти мавҷудбуда ба ҳама тарафҳои манфиатдор қомилан мувофиқ буд. Афғонистонро яке аз давлатҳои ҷабрида ҳисоб намудан мумкин аст [8, с. 22]. Зеро Афғонистон ба як минтақае табдил шуда буд, қудратҳои ҷаҳонӣ минтақавӣ ба дунболи аҳдофи

худ мегаштанд. Ба ҳамин хотир, авзои ин кишварро доим ноором нигоҳ медоштанд то ки расидан ба мақсуди хеш осонтар бошад.

Табдили қазияи Афғонистон ба низои байналмиллалӣ ин қудратнамоии кишварҳои мутарақи буда, ҳамзамон, рақобати ғаразнок миёни онҳо ба шумор меравад. Ин ҳолат то рафт ҳали масоили мавҷударо ба бумбаст мекашад ва ҳар кадоме онҳо аз нигоҳи манофеи худ ба раванди ин қазия баҳогузорӣ менамоянд, ки ин таъсир манфии худро дар пай дошта метавонад. Бо кумак намудан ба гурӯҳҳои ҳокимиятҳои аз ҷониби кишварҳои манфиатдор вазъи Афғонистон ба шиддат ноором мегашт, ки ин тавонист нобоварӣ байни гурӯҳҳои мавҷударо ба бор оварда, ба ҷангҳои шадидтаре миёни ҳамдигар талқин менамуданд.

Низоёе, ки Афғонистонро фаро гирифтааст, метавонад ба минтақаи Осиёи Марказӣ доман паҳн кунад ё васеътар аз он рушд намояд. Мушкилоти Афғонистон дар даҳсолаҳои охири асри XX на танҳо хусусияти милли ва минтақавӣ касб намуда, балки хусусияти умумичаҳонӣ пайдо кардааст [2, с. 51]. Зеро ташкил намудани гурӯҳҳои террористӣ, экстремистӣ дар ҳоки Афғонистон шаҳодати он аст, ки ба воситаи онҳо таъмин намудани аҳдофи худро дар хориҷ мебинанд ва ҳамзамон, бозихи геополитикии абарқудратҳо роҳандозӣ мешавад. Ба ғайр аз ин, сари ҳалнамоии масоили ҳал ношудаи худанд, ки ин зарар ба ҳуди мардуми Афғонистон ва минтақаи Осиёи Марказӣ расида, ба рушди минтақа таъсири манфии худро мерасонад.

Ин нуктарро баён намудан лозим меояд, ки бисёри масоилҳои байналмилалӣ танҳо абарқудратҳо дар доираи манфиатҳои худ ҳал менамоянд. Таърих ҳам шояд бисёр беназмиҳое мебошад, ки танҳо кишварҳои пурқудрат дар ин гуна мушкилотҳо нақши боризи худро гузоштананд. Метавон гуфт, ки «қудратҳо дар рақобати ҷаҳонӣ меёриҳои ҳукуки байналмилалӣро, аз ҷумла тамомияти арзӣ, соҳибхитиёри ва ҳукуки миллатҳо ба худмуайянкуниро бисёрҳам

худсарона поймол кардаанд. Дар зери парчами идеологӣ қувваҳои ҳарбӣ ва амалиёти таҳрибкорӣ мунтазам, густохона ва оммавӣ истифода мешуданд...» [7, с. 13].

Афғонистон ҳам қурбонии бозихи геополитикии абарқудратҳои ҷаҳонӣ ва манфиатҷӯии онҳо гардидааст. Ин кишвар ҳам баъди ҳуруҷи неруҳои Итиҳодӣ Шуравӣ ба ҷанги шаҳрвандӣ тела додашуд ва ҳалли мушкилоти дохилии ин кишвар боз ҳам печидатар гардид.

Ҷанги дохилии Афғонистон дар солҳои 1990-ум бо марги ҳушунатомези ҳазорон афғон мунҷар шуд ва яке аз давраҳои ҷудоихоҳ дар таърихи ин кишвар аст [15]. Гурӯҳҳои исёнгаре, ки дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ барои тахти назорати ҳукумат мубориза мебуданд, худро дар асоси шахсиятҳои этникӣ, қабилавӣ ва сиёсӣ ташкил мекарданд. Аммо аз сабаби ғуногунҷавии аҳолии Афғонистон ба онҳо лозим омад, ки барои қонунӣ ва эътирофи неруи сиёсии худ аз тарафи намоёндагони дигар миллатҳо муборизаи саҳт баранд.

Фурӯпошии ғайриҷашмдошти ИҶШС, чунон ки маълум аст, дар саросари ҷаҳон шумораи зиёди «сурохиҳои сиёҳ»-и геополитикиро ба вуҷуд овард.

Баҳри рӯйпуш намудани ин сурохиҳои геополитики бозингарони асосии муносибатҳои байналмилалӣ бо роҳи воситаи ба худ хос ва бартараф намудани ин гуна монеаҳои ҷойдошта ба ташкил намудани гурӯҳҳои махсусе, ки ҳадафи асосии онҳо муайян буд, шуруъ намуданд, ки баътар ин гурӯҳҳо барои ҳуди онҳо мушкилотҳои зиёдеро ба бор овард. Ин гурӯҳҳо чомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як созмонҳои террористӣ-экстремистӣ эътироф намудааст. Ҳамин аст, ки қазияи Афғонистон то ҳол ҳалли худро наёфт ва ин гурӯҳҳо баҳри ҳимояи манфиатҳои хоҷагони худ ин кишварро ба ҳоку хун оғушта намуданд. Ҳар як абарқудрат аз пайи манофии миллии худ ва рақобати носолим, Афғонистонро ба

яке аз кишварҳои қашоқтарин ва ҷангзада дар дунё табдил додаанд.

Тул кашидани низоъ дар хоки Афғонистон боиси он шуд, ки кишварҳои манфиатҳои мустақиман не, балки бо дасти дуҷум аз манофеи худ ҳимоят мекунанд ва намегузоранд, ки манофеи онҳо дар ин кишвар поймол шавад. Бо ташкил намудани нооромӣҳо ва дар ҳоли пароканда ва безъитимодӣ ба ҳукумат нигоҳ доштани мардум, метавон ба баъзе аз аҳдофи худ бираси аммо на ҳамавақт ин гуна сценария барои расидан ба ҳадафи ниҳойӣ кумак мекунад.

Метавонем ба гуфтаҳои собиқ Сарвазири Покистон, сиёсатмадори варзида, хонум Беназир Бхутто рӯй овард. Дар ташкили гурӯҳҳои террористӣ-экстремистӣ ӯ чунин ибрози андеша намуда буд ва ба саволҳои хабарнигори ВВС оид ба масъалаи кумак ва дастгирии созмонҳои террористии Толибон ва Ал-қоида чунин посух медод, ки “Фарзи дигари мо дар мавриди низоми сиёсии “Толибон” ин буд, ки “Толибон” дастнишондаи қудратҳои бузурги ҷаҳон ва минтақа ҳастанд.

Покистон танҳо ҳомии “Толибон” нест, балки муҷрии сиёсатҳои Амрико ва Инглистон аст”. Ӯ дар идома меафзояд, ки «Инглистон мубтақир ва тарроҳи аслии ҷунбиши Толибон аст ва Покистон бо таслиҳот (силоҳу аслиҳа) ва дулларҳои Амрико ва Арабистони Саудӣ онҳоро созмондеҳӣ ва басиҷ менамояд» [14].

Даҳолат намудан дар умури дохилии Афғонистон боис ба он гаштааст, ки бархурди манфиатҳои қудратҳо дар ин кишвар хело хуб ба назар мерасад. Дар авохири асри гузашта мушкilot миёни ду абарқудрати ҷаҳон - ИМА ва ИҶШС доир ба Афғонистон ҷой дошт. Рақобати онҳо ахиран ба он оварда расонд, ки чи тавре ки дар боло ишора шудааст, ба даровардани қувваҳо Шуравӣ ба хоки Афғонистон оварда расонид.

Таҳқиқоти сиёсии афғонии ИМА пеш аз вуруди қувваҳои ҷарбии Шуравӣ ба

хоки Афғонистон дар соли 1979 нишон медиҳад, ки агар ИМА воқеаҳои Афғонистонро 20-уми апрели соли 1978 оромона қабул мекард, пас, воқуниши онҳо ба вуруди сарбозони Шуравӣ ба Афғонистон хело манфӣ буд [6, с. 51-52].

Ҳамин тариқ, то ҳол қазияи Афғонистон ба пуррагӣ ҳалли худро наёфтааст, баъди аз хоки Афғонистон берун шудани қувваҳои Шуравӣ мушкilotи дохилии Афғонистон сар шудаанд ва кишвар ба ду қисм тақсим шуда буд - як қисмат ба Толибон таалуқ дошт, қисмати дигар бошад - ба Ҳукумати қонунии Афғонистон, ки дар он доктор Бурҳониддин Раббонӣ роҳбар буд.

Дар соли 2001 Амрико ва блоки ҷарбии НАТО бо баҳонаҳои мухталиф вориди хоки Афғонистон шуданд ва Ҳукумати нав ба сариқудрат омад вале низоми дохилии ин кишвар хомӯш шуда натавонист.

Муҳолифини ҳукумати нав вуруди хориҷӣро дар хоки Афғонистон таҳаммул карда наметавонистанд, ки ин ба ҷангҳои ҷирикӣ ва амалии террористӣ дар саросари кишвар гардид. Бо вучуди бистсоли неруҳои хориҷӣ дар хоки Афғонистон ҳузур доштани онҳо, ин кишвар натавонист ба сулҳу оромиш бирасад ва онҳо маҷбур ба тарки ин сарзамин шудаанд.

Билохира, 15-уми августи соли 2021 Толибон Афғонистонро тасарруф намуда, Аморати исломии Афғонистонро эълон дошта, парлумон ва ҳизбҳои сиёсиро пароканда намуда, ҳукуку озодихонии инсонро поймол намуданд.

Афғонистон ба кишваре табдил ёфтааст, ки метавонад тамоми гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистиро дар дохилаш паноҳандагӣ диҳад ва барои рушду содири он ба тамоми нукоти дунё мусоидат намояд.

Аз ҳамин лиҳоз, низои Афғонистон ба масоили байналмилалӣ табдил ёфтааст ва баҳри ба эътидол овардани ин вазъ, ҷомеаи ҷаҳониро мебояд ҳарчи зудтар ҷораҳои лозимиро биандешанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Конфликтология: управление конфликтами: учебник для вузов / Ю.Ф. Лукин. - М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. - 799 с.
2. Кудратов, К.А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность Республики Таджикистан (1991-2014 гг.): монография / К.А. Кудратов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. – 243 с.
3. Мейли, Уильям. Афганистан с точки зрения истории и географии. Дискуссия по гуманитарным вопросам: право, политика, деятельность. Конфликт в Афганистане / У. Мейли // Международный журнал Красного Креста. Избранные статьи из номеров 880–881, декабрь 2010 г. – март 2011 г. – С. 21-34.
4. Мукаддимаи низоъишиносӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2006. – 320 с.
5. Мухаммад, А.Н. Аҳамияти амният ва омилҳои ноамнӣ дар Афғонистон / А.Н. Мухаммад // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2019. - № 1. – С. 20-25.
6. Пластун, В., Андрианов, В. Наджибулла. Афганистан в тисках геополитики. – М.: Сократ, 1998. – 240 с.
7. Россия в глобальной политике. Новые правила игры без правил (сборник) / Под ред. Ф. Лукьянова. - М.: «Эксмо», 2015. – 381 с.
8. Сайдалиев, У. Международная антитеррористическая операция в Афганистане и ее влияние на геополитику Центральной Азии: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / Сайдалиев Усмонали; - Бишкек, 2009. - 220 с.
9. Самиёзода, Б.С., Асламов, Б.С. Афғонистон ёрии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва бозихои геополитикӣ // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.avkd.tj/tg/khabarho/1872> (санаи мурочиат: 23.06.2026).
10. Noor Ahmad Khalidi. Afghanistan: demographic consequences of war, 1978-1987 // Central Asian Survey. – 1991. - Vol. 10. - Pp. 101-126.
11. Roy, Olivier. Islam and Resistance in Afghanistan, Cambridge University Press. - Cambridge, 1990. - Pp. 98-148.
12. Sinno, Abdulkader. Organizations at War in Afghanistan and Beyond, Cornell University Press. - Ithaca, 2008. - Pp. 119-172.
13. Soviet tanks roll into Afghanistan // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.history.com/this-day-in-history/> (санаи мурочиат: 11.03.2026).
14. The golden age of Afghanistan and downfall of the nation a journey of Afghanistan // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.yoair.com/tg/blog/-from-1919-to-2021/> (санаи мурочиат: 16.02.2026).
15. Thomas, H. Johnson and M. Mason, Chris. Understanding the Taliban and Insurgency in Afghanistan» // ORBIS 51, №. 1 (January 2007).

ТДУ 338.48:338.48(06)

АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ - ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ҲАМЧУН БУНӢДГУЗОРИ САӢӢӢИИ КИШВАР

Аннотатсия: Дар мақола кӯшишу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳатҳои тақмилдиҳии соҳаи сайёҳӣ ва ислохот (мониторинг) дар минтақаҳои рекреатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон матраҳ гардидааст. Инчунин, ҷанбаҳои ҳуқуқи соҳаи сайёҳӣ, дастгирии давлатӣ ва самтҳои афзалиятноки сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр гардидааст. Ба нуқтаи назари муаллиф, барои самаранок ба роҳ мондани фаъолияти сайёҳию рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бахши хусусӣ ҷоннок карда шуда, зеро ки, бахши хусусӣ дар ҳамаи самтҳо, махсусан дар минтақаҳои сайёҳию рекреатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми назаррас мегузорад.

Вожаҳои калидӣ: соҳаи сайёҳӣ, мониторинг дар соҳаи сайёҳӣ, минтақаҳои рекреатсионӣ, самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ, ёдгориҳои меъмориву монументалӣ, сайёҳии таърихӣ фарҳангӣ, сайёҳии шикор-моҳидорӣ, сайёҳии варзишию лижаронии кӯҳӣ

ОСНОВАТЕЛЬ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА - ЛИДЕР НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН, УВАЖАЕМЫЙ ЭМОМАЛИ РАХМОН КАК ОСНОВАТЕЛЬ ТУРИЗМА В ГОСУДАРСТВЕ

Аннотация: В статье рассматриваются усилия Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по совершенствованию сферы туризма и реформам (мониторингу) в рекреационных сферах Республики Таджикистан. Также упоминаются правовые аспекты сферы туризма, государственная поддержка и приоритетные направления туризма в Республике Таджикистан. По мнению автора, для эффективной реализации туристической и рекреационной деятельности в Республике Таджикистан необходимо активизировать деятельность частного сектора, так как частный сектор вносит значительный вклад во все сферы государства и особенно в туристско-рекреационную сферу.

Ключевые слова: сфера туризма, мониторинг в сфере туризма, рекреационные зоны, приоритетные направления туризма, архитектурно-монументальные памятники, историко-культурный туризм, охотничье-рыболовный туризм, спортивный и горнолыжный туризм

THE FOUNDER OF PEACE AND NATIONAL UNITY - THE LEADER OF THE NATION, THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN, THE RESPECTED EMOMALI RAHMAN AS THE FOUNDER OF TOURISM IN THE STATE

Abstract: This article examines the efforts of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, to improve tourism and reform (monitor) recreational sectors in the Republic of Tajikistan. It also discusses legal aspects of tourism, government support, and priority areas for tourism in the Republic of Tajikistan. The author believes that for tourism and recreation to be effectively implemented in the Republic of Tajikistan, it is necessary to strengthen the private sector, as it makes a significant contribution to all areas of government, particularly tourism and recreation.

Key words: tourism sector, monitoring in the tourism sector, recreational areas, priority areas of tourism, architectural and monumental monuments, historical and cultural tourism, hunting and fishing tourism, sports and mountain skiing tourism

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Ниеззода Б.З. - омӯзгори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия. E-mail: behruz.niyozzoda@mail.ru, тел. (+992) 175 94 19 87

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Ниеззода Б.З. - преподаватель кафедры общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, старший лейтенант милиции. E-mail: behruz.niyozzoda@mail.ru, тел.: (+992) 175 94 19 87

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Niyozzoda B.Z. - Lecturer at the Department of Social Sciences of the faculty No. 2 Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, senior lieutenant of the police. E-mail: behruz.niyozzoda@mail.ru, Phone: (+992) 175 94 19 87.

Дар сарғаҳи таърихи ҳар як миллату халқият ва давлат шахсиятҳое меистанд, ки бо фитрату хислат, хулқу афкор, афқору андеша ва рафтору гуфтор барои дигарон намунаи ибрат гардида, бо қору пайқори хеш дар миёни мардум ва ҷомеаи ҷаҳон низ соҳиби нуфузу обрӯ ва эътибору эътимод мегарданд.

Баъди ҳазорсолаҳо сарнавишт барои миллати ранҷашидаи тоҷик, ки аз ҷабри таърих ва тохтутози душманони аҷнабӣ ҳама дороиҳои худро аз даст дода, тахти тасаллути дигарон умр ба сар мебард, фарзанди фарзона ва дӯстдору ғамхор ато фармуд, ки имрӯз бо эҳёи фарҳангу таърих, тамаддуни оламшумул ва рисолати созандагиву бунёдкорӣ миллати тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуд [3, с. 9].

Пешвои миллат фарҳангро ҳамчун василаи рӯҳу равон, муоширату муносибати боодабона, истеъдоди суҳанронӣ ва камолоти шахс ҳисобида, ба он таваҷҷӯҳи зиёд менамоянд. Зеро фарҳанги пурғановату баланд доштани мардум нишонаи воҳеҳи тамаддуни бой ва таърихи кӯҳан доштани давлату миллат аст.

Шахсияте, чун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дар байни сокинони Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ, балки дар миёни кишварҳои ҷаҳони мутамаддин мавқеъ ва манзалати хосро соҳиб гардида, бо сиёсати оқилонаву хирадмандона, иқдому ташаббусҳои созанда, истеъдоди суҳанвариву

давлатдорӣ ва афқору андешаҳои сулҳу-фариву хайрхоҳӣ дар ҷамъияти шахсиятҳои шинохтаи олам, роҳбарони давлатҳо намояндагони қавму миллатҳои гуногун низ маҳбубият ва эҳтироми сазовор пайдо кардаанд [4, с. 14].

Мавриди зикр аст, ки дар азнавсозӣ ва рушду такомули соҳаҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ, махсусан, соҳаи сайёҳии кишвар, сахм ва талошҳои беандозаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои мамлакатҳои ҷаҳон таърихи ибратбахш дорад.

Масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ аз солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар маркази таваҷҷӯҳи Ҳукумати мамлакат, бахусус, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ масъалаи танзими соҳаи сайёҳиро ба зиммаи якҷанд вазорату кумитаҳо гузошта буд.

Бо мақсади тақмил ва рушд додани соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат, соли 2017 барои соҳаи сайёҳии мамлакат ниҳоди мустақил - Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Соҳаи сайёҳӣ дар баъзе аз минтақаҳои рекреатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон суғруш карда буд, аммо имрӯз соҳа рӯ ба инкишоф ниҳодааст. Ниҳоди тозабунёди соҳаи сайёҳӣ, барои таъмини

мувозинати манфиатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, дар байни аҳолии мамлакат ва берун аз он, бояд ҷузъи муҳимтарини фаъолияти сайёҳӣ ва рекреатсионӣ гардад.

Аз ҳамин лиҳоз, барои самаранок ба роҳ мондани фаъолияти сайёҳию рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахши хусусӣ ҷоннок карда шуда, зеро ки, бахши хусусӣ дар ҳамаи самтҳо, махсусан дар рушди ҳамаҷонибаи минтақаҳои сайёҳию рекреатсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми назаррас гузошта истодааст.

Таваҷҷӯҳи асосӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба минтақаҳои муҳофизатшаванда, ки дорои мавзёҳои ҷолиби сайёҳӣ ва табобатӣ фароғатӣ мебошанд, равона карда шудааст.

Инчунин, ба ибтиқору талошҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон сармоягузориҳо барои фароҳам овардани шароити мусоид ва рушди чунин ҳудудҳо (минтақаҳои сайёҳию рекреатсионӣ), аз ҷумла, дар асоси хатсайрҳои сайёҳии қаблан таҳияшуда, ташкил намудани боздид ба ёдгориҳои бостонӣ, таърихӣ ва фарҳангии мамлакат, ки дар минтақаҳои дурдаст қарор доранд, равона карда шаванд.

Масъалаҳои назария ва амалияи соҳаи сайёҳӣ таваҷҷӯҳи олимони соҳаи иқтисодиёт ва ҳатто муҳаққиқону олимони соҳаи ҳуқуқшиносиро низ ба худ ҷалб намудааст ва ҳар кадоме аз ин мутахассисони соҳаҳои зикргардида, масъалаҳои сайёҳиро ба соҳаҳои худ мансуб медонанд [1, с. 12; 5, с. 30].

Ин боиси он мегардад, ки сайёҳӣ таърифи ягона надошта, дар доираи

баҳсҳои гуногуни илмӣ қарор дорад. Аз ин бармеояд, ки соҳаи сайёҳӣ падидаи мураккаби иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодии замони муосир маҳсуб ёфта, паҳлӯҳои гуногуни он зери назари илмҳои гуногун қарор дорад [3, с. 34].

Мавриди зикр аст, ки дар вилояти Хатлон бо дарназардошти мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ ва экологӣ, соҳаи сайёҳӣ метавонад яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти минтақа бошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳама-сола теъдоди сайёҳони хориҷӣ барои боздид аз мавзёҳои сайёҳии вилояти Хатлон ба кишвар ворид шуда, меафзоянд.

Айни ҳол, дар вилоят 4 ширкати сайёҳӣ фаъолият дошта, шумораи онҳо бамаротиб зиёд хоҳад шуд [2, с. 48].

Дар ҳудуди вилоят тибқи шумора 753 намуд захираҳои сайёҳӣ, аз он ҷумла: 582 намуд ёдгориҳои мавзёҳои таърихӣ ва фарҳангӣ, 32 адад осорхона, 32 намуд ёдгории шаҳрсозӣ, меъморию монументалӣ (мавзёҳои хотироти таърихиро ифода мекунад), 34 адад мавзёҳои табиӣ истироҳатӣ мавҷуд буда, ба сайёҳони хориҷиву дохилӣ (мизочон) дар шаҳру ноҳияҳои вилоят хизматрасониро бо сифати баланд пешниҳод карда истодаанд [3, с. 4]. Инчунин, 60 адад меҳмонхона фаъолият карда, ба сайёҳони хориҷию дохилӣ хизматрасонӣ карда истодаанд.

Бояд зикр кард, ки дар ҳудуди вилоят 13 адад истироҳатгоҳҳои ороишгоҳҳои махсус фаъолият намуда истодааст, ки мавриди баҳрабардории сайёҳони дохиливу хориҷӣ қарор гирифта шудааст, ки ин дар такмил додани самти сайёҳии рекреатсионӣ ва рушди иқтисодиёт нақши муҳимро мебозад.

Адабиёти истифодашуда

1. Жукова, М.А. Менеджмент в туристском бизнес: учебное пособие/3-е изд. перераб. и доп. – М.: КНОРУС. 2015. –192 с.
2. Исайнов, Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ: китоби дарсӣ / Ҳ. Исайнов. - Душанбе: «Ирфон», 2018. – 648 с.
3. Раҳимзода, Р.Ҳ. Рисолати давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: монография / Р.Ҳ. Раҳимзода. –Душанбе: «ЭР-граф» 2025. – 484 с.
4. Раҳимзода, Р.Ҳ. Фазилати Пешво: дастури таълимӣ / Р.Ҳ. Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2019. - 148 с.
5. Сангинов, Д.Ш. Ҳуқуқи сайёҳӣ: китоби дарсӣ / Д. Сангинов. – Душанбе: Андалеб, 2012. – 310 с.

ТДУ 316.6

МОҲИЯТИ ИДОРАКУНИИ ИҶТИМОӢ: ҶАНБАИ СОТСИОЛОӢ

Аннотатсия: Дар мақола сухан оид ба ҷанбаҳои сотсиологии идоракунии иҷтимоӣ рафта, ки дар он идоракунии давлатӣ яке аз намудҳои идоракунии иҷтимоӣ бармоад менамояд. Муаллиф дар асоси таҳқиқҳои олимони ватанӣ ва давлатҳои ИДМ мавзуро таҳлил намуда, афкори шахсии худро дар намуди идоракунии иҷтимоӣ дар мисоли Тоҷикистони соҳибхитӣ инъикос намудааст.

Вожаҳои калидӣ: идоракунии иҷтимоӣ, давлат, ҳокимият, идоракунии давлатӣ, фаъолияти инсонӣ, режими сиёсӣ, мақомоти давлатӣ, фармоиш, назорат, субъект ва объект идоракунӣ, ҳокимияти иҷро

СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация: В статье речь идет о социологических аспектах социального управления, где государственное управление является одним из видов социального управления. Автор проанализировал тему на основе исследований отечественных ученых и государств-участников СНГ и отразил свое личное мнение о типе социального управления на примере суверенного Таджикистана.

Ключевые слова: социальное управление, государство, власть, государственное управление, человеческая деятельность, политический режим, государственный орган, распоряжение, контроль, субъект и объект управления, исполнительная власть

THE ESSENCE OF SOCIAL MANAGEMENT: THE SOCIOLOGICAL ASPECT

Abstract: The article discusses the sociological aspects of social management, and public administration is one of the types of social management. The author analyzed the topic based on research conducted by domestic scientists and CIS countries, and expressed his personal opinion on the type of social management using the example of sovereign Tajikistan.

Keywords: social management, state, power, public administration, human activity, political regime, state body, order, control, subject and object of management, executive power

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Кудусзода С.Ф. – омӯзгори кафедраи амнияти иттилоотӣ ва технологияҳои рақамии факултети № 5-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти милитсия.

E-mail: Kuduszoda@mail.ru, тел.: +(992) 907 31 21 25.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Кудусзода С.Ф. - преподаватель кафедры информационной безопасности и цифровых технологий факультета № 5 Академии МВД Республики Таджикистан, лейтенант милиции. E-mail: Kuduszoda@mail.ru, тел.: +(992) 907 31 21 25.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Kuduszoda S.F. - lecturer at the Department of Information Security and Digital Technologies of Faculty No. 5 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, police lieutenant. E-mail: Kuduszoda@mail.ru, tel.: +(992) 907 31 21 25.

Идоракунии давлатӣ яке аз намудҳои идоракунии иҷтимоӣ буда, дар байни намудҳои дигари идоракунӣ (иқтисодӣ, ҷамъиятӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва ғ.) ҷойи муҳимро ишғол мекунад. Аҳамияти он бо афзудани

нақши давлат дар ҳаёти имрӯза муайян мегардад. Давлат соҳаҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеаи идора мекунад.

Масъалаҳои ҳастанд, ки дар шароити имрӯза иштироки давлатро барои ҳалли бевоситаи худ талаб мекунад (комплексӣ

сӯзишвориву энергетикӣ, истифодаи кайҳон, захираҳои табиӣ, таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва м.и). Аз ин лиҳоз, муфасссал таҳлил намудани идораи давлатӣ аз мақсад ҳолӣ нест. «Идоракунии иҷтимоӣ намуди махсуси фаъолияти инсонӣ буда, тавассути он кӯшишҳои корпоративӣ ва инфиродӣ барои масъалаҳои муштарак ва мақсади умумӣ ҳамроҳанг гардонида мешавад» [4, с. 3].

Идоракунии давлатӣ аз дигар намунаҳои идоракунии бо якҷанд хусусиятҳои фарқ мекунад:

1) аз ҷониби давлат амалӣ мешавад. Давлат – ташкилоти сиёсӣ, таркибӣ ва ҳудудии ҳокимияти сиёсии омма аст, ки тавассути низоми муташаккили мақомоти давлатӣ (ҳокимияти давлатӣ) идоракунии одамон ва ҷомеаҳо баҳри банизомдориҳои ҳаёти ҷомеа ва инкишофи муътадили он тавассути чораҳои махсуси ҳокимиятӣ-ҳуқуқӣ ба ҷо меорад.

Идоракунии давлатӣ аз моҳият, шаклҳои давлатдорӣ, мақсаду вазифаҳо ва функсияҳои он вобаста аст. Дар давлатҳои шаклҳои гуногуни идоракунии (идораи монархӣ ва ҷумҳурӣ), сохтори давлатӣ (сохти ягона ва федеративӣ), режими сиёсӣ-давлатӣ (демократӣ, авторитарӣ, либералӣ ва ғ.) истифода мешаванд. Ҳар як давлат мақсаду вазифаҳо ва функсияҳои худро (вобаста ба шароити дохиливу байналмилалӣ) иҷро мекунад.

Бояд гуфт, ки дар замони муосир бо назардошти масоили глобалӣ вазифаву функсияҳои давлатҳои мутамаддин то рафт умумӣ мегарданд.

2) Давлат идоракуниро тавассути ҳокимияти давлатӣ амалӣ месозад. Ҳокимияти давлатӣ як намуди ҳокимияти иҷтимоӣ буда, мазмуни иҷтимоӣ дорад, дар институтҳои давлативу ҳуқуқӣ ифода мегардад ва барои идоракунии ҷомеа истифода мешавад.

3) Тавассути мақомоти давлатӣ (дастгоҳи давлат) мегузарад. Мақоми давлатӣ – воҳиди таркибии ҳокимият (коллективи хизматчиёни давлатӣ ва ашхоси ёрирасони техникӣ) мебошад, ки аз ҷониби давлат баҳри иҷрои вазифаву

функсияҳои давлат таъсис дода шудааст. Мақомоти давлат дар маҷмӯъ дастгоҳи давлатро ташкил медиҳанд.

4) Тамоми ҷомеаҳо фаро мегирад. Агар идоракунии иқтисодӣ соҳаҳои муайяни ҳаёти ҷомеаҳо дар бар гирад, пас идоракунии давлатӣ ба кулли соҳаҳо дахл дорад. Аз ин лиҳоз, идоракунии давлатӣ ин идоракунии умумӣ ҷамъиятӣ буда, аз намудҳои дигари идора вазеътар аст. Аммо ин маънои онро надорад, ки давлат бояд тамоми соҳаҳои ҷомеаҳо зерин назорати қатъии ҳеш қарор дода, ба ҳаёти хусусии одамон дахлат намояд. Моҳияти давлати тоталитарӣ маҳз дар ҳамин аст. Дар давлати демократӣ идоракунии давлатӣ бо назардошти ҳуқуқи озодиҳои инсон, арзиши олии будани инсон, дар асоси ниғаҳдошти таъмини озодиву мустақилият ва худидора ба роҳ монда мешавад.

5) Азбаски дар ҷараёни идоракунии давлатӣ шумораи зиёди мақомоти давлат, захираҳои молиявӣ, техникӣ, интеллектуалӣ истифода шуда, асноду чорабиниҳои зиёди ташкиливу идоравӣ қабулу иҷро мешаванд, идоракунии давлатӣ бенизому муташаккилона мегузарад.

Идоракунии давлатӣ, аз як тараф, идораи соҳаҳои мухталифи ҷомеа, аз тарафи дигар, идораи ҳама мақомоти давлатиро дар назар дорад. Аз ин нуқтаи назар, идоракунии давлатӣ – идоракунии бенизому муташаккилона аст.

6) Тавассути истифодаи шакли воҳидҳои ҳуқуқӣ, дар асоси қонун ба роҳ монда мешавад. Яъне, идораи давлатӣ ин идораи ҳуқуқӣ аст. Чунин хусусияти идораи давлатӣ махсусан дар шароити бунёди давлати ҳуқуқӣ бештар зоҳир мегардад.

Доир ба мафҳуми «Идоракунии давлатӣ» байни олимони ягонафикрӣ ҷой надорад. Сотиволдиев Р.Ш. мафҳуми зерини идоракунии давлатиро пешкаш мекунад: «Идоракунии давлатӣ гуфта, фаъолияти дар қонун пешбинигаштаи бенизому муташаккилонаи мақомоти давлатиро меноманд, ки тавассути истифодаи ҳокимияти давлатӣ (ваколати чораҳои ҳокимиятӣ) баҳри идораи одамон,

ташкilotҳои онҳо ва соҳаҳои ҷудогонаи ҳаёти ҷомеа бо назардошти ҳуқуқҳои инсон, имкони ҳар чӣ бештари мустақилияту фаъолияти озодонаи онҳо ба роҳ монда мешавад» [6, с. 41].

Идоракунии давлатӣ ҳамчун як шакли фаъолияти иҷтимоӣ дар мазмуни васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Идоракунии давлатӣ ба мазмуни васеъ – ин идора намудани корҳои ҷамъият буда, аз ҷониби давлат дар маҷмӯъ амалӣ карда мешавад. Он аз ҷониби тамоми рукҳои ҳокимияти давлатӣ амалӣ гардида, дар он инчунин муассиса ва ташкилоти давлатӣ ба сифати мусоидаткунандаи идораи давлатӣ иштирок менамояд.

Идоракунии давлатӣ ба мазмуни маҳдуд – ин идора намудани корҳои ҷамъиятӣ танҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия ба воситаи шакли муайяни фаъолияти иҷроиявӣ – фармоишӣ ва назоративу санҷишӣ мебошад. [2, с. 18-19].

Ҳар як доираи муносибат дорои субъект ва объект мебошад. Идоракунии давлатӣ низ аз ин истисно нест. Дар идоракунии давлатӣ субъекти идоракунии – ин давлат, дастгоҳи давлатӣ ва объекти идоракунии бошад идорашаванда, ки дар маҷмӯъ ҷамъият ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мебошанд. Яъне, давлат-идоракуни, ҷомеа-идорашаванда.

Ҳаёти инсониро бе идора нашоуд тасаввур кард. Аммо идоракунии на ҳама вақт тавассути давлат сурат гирифтааст. Замоне буд, ки давлат ҷой надошт. Дар марҳилаи тодавлатӣ вазифаи идораи одамонро ташкилотҳои тодавлатӣ (пешвоёни авлоду қабила, шурои куҳансолон ва м.и.) ба ҷо меоварданд.

Идоракунии тодавлатӣ бо мақсади таъмини ҳаёти одамони ибтидоӣ тавассути меъёрҳои иҷтимоии тодавлатӣ (ахлоқ, одатҳо, дин) сурат мегирифт. Бо пайдоиши давлат идоракунии одамон ва ҷомеа ба зиммаи давлат мегузарад.

Идоракунии давлатӣ ташақкул меёбад. «Дар давоми инкишофи худ инсоният кӯшиш намудааст, ки модели идеалии сохтори ҷамъиятиро, ки дар он ақл, озодӣ, некуааҳоли, адолат ҳуқумрон бошад», менависад Одинаев А.Ш. [3, с. 7].

Давлат чун падидаи муҳими ҳаёти ҷомеа аз замони қадим сар карда то ба имрӯз дар маркази таваҷҷуҳи мутафаккирон, файласуфон, олимон, муҳаққиқони ғуногун қарор дорад. Оид ба мафҳум ва моҳияти давлат дар тӯли асрҳои назарияҳои зиёд ва ғуногун пешкаш шудаанд. Баҳсу мунозираҳои илмӣ муҳаққиқон оид ба фаҳмиш, мафҳум, моҳияти давлат то ҳол идора дорад.

Давлат барои идораи одамон ва ҷомеа пайдо шудааст, аниқтараш аз ҷониби одамон ба ҳамин мақсад ташкил дода шудааст. Давлатро одамон ба вучуд овардаанд.

Ҳадаф аз ин амал – маҳз идораи ҷомеа буд. Дар ҷомеаи тодавлатӣ шумораи одамон дар Замин кам буд, онҳо ба табақаҳои мухталиф тақсим намешуданд, ҷараёни истеҳсолот ҷой надошт, зарурати истифодаи маҷбурсозии сиёсӣ эҳсос намешуд.

Гузариши таърихӣ одамон аз хоҷагии истеъмолӣ ба иқтисоди истеҳсолкунанда дар натиҷаи бӯҳрони экологӣ дар сайёраи мо омилҳоеро ба вучуд овард, ки давлатро талаб намуданд. Аммо зарурати давлат ба ҳайси ташкилоти ҳокимияти сиёсӣ дарҳол эҳсос нагардид. Аввал зарурат ба ташкилоту сохторҳои махсус барои, масалан, ба ҳисоб гирифтани шумораи зироатпарварон (ва дигар кормандон), меҳнати сарфнамудаи онҳо, ба тобеъият даровардани онҳо, ҷорӣ намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва таъмини онҳо бо ҷораҳои маҷбурӣ ба вучуд меояд. Сипас дастгоҳи давлатӣ бо шумораи кофӣ мансабдорон ташақкул меёбад.

Бо пешрафти ҷомеа ин дастгоҳ торафт васеътару мустаҳкамтар мегардад. Шумораи одамон низ зиёд мешавад. Ба ном «таркиши демографӣ» (афзоиши тезии аҳоли) яке аз омилҳои муҳими пайдоиши давлат гардид. Он дар ҳазорсолаи сеюм низ дубора омили асосӣ гардид, ки аз он воқеан ҳастии инсоният вобастагӣ дорад.

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи муайяни инкишофи ҷомеа бино ба эҳсоси дарки зарурати давлат бо мақсади идораи ҷомеаи торафт мураккабшаванда одамон давлатро ба вучуд оварданд. Аниқтараш навъи

идораро тағйир доданд – идораи тавассути сохторҳои ғайридавлатиро (тодавлатиро) бо идораи давлат (тавассути мақомоти сохторҳои давлатӣ) иваз намуданд.

Оид ба пайдоиши давлат дар давраҳои гуногуни таърихӣ, дар кишварҳои мухталиф, аз ҷониби мутафаккирон, файласуфон, олимон, муҳаққиқон назарияҳои зиёд пешбарӣ шудаанд. Дар ин назарияҳо нуқтаҳои назари гуногун дар хусуси пайдоиши давлат истифода мешаванд.

Барои ҳамин, ҳулосаи ягона доир ба ин масоили назариявӣ то ҳол вучуд надорад. Дар илми назарияи давлат одатан назарияҳои зерин мавриди таҳлил қарор мегиранд:

- назарияҳои асотирӣ ва илоҳӣ;
- назарияҳои патриархалӣ ва патерналӣ;
- назарияҳои фитрӣ-ҳуқуқӣ;
- назарияҳои шартномавии пайдоиши давлат.

Инчунин, давлат аломатҳои зерин дорад:

- ҳокимияти давлатӣ (давлат воситаи амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ мебошад);
- ҳудуди давлат;
- соҳибхитиёрӣ;
- низоми ягонаи андозу молия;
- низоми ҳуқуқӣ.

Давлат ин ташкилоти соҳибхитиёр, ҳудудӣ ва ҳокимияти ҷомеа мебошад, ки идоракунии ҷомеаро бо мақсади таъмини тартибот, назму субот ва рушди ҷомеа амалӣ мекунад.

Шакли давлат – тартиби ташкили мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, ташкили ҳудудии ҳокимияти давлатӣ ва тарзҳои амалӣ намудани он мебошад. Аз ин хотир, мафҳуми шакли давлат аз се унсур иборат аст:

- шакли идоракунии давлат;
- шакли сохти давлатӣ;
- режими сиёсӣ.

Ташкили ҳокимияти олии тартиби ташкили мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ – парламент, президент, ҳукумат, муносибати байни ҳокимият ва

шаҳрвандонро дар назар дорад. Тартиби ташкили мақомоти ҳокимияти олии мафҳуми «шакли идоракунии» ифода мегардад.

Ташкили ҳудудии ҳокимият ташкили ҳудудии аҳоли, муносибати байни мақомоти олии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, байни мақомоти федералӣ ва дохилифедералӣ, тартиби ташкили мақомоти ҳокимияти давлатии федералӣ ва мақомоти аъзои федератсия, тартиби ташкили мақомоти давлатии воҳидҳои марзиви маъмуриро дар назар дошта, бо мафҳуми «шакли сохти давлатӣ» ифода мешавад.

Шакли давлат дар баробари ташкили ҳокимияти давлатӣ ҳамчунин тартиби амалӣ намудани ҳокимияти давлатиро низ дар назар дорад. Тарзҳои амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ бо мафҳуми «режими сиёсӣ» ишора мешавад [5, с. 20].

Шакли идоракунии – тарзи ташкили ҳокимияти олии давлатӣ, тартиби ташкили (интиҳоб, таъин, ташкил) мақомоти олии давлатӣ – парламент, президент, ҳукумат, муносибати байни мақомоти давлатӣ, байни онҳо ва аҳоли. Ду шакли идоракунии фарқ карда мешавад: шакли идоракунии монархӣ ё шоҳигарӣ, шакли идораи ҷумҳурӣ.

Монархия ё шоҳигарӣ (аз кал. юнонии *monarchia* – ҳокимияти як шахс) – шакли идораест, ки ба мансубияти ҳокимияти олии давлатӣ ба монарх (шоҳ, султон, корол, император) асос меёбад. Се намуди монархия ҷудо карда мешавад: монархия маҳдуд, мутлақ ва дуалистӣ.

Ҷумҳурӣ шакли идоракуниест, ки дар он мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ба муҳлати муайян интиҳоб мешаванд. Дар ҷаҳони имрӯза ҷумҳурии президентӣ, ҷумҳурии парлумонӣ ва ҷумҳурии омехтаре фарқ мекунад.

Ҳулоса, шакли идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қабули Эълومияи истиқлолияти давлатии ҶШС Тоҷикистон аз 24-уми августи соли 1994 ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 муайян шудааст, ҷумҳурии президентӣ ба ҳисоб меравад.

Меъёри моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идораи

Тоҷикистонро ҷумҳурӣ ва моҳияти онро интиҳобӣ будани сарвари давлатро ифода
демократӣ муқаррар кардааст [1], ки мекунад.

Адабиёти истифодашуда

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри с. 1994 (бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Рӯзи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.02.2026).
2. Муллоев, Д.М. Назарияи идораи давлатӣ. - Душанбе: ЭР-Граф, 2013. – 189 с.
3. Одинаев, А.Ш., Бобоназаров, Ф.Ш. Теоретико-правовое аспекты формирования гражданского общества (на примере Республики Таджикистан): монография / А.Ш. Одинаев, Ф.Ш. Бобоназаров. - Душанбе: Шохпар, 2012. - 175 с.
4. Основы управления в органах внутренних дел: курс лекций / Т.М. Занина [и др.]. – Воронеж: Воронежский институт МВД России, 2018 – 202 с.
5. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ. - Душанбе: «Империял-Групп», 2014. - 720 с.
6. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи идоракунии китоби дарсӣ. - Душанбе, 2005. – 401 с.

БАХШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИ

ТДУ 821.222.1

МИРЗО ТУРСУНЗОДА АЗ НАЗАРИ БУЗУРГОНИ МИЛЛАТҲОИ ГУНОГУН*

Анотатсия: Муаллиф дар мақола қайд мекунад, ки Мирзо Турсунзода яке аз чехраҳои намоёни адабиёти муосир ба ҳисоб меравад. Хизматҳои шоён, ғайриодии адабию сиёсии шоири баландмақоми миллати тоҷик Мирзо Турсунзода буд, ки бо мукофоти оӣ, яъне, Қаҳрамони Тоҷикистон мушарраф гардид. Устод Мирзо Турсунзода ба таърихи адабиёти муосири тоҷик ҳамчун шоири наваҷода, ки ваҳдати халқу Ватанро бо суҳанони ҷаззобу таъсирбахш васф кардааст, ворид шудааст. Гояҳои олии ягонагии ёру диёр, муҳаббати гарми ватандорӣ, садоқат ба сарзамини ҳамешабахори тоҷикон дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода махсусан дар солҳои Ҷанги дуҷони ҷаҳон пурраю мукамал ба зухур омаданд. Инчунин, муаллиф ғайриодии Мирзо Турсунзодаро аз нуқтаи назари дигар олимону шоирон, мутафаккирон мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: Мирзо Турсунзода, адабиёти муосири тоҷик, Қаҳрамони Тоҷикистон, асар, эҷодиёт, ходим

МИРЗО ТУРСУНЗОДА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ РАЗНЫХ НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ

Аннотация: В статье автор отмечает, что Мирзо Турсунзода является одной из выдающихся фигур современной литературы. Заслуги, литературная и политическая деятельность великого поэта таджикской нации Мирзо Турсунзода были столь значимыми, что поэт был удостоен высшей награды - звания Героя Таджикистана. Мирзо Турсунзода вошел в историю современной таджикской литературы как поэт-новатор, описывающий единство народа и Родины красивыми и трогательными словами. Высокие идеи единства народа и Родины, горячая любовь к патриотизму и верность вечной земле таджиков в полной мере и всесторонне раскрылись в творчестве Мирзо Турсунзода, особенно в годы Второй Отечественной войны. Автор также рассматривает творчество Мирзо Турсунзода с точки зрения других ученых, поэтов и мыслителей.

Ключевые слова: Мирзо Турсунзода, современная таджикская литература, Герой Таджикистана, произведение, творчество, деятель

MIRZO TURSUNZODA FROM THE PERSPECTIVE OF GREAT THINKERS OF DIFFERENT NATIONALITIES

Annotation: In the article, the author notes that Mirzo Tursunzoda is one of the outstanding figures in modern literature. The achievements, literary, and political activities of the great Tajik poet Mirzo Tursunzoda were so significant that he was awarded the highest award—the title of Hero of Tajikistan. Mirzo Tursunzoda entered the history of modern Tajik literature as an innovative poet who described the unity of the people and the Motherland with beautiful and touching words. The lofty ideas of the unity of the people and the Motherland, a fervent love of patriotism, and loyalty to the eternal land of Tajiks were fully and comprehensively revealed in the works of Mirzo Tursunzoda, especially during the Second Patriotic War. The author also examines the work of Mirzo Tursunzoda from the perspective of other scholars, poets, and thinkers.

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯи тадқиқотии «Тарбияи ҳуқуқӣ ва фарҳанги сиёсии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар шароити тағйирпазирии ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблема ва сиёсати рушд (2023-2027)» таҳия шудааст, ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ карда мешавад. Рақами бақайдгирии давлатӣ 0121TJ1289.

Keywords: Mirzo Tursunzoda, modern Tajik literature, Hero of Tajikistan, literary work, creative output, figure

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Давлатшозода А.Ш. - сардори кафедраи забонҳои факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, полковники милитсия. E-mail: azizadavlat@mail.ru, тел.: (+992) 939 22 50 97.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРЕ

Давлатшозода А.Ш. - начальник кафедры языков факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат педагогических наук, доцент, полковник милиции. E-mail: azizadavlat@mail.ru, тел.: (+992) 939 22 50 97.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Davlatshozoda A.Sh. - Head of the Department of Languages, Faculty No. 2 at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Colonel of Police. E-mail: azizadavlat@mail.ru, Phone: (+992) 939 22 50 97.

Мирзо Турсунзода яке аз чехраҳои дурахшони адабиёти муосир тоҷик аст, ки барои хидмати шоёнаш ба унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон мушарраф гардидааст. Ӯ 2-юми майи соли 1911 дар деҳаи Қаратоғи ноҳияи Шаҳринав дар оилаи усто Турсуни начҷор ба дунё омадааст.

Турсунзода М. фарзанди замони худ буд ва эҷодиёти ӯ аз адабиёту ҳунари форсии тоҷикии даврони Шуравӣ намояндагӣ мекард. Адабиётшиносон таъкид кардаанд, ки Турсунзода М. ба ҳайси як чехраи адабӣ каси одӣ набуд ва ҳаллоқияти эҷодии ӯро чун рамзи миллати овозадори тоҷик мешинохтанд ва эҳтиромоте, ки нисбаташ дар дунёи бурунмарзӣ доштанд, дар айни замон маънии эътирофи миллати тоҷикро меод. Яъне, обрӯю эътиборе, ки Турсунзода М. дар кишвари худ сазовор гардид, чун падидаи мусбат ҷумҳуриҳои ҳамзабону ҳамхунӣ ҳамсояро думбола гирифта буд.

Мирзо Турсунзода аз ҷониби бузургтарин донишмандон ва шахсиятҳои сиёсӣ давлатии ватанию хориҷӣ чун шоири тарғибгари сулҳу дӯстӣ шинохта шуда, ба фаъолияти адабию сиёсӣ баҳои баланд додаанд. Дар ин мақола саъй намудем андешаҳои донишмандону сиёсатмадоронро дар бораи ин фарзанди фарзонаи миллат ҷамъоварӣ ва баррасӣ

намоем. Ашъори шоирон дар бораи Турсунзода М. мавзӯи баҳси дигар аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки маҳз бо ибтиқори эшон Мирзо Турсунзода сазовори унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон сазовор гаштааст, дар бораи фаъолияти адабию сиёсӣ ин шоири баландмақоми миллати тоҷик чунин мегӯянд: «Муҳаббати поки устод Турсунзода ба сарзамини аҷдодӣ, обу хоки Ватан, бешубҳа, барои наслҳои зиёди миллат ҳамчун намунаи олии ибрат хизмат хоҳад кард.

Устод Мирзо Турсунзода ба таърихи адабиёти муосири тоҷик ҳамчун шоири наваҷодӣ, ки ваҳдати халқу Ватанро бо суханони ҷаззобу таъсирбахш васф кардааст, ворид шудааст. Ғояҳои олии ягонагии ёру диёр, муҳаббати гарми ватандорӣ, садоқат ба сарзамини ҳамешабахори тоҷикон дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода, махсусан, дар солҳои Ҷанги дуҷониба ҷаҳон пурраю мукамал ба зухур омаданд.

Шоир дар ин давра образҳои фарзандони бошараф, ҷасур ва далерро офарида, робитаи майдони ҷанг ва ақибгоҳ, қаҳрамонони ҷанговарон ва дилварҳои мардуми меҳнаткаш, ваҳдату ягонагии халқро ҳамчун омили муҳими ғалаба бар фашизм нишон дод.

Шеъри Мирзо Турсунзода шеъри миллат ва шеър барои инсоният аст. Тамоми зиндагии ӯ тимсоли хизмати содиқонаи як фарди зиёӣ ба нафъи халқу Ватани хеш мебошад.

Устод Мирзо Турсунзода воқеан Қаҳрамони Тоҷикистон аст. Меҳри ӯ дар ошени баландтарин - дили халқ маъво гирифтааст ва халқ хотираи неки фарзанди маҳбуби хешро то абад ҳифз хоҳад кард» [9].

Қаҳрамони Тоҷикистон, арбоби давлатии сиёсӣ, муаррихи бузурги тоҷик аллома Бобоҷон Ғафуров, ки чанд муддат сарвари Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистонро дар дӯш доштанд ва худ китоби «Тоҷикон» - таърихи миллати тоҷикро навиштаанд, дар бораи Турсунзода М. мегӯянд: «Шумо (Турсунзода М.) дар ҳақиқат, ҳам вориси арзанда ва қонунии ганҷинаи бузурги назми ҳазорсолаи халқамон, шараф ва ифтихори адабиёти тоҷик мебошед...» [13, с. 26].

Қисмати муҳимми эҷодиёти Мирзо Турсунзодаро суруду дostonҳое ташкил медиҳанд, ки шоир дар бораи кишвари афсонавии Ҳиндустон эҷод кардааст. Адиби бузурги Ҳиндустон Мулк Роҷ Опад ба ашъори ҳиндустонии М. Турсунзода баҳои баланд дода, чунин менависад: «Кош дар хусуси кишвари Шуравӣ асаре нависам мисли достони шоири тоҷик Мирзо Турсунзода дар бораи Ҳиндустон».

Николай Тихонов, шоири бузурги рус ва дӯсти наздики Мирзо Турсунзода, ки борҳои ба Тоҷикситон омада ва дар бисёр сафарҳои хориҷӣ бо шоири бузурги тоҷик буд, дар мавриди ашъори ӯ менависад: «...ашъори Мирзо Турсунзода ба сони мурғи афсонавӣ аз рӯйи қуллаҳои баланду дарёҳои паҳновар гузашта, бо ҳаққоният, самимият ва пардозӣ зебои шоиронаи худ ақлу дили ҳамзамонро тасхир кардааст».

Михаил Шолохов, нависандаи бузурги рус, дорандаи ҷоизаи Нобел дар мавриди Мирзо Турсунзода чунин таманниёт кардааст: «Бигзор, килки ту бо

ранги нилуфар ҷовидонӣ нақшу нигор бандад» [5, с. 21].

Сергей Михалков, шоири дигари бузурги рус дар масъалаи нақши Мирзо Турсунзода дар густариши сулҳу дӯстӣ менависад: «Мирзо Турсунзода дар наздикшавии кишварҳои Осиё ва Африқо, муборизаи мардуми ин қитъаҳо алайҳи мустамликадорӣ, расиданашон ба истиқлолу озодӣ саҳми бузурге гузоштааст».

Анатолий Сафронов, адиби бузурги рус таъкид мекунад, ки «Ин шахс (Турсунзода М.) инсони асилу бузург буд ва истеъдоди модарзодии шоириаш қасро ба ҳайрат меовард, ватани худро беандоза дӯст медошт, қимату моҳияти ҳақиқии дӯстии халқро амиқ мефаҳмид» [2, с. 34].

Парвиз Нотили Хонларӣ, донишманди бузург ва шоиру сиёсатмадори Эрон дар мавриди мақоми Турсунзода дар ҳафзаи форсибадон менависад: «Оқои Мирзо Турсунзода, суҳанвари арҷмандест дар кишвари худ азизу мӯхтарам ва назди мо низ чунин аст».

Файз Аҳмади Файз - шоири бузурги Покистон, адиби мубориз ва озодихоҳ мегӯяд, ки «Мирзо Турсунзода на фақат шоири бузурги тоҷик, балки мӯътабартарин ва азизтарин намоёнди халқи тоҷик буд» [3, с. 8].

Анвар Олимҷонов, адиби бузурги қазоқ чунин менависад: «Мо бахтиёр ҳастем, ки Мирзооқо дар байнамон умр ба сар мебарад, ӯ ҳамзамони мост ва ман метавонам ўро мураббӣ, муаллим ва кадрдонтарин дӯсти худ бихонам [8, с. 10].

Мирзо Иброҳимов - адиби бузурги Озарбойҷон дар мавриди мушаххасоти шеъри Мирзо Турсунзода чунин ибрози назар мекунад: «Ман дар тамоми умри худ мисли ӯ (Турсунзода М.) донанда ва эҳтиромкунандаи шеъри классики Шарқ ва албатта форсии тоҷикиро басо кам дидаам... Вай аз зебоии зиндагӣ моҳирона баҳра мебардошт, чӣ будани ғаму андӯхро мефаҳмид ва ба бад-бахтии дигарон шарик шуда метавонист» [6].

Набӣ Хазрӣ, шоири дигари Озарбойҷон дар мавриди мақоми Мирзо

Турсунзода дар таърихи адабиёти тоҷик чунин андеша дорад: «Абадият ҳамбастагии муҳаббат ва ақл, нақӯкорӣ ва вафодорист... Абадият дар ҳама замонаҳо дар пеши назари оламу оламиён ҳайкали боҳашаматест. Мирзо Турсунзода дар таъриху тақдири халқи худ амсоли ҳамин гуна ҳайкал қомат афрохтааст» [4].

Мустай Карим - нависандаи бузурги Чувашистон менависад, ки «Ба назарам Мирзо Турсунзода сарнавишти хушбахтонае дорад, ки муҳаббати ҳамдиёронаш нисбат ба шахси ӯ аз тарафи халқҳои дигар низ писанд афтадааст...» [7].

Расул Ғамзатов, шоири бузурги Доғистон, муаллифи китоби машҳури «Доғистони ман», дӯсти қарини Мирзо Турсунзода менависад, ки «Мирзо муқаллид не, балки давомдиҳандаи назми ҳазорсолаи халқи худ мебошад. Ӯ ин кори душворро бо сарафрозӣ...адо мекунад.

Нависандаи машҳури қирғиз Чингиз Айтматов мегӯяд, ки «Мирзо Турсунзода барои ман ҳамеша як намоiendaи барҷастаи маданият ва адабиёти қадими тоҷик будааст ва ҳаст... Мирзо Турсунзода як шахсияти бемислу назирест» ва дар масъалаи тасвири зан-модар дар ашъори Турсунзодаро ёдовар шуда мегӯяд: «Вақти гап задан дар бораи яке аз мавзӯҳои дӯстдоштааш – дар бораи занон хеле боназokat буд.

Дар ин мавзӯ бо назокати тамом ва бо ғасоҳати шоирона гап мезад ва ба тарзи мароқангезе фикр меронд. Ба назарам, ин ҷиҳат сазовори тақдире мебошад. Бисёр занон вайро барои ҳамин парастииш-корона ҳурмат мекарданд, ки ӯ бо суханон, бо муомилаву рафтор ва бо маданияти ботинии худ дар дили онҳо роҳ меёфт ва шӯр меангехт» [9, с. 8].

Адиб шаҳри арман Серго Хонзодян менависад: «Ман дили Мирзо Турсунзодаро ба тапишҳои беқарори дили Шарқ нисбат медиҳам. Бале, маҳз ба Шарқи бузурги риёзаткаш ва офаридгори назми бузург. Дар ҳастии Мирзо тапиши дили вақтро мебинам» [12, с. 21].

Иосиф Брагинский, адабиётшиноси бузурги русзабон дар бораи ҳаёт ва

фаъолияти Турсунзода М. мегӯяд: «Дар бораи Мирзо Турсунзода бисёр ҷиҳзҳо гуфтан ва навиштан мумкин аст. Ӯ чунон як шахсияти барҷаста, мураккаб, ихотаи назарашро васе буд, ки дар бораи як ҷиҳати ҳоси табиаташ, дар бораи рӯи интернационалии вай, принципнокии вай, дар бораи садоқаташ дар дӯстӣ, дар бораи дар шахси вай ба ҳам пайвастании эҷодкории поэтикӣ ва фаъолияти сиёсӣ ва боз ҷиҳатҳои зиёди дигар мақолаҳои ҷудогона навиштан мумкин аст» [1, с. 24].

Антонина Коптяева менависад: «Мирзо дар дили худ дарди ранҷҳои тамоми Осиёи бузург ва «хоҳари сиёҳ»-и худ Африқоро ҷо дода буд. Аз ин рӯ ӯ чун шоири мо Николай Тихонов, ки дар достони «Ҷони ширин» чун ба васфи устои худ Айнӣ ба васфи ӯ низ сатрҳои самимона бахшидааст, муборизи ҳақиқии роҳи сулҳ гардид.

Евгений Чельшев адиби шаҳри Шуравӣ дар бораи Турсунзода М. чунин навиштааст: «Ман Турсунзодаро на фақат ҳангоми бо дӯстон мусоҳиб шудан дидаам, балки дами собит кардани ғояҳои мо, мубориза бурдан бо онҳое, ки идеалҳои сотсиалистии моро бадном кардани мешуданд, низ дидаам. Дар ин лаҳзаҳо ӯ аз шахси нармсухани беозор, аз лирики нозукбаён, сарояндаи зебоии табиат ва рӯи инсон ба муборизи оштинопазиру ҷасур табдил меёфт» [11, с. 28].

Адибони тоҷики замони Шуравӣ, ки баъзе аз дӯстон ва барҳи дигар шоғирдони бевоситаи М. Турсунзода буданд, монанди Бокӣ Раҳимзода, Ҷалол Иқромӣ, Раҳим Ҷалил ва дигарон дар мавриди ҳислатҳои нақу, ашъори мутантан, роҳбари матинирода, муборизи роҳи сулҳу амонӣ ва ғайра изҳори назар кардаанд.

Масалан, навиштаҳои зерини Ҷалол Иқромӣ ифодагари набзи адабиёти замони Шуравист, ки хеле омӯзанда мебошад: «Турсунзода чун комсомоли ҳақиқӣ ва ленинӣ, чун муборизи роҳи партия, чун журналист ва нависандаи оташинбаён ҳамеша фикри худро пеш мебуд ва аксар вақт ғолиб мебаромад. Он вақтҳо зиддиятҳо, муборизаҳои синфӣ

хеле бошиддат давом мекард. Хусусан, дар соҳаи идеология ҷанги саҳт мерафт. Бедарак нест, ки баъзе шахсони буғзу адоватпараст худро сурх нишон дода, ба Пайрав ва ҳатто ба устод Айнӣ часпиданд. Ҳамон вақтҳо буд, ки устод Айнӣ ба мақолаи иғвогаронаи Бектош бо сарлавҳаи «Ҷавоби ман» як мақолаи тунду тез навиштанд ва чун эпитафияи он ин як байтро хеле ба ҷо оварда буданд.

*Эй мункири кайфияти парвози мағас,
Бе зина ту ҳам бар лаби ин бом баро!*

Мирзо Турсунзода ҳам ба ин бахсу ҷидолҳо ғаёлона иштирок мекард, вале тезии қалами ӯ ба сӯйи дӯстон набуда, ба сӯи бадхоҳони адабиёти советии тоҷик равона карда шуда буд.

Мирсаид Миршакар – адиби машҳури тоҷик, ки бо М. Турсунзода ҳамроҳ «бори адабиёти тоҷикро дар дӯш доштанд», дар бораи эҳтироми Турсунзода дар шибҳи қора бо така ба гуфтаҳои Николай Тихонов менависад: «Дӯсти мардуми Шарқ, нависандаи бузурги рус Николай Тихонов ҳикоя мекунад, ки боре бо сардории ӯ чанд нафар нависандагони советӣ, ки Мирзо Турсунзода ҳам дар байни онҳо будааст, ба Қарочӣ сафар мекунанд.

Вакте буд ба сарҳад наздик меоянд, сардори посбонон марди тануманд ва ҷасури диловаре, ки барои озодии ватанаш на яку, на ду бор бо мустамликачиён дастбагиребон шуда хун рехтааст, ба назди онҳо меояд ва бо тамоми дастури қоидаҳои сарҳаддӣ ҳуҷҷатҳои онҳоро талаб мекунад. Онҳо ҳуҷҷатҳоро ба дасти ӯ медиҳанд.

Сардор тасодуфан аввал ҳуҷҷати Мирзо Турсунзодаро мекушояд, якбора ба руҳи ҷиддӣ ӯ табассум гул мекунанд, ҳуҷҷатҳои дигаронро ҳатто накушода, гардонда медиҳад ва меҳрубона «Марҳамат як пиёла чой» гуфта, ба хонаи хурде, ки эҳтимол қаровулхона буд, онҳоро даъват мекунад. Ҳангоми сӯҳбати хеле самимона сардор гуфтааст, ки дидани дидори шоире, ки аз шеърҳои ӯ садои задани дили муборизони нимҷазираи Ҳиндустон шунида мешавад, барои ӯ шарафи бузургест...

Хулоса, шоир шаҳири тоҷик Мирзо Турсунзода на танҳо дар Тоҷикистон ва собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, балки дар арзай байналмилалӣ шухрати бузург дошт ва ӯро ба сифати шоир ва қосиди сулҳу дӯстӣ мешинохтанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Акбаров, Ю. Шеърӣ эҳсос ва тафаккур. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 240 с.
2. Бобоев, Ю. Мирзо Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1961. – 234 с.
3. Бобоев, Ю. Сипаҳсолори назм. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 287 с.
4. Васлгари дилҳо. Хотираҳо дар бораи М. Турсунзода. – Душанбе, 1981.
5. Возводящий мост: Воспоминания о Мирзо Турсунзаде: [Сборник / Составитель Х. Атаханова; Редкол.: М. Асимов и др.]. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 214 с.
6. Муҳаммадшоев, Ш. Анъанаҳои адабиёти классикӣ дар эҷодиёти М. Турсунзода. – Душанбе, 1996.
7. Номаҳои, С. Айнӣ ба М. Турсунзода / Таҳияи Камол Айнӣ // Ҷумҳурият, 2001, 12-14 апрел.
8. Османова, З. Мирзо Турсунзаде (очерк творчества). – М.: Знание, 1961. – 35 с.
9. Ошёнӣ меҳр. Ёддоштҳо, шеърҳо, намунаи мактубҳо / Мураттиб Ҳамроҳкул Шодиқулов. – Душанбе: Андалеб, 2001. – 98 с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 26-уми январӣ с. 2021 // [Манбаи электронӣ]. – Рӯзи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/22558> (санаи муроҷиат: 21.03.2026).
11. Раҷабӣ, М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикӣ марҳалаи якум. Солҳои 1920-1954) / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.
12. Шеърдӯст А. Чашмандози шеърӣ имрӯзи тоҷик. – Душанбе, 1997. – 210 с.
13. Шукуров, М. Анъана, ҳалқият ва маҳорат. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 262 с.

ТДУ 821.222.1

«ШОҲНОМА» - САНАДИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ

Аннотатсия: “Шоҳнома” муҳимтарин санади аслияти миллӣ ва барҷастатарин намунаи забони ноби модарии мо дар аҳди сомонист, ки дар он Фирдавсии бузург моро ба чирамифишти гиромидошти имрӯза фарор меҳонад. Муаллиф иддао дорад, ки Фирдавсии бузург барои насли оянда коҳе, хисоре бино кард, барои дӯст тухми вафо, барои душман тухми ҷафо кишта, ранҷи чандинсолаи ӯ ва тухми коштааш “Шоҳнома” бор овард. Дар тӯли таърих бухронҳои зиёди иҷтимоӣ ҷомеаи башарро аз як ранг ба ранги дигар, аз як сохт ба сохти дигар табдил дода, басо рӯзгоронро аз саҳифаҳои таърих ба фано бурд. Шоҳону амирон бо коҳу ҳашаматашон беному нишон дар ҳоки нажанд рафтанд. Аммо гузашти айёму рӯзгорон, бухрону ихтилофҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба коҳи бегазанди Фирдавсии бузург-“Шоҳнома”, ки аз завқ ва афкори бадеӣ, рӯҳу равон, дарду алам, қору пайкор, орзуву хоҳиши мардуми Аҷам таркиб ёфта, ба пояи хираду дониш, адолату нақў бунёд шудааст, натавонист газанде бирасонад.

Вожаҳои калидӣ: фарҳанг, таммадуни бостонӣ, донишу заковат, ихтилофҳои сиёсӣ, хираду дониш, худшиносӣ, ҳилофати араб, фарҳанги миллӣ, эҳёи миллӣ, умарои сомонӣ, фарҳанги истилогарон, пойдории миллат, истиклолияти сиёсӣ, ҳувияти эрон, истилои араб, фатҳи араб, таърих, забон, расму оин, арзишҳои ахлоқӣ, суннатҳои давлатдорӣ

«ШАХНАМЕ» - ДОКУМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ

Аннотация: «Шахнаме» является важнейший документ национальной самобытности и выдающимся примером благородного родного языка эпохи Саманидов, в котором великий Фирдоуси приглашает нас в прошлое и настоящее. По утверждению автора, великий Фирдоуси воздвиг дворец для будущих поколений, посеял семена верности друзьям и семена преследования врагам, и на его многолетних страданиях и посеянных им семенах взросло «Шахнаме». На протяжении истории многие социальные кризисы преобразовывали человеческое общество, меняя его цвета, структуру и страницы, стерев многих людей со страниц истории. Цари и эмиры со своими дворцами и великолепием исчезли с лица земли без следа. Однако течение времени, политические и социальные кризисы и конфликты не смогли навредить великому шедевр Фирдоуси - «Шахнаме», которое было создано на основе художественного вкуса и мыслей, духа и души, боли и печали, труда и борьбы, мечтаний и желаний персидского народа и возведено на фундаменте мудрости и знаний, справедливости и добра.

Ключевые слова: культура, древняя цивилизация, знания и интеллект, политические конфликты, мудрость и знания, самопознание, Арабский халифат, национальная культура, национальное возрождение, династия Сомони, культура захватчиков, национальная стабильность, политическая независимость, иранская идентичность, арабское вторжение, арабское завоевание, история, язык, обычаи и традиции, моральные ценности, традиции государственности

«SHAHNAMEH» - NATIONAL IDENTITY DOCUMENT

Abstract: The «Shahnameh» is a vital document of national identity and an outstanding example of the noble vernacular of the Samanid era, in which the great Firdausi invites us into the past and present. According to the author, the great Ferdowsi built a palace for future generations, sowing the seeds of loyalty to friends and persecution of enemies, and from his many years of suffering and the seeds he sowed, the «Shahnameh» grew. Throughout history, many social crises have transformed human society, changing its colors, structure, and pages, erasing many people from the pages of history. Kings and emirs, with their palaces and splendor, disappeared from the face of the earth without a trace. However, the passage of time, political and social crises, and conflicts could not harm Ferdowsi's great masterpiece, the «Shahnameh», which was created from

the artistic taste and thoughts, spirit and soul, pain and sorrow, labor and struggle, dreams and desires of the Persian people, and built on a foundation of wisdom and knowledge, justice and goodness.

Keywords: Culture, ancient civilization, knowledge and intellect, political conflicts, wisdom and knowledge, self-knowledge, Arab Caliphate, national culture, national revival, Somoni dynasty, culture of invaders, national stability, political independence, Iranian identity, Arab invasion, Arab conquest, history, language, customs and traditions, moral values, traditions of statehood

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Хокиров Р.Г. - дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, номзади илмҳои филологӣ, дотсент. Тел.: +(992) 907 82 91 74.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Хокиров Р.Г. - доцент общеуниверситетской кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, кандидат филологических наук, доцент. Тел.: +(992) 907 82 91 74.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Khokiroev R.G. - Associate Professor of the General University Department of the Tajik Language of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor. Tel.: +(992) 907 82 91 74.

Аз ҷониби арабҳо забт гардидани Осиёи Миёна, аз ҷумла, Варорӯду Хуросон ба пешрафти фарҳангу тамаддуни халқҳои ин сарзамин таъсири манфӣ расонид. Тамоми дастовардҳои фарҳангии мардуми Эрон, Варорӯд ва Хуросонро ҳамчун боқимондаҳои дини бутпарастиву зардуштӣ ба нестӣ расонида, ба ҷойи забонҳои маҳаллӣ забони арабӣ ҷорӣ карда шуд. Хилофати араб таъсири фарҳанг ва забони худро ба фарҳангу забони аҷамиён биафзуд.

Тамаддун ва анъанаҳои мардуми араб дар ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, мамолики форсизабонон беш аз пеш вусъат мегирифт. Услуби ниғориши арабӣ адабиёту фарҳанги мардуми эронинаждро аз бунёди аслии тамаддуни бостонӣ хеш дур меандохт [2, с. 3]. Аз ин рӯ, акнун донишваре мебоист, ки қисмати ҷаҳолати чандинасраи иртиқои арабро бидарад, бунёди фарҳангу анъанаҳои бастонӣ ва забони ноби модарии мардуму қавми хешро, ки дар ҳолати фано ва аз байн рафтан буд, барқарор созад, эҳе намияд, ба он қудрату тавоноӣ, ҷону рӯҳ бахшад. Замон ҷунин марди дақлери неруманд ва қавирухӯ донишвар Фирдарсии қабирро ба вучуд овард. “Ҳеҷ

эронӣ ба андозаи Фирдавсӣ дар сернавишти миллату кишвари хеш таъсири пойдор ба ҷой наниҳодааст. Ё аз шеърӣ андешаи волои худ қохи азиме пай афканд, ки дар тайи қурун аз боду борону тӯфони ҳаводис ва қинаву ҳуҷуми ақвом газанде наёфтааст” [5, с. 24].

Абулқосим Фирдавсӣ маънӣ ва мақсади ҳаёту мавҷудиятиро дар худшиносӣ ва офаридани шоҳитобаш меид, ки ҷаҳони Аҷами қайҳо ғавтидаро эҳе қунад, забони модарияро қуввати пояндагӣ бахшад, ки то абад ҳеҷ як қувваи беруна ва иртиқои ба вай футур расонида натавонад. Ҳозир буд, ки тамоми умр ҳама неруи тану рӯҳ, тамоми хираду донишу заковаташро дар ин роҳи худшиносии миллати Эрон ба ҳарч диҳад.

Давраи Сомониён дар адвори таърих давраи эҳе, худшиносӣ ва таҷаддуи азим дар соҳаи илму адаб ва фарҳанг ба шумор меравад. Агар таҳаввулоти муҳим илмӣ фарҳангии халифаҳои Аббосӣ ва ба василаи вазирони оқилу донои Бармақиҳо сурат пазируфта бошад, пас, ҷасорату фидоқориҳои бешоибани Балъамиҳо, Ҷайҳониҳо ва дигарон муҷибу нашъунамо ва шуқуфии илму фарҳанги замони Сомониён гардида буд [12, с. 131].

Ибтидои чунин таҳаввулот азимро пеш аз ҳама дар расмӣ шудани забони порсӣ бояд ҷустуҷӯи намуд. Забони форсӣ аз ҷониби Яъқуб бинни Лайси Саффорӣ (861-879) ба сифати забони расмӣ ва коргузори давлатӣ пазируфта шуда буд ва Исмоили Сомонӣ онро давом дода, мақоми забони порсӣ дариро хеле боло бурд. Сомонӣ ин забонро рамзи худшиносӣ ва эҳёи миллӣ медонистанд ва ба ривочу раванги он эътибори махсус зоҳир менамуданд ва аз ин лиҳоз, шоирону нависандагонро дар дарбори худ муттаҳид сохта буданд.

Бинбар далоили сарчашмаҳои муътамад пояи забони форсӣ дар асрҳои IX-X устувор гардид ва ин давра дар таърихи тамаддуни мардуми Эронзамин бо номи замони ташаккул ва ҳам рушди нумуи забонни порсӣ (порсии дарӣ) шинохта шуд. Ховаршиносони машҳур, чун Айнӣ С., Ғафуров Б., Бертелс Е.Э., Болдирев А.Н., Османов М.Н., Браун Э., Маъсумӣ Н., Нафисӣ Саъид ва дигарон дар таълифоти хеш ин ақидаро таъйид намудаанд.

Сад дареғ, ки ин забон бо ҳама дорой ва шевоии худ ба ҷид мавриди омӯзиш қарор нагирифта ва он рисолаву мақолаҳо, ки пирумунӣ “лафзи ширин ва гуворонӣ дарӣ” ба таъъ расидаанд, бозгӯи арзиши он намебошанд.

Забони тоза ва рангини Фирдавсӣ баёнгири рӯйдодҳои замони зиндагӣ ва гузашти ӯ низ мебошад. Ба ин маънист, ки “Шоҳнома” ҳовии калимаҳои ройиҷи забони адабиёти классик ва ёдгориҳои пешин буда ва шевоии тарзи баён ва ороиши рангини он ба пешрафти минбаъдаи забони форсӣ-тоҷикӣ мусоидат кардааст. Ба хусус, содагаронӣ шоир дар “Шоҳнома” шоистаи пазириш буда ва онро ҷовидонӣ гардондааст. Ба ин маънӣ, ховаршиносии ҳинд Вағҳа П.Б. фармудааст, ки “Шоҳнома” бо ороиши сухани зебо ва мазмунӣ бикри худ ба сабки баёну шевоӣ ифода дигаргунӣ ворид сохт. Агар арзиши бузургии таърихӣ, оҳанги тоза, бузургии чехраҳои “Шоҳнома”-ро ҳам фуру гузорем, маҳз ба равиши баёни содаи худ қарнҳо фаромӯш нахоҳад шуд” [15, с. 178].

Фирдавсишиносии шаҳр устод Айнӣ С. зимни чунин андеша, ки “забони “Шоҳнома” соддатарин ва софтарин забонҳои классикони Эрон аст, омӯзиши онро аз диди луғот дастур дода, рӯёриии онро бо далелҳои забони зиндаи имрӯза тоҷик қори пуларзиш шуморидааст. Таъйиди ин сухани устод Айнӣро дар таълифоти Браун Э. низ дармеебем: “Шоҳнома” аз лиҳози таҳқиқоти луғавӣ, бешак, дорой эътибор ва аҳамияти бисёр аст” [14, с. 208].

Устод Саъид Нафисӣ таваҷҷуҳи Сомонӣро ба адабиёт аз омилҳои асосии инкишофи он дониста, фармудааст: “Дар адабиёти порсӣ рағбати Сомонӣ ба маротиб беш аз забони тозӣ буд ва ростӣ метавон гуфт шӯреву ишқе бад-ин қор доштанд, ҷунончи назму насри забони дариро бояд зодаи Мувароуннаҳр ва дарбори Сомонӣ донист” [9, с. 247].

Адабиётшиносии барҷастаи эронӣ Забехулло Сафо низ иллати асосии пешрафти сареҳи адабиётро дар таваҷҷуҳи зиёди умарои сомонӣ ба забону адабиёти порсӣ медонад: “Таваҷҷуҳ ба забону адабиёти порсӣ ҳам аз ҳадамоти муҳимми шохони сомонӣ аст. Шохони сомонӣ ва ҳамаи афроди ин ҳонадон алқои шадид ба забони форсӣ ва назму насри он доштаанд ва аз ин рӯ, шуароро мавриди ташфиқу инъом қарор медоданд ва ба ағлаби онон ба меҳру эҳтиром рафтор мекарданд ва нависандагонро ба тарҷумаи китуби муътабаре монанди “Таърихи Табарӣ” ва тафсири “Ҷавомеъ-ул-баён”-и Табарӣ ва “Қалилаву Димна”-и Абдуллоҳ бинни Ал-Муқоффаъ ба насри форсӣ ташвиқ мекарданд.

Ин таваҷҷуҳи Сомонӣро бо забону адаби форсӣ боис шуд, ки адабиёти порсӣ, ки аз аҳди Тоҳириёну Саффорӣ ба вучуд омада буд ба суръате аҷиб тариқи қамол ва шоирону нависандагонӣ бузурге ба вучуд оянд ва бунёди адаби форсӣ ба наҳве ниҳода шавад, ки асбоби истиқлоли адабии Эрон ба бехтарин наҳве фароҳам гардад” [3, с. 206].

Яке аз муҳимтарин омилҳои пешрафти адабиёт дар даврони Сомонӣро бешубҳа, рушди қамолӣ забони дарӣ ва

таваҷҷуҳи хоси давлат ба он буд. Зеро забони порсии дарӣ дар асрҳои IX-X омили муҳими якпорчагии мардум ва қавмҳои эронитабори Мувароуннахр, Хуросон ва Форс гардид.

То истилои арабҳо дар сарзаминҳои мазкур забонҳои Суғдӣ, хоразмӣ, бохтарӣ, тахорӣ, паҳлавӣ, озарӣ ва забонҳои дигар роиҷ буданд, ки аз байн рафтанд ва забони порсии дарӣ ҷойи онҳоро гирифт ва барои нигоҳ доштани ҳувиати миллии эронӣ хидмати бузурги таърихию анҷом дод. Бинобар ин, ба забони порсии дарӣ эътибори ҷиддӣ додани амирони сомонӣ тасодуфӣ нест.

Эроншиносии маъруфи тоҷик Мирзо Муллоаҳмад ба мавқеъ натиҷагирӣ менамояд, ки “Ин андарзе буд, ки ҷиҳати муттаҳид кардани мардуми парешон, бо суханони шоирона бедор кардани эҳсоси худшиносӣ ҳудудҳои ва ватандӯстии онон ва дар ниҳояти қор, истиқлолияти миллии кишвар” [4, с. 19-20].

Натиҷаи таваҷҷуҳи хос ва талошу муборизаҳо буд, ки забони порсии дарӣ хеле зуд забони арабиро дар доираи коргузориҳои расмӣ маҳдуд намуд ва дар арсаи адабиёт мақоми аввал ва арсаи ишғол карда ва ҳатто якҷоя бо худшиносии миллии мардум бо суръати тамоми ривож ёфт ва дар қолаби “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба қуллаи баланд расид. Ба гумони бисёре агар таваҷҷуҳи пуштибонии бекаронӣ пайгирии Сомониён ба забони порсии дарӣ намебуд, эҳтимол ин ки Эрон низ монанди Мисру Сурия ва Ироқ ба кишваре арабизабон табдил меёфт, дур набуд.

Ба қавли донишманди маъруф Сайид Ҳусайни Наср “агар забони форсӣ вучуд намедошт, Эрон на танҳо мусулмон мешуд, балки арабизабон ҳам мешуд” [11, с. 24-25].

Ҳамон тавре ки зикр шуд, забон ва адабиёти форсии дарӣ пайваста бо таҳкими истиқлолияти сиёсии давлати Сомониён ва ҳудудҳои миллии мардум рушду тавсеа меёфт. Дар ин раванд ҳарчанд онҳо бо забонҳои адабиёти араби ҳукмрон мубориза мебуданд, вале аз онҳо манфиати зиёд ҳам мегирифтанд.

Бинобар ин, забон ва адабиёти арабизабонро метавон омили дигари рушду сароҳати адабиёти форсии дарӣ дар аҳди Сомониён донист.

Ҳаками бузург вақте коҳи баланди ҷовидонии хешро пай афканд, ки Эрон асири истилои халифаи арабии Бағдод буд. Мукотибони девонӣ ва таълифоти илмӣ бештар бад-он забон ҷараён дошт. Ё бо сурудани китобе бо ин шукӯҳу азамат тавоноҳои забони форсиро барои баёни анвои матолиб нишон дод ва пояи забони форсиро устуворӣ бахшид ва забони “Шоҳнома” тайи ҳазор сол меъёр ва пуштибонии забони форсӣ қарор гирифт.

Ин ки имрӯз забони табиӣи форсӣ бо таҳаввулотӣ ҳазорсола ҳанӯз дунболои забони Фирдавсӣ аст ва ин ки ҳанӯз эронӣи дарснахонда низ дар баробари ҷашмони ҳайратзадаи бегонагон забони “Шоҳнома”-ро мефаҳмонд, ҳикоят ва муъҷизаи табъ аз андешаи Фирдавсӣ доранд.

Адибон ва донишмандони имрӯз ҳам барои ин ки забону каломашон аз лутфи нағзию шевоӣ бархурдор гардад, ниёзманди унс бо “Шоҳномаи”-анд. Устои бузурги зиндаёд Бадеъуззамони Фурӯзонфар таҷрибаи ҳудро дар расидан ба забони фасеҳи мафҳум барҳо нақл кардааст. Дуктур Муҳаммадамини Риёҳӣ гуфтаи ӯро (Бадеъуззамони Фурӯзонфарро – Р.Х.) дар китоби “Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ) ” чунин баён медорад, ки зикри онро бамаврид мешуморем: “Дар ибтидо дар зодгоҳи худ Бишрӯя ва баъд дар Машҳад ба таҳсилоти қадима пардохтам ва ба ҷое расидам, ки ҳудро аз устодони замон бениёз дидам. Он гоҳ ба Техрон омадам. Дар он ҷо ҳар гоҳ дар начуман нутқ мекардам, ё чизеро, ки навишта будам, мехондам, эҳсос мекардам, ки суханам барои шунавандагон хандаовар аст ва ҳолати маснуъӣ ва тарҷума аз як забон ба забони дигарро дорад.

Ба ишорати яке аз адибони донишманди он рӯз ба мутолеаи “Шоҳнома” пардохтам ва онро дар як сол ду бор аз аввал то охир хондам ва абёти нағзи онро ба хотир супурдам. Аз ин ҷо

рӯзе расид, ки дигар ҳар вақт чизе менавиштам ё нутқе мекардам, ҳис мекардам, ки ҳоло дигар забонам барои дигарон қобили қабул аст” [5, с. 29].

Бояд зикр намуд, ки дар рисолаи Айнӣ С. фаслҳои “Забони “Шоҳнома” ва махсусан, “Муносибати “Шоҳнома” ба забони тоҷикӣ” аз ҳар ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ мебошад. Натиҷагирии муаллиф дар ин хусус ин аст, ки “Забони “Шоҳнома” содатарин ва софтирин забонҳои классикони Эрон аст” [8, с. 43].

Айнӣ С. дар ин маврид чунин вожаву таркибҳоеро намуна меорад, ки ҳамаи шакли қадимаву аслашон зиндаанд. Дар мисолҳои аз “Шоҳнома” овардаи Айнӣ С. ва муқоисаи онҳо ба вазаву ибораҳои мустақим дар забони тоҷикӣ муаллиф ба чунин натиҷаи хеле муҳим меояд, ки забони имрӯзаи тоҷикӣ нисбат ба забони адабии Эрон захираи бештари луғатҳои “Шоҳнома”-ро дар худ маҳфуз доштааст. Айнӣ С. бо дар назардошти асолати луғатҳо, савтиёт ва хусусиятҳои сарфию нахвӣ миёни забони “Шоҳнома” ва забони имрӯзаи тоҷикӣ тафовуте намебинад. Он калимаву таъбирҳое, ки дар “Шоҳнома” қорбаст шудаанд, бештарашон имрӯз дар забони зиндаи мардуми тоҷик истифода мешавад.

Таҳқиқоти устод Айнӣ, Хусрави Фаршедвард, Маҳмуди Шафӣ ва муҳаққиқон Мукаррама Қосимова, Саид Ҳалимов, Олимҷон Қосимов дар бобати забон ва луғати “Шоҳнома” кори ғуҷуриш маҳсуб мегарданд.

Аз ин рӯ, “Шоҳнома” аз ҷумла, он шоҳкориҳои забону адаби мо маҳсуб мегардад, ки он ба андешаи аксари муҳаққиқон ҳазинаи қамназари калимаву луғатҳои ноби тоҷикӣ ба ҳисоб меравад ва дар вай истифодаи қамтари қалимаҳои арабӣ ба мушоҳида мерасанд. Қорбурди қалимаҳои ноби форсии тоҷикӣ ва ҷилавгирӣ аз қорбурди қалимаҳои арабӣ шояд вобаста ба он бошад, ки “Шоҳнома” ҳамосаи миллатест ва руҳи шикастнапазири милли аз ҳар вожаву таркиби он ба ҷашм меҳурад:

*Ҳама сарбасар тан ба қуштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем.*

Панду андарз ва қорбасти зиёди зарбулмасаллу мақол аз виҷағҳои ҳоси ин шрҳасар аст, ки аксари онҳо то имрӯз дар забони меъёр ва бо гунаҳои ҳоси маҳаллӣ дар шеваҳои мо боқӣ мондааст:

*Ки гар хар наёбад ба наздики бор,
Ту бори гарон сӯйи пушти хар ор.*

Ё

*Аз имрӯз қоре ба фардо намон,
Кӣ донад, ки фардо ҷи гардад замон?*

Ин ҷиҳатро Айнӣ С. махсус таъкид қардааст, ки “ҳатто дар “Шоҳнома” ин гуна луғатҳои форсӣ ва бо он гуна талаффуз қор фармуда шудаанд, ки имрӯз дар забони адабии Эрон қор намефармоянд. Аммо Фирдавсӣ қор фармудааст ва тоҷикон ба вай ғап мезананд” [8, с. 30-31]. Дар масъалаи қор нигоҳ доштани забони модарӣ парҳез қардани Фирдавсӣ аз истеъмоли қалимаҳову ибораҳои арабӣ қобили таваҷҷуҳ аст. Як муҳаққиқи эронӣ ҳисоб қардааст, ки дар “Шоҳнома” вожаи арабӣ қамтар аз он аст, ки дар Қуръон қалимаҳои форсӣ [10, с. 187].

Дар ҳақиқат, Фирдавсӣ қӯшидааст, ки қалимаҳои арабиру истеъмол нақунад ё ҳарҷи қамтар ба қор барад. Мақсади ӯ ба исботи ин, ки забону фарҳанги халқаш аз забону фарҳанги истилогарони кишвараш қамӣ надорад, айён мегардад. Ба андешаи инҷониб вай меҳостааст, ки асараш ба оммаи халқ фаҳмо бошад.

Бисёр қалимаҳои форсии паҳлавӣ ва қарири дар “Шоҳнома” истеъмолшуда, дар қамони Фирдавсӣ зиндаи маъмулӣ буданд. Фирдавсӣ ҳуб дарқ менамуд, ки қабон нахуст унсӯри муттаҳидӣ ва пойқори миллиат аст. Охир, қабон мероси бузургонест, ки ба мо аз ниёгон мондааст, ҳар насл вазифадор аст онро барои ояндагон пос дорад.

Агар тасаввур қунем, ки муаззамтрин ҳамосаи дунё - “Шоҳнома” ба забони мо, ба таъбири Фирдавӣ ғуем, пай афқанда намешуд, мо дар фарҳангу тамаддун қамбағал, фақир мебудем “Шоҳнома” яке аз барҷастатарин асарҳои фарҳангии забони модарии мо ва

Фирдавсӣ бо баёни пок, фишурда ва беолоиш онро суруда, медонист, ки ин кори ӯ дар ҳамон вақт дар муқобили ҷоплусҳои шоирони дарбор ва иддае аз ғўяндагоне, ки аз забони модарӣ даргузашта ба арабӣ назму наср менигоштанд, қаҳрамонӣ буд.

Ҳамчуноне, ки нависандаи забардасти тоҷикон, устои фақид Сотим Улғзода дар муҳосибаи “Сухан аз рӯзгори Фирдавсӣ” бо адабиётшиноси хушсалиқа Сафар Абдулло ҷунон мегӯяд: “забони модарии худро бад дида, забони бегонаро ба вай тарҷеҳ додан мисли он аст, ки кас аз модари худ рӯй гардонаду мояндарро хуш кунад ва ҷунин шахс бешак, бадсиришт ва бадғавҳар аст” [10, с. 187].

Дар роҳи густариши забони порсӣ хизмати аввалиндарачаро шоирон ва нависандагон ба дӯш доштанд ва дар эҷодёти худ масоили мубрами ҳаёти иҷтимоиро матраҳ намуда, тамоми аҳли ҷомеаро ба фарогириву қорбурди забони модарии худ раҳнамоӣ мекарданд. Ҷунонки аз таҳлил ва баррасии эҷодёти Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ маъмул ва равшан мегардад, ягон масъалаи муҳимми иҷтимоие пайдо намешавад, ки аз назари ин шоирони ҳассос ва озодфикр дур монда бошад. Дар баробари ин, садҳо шоирону нависандагони номдори дигар дар назди ҷомеаи Сомонӣ хизматҳои босазое анҷом дода, мақому манзалати давлати Сомониро дар худшиносиву ҳудогоҳии милли ба арсаи баланд бардошта буданд [12, с. 131].

Истиклолияти сиёсӣ, ки мардуми Эронро Хуросон ва Мовароуннаҳр дар натиҷаи муборизаи муттасили 200-солаи худ бар алайҳи ғосибони араб ба даст дароварда буданд, наметавонист аз назари шоирону нависандагон дур монанд. Шоирону нависандагони замони баробари матраҳ намудани масъалаҳои ҳаёти иҷтимоии рӯзгори худ онҳо инчунин ба таҳқиқ ва баррасии таърихӣ муборизаи мардуми Эрон ва истикрори таммадуни бостонии он аҳамияти аввалиндарача медоданд. Аз ин рӯ, “Худоинома”, ки дар бораи саргузашти мардуми Эрон нақл

мекард, аз паҳлавӣ ба порсӣ гардонида шуд.

Гузашта аз ин, чанд тан нависандагон ба мисли Абулмуайяди Балхӣ, Абӯалӣ бини Муҳаммади Балхӣ, Абумансур бини Абдуллоҳи Муаммарӣ ба навиштани “Шоҳнома” шуруъ карданд ва аз забони мардуми мӯбадони зардуштӣ нақлу ривоятҳои қадимиرو гирдоварӣ намуда, дар таълифоти худ ҷой дода буданд, ки матаассифона, “Шоҳнома”-ҳои мансур аксаран аз байн рафта, қисми каме аз онҳо боқӣ мондааст. Бо супориши Нӯҳ бини Мунсури Сомонӣ (976-997) Абумансур бини Аҳмади Дақиқӣ ба назми “Шоҳнома” оғоз намуда, танҳо 1000 байт навишта буд, ки соли 977 ба тарзи ғоҷавӣ аз дасти золиме кушта мешавад ва ин кори нотамо ба зиммаи Абулқосими Фирдавсӣ гузошта мешавад.

Пас саволе ба миён меояд, ки Фирдавсӣ бо офариниши “Шоҳнома” чӣ қореро анҷом додааст, ки ба ҷунин мақоми ғавқулода мушарраф гардидааст? Барои посух ба ин пурсиш ба рисолаи Муҳаммад амини Риёҳӣ-фирдавсишиноси тавоноии эронӣ “Фирдавсӣ, зиндагӣ, андеша ва шеърӣ” [5, с. 330] рӯҷу кардан воҷиб аст, ки солҳои навадуми қарди ғаштани навишта ба нашр расондааст. Муҳаққиқ аз замону макон ва сабаби эҷоди ин ҳамосаи миллии Эрони бостон рӯ оварда маъмул намудааст, ки “Шоҳнома”-сароии Фирдавсӣ (ва пеш аз ӯ Дақиқӣ) ҷавобе ба ин замони буд, замоне, ки дар он ҳастиву хувияти Эрон дар ҷанголи уммоли ҳилофати арабии Бағдод рӯй ба нестӣ дошт” [5, с. 11].

Ба андешаи муҳаққиқ он рӯз, ки эронӣ мусалмон шуданд, умедвор буднд, ки эронӣ будани худ, забони миллии худ, таърих ва хотираи рӯзгорони сарфарозии худ ва адабу русум ва суннатҳои худ ба таври қулӣ он қисмат аз фарҳанги миллии худро, ки бо усули осомонии ислом носозгорӣ дошт, ниғаҳ дорад. Дар баробари онҳо бархе тозиёни наҷодпарасти, тамоюлотии онҳо дар ҳилофати бани Умайя ва Аббос таҷаллӣ дошт, қамар ба нобуд қардани ҳастии

миллӣ ва фарҳангӣ дурахшони ин миллат баста буданд [5, с. 33].

Бояд гуфт, ки доир ба шахру баёни ҳодисаи ҳамлаи араб ва ворид шудани ислом ба Эрону Хуросон ва Мовароуннаҳр то қонун назари ягона ва саҳеҳ вучуд надорад. Тавре маълум аст, ҳамлаи арабро гуруҳе бо мафҳумҳои “истилои араб” ва “дини бегона” ёд мекунанду гурӯҳи дигар ба таъбиру таркибҳои “фатҳи араб” ва “дини миллии худӣ”. Намунаи равшани он ҳама баҳсҳои беохире мебошанд, ки чанд сол аст дар воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон идома дорад. Ғалат ва камбудии ин мавқеъгириҳои ифротӣ дар он аст, ки ин гурӯҳҳо дар зоти худ беғаразона нестанд ва ҳар ду ҷониб дар баёни андешаи хеш огоҳона ё ноогоҳона таассуб меварзанд.

Ба назари ин ҷониб ҳақ ба ҷониби Муҳаммадамини Риёҳӣ аст, ки бо тақя ба Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ барҳақ таъкид менамояд, ки мо бояд “миёни арабу ислом фарқ бигузorem ва ҳисоби он дуру ҷудогона дorem”. Аз ин таъкиди муҳаққиқ бармеояд, ки арабҳо Эронзаминро, дарвоқеъ, истило намуданд ва он тибиист, ки бо худ қатлу куштор, харобиҳо, зулму ҷабрро ҳамроҳ дошт. Дар “Форснома” Ибни Балхӣ навиштааст, ки Абдуллоҳ ибни Омир ном омили араб “Савганд хурд, ки чандон бикушад аз мардуми Истаҳр, ки хун биронад.

Ба Истарх омад ва ба ҷанг биистод ва хуни ҳамагон мубоҳ гардонид ва чандон, ки мекуштанд, хун намерафт, оби гарм ба хун рехтанд, пас бирафт. Ва адади куштагон, ки номбардор буданд, чихил ҳазор кушта буд берун аз маҷҳулун” [5, с. 36-39]. Абурайҳонӣ Берунӣ дар “Осор-ул-боқия” зикр менамояд, ки Қутайба дар Хоразм ҳар касро, ки хатти хоразмӣ медонист ва аз улуи ахбор ва авзои эшон огоҳ буд, кушт ва китобҳои эшонро бисӯхт [1, с. 567].

Фирдавсӣ бо камоли ҷиддият ва садоқат назми “Шоҳнома”-ро идома медиҳад ва сӣ соли умри худро ба гирдовариҳои нақлу ривоятҳои халқӣ дар бораи қаҳрамонони миллӣ, амсоли Рустам, Сиёвуш, Исфандиёр, Коваи

Оҳангар ва ҷамъовариҳои осори хаттӣ ва шифоҳии эронӣ ва тӯронӣ сарф намуда, достони безаволи худ “Шоҳнома”-ро ба вучуд меоварад, ки дар таърихи ҷаҳон назир надорад. “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ таърихи Эронро аз давраи қадими пайдоиши инсоният, ки ҳоло назар ба адами маводди таърихӣ афсона хонда мешавад, то замони ҳаёти шоир тавсиф менамояд ва таҷассумгари сарнавишти инсон, фикру андеша, омули амали он мебошад. Фирдавсӣ ба василаи “Шоҳнома”-и хеш таърих ва тамаддуни Эрони бостонро, ки дар асари истилои араб ба боди фано дода шуда буд, дубора зинда кард ва аз ин лиҳоз, ҳақ ба ҷониби ӯст, ки чунин хитоб намуда буд:

*Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порӣ.*

Фирдавсӣ бо зинда гардонидани таърих, фарҳанг, забон, расму ойин, арзишҳои ахлоқӣ, ҷаҳонбинӣ ва суннатҳои давлатдорӣ Аҷам ба Сомониён, ки онҳоро номбардори сазовори Сосониён тасаввур менамуд, паёме додани буд, ки аз хатоҳои Сосониён ибрат гиранд ва нагузоранд, ки Эрон- “шаҳри озодагон”, сарзамини хираду фарру донишу некию ростӣ, сарзамини Аҳурамаздою Рустами Достон вайрон шавад ва ба қуноми палангону шерон ва нишастангаҳи аждаҳо бегонагон табдил ёбад:

*Дарег аст Эрон вайрон шавад,
Қуноми палангону шерон шавад.
Ҳама ҷойи ҷангисаворон будӣ,
Нишастангаҳи шаҳриёрон будӣ.
Қунун ҷойи сахтиву ҷойи балост,
Нишастангаҳи тезчанг аждаҳост*
[13, с. 81].

“Шоҳнома” таъриху зиндагии чандҳазорсолаи Эрон ва эронӣро аз офариниши нахустин инсон ва зухуру тақомули тамаддуни башарӣ, давраҳои таърихӣ ва ташкили ҳукуматҳову инқирози охири давлати бостонии Эронро фарогир мебошад. Ба он тавре ки дар ҷаҳонбинии ғарбӣ тамаддуни ҷаҳонро идомаи тамаддуни Юнону Рум шинохтаанд, дар ҳамосаи миллии Эрон тамаддуни ҷаҳони шинохташуда ва

такомули ин тамаддун, ки дар асоси пайкори Хайру Шар устувор аст, аз Каюмарс-нахустинсон ё нахустподшоҳ оғоз гардид ва такомули он марҳила ба марҳила дар қолаби салтанити подшоҳони асотирии баъдӣ (Пешдодиён - Р.Х.) баён шуда, то давраи таърихӣ расонидааст.

Бояд гуфт, ки Фирдавсӣ ба офариниши “Шоҳнома” дар шеърӯ адаби форсӣ саҳифаи тозае кушода, ки ӯ ба ваҳдати мавзӯии шоҳкориҳои хешу қуллияти ҳамосаи милли таваҷҷуҳи хоса дошт. Иқдоми шоир ва қори оғозқардаи ӯ мисли ҳар роҳбару пешраве роҳро ба пайравони худ кушод. Иштиёқе, ки эронӣ ба “Шоҳнома” нишод доданд ва ривочи мукаммали он ин шавқро дар шоирони дигар барангехт ва дар роҳе ки ӯ (Фирдавсӣ - Р.Х.) оғоз қарда буд, ғом ниҳоданд ва достонҳоро бар асоси матнҳо ва ё он чи ба сурати шифоҳӣ ривоят мешуд, ба назм дароварданд. Ҳамаи он чи дар ин замина суруда шуда, бар қой номонда ва аз бисёре фақат номеву абёте дар китобҳо боқӣ мондааст. Нигоҳе ба маҷмуаи онҳо нишон медиҳад, ки қӣ гуна дар марҳилаи аввал достонҳои эронӣ суруда мешуд ва сипас бештар ба ҳаводиси давраҳои аз таърих пардохтанд ва саранҷом навбат ба достонҳои мазҳабӣ расидааст.

Манзумаҳои садаҳои панҷуму шашум агарчи аз назари андешаву баён ба пойи “Шоҳнома” намерасанд ва ба ҳамин сабаб ҳам нусхаи фаровоне аз онҳо боқӣ намондааст, аммо ба ҳар ҳол ин манзумаҳо дунболову ҳошияи “Шоҳнома” ва мукаммали онанд. Асадии Тӯсӣ, Эроншоҳ ибни Абулхайр ва Мухтори Ғазнавӣ ҳар яке аз назари забони форсӣ ва чи аз назари шинохти достонҳои эронӣ аз аҳамият ҳолӣ нест ва таҳқиқу ҷопи онҳо зарурати том дорад.

Устод дуктур Забуҳуллоҳи Сафо дар китоби “Ҳамосасарӣ дар Эрон” ба тафсил дар бораи ин қабил манзумаҳо сухан гуфтааст ва ҳонандагони алоқаманд ба он китоби нафис мурочиа ҳаҳанд қард, ки зикри қуҳантарину муҳимтарини онҳоро зарур мешуморем. “Гаршоснома” аз Асадии Тӯсӣ (соли

458), “Баҳманнома” аз Эроншоҳ ибни Абулхайр (пеш аз 520), “Қӯшнома, достони Қӯши Пилдандон, “Фаромарзнома”- ду манзума, яке аз авоҳири қарни панҷум ва дигаре қадидтар, “Барзунома”, достони Барзу писари Сӯҳроб, аз қарни панҷум ё аввали қарни шашум, “Бону Гушасб”, достони Бону Гушасб – духтари Рустам ва ҳамсари Гев аз модари Бежан аз қарни панҷум, “Шаҳриёрнома”, достони Шаҳриёр писари Барзу ва писари Рустам, “Қӯки Қӯҳзод”, аз шоире ношинохта қарни шашум, достонҳои “Қаҳонгирнома”, “Бежаннома”, “Савсаннома”, “Шабрангнома” ва “Лухросбнома”, ки ёдгориҳои аз манзумаҳои муфассалтар аст.

Баъд аз ҳамлаи муғул пайравӣ аз “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар масири сурудани манзумаҳои таърихӣ уфтод. Аз таҳаввули вазъи фикриву фарҳангӣ, ки бигзарем, гӯё ин тасаввур ҳоким буд, ки достонҳои қуҳан ба назм баромадаву чизе ногуфта намондааст. Ин буд, ки шоирон қамари ҳиммат ба назми ҳаводиси давраҳои таърихӣ наздик ба асри худ бастанд.

Аз қумла, манзумаҳои таърихӣ дар Эрон:- “Салҷуқнома”-и Қонёии Тӯсӣ, “Зафарнома”-и Ҳамдуллоҳи Мустафӣ, “Қурднома”-и Робёии Пушангӣ, “Темурнома”-и Ҳотифӣ, “Шоҳнома”-и Ҳотифӣ, “Шоҳрухнома”-и Қосимӣ, “Шоҳнома”-и Қосимӣ, “Қангномаи Қишм”, “Қарваннома”, “Фатхнома”-и Аббоси Нодир, “Шоҳнома”-и Нодирӣ, “Шоҳаншоҳнома”-и Сабо ва охириини онҳо “Шоҳнома”-и Навбаҳт аст. Дар ҳориҷ аз Эрон дар Қинд ва Туркияи Усмонӣ ҳам манзумаҳои фаровоне суруда шудааст.

Аз давраи Сафавия эҷоди назми ривоятию мазҳабӣ низ ба баҳри мутақориб ривоч ёфт. Аз он қумла, аз “Ховарнома”-и Ибни Ҳосим, “Ҳамлаи ҳадарӣ”-и Бозили Қиндӣ, “Ҳамлаи Ҳадарӣ”-и Мулло Бимоналӣ, “Мухторнома”-и Абдураззоқи Дунбалии Хӯйӣ, “Шоҳнома”-и Ҳайратӣ, “Худованднома”-и Сабои Қошонӣ, “Урдубиҳиштнома”-и Сурӯши Исфаҳо-

ниро ном бурдан ҷоиз аст. Ҳамаи ин гӯяндагон ба устодиву пешравию Фирдавсӣ этироф доштаанд, ӯро сутудаанд. Ин муаллифон ситорагони фурузони бузургу кӯчаке буданд, ки аз офтоби оламтоби Фирдавсӣ нур гирифтаанд.

Аммо ҳақиқат ин аст, ки сурудаҳои ҳуҷ як аз онон ба пояи “Шоҳнома” нарасидааст, зеро ҳеҷ як аз онон ҳаяҷону имони Фирдавсиро ба кори худ надоштаанд. Шояд тавонотарину муваффақтарин онҳо дар шоҳномасарои Фатҳалихони Сабо маликушшуарои асри Фатҳалишоҳ буд, ки “Шоҳаншоҳнома”-ро дар ҷангҳои Эронӣ рус сурудааст. “Ҳикоят, ки тазкиранависи муосирӣ ӯ Девонбегӣ дар “Ҳадиқат-уш-шуаро” оварда, гувоҳи инсофу ташҳиси ӯст.” Чаҳор рӯз пеш аз марги худ рӯзе касону фарзандони худро хост ва якеро гуфт: “Аз “Шоҳаншоҳнома”-и ман поре бихон”. Хонд. Сипас гуфт: “Шоҳнома”-и Фирдавсиро ҳам биеваред. “Шоҳнома”-ро кушуданд иттифоқан дар аввали сафҳа ин байт буд:

*Шавад кӯҳи оҳан чу дарёи об,
Агар бишнавад номи Афросиёб.*

Ба маҳзи шунидани ин байт тафовути ашъори худро ба сухани Фирдавсӣ дарёфт ва ба ҳолати имғо чаҳор рӯз баъд даргузашт” [6, с. 469].

Санъати сухани беҳамто, ҷавҳар ва бунёди беолоишу пок ва такрорнопазир ҷӣ дар адабиёти гузашта ва ҷӣ дар адабиёти муосир имкон медиҳад, ки бидуни кадом қайду шарт офаридагори “Шоҳнома” - Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ дар паҳлуи Ҳомер, Данте ва Шекспир ҷой гирад. Бад-ин маънӣ аллома Бобоҷон Ғафуров дар мавриди бузургии Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” гуфтааст: “Фирдавсӣ низ ифтихор ва шарафи тамаддуни ҷаҳонӣ аст”. Ҳаққо, ки “Шоҳнома” ҳама ганҷ асту мояи ифтихор, дар арабу аҷам “сухане бад-ин ғасоҳат нест”-гуфтааст Низомии Арӯзии Самарқандӣ. “Шоҳнома” нерӯи идроки мардуми тамоми иқлими дунёро барои дарёфти адолат, ростӣ, дӯстӣ, инсоф ва худшиносӣ алайҳи ҷаҳолат, бедодиву дурӯғ, номардиву беинсофӣ, душманиву ҷанг бедор мекунад, қувват мебахшад, роҳи омӯзиши донишу хирадро мунаввар месозад.

Адабиёти истифодашуда

1. Абураҳони Берунӣ. Осор-ул-боқия. – Душанбе, 1990.
2. Андарзи Шоҳнома / Муаллиф, муфасссири луғат ва муаллифи сарсухан М. Маҳадов. – Душанбе: Адиб, 1994.
3. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёти Эрон Ҷилди аввал, ҷопи дуввум. - Техрон, 1371.
4. Мирзо Муллоаҳмад. Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем.... – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011.
5. Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ). – Душанбе: Бухоро, 2012. – 338 с.
6. Муҳаммадамини Риёҳӣ. Сарҷашмаҳои фирдавсишиносӣ, маҷмуаи навиштаҳои куҳан дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” ва нақди онҳо. – Техрон: Паҷӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутоилоти фарҳангӣ, 1372.
7. Садриддин Айний. Куллийт. Ҷ. 2, қ. 1. – Душанбе, 1963.
8. Садриддин Айний. Куллийт. Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ. Ҷ. 2. Китоби якум / Ба ҷоп тайёркунандагон: К. Айний ва Р. Ҳодизода. – Душанбе, 1963.
9. Саъид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. Ҷопи дуввум. – Техрон, 1341.
10. Сафар Абдулло. Рӯшаноии сухан. – Душанбе: Бухоро, 2015.
11. Сайид Ҳусайни Наср. Забони форсӣ ва ҳуввияти миллий // Паёми андеша, 1998, № 2. – С. 25-27.
12. Ҳақназар Назаров. Нақши эронӣ-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон. – Душанбе, 2005.
13. Шоҳнома / Бо кӯшиши Ҷалоли Холиқии Мутлак. Дафтари дувум. – Нью-Йорк, 1969.
14. Э. Браун. Таърихи адабиёти Ирон (тарҷумаи форсии Бузург Алавӣ). – Техрон, 1935.
15. A study of the great Persian Epee of the Homes of the East. - New book Company. LTO. Horn by Road. 1950.

ТДУ 37.016:82

АЗ БАРНОМА ТО ФАРОГИРӢ: МАҚОМИ ШЕЪР ДАР ТАЪЛИМИ АДАБИЁТ

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф ба як камбудии асосӣ дар раванди таълими адабиёт, ки ба омӯзиши амалии поэтикаи матн бадеӣ ва масъалаи тафсири зебоишинохтӣ он аҳамияти кофӣ намедиханд, ишора мекунад. Ҳол он ки ин масъалаҳо бояд дар қатори ҳадафҳои асосии таълими адабиёт қарор гиранд, он танҳо аз нақл кардани тарҷумаи ҳол ва мазмунӣ умумӣ маҳдуд нашуда, балки ба таҳлили воқеии тафсири зебоишинохтӣ ва арзиши бадеӣ таваҷҷуҳ зоҳир гардад. Муаллиф аҳамияти баррасии забон ва ҷаҳлати балоғати осори классикӣ, ба мисли “Ғулистон” ва “Бӯстон”-и Шайх Саъидро дар тақмили фарҳанги нутқи муҳассилин муҳим арзёбӣ намудааст. Хулоса пешниҳод шуд, ки умуман, таълими осори адабӣ бояд ҳам ба омодагии амалӣ ва иҷтимоии ҷавонон кӯмак кунад ва ҳам ба рушди арзишҳои ахлоқӣ ва маънавии онҳо мусоидат намояд.

Вожаҳои калдӣ: матн, таълими адабиёт, шарҳ, ҷаҳлати балоғат, китоби дарсӣ, фарҳанги нутқ, маъноӣ асли ва маҷозӣ

ОТ ПРОГРАММЫ ДО ОСВОЕНИЯ: РОЛЬ ПОЭЗИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация: В статье автор указывает на основной недостаток в процессе преподавания литературы, который заключается в том, что недостаточно внимания уделяется практическому изучению поэтики художественного текста и вопросам его эстетической интерпретации (толкования). Хотя эти аспекты должны находиться в ряду основных целей обучения литературе, само обучение не должно ограничиваться лишь пересказом биографий и общего содержания, а должно сосредоточиться на реальном анализе эстетической интерпретации и художественной ценности произведения. Автор высоко оценивает важность рассмотрения языка, красноречия и изящества классических произведений, таких как «Гулистан» и «Бустан» Шейха Саади, для совершенствования речевой культуры учащихся. Представляется вывод о том, что в целом, преподавание литературных произведений должно способствовать как практической и социальной подготовке молодёжи, так и развитию их нравственных и духовных ценностей.

Ключевые слова: текст, преподавание литературы, толкование, красноречие и изящество, учебник, культура речи, буквальное и переносное значение

FROM CURRICULUM TO MASTERY/ENGAGEMENT: THE ROLE OF POETRY IN LITERATURE TEACHING

Abstract: The article highlights a major shortcoming in the teaching of literature: insufficient attention is paid to the practical study of the poetics of literary texts and issues regarding their aesthetic interpretation. Although these aspects should be among the primary goals of literature education, instruction should not be limited to merely recounting biographies and plot summaries; instead, it should focus on a genuine analysis of the work's aesthetic interpretation and artistic value. The author emphasizes the importance of examining the language, eloquence, and elegance of classical works - such as Sheikh Saadi's «Gulistan» and «Bustan»- in order to refine students' command of language. The article concludes that, overall, the teaching of literature should foster both the practical and social preparation of young people and the development of their moral and spiritual values.

Keywords: text, literature teaching, interpretation, eloquence and grace, textbook, speech culture, literal and figurative meaning

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Тоҳирӣ М.Т. – дотсенти кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 4-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, полковники милитсия.

E-mail: chabborova00@mail.ru, Тел.: +(992) 928 68 14 90.

Солеҳзода Ш.С. – дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров, номзади илмҳои филологӣ. E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru; тел.: +(992) 927 70 45 80.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Тоҳири М.Т. – доцент кафедры общественных дисциплин факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат филологических наук, полковник милиции.

E-mail: chabborova00@mail.ru, Тел.: +(992) 928 68 14 90.

Солеҳзода Ш.С. – доцент кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Худжандского государственного университета имени академика Б.Г. Гафурова, кандидат филологических наук. E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru;

Тел.: +(992) 927 70 45 80.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Tohiri M.T. – Associate Professor of Faculty № 4 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Colonel of Militia. E-mail: chabborova00@mail.ru. Tel.: +(992) 928 68 14 90.

Solekhzoda Sh.S. – Associate Professor, Department of Teaching Methodology for Tajik Language and Literature, Khujand State University named after Academician B.G. Gafurov; Candidate of Philological Sciences. E-mail: shoira.pulotova@inbox.ru;

Tel.: +(992) 927 70 45 80.

Шарҳу тафсири осори адабӣ сарчашмаи муҳимми таҳқиқи хусусиятҳои балоғати сухан ба ҳисоб рафта, тасаввуроти моро дар бораи фасоҳат ва балоғат ғанӣ мегардонад ва бояд ҳадафи асосии таълими адабиёт қарор гирад. Шарҳ балоғати суханро дар заминаи асноди мушаххас ва амалӣ нишон медиҳад.

Маърифати осори адабӣ завқи сухансанҷӣ ва қобилияти зехнии хонандагонро афзоиш медиҳад. Балоғат дар фарҳангномаҳо ба маънои ҷавон шудан, ба мартабаи ниҳой расидан ва расоӣ аст. Дар истилоҳ ба таври дурусту саҳеҳ ва муассир расонидани мақсад ва ғараз ба муҳотаб буда, ба ҳамин ҷиҳат балоғатро наметавон дар бораи калима ба кор бурд, зеро калима ба танҳои расо нест ва мақсади комили ғояндаро ифода намекунад. Бинобар ин, балоғат махсус ба калом ва мутакаллим аст. Доир ба роҳҳои таъмини фасоҳату балоғати сухан ва меъёрҳои санҷиши он паҷуҳишгарони зиёд мулоҳизаронӣ намуда, инро асоси суханварӣ донистаанд ва шартӣ умдаи

балоғати каломро дар фасоҳати он дидаанд [5, с. 300].

Мирҷалолуддини Қаззоӣ балоғат ва фасоҳатро мутаносибан «расоӣ ва шевоӣ» номгузорӣ кардааст. Ба андешаи ӯ, балоғат мавзӯи баҳси ду илм – маонӣ ва баён буда, омили таъмини балоғати каломро дар фасоҳати он донистааст [5,300]. Ба ифодаи дигар, каломӣ балеғ фасеҳ ҳам ҳаст, вале на ҳар каломӣ фасеҳ балеғ ба ҳисоб меравад. Ҳадафи асосии балоғат таъсири калом аст ва шартӣ муҳимми ғановати тасаввуроти мо роҷеъ ба омӯзиши балоғат ва фасоҳати калом шарҳу тафсири осори адабӣ мебошад, ки бояд ҳадафи асосии таълими адабиёт қарор гирад.

Бо маърифати осори адабии балеғ завқи сухансанҷӣ ва қобилияти зехнии хонандагон афзоиш меёбад, вале мутаассифона: «Камбудии асосии ҷараёни таълими адабиёт аз он иборат аст, ки ба омӯзиши амалии поэтикаи матнӣ бадеӣ, масъалаи тафсири зебоишинохтии он, ки бояд дар ҳадафҳои асосии таълими

адабиёт қарор гирад, чандон аҳаммият дода намешавад» [9, с. 50].

Мусаллам аст, ки ба завқи суҳансанҷӣ ва қобилияти зеҳнии толибилмон таҳлил ва маърифати матнҳои адабӣ алоқаи қавӣ дорад. Бинобар ин, ба масъалаи ҳамбастагии савод ва маънавият, зарурати тағйири усули таълими адабиёти тоҷик ва бақоргирии шеваҳои суннати таҳлили матнҳои бадеӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ мутахассисон пайваста рӯчуъ кардаанд.

Аз ҷумла, устод Абдулманнони Насриддин таҳлили асарҳои бадеиро ҷиҳати «тарбияву ташаккули зеҳнӣ ва ахлоқӣ ва шинохти балоғату фасоҳати калом» ва дар марҳалаи аввал шарҳи порчаҳо аз «Ғулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдиро ҳамчун намунаи олии балоғату фасоҳат ва узубату салосати забони ширини форсӣ-тоҷикӣ судманд ва дар зимн ба эътибор гирифтани нуктаҳои зеринро зарур донистааст:

1. Ошноӣ бо маъниҳои аслию маҷозии калимаю ибораҳо;

2. Ба назар гирифтани қолабҳои ҷумласозӣ ва таркибу ибораорӣ дар каломӣ мавзун;

3. Ошноӣ бо сарчашмаҳои андешаи Шайх Саъдӣ [3, с. 527].

Таълими адабиёти тоҷик дар таркиби барномаи омӯзиш дар фазои фарҳангӣ таърихӣ хусусияти хос касб карда, бояд бо таъба ба анъанаҳои милли густариш ёбад. Масъалаи парвариши табъи бадеӣ, омӯзишу маърифати осори адабӣ нишони фарҳанги милли ва худшиносии шахс аст. Муҳимтарин талабот ва аввалин меъёри тафсири асарҳои бадеӣ шинохти матни асил аз сақим аст: «Шорехон сиҳхатии матн ва асолати онро шартӣ умдаи маърифати адабиёт ва тафсири боасоси каломӣ бадеӣ дониста, асарҳои мавриди шарҳро дар асоси нусхаҳои қадимаю муътабар нақду тасхеҳ кардаанд» [3, с. 340]. Аз ин лиҳоз, масъалаи интиҳоб ва ба китобҳои дарсии адабиёт ворид сохтани матнҳои бадеӣ дар мадди аввал қарор мегирад ва мубрамияти махсус касб менамояд.

Муаллифони китобҳои дарсии «Адабиёти тоҷик»-ро зарур аст, ки санҷидакор бошанд, аз саҳву хатоҳо иҷтиноб варзанд, аз маслиҳату таҳқиқоти ҷадиди мутахассисон мустафид гарданд, танҳо баъди муайян кардани сиҳхатии калом ва интиқоди он дар асоси муқобалаву муқоиса бо нусхаҳои комил онро интишор диҳанд. Аммо мушоҳида мегардад, ки гоҳе мурағатбонро на ғӯши суҳаншунав ҳасту на дидаи эътибор.

Ҳанӯз соли 1984 профессор Абдулманнони Насриддин доир ба ҳусну қубҳи китоби дар ҳамон замон тозанашири «Адабиёти тоҷик» барои хонандагони синфҳои 9-ум (муаллифон Ҳодизода Р., Нейматзода Т. ва Мирон Т.) мулоҳизаҳои пурағзиш иброс дошта, мутобиқат накардани мавзӯҳои барнома бо китоби дарсӣ, баррасии ҳаҷми соатҳои муқарраршуда, ҷанбаҳои тарбиявӣ зебоишиносӣ, забон ва услуби маводи китоб аз донишу огоҳӣ ва дидаи амиқи муқарриз гувоҳӣ медиҳанд.

Бо назарсанҷиҳои мӯшиқонаву нозукбинона «дучор шудани ҷумлаҳои носуфта ва услубан хароб, садҳо хатои имлоиву китобатӣ»-ро гуноҳи азим махсус дониста, 23 андешаву хулоса роҷеъ ба сатҳу сифати китоб баён кардаанд. То имрӯз китоби дарсии толибилмони синфи 8-ум 5 маротиба бознашр гардида бошад ҳам, вале баъзе аз ин ғалатҳо муқарраран ба нашрҳои нав кӯчонида шудаанд. Масалан, дар тақризи мазкур омадааст: «Баҳористон»-и Абдуғраҳмони Ҷомӣ бо байтҳои:

*Гузаре кун ба ин «Баҳористон»,
То бубинӣ дар ӯ гулистонҳо.*

*Дар латофат ба ҳар гулистоне,
Раста гулҳо, дамида райҳонҳо-*

огоз намеёбад, ҷунонки дар китоби дарсӣ қайд шудааст.

Як назар ба матни илмӣ-танқидии он (таҳияи Афсаҳзод А. - Душанбе, 1972) кифоя аст дарёбем, ки пеш аз ин байтҳо панҷ қитъа ва як маснавӣ омадаанд» [3, с. 581].

Дар кори таълим аҳаммияте надоштани таъкиди «зану фарзанд доштан»-и Бадриддин Ҳилолӣ [3, с. 582].

Муҳаккиқ баъзе хулосабарориҳои мурағатбони китоби дарсӣ, аз ҷумла, «Осаф»-ро, ки образи асотирӣ аст, дар китоби дарсӣ чун вазири подшоҳи замони зиндагии шоир муаррифӣ гаштаниро «тааҷҷубангез» ҳисобидаанд: «...байти зерини Абдурраҳмони Мушфиқӣ:

*Осаф, ки дев бошаду девон ба ҳукми ӯ,
Назми умури мулки Сулаймон
чӣ сон диҳад?*

-ро иқтибос карда менависанд: «Баъд аз ин, шоир сабаби ин гуна бадбахтии мардум ва вайронии мулкро шарҳ дода, нишон медиҳад, ки дар ҳамаи ин корҳо вазири Абдуллоҳхон – Осаф айбдор аст. Дар асл, Абдуллоҳхон «Осаф» ном вазире надошт, балки Осаф ибни Барҳиё вазири Сулаймон аст. Мушфиқӣ қиссаи «Сулаймон ва Билқис»-ро талмех кардааст» [3, с. 582].

Мутаассифона, дар наشري нави китоби дарсӣ (с. 2018) муаллифон ба ҷойи шарҳи боло тафсири зеринро овардаанд, ки матлабро барои муҳассилин равшан намесозад: «Шоир сарвазир Осафро беибо дев меномад, ки чунин чуръат кам андар кам аст. Агар дев роҳбар бошад, пас, чӣ гуна низом барқарор хоҳад гашт?» [8, с. 36].

Аз шарҳи муаллиф хонанда ба хулосае мерасад, ки Абдуллоҳхон сарвазире бо номи Осаф доштааст ва монанди инҳо. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маъноҳои зерини вожаи «осаф» мазкур аст, ки Осаф:

1. номи вазири Сулаймон писари Довуд, ки ба доноӣ машҳур будааст; Осафи сонӣ – Осафи дуюм, киноя аз ҳар вазире, ки дар ақлу заковат монанди Осаф аст;

2. маҷ. вазири доно, вазири ботадбир [9, с. 952].

Дар ин байт Мушфиқӣ мегӯяд: «Осаф, яъне вазири шоҳ, агар дев бошад ва ба девон (вазиратхона, ки кормандони он идораи мамлакатро ба зимма доранд) ҳукмфармо бошад, чӣ тавр умури мулк низом пайдо мекунад.

Ба ибораи дигар, ҳӯи деви вазир буруз менамояд ва аҳли девонро ба кори хайру халқпарварӣ равона намесозад ва

ғайра. Ҳамчунин дар ин маврид, вожаи «девор»-ро ба маънои гунаи ҷамъи калимаи «дев» фаҳмидан эҳтимол матлубтар бошад, зеро вазир, ки дев аст, тобеонаш низ девҳо мебошанд. Ҳамин маъноро Фаридуddини Attor возеҳтар баён кардааст: ...Ки муште мардуми деванд ин девони девонӣ! Азбаски тафсири равшан ва ба фаҳми хонандагон мувофиқи байти мавриди таҳлил манзур нагаштааст, онҳо маънои байтро намефаҳманд, дар бораи нозукии тобишҳои маъноӣ ҳатто ҷойи суҳан нест. Дар натиҷа, ҳадафи асосӣ – тарбияи зебоишиносӣ ҳалалдор мегардад.

Аз шартҳои асосии тафсири саҳеҳ кори матншиносӣ маҳсуб меёбад. Тавассути осори адабӣ асолати мероси маънавӣ ва ҳунарии суҳанварон ва илми балоғат дар натиҷаи омӯхтани қонуну қоидаҳои назму наср ҳосил мешавад. Забони тоҷикӣ дорои захираи бойи калимаву таркибҳост, ки вобаста ба ифодаи фикр бо назардошти тобишҳои нозуки маъноӣ ба кор гирифта мешавад.

Ба ҳифзи луғат, дониستاني назокати забон ва ҳусни баён зимни шарҳи мутунӣ бадеӣ бояд таваҷҷуҳи зарурӣ равона гардад. Муносибати босалоҳият ба таълимо, ки дар замони муосир аҳаммияти аввалиндараҷа касб кардааст, ҳанӯз чанд сол муқаддам

Шакурӣ М. чиҳати татбиқи консепсия ва барномаҳои омӯзишу парвариш ин навъ равиши таълимо дар мадди аввал гузошта, таъкид намуда буд: «Ҳама паҳлӯҳои воқеияти иҷтимоӣ дар омӯзишу парвариш бояд дар назар гирифта шаванд ва навҷавонони мо бо хатми мактаби миёна барои зиндагонӣ, барои саҳтгирӣ дар воқеияти иҷтимоӣ имконияти зарурӣ ба даст биоваранд. Вале ин кор дар доираи мақсади асли, ки расидан ба одамияту маънавият аст, бояд сурат бигирад» [10, с. 54].

Муносибати босалоҳияти таълим, маърифати дурусти осори адабӣ ва таъмини балоғати калом ба ҳамдигар иртиботи қавӣ дорад. Ҷаҳор салоҳияти фанӣ дар ҷараёни таълими фанӣ адабиёти тоҷик бояд амалӣ карда шаванд:

дарки матн, баҳодиҳӣ ба матн, тағйир додани матн ва таҳияи мустақилонаи матн. Идроки матни осори адабӣ дар сурати саҳеҳу дуруст будани матн ҳосил мешавад. Мутаассифона, дар китобҳои дарсии дигар низ иштибоҳоти фаровон ба мушоҳида мерасанд.

Дар китоби «Адабиёти тоҷик» (китоби дарсӣ барои синфи 7, муаллифони М. Шайхов ва У. Тоиров) дар оғози мавзӯи «Ҷалолуддини Румӣ» порчаҳои алоҳида аз ҳикояти бозургон ва тӯтӣ (91 байт) ва аз қиссаи Дақуқӣ (82 байт) интихоб шудааст, ки ҷамъан 173 байтро ташкил мекунад. Дар матнҳои интихобкардаи мураттибон чанд хатое роҳ ёфтааст, ки идроки маънои байтҳои алоҳидаро барои муҳассилин мушкил мегардонад. Матни дар китоби дарсии синфи 7-уми соли 2002 омадаро бо матни «Маснавии маънавӣ»-и ҷопи Душанбе ва шарҳи Карими Замонӣ муқоиса кардем. Дар китоби дарсӣ омадааст:

*Қиссаи тӯтии ҷон 3-ин сон бувад,
Кӯ касе, к-ӯ маҳрами мургон бувад* [7, с. 55].

Дар китоби «Маснавии маънавӣ» мисраи дувуми байт чунин сабт шудааст: Ку касе, к-ӯ маҳрами мургон бувад [5, с. 56].

Дар шарҳи маснавӣ омадааст: «...вале кучост касе (ку), ки маҳрами парандагони арш бошад ва барои дарки рози ҳақиқат қобилияту истеъдод ҳосил кунад» [1, с. 502].

Табиист, ки дар мисраи дувум «ку»-и аввал ба маънои «кучост» ва «к-ӯ» муҳаффафи пайвандаки «ки» ва ҷонишини «ӯ» – «к-ӯ», «ки ӯ» аст. Иштибоҳи мазкур дар назари аввал шояд ҷузъӣ намояд, вале он муҳимияти овозу ҳарфҳоро дар тағйири маъно ва шинохти андешаҳои муаллиф бозгӯ менамояд. Дар ҳамаи маворид имло аҳаммияти вежа дорад, масалан байти зеринро аз китоби дарсӣ мушоҳида кунед:

*Оташ Иброҳимроне қалъа буд,
То баровард аз дили Намруд дуд* [7, с. 74].

Дар поварақи китоб шарҳи Иброҳим – «номи пайғамбар» омадааст. Шогирдон намефаҳманд, ки «Иброҳимроне» чӣ

маъно дорад? Дар асл, мисраъ бояд чунин навишта шавад: «Оташ Иброҳимро не қалъа буд», яъне сабти яқҷояи ду вожа маъниро номафҳум гардонидаст. Мураттибони китоби дарсӣ байти зеринро чунин қироат кардаанд:

*Сӯхта чун қобили оташ бувад,
Сӯхта бистон, ки оташкуш бувад* [7, с. 57].

Онҳо ҳатто тавачҷуҳ накардаанд, ки қофияи байт ҳалалдор шудааст.

Дар китоби «Маснавии маънавӣ» гунаи саҳеҳи мисраи дувумро меҳонем: Сӯхта бистон, ки оташкаш бувад.

Карими Замонӣ байти мазкурро ба тариқи зайл шарҳ медиҳад: «Фатила, ки қобили иштиол аст, чунин фатиларо бигир, ки оташро ба худ ҷазб мекунад. Инсоне, ки ба шуълаи ишқ сӯхта шуда, чунин фарде оташи ишқро ба худ мегирад. Вале он, ки оғӣ аз ишқ аст, диле сарду фарсуда дорад ва аҳгари ишқро ба худ намегирад» [1, с. 545].

Дар поварақи ҳамин саҳифаи шарҳи вожаи «оташкаш» чунин тавзеҳ шудааст: «Ҷазбкунандаи оташ, маводи сариюлиштиол, ки зуд оташро ба худ мегиранд». Лозим ба тазаккур аст, ки вожаи «мавод» дар навиштаҳои илмӣ ва васоити ахбори оммаи замони муосир ба маънои «материал» чун вожаи аз ҷиҳати сохт танҳо ба кор рафта, бо пасванди «-ҳо» ҷамъ баста мешавад. Ҳол он ки *мавод* худ ҷамъи модда аст ва беҳуда нест, ки Карими Замонӣ «маводи сариюлиштиол, ки зуд оташро ба худ мегиранд» навишта, хабарро дар шакли ҷамъ наовардааст.

Дар китоби дарсӣ вожаи «оташкаш», яъне, ҷазбкунандаи оташ маънои баръакс касб кардааст: оташкуш – кушандаи оташ. Дар қиссаи Дақуқӣ мураттибони китоби дарсӣ дар байти зерин «моҳ»-ро саҳван *меҳр* хондаанд:

*Ҳашм карда қаҳри Ҳақ бар дидаҳо,
Ки набинад меҳрро бинад суҳо.*

Дар ҷопи Тоҷикистон вожаи «моҳ» ба гунаи саҳеҳ аст, вале навишти вожаи «Суҳо» (бо ҳарфи хурд) нодуруст ба мушоҳида мерасад. «Суҳо – ситораи кӯчак ва яке аз се ситораи Дубби Акбар ё

Банотуннаъти Кубро аст» [1, с. 411]. Мутобиқи имло номи ситора бояд бо ҳарфи калон навишта мешуд. Карими Замонӣ дар шарҳи мисраи мавриди назар овардааст: «Қаҳри Илоҳӣ бар чаҳми онон муҳр задааст, ки моҳи тобонро намебинанд, аммо ситораи Сухоро мебинанд» [1, с. 525]. Ба намунаи дигар таваҷҷуҳ мекунем:

*Себи нӯсида ҳамечинанд халқ,
Дарҳам афтода ба яғмо хушкхулқ* [6, с. 60].

Дар ин бобат низ мураттибон на ба маънову мантиқи байт диққат додаанд ва на ба қофияи он. Дар шарҳи маснавӣ роҷеъ ба ин байт омадааст: «Ин мардумони саргашта себҳои нӯсидаи дунёро бо хирс ва валаъ мечинанд ва аз дасти якдигар ба яғмо мебаранд» [1, с. 526].

Маъноӣ вожаи «хушкхулқ», ки дар китоби дарсӣ дарҷ гаштааст, маълум нашуд, он бояд хушкхалқ бошад. Вожаи мазкур дар шакли ибораи «халқ хушк шудан» дар забони муосири тоҷикӣ ба маъноӣ «бениҳоят ташна ва ба ошомидани об хеле ҳарис будан» роиҷ аст. Дар байти баъдӣ мураттибони китоби дарсӣ изофаи калимаи «сӯ» (сӯйи)-ро ҳазф намуда, вазни мисраъро ҳалалдор кардаанд: Бонг мезад зи сӯ ҳар дарахт [7, с. 60].

Лозим ба таъкид аст, ки дар китоби дарсӣ на ҳамаи калимаҳои душворфаҳм мавриди шарҳу эзоҳ қарор гирифтаанд. Масалан, гумон намекунем, ки хонандагони синфҳои ҳафтум маъноӣ вожаҳои «қабз, баст, заман, арсалон, интибоҳ, истиғроқ, мучтабо, мувоқиб»-ро бе шарҳ дарк намоянд. Дар баъзе мавридҳо шарҳи оятии Куръони Маҷид дар китоби дарсӣ низ ғалат сабт гаштааст. Масалан, намунаҳои зеро ба мушоҳида мегирем:

Ёд кардам қавли Ҳақро он замон,

*Гуфтам: - «Аннаҷму шаҷарро
ясҷудон»* [7, с. 62].

Дар поёни саҳифа шарҳи зер оварда шудааст: Аннаҷму шаҷарро ясҷудон – ситора ва дарахт сачда мекунад [7, с. 62].

Ҳамин ояти шашуми сураи «Раҳмон» аз ҷониби Умаров М. чунин тарҷума кардааст: «Ва гиёҳу дарахт сачда мекунад» [4, с. 531]. Сабаби гиёҳ тарҷума шудани вожаи «начм»-ро Карими Замонӣ равшан кардааст: «Ва гиёҳони бесоқа ва гиёҳони соқадор Ҳақро сачда мекунад». Начм дар луғат ба маъноӣ «ошкор шудан» аст ва чун гиёҳон аз дили замин сар бурун меоваранд ва ошкор мешаванд, начм номида шудаанд.

Ҳамин тавр, ситораро начм мегӯянд, чун дар паҳноӣ осмон намоён мешавад. Дар ин оят манзур аз начм ситора нест, балки гиёҳон ва буттаҳои бесоқа аст [1, с. 533]. Боиси ташвиш аст, ки аксари норасоии тазаккурёфта ба китобҳои баъдан ба ҷоп расидаи «Адабиёти тоҷик» кӯчонида шудаанд.

Умуман, дарк ва баҳодиҳӣ ба матн дар дарси адабиёт марҳалаи мураккаб аст. Хонанда на танҳо бо мазмуни осори адабӣ шинос мешавад, дар атрофи ғояи он мулоҳиза мекунад, балки калимаҳои душворфаҳм ва санъатҳои бадеии онро меёбад, шарҳ медиҳад, баҳоҷаи каломӣ суҳанварро муайян менамояд. Ба ин васила, завқи маънишиносӣ ва суҳансанҷии шогирдон парвариш ёфта, ҷаҳонбинияшон ғанитар ва нутқашон такмил дода мешавад. Салоҳияти натиҷагирӣ аз матни бадеӣ ва дарёфти мақсади муаллифи асари бадеӣ роҳандозӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, таълифи китобҳои дарсӣ муносибати ниҳоят ҷиддиву эҳтиёткоронаро тақозо дорад, зеро матнҳои оғӣ аз саҳву ғалат заминаи вуруд ба ҷаҳони фикриву ҳунарии суҳанваронро муҳайё месозад.

Адабиёти истифодашуда

1. Замонӣ, К. Шарҳи ҷомеи «Маснавии маънавӣ». Дар 7 ҷилд. - Техрон: Иттилоот, 1392.
2. Қаззоӣ, М. Зебошиносии суҳани порсӣ. Ҷопи ҷаҳорум. - Техрон: Нашри марказ, 1381. - 214 с.
3. Қуллӣёти осори Абдулманнони Насриддин. Дар ҳафт муҷаллад. Ҷилди дувум. – Хучанд: Хуросон, 2013. – 316 с.

4. Қуръони Карим. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ ва тавзеҳоти М. Умаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 604 с.
5. Румӣ, Ҷ. Маснавии маънавӣ / Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Техрон: Нашри замон, 2001. – 730 с.
6. Сатторзода, А. Такмилаи бадеъи форсӣ-тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ). - Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
7. Тоиров, У., Зикиров, Х., Мӯсоев, М. Адабиёти тоҷик: китоби дарсӣ барои синфи 7. Нашри аввал. – Душанбе: Мавлавӣ, 2008. – 320 с.
8. Тоиров, У., Солеҳов, М., Ширинзода, Н. Адабиёти тоҷик: китоби дарсӣ барои синфи 10-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри сеюм (бо такмил ва иловаҳо). - Душанбе: Маориф, 2018. - 336 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Аз ду ҷилд. Ҷилди II. - Москва: Советская энциклопедия, 1955. – 951 с.
10. Шакурӣ, М. Инсонгарии омӯзиш ва забони миллий. - Душанбе, 2002. – 50 с.

ТДУ 81-2

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ – ОИНАИ ТАЪРИХИ МИЛЛАТ

Аннотатсия: Дар мақола муаллиф оид ба рушду инкишоф, густариш ва ҳифзи забони миллии ибрази андеша намуда, қайд кардааст, ки забон нишони мавҷудият ва ташаккули афкори соҳибзабонон буда, воситаест, ки дируз, имрӯз ва тақдири фардои ҳар халқу миллатро ба ҳам пайваست менамояд. Ҳамзамон, муаллиф таъкид намудааст, ки забон асоси худшиносӣ ва ҳувияти миллии буда, поку беолоиш нигоҳ доштани он вазифаи ҳар як фард мебошад. Дар даврони Истиқлоли давлатӣ заминаи ҳуқуқи волоият ва эътибори забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: забони тоҷикӣ, забони миллии, фарҳанг, оинаи таърих, давлати тоҷикон, рушди забон, Конститутсия, Истиқлоли давлатӣ, сарвати бебаҳо, арҷгузорӣ

ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК – ЗЕРКАЛО ИСТОРИИ НАЦИИ

Аннотация: В статье автор высказывает мнение о развитии, распространении и защите национального языка, отмечая, что язык является признаком существования и формирования мышления его носителей, а также средством, которое связывает прошлое, настоящее и судьбу будущего каждого народа и нации. Также автор подчеркивает, что язык является основой национального самосознания и идентичности, а сохранение его чистоты и самобытности является обязанностью каждого человека. В период Государственной независимости правовая основа верховенства и статуса таджикского языка как государственного языка была закреплена в Конституции Республики Таджикистан.

Ключевые слова: таджикский язык, национальный язык, культура, зеркало истории, таджикское государство, развитие языка, Конституция, Государственная независимость, бесценное богатство, почитание

THE TAJIK LANGUAGE – A MIRROR OF THE NATION'S HISTORY

Abstract: In this article, the author expresses views on the development, expansion, and protection of the national language, noting that language is a sign of the existence and formation of the worldview of its speakers, as well as a means that connects the past, present, and future destiny of every people and nation. At the same time, the author emphasizes that language is the foundation of national self-awareness and identity, and preserving its purity and authenticity is the duty of every individual. During the period of State Independence, the legal basis for the supremacy and status of the Tajik language as the state language was established in the Constitution of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Tajik language, national language, culture, mirror of history, Tajik statehood, language development, Constitution, State Independence, invaluable treasure, respect and appreciation

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Фарҳодова С.А. – ходими илмӣ шӯъбаи забони тоҷикӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

E-mail: sarvbonu@mail.ru, тел.: (+992) 111 19 11 73.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Фарҳодова С.А. – научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Абуабдуллоҳи Рӯдакии Национальной академии наук Таджикистана. E-mail: sarvbonu@mail.ru, тел.: (+992) 111 19 11 73.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Farhodova S.A. – research fellow of the Tajik Language department at the Institute of Language and Literature named after Abuabduллоh Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: sarvbonu@mail.ru, tel.: (+992) 111 19 11 73.

Забон нишони мавҷудият ва ташаккули афкори соҳибзабонон буда, воситаест, ки дирӯз, имрӯз ва тақдири фардои ҳар халқу миллатро ба ҳам мепайвандад. Забон асоси худшиносӣ ва ҳувияти миллӣ маҳсуб меёбад, зеро ҳар гоҳ сухан аз асолати миллӣ ва баргашт ба решаҳои миллӣ ба миён меояд, ҳифз ва густариши забони миллӣ дар ҷойгоҳи аввал қарор мегирад.

Таърих гувоҳ аст, ки забон ҳанӯз дар набардҳои таърих яке аз арсаҳои муборизаи ватанпарастӣ ва истиқлолхоҳӣ маҳсуб ёфта, дар паҳлуи диловарони майдонҳои набарди озодихоҳӣ гурӯҳи афроди дурандеш аз табори Сомониён иродаи матинро бо хиради азали пайваста, давлати бузург ва мутамаркази миллиро аз андеша ба воқеият табдил доданд.

Албатта, забони ҳар миллат оинаи рӯзгори гузаштаву имрӯзаи он маҳсуб меёбад, чунки бо воситаи забон таъриху фарҳанг, расму оин ва тафаккури андешаи соҳибзабонон инъикос меёбад. Аз ин лиҳоз, забони тоҷикӣ низ инъикоскунанда ва оинаи пурҷилои таърихи халқи тоҷик буда, таърихи пурифтихор, фарҳанги пурғановат ва донишу хиради азалии халқи тоҷикро бо ҳама шукӯҳу шаҳомати худ дар қолаби назму наср инъикос намудааст.

Вобаста ба ин нукта, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин ибрози андеша намудаанд: «Забону фарҳанги мо оинаест, ки роҳи бисёр тулонии дар масири таърих паймудаи тоҷиконро бо ҳама саҳифаҳои гоҳо дурахшон ва гоҳе парешон, бо ҳама нишебӯ фарозҳои таърих дар худ инъикос кардааст. Аз ин оина пайдост, ки барои аҷдоди бонангу номуси мо мафҳумҳои Модар, Ватан, истиқлол, забон ва фарҳанг ҳамеша ҳаммаъно будаанд» [3, с. 148].

Забони тоҷикӣ дар катори қадимтарин забонҳои Хуросону Мовароуннаҳр меросбари забонҳои бостонии ориёӣ қарор дошта, миллати шарафманди тоҷик фарҳанги оламшумули худро бо ҳамин забони ширину шево иншо намудааст. Олимон мутафаккирон ва донишмандони сатҳи ҷаҳонӣ эътироф намудаанд, ки дар таърихи тамаддуни башар тоҷикон ҳамчун халқи ориёинаҷод, яке аз миллатҳои қадимтарин ва забони тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои бостонии сайёра ба шумор рафта, дар ин хусус таҳқиқоти зиёди илмӣ анҷом дода шудааст.

Халқи тоҷик дар гули мавҷудияти худ борҳо мавриди таҳқири истилогарон қарор гирифт ва ҳукмронӣ ба давлати худро аз даст дод. Душманони халқи тоҷик борҳо кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки таъриху фарҳанг, маданияту санъати пурғановат ва расму оини миллати тоҷикро аз байн бурда, мавқеи онро дар паҳнои таърих ночиз нишон дода, мавҷудияти онро ба гӯшаи нобудӣ баранд. Маҳз, асолати таърихӣ забон ҳамчун нишони ҳастӣ ва бақои миллат буд, ки дар фарози пурпечUTOби таърих моро то ба замони соҳибистиклолии кишвар расонид.

Бо вучуди беадолатиҳои таърих миллати тоҷик тавонист, ки рисолати фарҳангпарваронаву инсондӯстии худро нигоҳ дорад ва барои ҳифзи истиқлоли забони ноби модарии худ ҷаҳду талошҳо кунад.

Забони тоҷикӣ дар зарфи ҳазорсолаҳои мавҷудияти худ чандин маротиба ба сифати забони корбариву ҳуҷҷатнигорӣ ва дипломатии давлатҳои абарқудрати замон ба монанди давлатҳои Сомониён, Тоҳириён, Сосониён ва Темуриён ба сифати забони расмӣ давлатӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Солҳои бистуми асри гузашта, яъне дар шароити барои халқи тоҷик ва забони

модарии он басо хассосу тақдирсоз, забони мо расман номи «забони тоҷикӣ»-ро соҳиб гардид ва яке аз далелҳои ҷиддии ташкил ёфтани давлати миллиамон гардид. Соли 1926 Садриддин Айни бо навиштани китоби «Намунаи адабиёти тоҷик» собит намуд, ки забони тоҷикии адабӣ дар ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ сахми арзанда дорад. Имрӯз аҳли олам моро бо номи «тоҷик», давлатамонро бо номи «Тоҷикистон» ва забонамонро бо номи «забони тоҷикӣ» мешиносанд [4, с. 36].

Бояд зикр намуд, ки дар даврони соҳибистиклолии кишвар таҳти роҳбарии хирадмандонаи Сарвари давлат барои рушду инкишофи забони тоҷикӣ шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Пеш аз ҳама, заминаи ҳуқуқи волоият ва эътибори забони тоҷикӣ ҳамчун забони давлатӣ дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Мувофиқи муқаррароти моддаи 2-и Конститутсия, «Забони давлатии Тоҷикистон Ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳо, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, ҳуқуқ доранд аз забони модариашон озодона истифода кунанд» [1].

Тибқи Конститутсия ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», забони давлатӣ эълон шудани забони тоҷикӣ ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандонро, ки забони модариашон дигар аст, маҳдуд намекунад [2].

Тоҷикистони соҳибистиклол баробарҳуқуқии забонҳоро эътироф менамояд, барои ҳамаи забонҳое, ки дар ҷумҳурӣ мавриди истифода қарор доранд, кафолати ҳуқуқӣ ва муносибати боэҳтиромонаро таъмин менамояд. Дар ин замина, дар даврони Истиклоли давлатӣ забони тоҷикӣ ба маснади волои худ нишаста, миллати тоҷикро ба ҷаҳони муосир муаррифӣ намуд. Хушбахтона, миллати мо ҳам тавонист, ки ин ёдгории бемисли худро дар радифи дигар ёдгориҳои маънавии ниёғони худ ҳифз намояд ва онро то ба имрӯз ҳамчун мероси гаронбаҳо оварда расонад.

Имрӯз забони тоҷикӣ ба ҳайси забони миллий ва давлатӣ дар мақоми забони сиёсат, илму фарҳанг, қонунгузорӣ, муносибати дипломатӣ, тиҷорат ва дигар воситаҳои иртибот қарор дорад [6, с. 2]. Муҳимтар аз ҳама, забони давлатӣ дар кишвари азизамон ба рамзи ҳамбастагӣ ва иттиҳоди воқеии тамоми сокинони Тоҷикистон мубаддал гардидааст. Забон асоси пойдеории давлат буда, ҳамзамон, рушду инкишофу он нишони пешрафти миллату давлат мебошад. Даврони гул-гулшукуфии кишварамон барои тавсеаи доираи қорбурди забони давлатӣ дар ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа имконияти мусоид фароҳам овардааст, моро хушдор менамояд, ки барои ҳифзу нигоҳдошти асолату покизагии забони давлатӣ аҳлона талош намоем.

Пуштибон ва ҳомии забони модарии мо – забони тоҷикӣ дар даврони соҳибистиклолии кишвар, пеш аз ҳама, Пешвои миллат мебошад, ки дар суҳанронӣ ва паёмҳои ҳарсолаи хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба бузургӣ ва шукӯҳу шаҳомати забони ноби тоҷикӣ ибрози андеша менамоянд. Таъкидҳо ва суҳанрониҳои Пешвои миллат дар бораи забони модарӣ – забони тоҷикӣ ҳар як соҳибзабонро хушдор месозад, ки ҷиҳати поку беолоиш нигоҳ доштани ин гавҳари ноёби даҳр пайваста кӯшиш ба ҳарч диҳанд, то беҳтарин донанда ва муаррификунандаи забони модарии худ бошанд. Чунки забони модарӣ сарвати бебаҳои даҳр буда, ҳазинаи маънавии миллатро ташкил медиҳад.

Сарвари давлат дар ин хусус чунин баён менамоянд: «Ҳикмат ва ахлоқи инсонпарварӣ, ки ҷавҳари осори ниёғони мост, бо забони муктадиру пурвусъат ва ширину гуворои тоҷикӣ асрҳо боз садо медиҳад ва сарвати фарҳангиву маънавии миллати мо бо ҳамин забон оламро тасхир кардааст» [3, с. 64].

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забони тоҷикиро шиносномаи миллат, руҳи поки гузаштагон ва оинаи осори ниёгон номида, чунин таъкид намудааст: «Барои ман забони тоҷикӣ на танҳо воситаи гуфтугӯю муошират ба

шумор меравад, балки болотар аз он, шиносномаи миллати азизам, руҳи поки гузаштагонамон ва оинаи осори ниёконам мебошад. Аз ин рӯ, ман ба ин забони шевои шоирона сидқан арҷ мегузорам, бо хисси баланди ватандӯстӣ аз минбарҳои баланд бо ин забон сухан мегӯям, аз лаҳни шаккарину дилнишинаш лаззати маънавӣ мебарам ва ҳастиямро бо ҳастии забонам пайванд доништа, ин гавҳари хушоб ва дурри ҷаҳонтобро пайваستا ситоиш ва тарғиб менамоям.

Ба ин хотир, доир ба таърихи ташаккули забони тоҷикӣ мақолаву асарҳо таълиф менамоям, дар ҳар суханрониям бузургию тавоноии онро таъкид месозам ва барои ҳифзу ҳимояаш талош мекунам» [5, с. 6].

Қайд кардан бамаврид аст, ки раванди ҷаҳонишавӣ ба мероси маънавии халқу миллатҳо хатар ба миён оварда, таъсири худро мерасонад. Ягона роҳи ҳифзи ин мерос талоши ҳарчи бештар мустаҳкам намудани пояҳои муқаддасоти миллӣ, ки забони давлатӣ яке аз он шоҳсутунҳои муқаддасоти миллӣ ба ҳисоб меравад. Ё худ забон муҳимтарин унсури муайянкунандаи ҳастии ҳар миллат аст.

Пешвои миллат дар ин хусус пайваستا таъкид менамоянд: «Забон хишти аввалини кохи миллат аст. Таърих гувоҳ аст, ки агар забони миллӣ аз байн равад, миллат ҳам дер ё зуд тафаккури миллии худро аз даст дода, оқибат заволи меёбад. Аз ин лиҳоз, вазифаи ҳар фарди бонангу номус ҳифзу эҳтиром ва гиромӣ доштани забони давлатӣ, поку беолоиш нигоҳ доштани ин ганҷи бебаҳои даҳр ва ба наслҳои оянда бегазанд ба мероси гузаштани ин забони шевою шоирона мебошад» [6, с. 14].

Эҳтироми бепоён ба забони миллӣ ва нақши таърихӣ он дар пойдеории давлату миллат дар ҳама суханронӣҳо ва паёмҳои табрикоти Сарвари давлат ба муносибати Рӯзи забон баён мегардад, ки ин ҳама далели арҷгузорӣ ба забони модарӣ – сарвати бебаҳои миллати тоҷик аст.

Маҳз, ин забони нобу шевои тоҷикӣ дар масири таърих ҳамчун парчами муборизаи роҳи озодӣ ба муқобили фишорҳои аҷнабиён тавонист асолати хешро ҳифз намуда, таърихи гузаштаи халқи тоҷикро инъикос намудааст.

Адабиёти истифодашуда

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри с. 1994 (бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://adlia.tj> (санаи мурочиат: 04.02.2026).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 05-уми октябри с. 2009, № 553 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, № 9-10, мод. 546; Қонуни ҚТ аз 13.11.2023, № 1994, аз 17.12.2025, № 2227.
3. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон: Нашри 2 бо тағйиру иловаҳо. – Душанбе, 2018. – 230 с.
4. Пешвои миллат ва рушди забони давлатӣ. – Душанбе: ҶДММ “Истиқлол – 2019”, 2022. – 362 с.
5. Раҳмон Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷ. 2. / Э. Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.
6. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 5-уми октябри соли 2010. – Душанбе: Шарқи озод, 2010. – 24 с.

ТДУ 378.634:378.12

МАСОИЛИ ПЕДАГОГИИ НИЗОМИ МАОРИФ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия: дар мақола сухан дар бораи масоили педагогии низоми маориф дар шароити муосир дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ рафта, муаллиф дар асоси таҳқиқоти олимони ватанӣ муҳимтарин масъалаҳои педагогии рушди маорифи кишварро дар асоси гузариш ба раванди Болон ва тақмили зинаҳои таҳсилот дар шароити мутабаққавии онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ таҳсилот ва талаботҳои Ҳукумат, Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон таҳлилу баррасӣ намудааст.

Вожаҳои калидӣ маориф, захираи зеҳнӣ, педагогика, афкори педагогӣ, маърифатнокӣ, кадрҳо, зинаҳои таҳсилот, таълиму тарбия, ислохот, раванди Болон

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация: в статье рассматриваются педагогические проблемы системы образования в современных условиях на примере Республики Таджикистан в годы Государственной независимости. На основе исследований отечественных ученых автор анализирует и рассматривает наиболее важные педагогические проблемы развития образования в стране в условиях перехода к Болонскому процессу и повышения уровня образования в контексте его соответствия международным образовательным стандартам и требованиям Правительства, Министерства образования и науки Таджикистана.

Ключевые слова: образование, интеллектуальные ресурсы, педагогика, педагогическая мысль, просвещение, кадры, уровни образования, преподавание и воспитание, реформа, Болонский процесс

PEDAGOGICAL PROBLEMS OF THE EDUCATION SYSTEM IN MODERN CONDITIONS

Abstract: The article examines the pedagogical problems of the education system in modern conditions, using the example of the Republic of Tajikistan during the years of state independence. Based on research by domestic scholars, the author analyzes and examines the most important pedagogical issues in the development of education in the country during the transition to the Bologna Process and the improvement of the level of education in the context of its compliance with international educational standards and the requirements of the Government and the Ministry of Education and Science of Tajikistan.

Keywords: education, intellectual resources, pedagogy, pedagogical thought, enlightenment, personnel, levels of education, teaching and upbringing, reform, Bologna process

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Султонзода В.И. - омӯзгори калони кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия. E-mail: SVamar_1990@mail.ru, тел.: (+992) 93 462 62 56.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Султонзода В.И. - старший преподаватель кафедры общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции. E-mail: SVamar_1990@mail.ru, тел.: (+992) 93 462 62 56.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sultonzoda V.I. - Senior Lecturer, Department of Social Sciences, Faculty No. 2, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Lieutenant Colonel. E-mail: SVamar_1990@mail.ru, Tel.: (+992) 93 462 62 56.

Дар шароити муосир илми педагогика ба масоили ҳалталаби таълиму тарбия рӯ ба рӯ гаштааст. Яке аз вазифаҳои муҳимми он ин баланд бардоштани сатҳи омодазории кадрҳои илмӣ-педагогӣ маҳсуб меёбад. Масъалаи мазкур дар маркази таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олӣ аз 16-уми декабри соли 2025 Пешвои миллат, аз ҷумла, зикр намуданд, ки «Соли 2019 дар Паёми Роҳбари давлат солҳои 2020 – 2040 Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф эълон шуда буд, ки аз он замон шаш сол сипарӣ гардид. Ба Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илм, вазоратҳои маориф ва илм, рушди иқтисод ва савдо, саноат ва технологияҳои нав, Академияи миллии илмҳо ва Палатаи ҳисоб супориш дода мешавад, ки натиҷаҳои шашсолаи татбиқи чорабиниҳои тасдиқгардида роҳаматониба таҳлил карда, ҷиҳати баргараф намудани камбудиву монетаҳои ҷойдошта тадбирҳои иловагӣ андешанд.

Ба хоҳири ҳарчи зудтар ба фазои ягонаи таҳсилоти байналмилалӣ ворид гардидани маорифи Тоҷикистон соли 2004 ба низомии кредитии таҳсилот гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти олии мамлакат оғоз гардид ва соли 2014 ҳамаи муассисаҳои зикршуда ба ин низом гузаронида шуданд. Вақти он расидааст, ки бурду боҳти низомии зикршуда аз ҷониби гурӯҳи коршиносон таҳлилу баррасӣ гардида, зимни супоридани имтиҳонҳои ҷорӣ ва хатм омилҳои инсонӣ пурра аз байн бурда шаванд.

Соҳтору мақомоти зикргардида, аз ҷумла, Маркази миллии тестӣ дар муддати ду моҳ ба Дастгоҳи иҷроияи Президент доир ба ин масъала маълумоти муфассал

пешниҳод намоянд. Ҳамчунин, аз ҷониби гурӯҳи босалоҳияти корӣ вазъи омӯзиши забонҳои хориҷӣ, баҳусус, русӣ ва англисӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот таҳлилу баррасӣ гардида, ҷиҳати боз ҳам тезонидани ин раванд ба Ҳукумати мамлакат ҳулосаҳои асоснок пешниҳод карда шаванд. Бо истифода аз фурсат, меҳодам ба падару модарон, омӯзгорон ва аҳли ҷомеа муроҷиат карда, бори дигар таъкид намоям, ки ба масъалаи нигоҳубин ва таълиму тарбияи дурусти фарзандон бо қамолӣ масъулият муносибат намоянд.

Мо бояд дар хотир дошта бошем, ки ояндаи давлату миллат аз насли босаводу донишманд, соҳибкасбу соҳибхӯнар, соҳибфарҳанг, дур аз таассубу хурофот, ватандӯсту ватанпараст ва дорои ҳисси баланди худшиносии миллии вобастагии амиқ дорад [6].

Бинобар бо шитоб рушд намудани технологияҳои навин ва раванди ҷаҳонишавӣ дар назди мактабу маориф вазифаҳои нав ба нав гузашта мешаванд, ки аз Паём ва суҳанронҳои Роҳбари давлат бармеоянд. Ба андешаи муҳаққиқи ватанӣ Қурбонов А.Ш. “омӯзиш ва таҳлили равишҳои ҷаҳони муосир собит месозад, ки рақобатпазирии давлатҳо бештар аз рӯйи имкониятҳои онҳо дар ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ, тавлиди донишҳои нав ва ислоҳоти самараноки он муқаррар мегардад” [4, с. 5].

Бинобар ин, дар назди кадрҳои илмӣ-педагогии ҷумҳурий баланд бардоштани сифати таълиму тарбия яке аз вазифаҳои муҳим ва муқаддас маҳсуб меёбад. Ба низомии маориф пеш аз ҳама бояд хатмқунандагони Донишгоҳ ва Донишқадаҳои педагогӣ бояд ҷалб карда шаванд.

Омӯзгорон бояд раванди таълиму тарбияро дар зинаҳои ибтидоӣ, миёна оӣ, олии баъдиқасбӣ, магистратура, аспирантура, докторантура таъмин карда тавонанд.

Ҳоло тибқи талботҳои нави Ҳукумат, Вазорати маориф ва илм яке аз шартҳои зарурӣ ин донишҷӯи забони давлатӣ, забони русӣ ва яке аз забонҳои хориҷӣ,

маъмулан англисӣ мебошад. Талаботи дигар ин қобилияти педагогӣ ва психологӣ кор намудан ба категорияҳои гуногунии муҳасиллин, аз қабилӣ ибтидоӣ, миёна, оӣ, олии баъдикасабӣ, зинаҳои таҳқиқоти илмӣ ба шумор меравад. «Кадрҳои педагогӣ бояд кӯшиш ба харҷ диҳанд, ки имич ва мақоми иҷтимоии омӯзгорро дар ҷомеа баланд бардоранд» [7, с. 8].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми омӯзгор» ба тавсиб расид [2]. Қонуни мазкур аз 6 боб ва 16 модда иборат буда, заминаҳои баланд бардоштани мақоми омӯзгорро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд.

Умуман миллати тоҷик дар илми педагогика ҳамеша пешсаф буда, таҷрибаи бои таърихӣ дорад. Педагогӣ маъруфи тоҷик, академик Лутфуллоев М. менависад, ки «афкори педагогӣ халқи тоҷик дар тамоми зуҳороташ, чи дар жанри назм, наср, заҳматҳои илмӣ, асари бадеӣ, ки ҳазор ва сад сол муқаддам ва дируз навишта шудааст дар худ ҳикмати бузурги халқӣ ва некии инсониро дар бар гирифтаст» [3, с. 10].

Рушди соҳаи маориф, тақмили педагогика дар муассисаҳои таҳсилоти зинаҳои гуногун ба андешаи профессор Хидирзода М.У. ба маърифатнокии ҳуди шахсияти омӯзгор рабт дорад. «Маърифатнокӣ ҳамчун арзиши иҷтимоӣ зарурати худро қайҳо собит намуда, нишон додаст, ки ҷомеаи инсонӣ тақия ба ин арзиш метавонад рушди худро таъмин намояд» [5, с. 21].

Яке аз масъалаҳои муҳимми дигари педагогӣ дар мактабҳои олии ҷумҳурӣ ин гузариш ба низоми кредитӣ ва стандарти байналмилалӣ таҳсил раванди Болон махсуб меёбад. Айни ҳол кулли муассисаҳои олии таълимии ҷумҳурӣ, аз ҷумла, Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин низом гузаштаанд. Дар баробари ин, бояд дар хотир дошт, ки ба таҳаввулот педагогӣ омилҳои беруна ва дохилӣ таъсири худро мерасонанд. Ба омилҳои беруна ин омилҳои сиёсӣ,

иқтисодӣ, демократӣ, молиявӣ дохил мешаванд.

Ба омилҳои дохилӣ бошад, фаъолияти мақомоти идоракунии дараҷаҳои гуногун, ислоҳоти низомӣ маориф, мутобикшвии муассисаҳои таълимӣ дохил мешавад. «Аз он ҷумла, дар солҳои истиклолият 30 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи 3,5 миллиард сомонӣ ва 11 лоиҳаи дигар ба маблағи 4,6 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст. Соли 2020, 5,5 миллиард ва соли 2024 ба соҳаи маориф 8 миллиарду 231 миллион сомонӣ ҷудо гардид. Аз 1-уми июли соли 2024 маоши кормандони соҳаи маориф 40 % афзуд», зикр намуданд, Пешвои муаззами миллат [8].

Таълиму тарбия ва ба воя расондани насли ҷомеаи имрӯза, оморасозии кадрҳои масъулияти ҷиддиро аз аҳли ҷомеаи муосири Тоҷикистон талаб менамояд, зеро таълим ва тарбияи насли наврас аз домани модар ибтидо ғирифта, то ба мустақилият қадам гузоштан эҳтиҷ дорад. Таълиму тарбия дар пешгирии даст задани ҷавонону наврасон ба содир намудани ҷинояту қонуншиканӣ нақши муҳим дошта, қарзи шаҳрвандии ҳар фарди ҷомеа махсуб меёбад.

Соҳаи маорифу муассисаҳои таълимӣ бояд дар иҷрои ин амри муҳим нақши бештаре дошта бошанд, вале мутаассифона дар ин самт камбудиву норасоиҳо дар баъзе аз муассисаҳои таълимӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» чунин омадааст:

– «тарбия - раванди ҳадафмандонаи ба воя расондани кӯдак аз ҷониби падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), муассисаи таълимӣ, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани ӯ;

– таълим - фаъолияти муштаракӣ падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), омӯзгор ва муассисаи таълимӣ барои инкишофи кӯдак, донишомӯзӣ, тақмили истеъдод, маҳорат, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии ӯ мебошад» [1].

Хулоса, низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ибтиқори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳолати рушӯ такомул қарор дошта, барои оморасозии кадрҳо тамоми шароити зарурӣ муҳайё

гардидаст. Дар баробари ин масоили баланд бардоштани сатҳу сифати таълиму тарбия ва маърифатнокӣи ҳуди омӯзгорон дар шароити муосир хеле ҳам муҳрам буда, таҳқиқоти илмӣ соҳаи педагогикаро тақозо менамояд.

Адабиёти исифодашуда

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» аз 20-уми июни с. 2024, № 2049 // [Манбаи электронӣ] - Речаи воридшавӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 07.03.2026).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи омӯзгор» аз 17-уми декабри с. 2025, № 2215.
3. Антология педагогической мысли таджикского народа. - Душанбе: Матбуот, 2009. – 110 с.
4. Қурбонов, А.Ш. Илм ва маориф - бунёди захираи зеҳнӣ ва рушди устувори ҷомеа / А.Ш. Қурбонов // Илму маориф - бунёди маърифати зеҳнӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2019. -С. 5-8.
5. Маърифатнокӣ ҳамчун омили таҳкими суботи ҷомеа // Илму маориф-бунёди маърифати зеҳнӣ: Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ. – Душанбе: Баҳманрӯд, 2019. - С. 21-25.
6. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 16-уми декабри с. 2025 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 22.01.2026).
7. Педагогический поиск: Информационно-методический дайджест. Выпуск 9. Часть 1. - М.: Московская академия МВД России, 2000. – 23 с.
8. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи Дониш аз 1-уми сентябри с. 2024 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj>. (санаи мурочиат: 04.04.2026).

БАҲШИ ИЛМҲОИ ТАБИЙ, РИЁЗӢ ВА ДАҚИҚ

УДК: 001.1+004+37

НАҚШИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия: Дар мақола баъзе ҷабҳаҳои гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамзамон, омилҳои асосии нақши иқтисодиёти рақамӣ дар ҷомеаи муосир, инчунин, воридшавии технологияҳои иттилоотӣ ба соҳаҳои илмӣ, истеҳсолӣ, ҷамъиятӣ ва сатҳи баланди хизматрасонии иттилоотӣ дар кишвари мо оварда шудааст. Технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тамоми муносибатҳои иҷтимоиро ба таври назаррас тағйир медиҳанд ва дар робита ба он қайд кардан зарур аст, ки айни замон ҷомеаи нави иттилоотӣ, ки «иқтисоди рақамӣ» ном дорад, қариб дар тамоми ҷаҳон ба вуҷуд омада истодааст.

Вожаҳои калидӣ: иқтисодиёти рақамӣ, ҳукумати электронӣ, технологияҳои иттилоотӣ, интернет, рақамисозӣ, хизматрасонӣ, алоқа, гузариш

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ ВО ВНЕДРЕНИИ ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: В статье приведены некоторые факторы перехода к цифровой экономике в Таджикистане, а также рассмотрены главные факторы, влияющие на реализацию Электронного правительства в современном обществе. Рассмотрены пути внедрения информационных технологий в науку, промышленность, общество, а также высокий уровень информационных услуг. Указано, что информационно-коммуникационные технологии меняют существующие социальные отношения, и в этой связи, отмечается появление нового информационного общества, получившего название «цифровая экономика».

Ключевые слова: цифровая экономика, электронное правительство, информационные технологии, интернет, цифровизация, услуги, связь, переход

THE ROLE OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE IMPLEMENTATION OF E-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation: The article highlights some aspects of the digitalization of the economy in Tajikistan, as well as key factors affecting the role of the digital economy in modern society, the introduction of information technologies in science, industry, society and a high level of information services. Modern information and communication technologies significantly change all social relations, and in this regard, the emergence of a new information society, called the «digital economy», is noted.

Key words: digital economy, e-government, information technology, internet, digitalization, services, communication, transition

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Нарзуллоев С.А. - дотсенти кафедраи информатика ва техникаи ҳисоббарори Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, номзади илмҳои техникаӣ, дотсент. E-mail: n.said-65@mail.ru, тел: +(992) 900 54 84 84.

Иброҳимова Т.В. - ассистенти кафедраи информатика ва техникаи ҳисоббарори Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. E-mail: tahminas_2008@mail.ru, тел: +(992) 937 00 15 32.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Нарзуллоев С.А. - доцент кафедры информатики и вычислительной техники Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, кандидат технических наук, доцент. E-mail: n.said-65@mail.ru, тел.: +(992) 900 54 84 84.

Иброхимова Т.В. - ассистент кафедры информатики и вычислительной техники Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими.

E-mail: tahminas_2008@mail.ru, тел.: +(992) 937 00 15 32.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Narzulloev S.A. - Associate Professor of the Department of Informatics and Computer Engineering of Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, candidate of technical sciences, Associate Professor. E-mail: n.said-65@mail.ru, tel.: +(992) 900 54 84 84.

Ibrohimova T.V. - assistant of the Department of Informatics and Computer Engineering of Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi.

E-mail: tahminas_2008@mail.ru, tel.: +(992) 937 00 15 32.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ аз 26 январи соли 2021 кайд карда буданд, ки "... бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани "ҳукумати электронӣ" ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентиҳои инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд" [2].

Рақамисозии иқтисодиёт дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ хусусияти хоси худро дорад. Ин раванд асосан ба системаи танзими молиявӣ, бахши истеҳсолот ва савдо, ҳамзамон ба табақаи иҷтимоӣ низ таъсир мерасонад. Бидуни татбиқи ин марҳилаи рушд ягон давлат наметавонад дар бозорҳои байналмилалӣ ва дар арсаи сиёсӣ бо дигар кишварҳо пурра рақобат кунад. Қафо мондан дар ин раванд, яъне аз навсозии иқтисодиёт гӯё аз даст додани соҳибхитиёрии амалҳои муосир дар микёси миллӣ маҳсуб мешавад.

Чунин нишонаҳои рақамисозии иқтисодиётро чудо мекунанд:

– қорӣ намудани системаи пардохтҳои электронӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои дохили бонкӣ;

– рушди савдои интернетӣ дар бозорҳои фондӣ;

– тичорати электронӣ дар савдо;

– мурочиати бахши истеҳсолии иқтисодиёт ба дастовардҳои соҳаи ИТ.

– интиқоли маблағҳои электронии дохили кишвар ва берун аз он ва ғайра [4, с. 330-335].

Тахминан даҳ сол пеш панҷ давлате, ки аз ҷиҳати рушди иқтисодиёти рақамӣ дар ҷаҳон пешсаф буданд, инҳо ба ҳисоб мерафтанд: Эстония, Финляндия, Исроил, Канада ва Корея [1]. Онҳо ба туфайли дастрасии бемаҳдуд ба интернет ва аввалин ҳукумати рақамӣ дар ҷаҳон дар ҷойи аввал қарор гирифтаанд. Имрӯзҳо ин кишварҳо ба сармоягузориҳои ғайрибарои рушди инфрасохтори рақамӣ оғоз намуданд. Барномаи давлатии ҳукумати электронии ин давлатҳо ба овоздиҳии маҷозӣ, барномаҳои тандурустӣ, сиёсати бонкӣ муҳоҷират ва дигар соҳаҳо табдил ёфтааст. Интернет дар иқтисоди рақамӣ нақши муҳим мебозад.

Солҳои пешин давлати Исроил яке аз марказҳои ҷаҳонии технологияҳои инноватсионӣ ба ҳисоб мерафт, ки барои он номи "Миллати Стартапҳо"-ро гирифта буд. Имрӯзҳо қариб дар тамоми давлатҳо мардум соҳиби смартфонҳо ва аккаунтҳои Facebook мебошанд ва паёмҳои матнӣ видеоиро тавассути

сомонаи WhatsApp ва расонаҳои дигари интернет ба якдигар мефиристанд.

Дар солҳои охир қариб дар ҳамаи давлатҳои Аврупо Осиё дастрасии хизматрасониҳои давлатӣ дар Интернет, пардохтҳои ғайринақдӣ, умуман ҳаёти рақамӣ қорӣ мешавад.

Дастрасии аввалиндараҷа ба интернет ба баландсуръат дар иқтисоди рақамӣ яке аз шартҳои муҳим ба ҳисоб рафта, тарзи ҳаёти зуддастрасӣ ба иттилооти интернетиро барои сокинони сайёра тарғиб намудан лозим меояд.

Инсоният имрӯзҳо ба давраи тағйироти ҷаҳонӣ ворид шуда истодааст. Дар ояндаи наздик соҳаҳои асосии ҳаёти инсон шакл ва мундариҷаи нав, яъне иқтисодиёти рақамӣ, менеҷмент, илм ва амнияти муосирро мегиранд. Одамон дигаргун мешаванд, ки ин ба тағйирёбии муносибатҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад.

Вуруди минбаъдаи технологияҳои рақамӣ ба ҳаёт яке аз хусусиятҳои ҳоси ҷаҳони оянда мебошад. Ин ба пешрафти соҳаҳои микроэлектроника, технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсия вобаста аст. Ҳамин тариқ, ҷараёни рақамисозӣ як раванди объективӣ ва ногузир аст ва онро набояд ба таъхир гузошт.

Технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ тамоми муносибатҳои иҷтимоиро ба таври назаррас тағйир медиҳанд ва дар робита ба он қайд карда мешавад, ки айни замон ҷомеаи нави иттилоотӣ, ки «иқтисоди рақамӣ» ном дорад, ба вучуд омада истодааст.

Яке аз самтҳои асосии рушди ҳар як давлат иқтисодиёти он мебошад ва қорӣ кардани “иқтисоди рақамӣ” фишанги рушди сохтори иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ пешравии ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Ин мафҳум ба ширкатҳое, ки маҳсулоти худро ба таври электронӣ ё рақамӣ дар Интернет пешниҳод мекунанд, васеъ татбиқ карда мешавад. Аз ҷумла харид, коркард ва расонидани молҳо ва хизматрасониҳо, тавассути зеркашӣ ё расонидани хизматрасониҳо, ки дар сервери хориҷшуда ҷойгир буданд.

Идеяи ташкилёбии иқтисоди рақамӣ дар охири солҳои асри 20 пайдо шуда буд. Сабаби рушди чунин технологияҳо ин буд, ки имконияти ҳарчи бештар амалиёти тичоратӣ тариқи интернет анҷом додан пайдо шуд. Бозори фурӯши барномаҳои компютерӣ, бозиҳои интернетӣ ва китобҳои электронӣ, ки бидуни тарки хона фармоиш ва пардохт кардан мумкин аст, ғаёлона рушд карда истодааст. Яке аз самтҳои асосии иқтисоди рақамӣ ин расонидани хидматҳо тавассути Интернет мебошад, ки кори вай зуд ва осон аст.

Афзалияти бешубҳаи иқтисоди рақамӣ дар он аст, ки истеъмолкунандагон метавонанд маҳсулотро бо нархи арзонтар дастрас намоянд. Дар солҳои охир, мафҳуми иқтисоди рақамӣ аз доираи тичорати хариду фурӯши маҳсулоти электронӣ дар Интернет васеъ шуда истодааст.

Имрӯз, ин идея инчунин истифодаи равандҳои виртуализиро дар ғаёолияти ҷорӣи ширкатҳо ва корпоратсияҳои калон дар бар мегирад. Инчунин, ин мафҳум дар кори дохилии ҳукуматҳо ҷиҳати иҷрои муассири шартномаҳо байни корхонаҳо ва шӯъбаҳо қорӣ карда мешавад.

Ҳангоми идома ёфтани рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, пешрафти иқтисоди рақамӣ васеъ мегардад, зеро афзоиши номгӯӣи молҳо ва хидматҳои электронӣ то ҳол идома дорад. Иқтисоди рақамӣ ба пайдо шудани имкониятҳои нав ва албатта, ба ҳаёти инсон таъсири мусбӣ мерасонад.

Иқтисодиёти рақамӣ ва тичорати электронӣ дар ҳаёти инсоният як қатор камбудҳои низ дорад, аз ҷумла:

– хавфи таҳдидҳои киберӣ, ки бо мушкилоти ҳифзи маълумоти шахсӣ алоқаманданд - қисман, мушкилоти қаллобӣ метавонад тавассути қорӣ кардани иқтисоди рақамӣ ҳал карда шавад;

– “ғуломдори рақамӣ” - бо истифода аз маълумот дар бораи миллионҳо одамон рафтори онҳо назорат ва идора карда мешавад;

– афзоиши бекорӣ дар бозори меҳнат - зеро хавфи аз байн рафтани баъзе касбҳо ва ҳатто соҳаҳо ба вучуд меояд. Масалан, бисёр коршиносон ба таври ҷиддӣ боварӣ доранд, ки низоми бонкӣ дар тӯли даҳ соли оянда аз байн хоҳад рафт. Ин ба туфайли паҳншавии минбаъдаи технологияҳои иттилоотӣ ва маҳсулоти он, ба монанди: мағозаҳо бо хазинаҳои электронӣ, ботҳо, хизматрасонӣ ба мизочон, мошинҳои худгард ва ғайра;

– “тавофути рақамӣ” - тавофут дар таҳсилоти рақамӣ, аз ҷиҳати дастрасӣ ба хизматрасонии рақамӣ ва маҳсулот, ки дар натиҷа, тафовут дар сатҳи некӯахлоқии мардум, дар як кишвар ё кишварҳои гуногун ҷойгирбуда пайдо мегардад [3, с. 48].

Умуман, иқтисоди рақамӣ барои мубодилаи иттилоот, таҳсилот ва пешрафти тичорат имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон технологияҳои

иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ оҳиста ба як ҷузъи органикии системаҳои муосири идоракунии дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, идоракунии давлатӣ, мудофияи миллӣ, амнияти давлатӣ ва ҳифзи ҳуқуқ табдил ёфта истодааст.

Хулоса, барои гузариш ба иқтисоди рақамӣ, бояд барномаи давлатӣ оид ба он таҳия карда шавад. Ин барнома хусусияти стратегӣ дошта, самтҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва равишҳои асосии татбиқи онро муайян мекунад, инчунин барои таҳияи ҳуҷҷатҳои дахлдори банақшагирии стратегии соҳавӣ асос мегардад. Дар натиҷа, метавон қайд кард, ки иқтисоди рақамӣ шакли босуръат ва рушдбандаи пешбурди тичорат дар ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Он ба ҳама ҷо ворид шуда, дар бахши воқеии иқтисодиёт мавқеи бозьтимодно ишғол мекунад.

Иқтисоди рақамӣ шаклҳо ва усулҳои муқаррари пешбурди ҳаёти иқтисодиро ҳам дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам дар саросари ҷаҳон босуръат тағйир медиҳад.

Адабиёти истифодашуда

1. Все будет digital: названы страны-лидеры по уровню развития цифровой экономики // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://psm7.com/ru/review/mastercard-opredelil-liderov-sredi-stran-po-urovnyu-razvitiya-cifrovoj-ekonomiki.html> (санаи мурочиат: 02.09.2026).
2. Паёми Асосгузори ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26-уми январи с. 2021 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/22558> (санаи мурочиат: 03.02.2026).
3. Петров, А.А. Возможности и направления развития цифровой экономики в России и блокирующие факторы ее развития / А.А. Петров // Актуальные проблемы российского права. - 2019. - №3 (100). – С. 45-66.
4. Плотников, А.В. Основные принципы концепции цифровой экономики / А.В. Плотников // Московский экономический журнал. – 2018. – № 5. – С. 330-335.

ТДУ 004.056.5:004.942.5.

ТАТБИҚИ УСУЛИ СТАХОСТИКИИ ТАҲИЯИ КАЛИДИ БАДАЛСОЗӢ БО ИСТИФОДАИ УНИГРАММАҲОИ ОБЪЕКТҲОИ МАТНӢ

Аннотатсия: Мақола оид ба таҳияи усули стахостикии калиди бадалсозии объектҳои матнӣ аз истифодаи алифбои хусусии объекти матнӣ (бадалсозӣ) нигаронида шудааст. Ин тарзи таҳияи калиди бадалсозии объектҳои кушодаи матнӣ барои баланд бардоштани устувории объекти бадалшуда (пӯшида) ва беҳтар кардани амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи он аз киберчинояткорон (қулфшиканон, ҳакерон) мусоидат мекунад. Ҳолатҳои истифодаи униграммҳои объектҳои матнӣ барои таҳияи калиди бадалсозӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Барои ҳамаи ҳолатҳои таҳиягардидаи калиди бадалсозӣ баҳодихӣ ба устуворӣ ва эҳтимолияти муайянсозии калиди бадалсозӣ оварда шудаанд. Тарзи пешниҳодшудаи таҳияи калиди бадалсозӣ бо истифодаи униграммҳои объекти матнӣ нисбати тадқиқи забонҳои гуногун характери унверсалӣ дорад.

Вожаҳои калидӣ: объект, бадалсозӣ, бадалкунӣ, аксбадалкунӣ, алифбои хусусӣ, униграмма, рамз, калид, вариант, устуворӣ, киберчиноят

ПРИМЕНЕНИЕ СТОХАСТИЧЕСКОГО МЕТОДА ГЕНЕРАЦИИ КЛЮЧА ШИФРОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ УНИГРАММ ТЕКСТОВЫХ ОБЪЕКТОВ

Аннотация: Статья посвящена разработке стохастического метода генерации ключа шифрования текстовых объектов с использованием частного алфавита текстового объекта. Данный способ формирования ключа шифрования открытых текстовых объектов способствует повышению стойкости зашифрованного (закрытого) объекта, а также улучшению информационной безопасности и защиты данных от киберпреступников (взломщиков, хакеров). Рассмотрены случаи использования униграмм текстовых объектов для генерации ключа шифрования. Для всех разработанных вариантов формирования ключа приведены оценки стойкости и вероятности определения ключа шифрования. Предложенный способ генерации ключа шифрования с использованием униграмм текстового объекта имеет универсальный характер по отношению к применению в различных языках.

Ключевые слова: объект, шифрование, зашифрование, расшифрование, частный алфавит, униграмма, символ, ключ, вариант, стойкость, киберпреступление

APPLICATION OF A STOCHASTIC METHOD FOR SUBSTITUTION KEY GENERATION USING UNIGRAMS OF TEXT OBJECTS

Abstract. This article is devoted to the development of a stochastic method for generating an encryption key for text objects using the private alphabet of a text object. This method of forming an encryption key for plaintext objects contributes to increasing the cryptographic strength of the encrypted (closed) object, as well as improving information security and data protection against cybercriminals (crackers, hackers). The cases of using unigrams of text objects for encryption key generation are considered. For all developed versions of key formation, assessments of the strength and probability of determining the encryption key are provided. The proposed method of generating an encryption key using unigrams of a text object is universal in nature regarding its application in various languages.

Keywords: object, encryption, enciphering, deciphering, private alphabet, unigram, symbol, key, variant, strength (stability), cybercrime

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Гафуров М.Ҳ. – дотсенти факултети технологияҳои рақамӣ, системаҳо ва ҳифзи иттилооти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, номзади илмҳои техникӣ, дотсент. E-mail: mirugaf56@gmail.com

Иброҳимӣ Ю. – докторанти PhD факултети технологияҳои рақамӣ, системаҳо ва ҳифзи иттилооти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. E-mail: ibrohimi-yusuf@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Гафуров М.Х. – доцент факультета цифровых технологий, систем и защиты информации Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими, кандидат технических наук, доцент. E-mail: mirugaf56@gmail.com

Иброҳимӣ Ю. – докторант PhD факультета цифровых технологий, систем и защиты информации Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими. E-mail: ibrohimi-yusuf@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Gafurov M.Kh. – Associate Professor of the Faculty of Digital Technologies, Systems and Information Protection, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor. E-mail: mirugaf56@gmail.com

Ibrokhimi Y. – PhD student, Faculty of Digital Technologies, Systems and Information Protection, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi. E-mail: ibrohimi-yusuf@mail.ru

Дар усулҳои бадалсозии объектҳои матнӣ ба ҳайси алифбои бадалсозӣ аз алифбои стандартии забони матнӣ додашуда (кушода) истифода меkunанд. Ин раванд аз давраи қадим, аз шифри Сезару Полибей то усулҳои бадалсозии муосир истифода мешавад.

Ин тарзи иваз кардани як символ ба симболи дигарро бадалсозии униграммавӣ меноманд ва вобаста ба усули пешниҳодшаванда аз рӯи ягон қоида калиди бадалсозӣ (он махфӣ мебошад) таҳия карда, ҷараёни бадалсозӣ амалӣ карда мешавад. Ин тарзҳои бадалсозӣ дар қорҳои мавриди баррасӣ [1-10] қарор дода шудаанд.

Дар амалия истифода шудани таҷҳизоти электронии пуриқтидор (суперкомпютерҳо, компютерҳои квантӣ) ба киберҷинояткорон, шахсони алоҳидаи ҳавасманд, қулфшиканҳо имкон фароҳам меорад, ки бо усулҳои таҳлили басомадҳои (зудӣ, такроршавӣ) символҳои дар матн буда, матн бадалшударо ба ҳолати аввала (кушода) табдил диҳанд.

Дар қорҳои тарзҳои истифодаи алифбои хусусии бадалсозӣ, таҳияи калиди бадалсозӣ [11-20], истифодаи калиди ёрирасони сохти объекти матнӣ ро нигоҳдоранда дар бадалсозии объектҳои матнӣ бо татбиқи усулҳои гуногун оварда шудаанд.

Бо назардошти қорҳои бадалсозии объекти кушодаро [11-20] бо татбиқи тарзи стахостикии таҳияи калиди бадалсозӣ ва калиди ёрирасон баррасӣ меkunем.

Алгоритми ҳалли масъалаи баррасишаванда аз иҷроиши пайдарпаии бандҳои зерин иборат мебошад.

1. Объекти матнӣ (дар оянда объект) кушодаи $\mathcal{L}$ дода, сохта ё гирифта мешавад.

2. Аломатҳои гуногуни дар объект бударо (бо назардошти ҷойи ҳолӣ ва абзатс) ба инобат гирифта калиди ёрирасони K_l , ки сохти объектро дар ҷараёни бадалкунӣ ва пас аз аксбадалкунӣ нигоҳ медорад, таҳия карда мешавад.

3. Аз рамзҳо ва аломатҳои (онҳо дар калиди ёрирасони K_l ба символҳои иваз шудаанд) дар объекти кушодаи додашуда истифода карда алифбои хусусии бадалсозии M_x -ро месозем.

4. Рамзҳо ва алифбои хусусии бадалсозии M_x -ро истифода карда, калиди асосии K_a -ро бо тарзи стахостикии таҳия меkunем. Ҳангоми таҳияи калиди асосии K_a қор ҳолати бадалсозии объектро баррасӣ меkunем:

а) дар унсурҳои калид рамзҳои ивазкунанда аз алифбои хусусии бадалсозии M_x гирифта мешавад;

б) дар унсурҳои калид рамзҳои ивазкунонда ададҳои бисёррақама интиҳоб мегардад;

в) дар унсурҳои калид омехтаи рамзҳои ивазкунонда ададҳои бисёррақама ё символҳои алифбои хусусии бадалсозии M_x гирифта мешавад;

г) дар унсурҳои калид рамзҳои ивазкунонда пайдарпаии массиви якченака интиҳоб карда мешаванд.

5. Калиди ёрирасони K_1 -ро истифода карда, объекти кушодаи $\mathcal{L}$ -ро ба объекти намуди $\mathcal{L}_1$ меорем.

6. Объекти $\mathcal{L}_1$ -ро бо истифода аз калиди асосии таҳишудаи K_a бадалкунӣ карда онро ба объекти бадалшудаи $\mathcal{L}_2$ меорем.

7. Барои амалӣ кардани чараёни аксбадалкунии объекти бадалшудаи $\mathcal{L}_2$, аввал бо истифодаи калиди асосии K_a объекти бадалшудаи $\mathcal{L}_2$ -ро ба объекти $\mathcal{L}_1$ оварда ва пас онро бо истифодаи калиди ёрирасони K_1 ба объекти кушодаи $\mathcal{L}$ меоранд. Дар ин раванд унсурҳои калидҳо бараъқс истифода мешаванд.

А. Тибқи талаботи алгоритми ҳалли масъала объекти кушодашудаи $\mathcal{L}$ -ро бо истифодаи алифбои хусусии сохташуда ва варианти таҳияшудаи калиди бадалсозии аз символҳои алифбои хусусии бадалсозӣ буда бадалкунӣ мекунем.

Бигузур объекти кушодашудаи $\mathcal{L}$ чунин бошад (рубои аз Умари Хайём):

$$\mathcal{L} = \left\{ \begin{array}{l} \text{Аз кишвари худ дур фитодем дарего} \\ \text{Чуз нолаи ҷонсӯз дигар кор надорем,} \\ \text{Аз субҳ давида пайи рӯзӣ ба дами шом} \\ \text{Дар манзили ғурбат чу мададгор надорем,} \end{array} \right\} \quad (1)$$

Бо назардошти аломатҳои дар объект буда калиди ёрирасонро месозем, ки рамзҳои ивазкунондашон аз символҳои ASCII ё аз UNICODE интиҳоб мешаванд ва аз рамзҳои дар объекти $\mathcal{L}$ буда фарқ мекунанд. Калиди ёрирасон, ки дар он аломати сархат (абзатс) истифода шудааст барои нигоҳ доштани сохти объекти додашуда ҳангоми чараёни

аксбадалкунӣ зарур аст. Бигузур он чунин таҳия шуда бошад:

$$K_1 = \{ \rightarrow f \cdot \rightarrow g \sqcup \rightarrow h \sqcup \rightarrow t \} \quad (2)$$

Бо истифода аз калиди таҳишудаи ёрирасон K_1 объекти додашудаи $\mathcal{L}$ -ро ба шакли пайдарпаии рамзҳо меорем, ки он $\mathcal{L}_1$ чунин намудро мегирад:

$$\mathcal{L}_1 = \left\{ \begin{array}{l} \text{Аз} \text{кишвари} \text{х} \text{уд} \text{д} \text{ур} \text{ф} \text{итодем} \text{f} \text{д} \text{аре} \text{ғ} \text{o} \text{f} \text{t} \text{Л} \\ \text{у} \text{з} \text{н} \text{олаи} \text{н} \text{ъ} \text{онсӯз} \text{д} \text{игар} \text{н} \text{кор} \text{н} \text{надорем} \text{g} \text{t} \text{Аз} \text{н} \\ \text{суб} \text{н} \text{ъ} \text{д} \text{а} \text{вида} \text{н} \text{пайи} \text{н} \text{рӯзӣ} \text{н} \text{ба} \text{н} \text{да} \text{ми} \text{н} \text{шом} \text{f} \text{t} \text{Да} \\ \text{р} \text{н} \text{манзили} \text{н} \text{ғ} \text{урбат} \text{н} \text{ч} \text{у} \text{н} \text{мададгор} \text{н} \text{надорем} \text{g} \end{array} \right\} \quad (3)$$

Акнун символҳои дар объекти $\mathcal{L}_1$ бударо ба инобат гирифта, алифбои

хусусии бадалсозии объекти додашударо месозем, ки он чунин мебошад:

$$AX = \{a, z, k, i, sh, v, p, x, y, d, f, t, o, e, m, g, ch, n, l, s, \bar{y}, b, x, p, y, ch, g, f, h, t\} \quad (3)$$

Аз символҳои дар алифбои хусусии бадалсозии дар объект буда истифода карда, яке аз варианти калиди бадалсозии асоси K_a -ро таҳия мекунем, ки дар он ҳар як символ ба симболи дигари фарқкунонда иваз карда шудаанд (нигаред ба ҷадвали калиди бадалсозӣ), ки дар он рамзҳои алифбои хусусӣ сутуни 2 ба рамзҳои аз

ҳамин алифбои хусусии фарқкунонда сутуни 3 иваз карда шудаанд.

Акнун варианти калиди таҳияшудаи K_a -ро истифода карда объекти дар шакли пайдарпаии символҳо овардашудаи $\mathcal{L}_1$ -ро бадалкунӣ мекунем, ки он $\mathcal{L}_2$ намуди зеринро мегирад:

$$\mathcal{L}_2 = \left\{ \begin{array}{l} \text{Хрггтейхлтгзафгфалгштбhfдпгфхлдиhуф} \\ \text{ГаргyhвхтгghуильргфтсхлггһлгухfhлдпньФХ} \\ \text{ргіачкгfхйтfxгнхотггльрмгчхgfхптгеһпўфF} \\ \text{хлгпхуртвтггиалчхбгтагпхfxfchlгухfhлдпнь} \end{array} \right\} \quad (4)$$

Ҷадвали калиди бадалсозӣ

№ б/т	алифбои хусусӣ	Аъзоҳои ивазкунадаи калиди бадалсозӣ			
		Символҳои аз алифбои хусусӣ	Ададҳои дурақама	Омехтаи символҳои ва рақамҳо	Массиви якченака
1.	а	х	65	77	a_1
2.	з	р	31	ё	a_2
3.	к	ғ	15	93	a_3
4.	и	т	89	й	a_4
5.	ш	е	46	44	a_5
6.	в	й	58	ф	a_6
7.	р	л	17	24	a_7
8.	х	з	06	я	a_8
9.	у	а	24	17	a_9
10.	д	ф	37	қ	a_{10}
11.	ф	ш	44	46	a_{11}
12.	т	б	55	ҷ	a_{12}
13.	о	һ	93	15	a_{13}
14.	е	д	82	ч	a_{14}
15.	м	п	77	65	a_{15}
16.	ғ	и	67	у	a_{16}
17.	ҷ	g	53	25	a_{17}
18.	н	у	41	в	a_{18}
19.	л	в	12	08	a_{19}
20.	с	й	02	12	a_{20}
21.	ӯ	ҷ	08	с	a_{21}
22.	б	ч	14	к	a_{22}
23.	х	к	25	53	a_{23}
24.	п	н	33	а	a_{24}
25.	й	о	43	99	a_{25}
26.	ч	t	59	м	a_{26}
27.	г	с	64	27	a_{27}
28.	ӣ	м	38	е	a_{28}
29.	g (·)	х	78	95	a_{29}
30.	f (·)	ӯ	29	п	a_{30}
31.	h (·)	г	86	29	a_{31}
32.	t (↵)	ф	95	и	a_{32}

Аксбадалкунии объекти бадалшудаи $\mathcal{L}_2$ ва овардани он ба объекти кушодаи $\mathcal{L}$ тибқи талаботи банди 7-и алгоритми ҳалли масъала амалӣ карда мешавад.

Ҳолатҳои бадалсозии объекти додашуда бо таҳияи калиди асосии бадалсозии K_a аз истифодаи ададҳои дурақама (сутуни 4), омехтаи символҳои ва ададҳои (сутуни 5) ва массиви якченака (сутуни 6), ки устувории объекти бадалшударо баланд мекунад, айнан бо тарзи овардашуда амалӣ карда мешаванд.

Дар робита бо гуфтаҳои боло, ҳуло-саҳои зеринро баровардан мумкин аст:

1. Чи тавре, ки аз чараҳои бадалсозӣ бармеояд ҳангоми таҳияи калиди асосӣ бо тарзи стахостикӣ 32 символ (харф) истифода шудаанд. Аз ин лиҳоз микдори умумии вариантҳои калиди асосӣ ба $U = n!$ ва $U = n! = 32! \approx 2.6 \cdot 10^{35}$ буда, эҳтимолияти муайян кардани калид ба $U_1 = 1/n! \approx 0.38 \cdot 10^{-35}$ мебошад.

2. Агар бо истифодаи ҷойивазкунии символҳои объекти кушодаро аз объекти бадалшуда, ки

миқдори символҳояш ба 148 баробар мебошад, пас $V = n!$ ва $V = n! = 148! \approx 2.6 \cdot 10^{258}$ буда, иқтидори компютерҳои замонавӣ ва дар оянда сохташаванда имконияти буайянсозии объекти авваларо аз объекти бадалшуда надоранд.

3. Усули мазкур хусусияти универсали дошта, барои объектҳои матнии забони ихтиёрӣ татбиқшаванда мебошад.

4. Истифодаи калиди ёрирасон имконияти барқарор кардани сохти объекти кушодаро дар ҷараёни аксбадалкунии объекти бадалшуда таъмин мекунад.

Адабиёти истифодашуда

1. Басалова, Г.В. Основы криптографии: учебное пособие / Г.В. Басалова. 4-е издание. – М.: Ай Пи Ар Медиа, 2024. – 282 с.
2. Бернет, С., Пэйн, С. Криптография. Официальное руководство RSA Security. - М.: Бином, 2007. – 384 с.
3. Зубов, А.Ю. Криптографические методы защиты информации. Совершенные шифры. – М.: Гелиос АРВ, 2005. – 192 с.
4. Левин, М. Криптография без секретов: Руководство пользователя. - М.: Новый издательский дом, 2005. – 315 с.
5. Мао, В. Современная криптография. Теория и практика. - М.: Вильямс, 2005. - 763 с.
6. Рябко, Б.Я., Фионов, А.Н. Криптографические методы защиты информации: учебное пособие / Б.Я. Рябко, А.Н. Фионов. 2-е изд., перераб. - М.: Горячая линия-Телеком, 2012. - 229 с.
7. Шнайер, Б., Фергюсон, Н. Практическая криптография / Пер. с англ. - М.: Издательский дом "Вильямс", 2004. - 432 с.
8. Сингх, С. Книга шифров. Тайная история шифров и их расшифровки. - М.: Аст, Астрель, 2006. - 447 с.
9. Бауэр, Ф. Расшифрованные секреты. Методы и принципы криптологии. - М.: Мир, 2007. - 550 с.
10. Шнайер, Б. Прикладная криптография. Протоколы, алгоритмы, исходные тексты на языке Си. - М.: Триумф, 2003. - 806 с.
11. Гафуров, М.Х. Бадалсозии объекти матнӣ бо истифодаи символҳои забон / М. Х. Гафуров // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2020. - № 4(52). - С. 31-35.
12. Гафуров, М.Х. Об одном способе разработки уникальных вариантов алфавита шифрования / М.Х. Гафуров, А. . Косимов, А. Абдукарим // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2022. - № 1 (57). - С. 47-50.
13. Гафуров, М.Х. Об одном способе шифрования объекта с использованием элементов языка / М.Х. Гафуров // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2023. - № 2 (62). - С. 22-29.
14. Гафуров, М.Х. Применение двойного ключа в шифровании объекта оператор-матричным методом / М.Х. Гафуров // Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. - 2023. - Т. 1. - № 2 (31). С. 15-22.
15. Гафуров, М.Х. Применение биграмм и триграмм при шифровании объекта с использованием квадрата Полибея / М.Х. Гафуров // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2024. - № 1 (65). - С. 72-75.
16. Гафуров, М.Х. Шифрование элементов текста матричным и оператор-матричным методами / М.Х. Гафуров // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. - 2024. - № 4 (68). - С. 30-35.
17. Гафуров, М.Х. Применение биграмм в шифровании текстовых объектов с использованием квадрата Полибея и двойного ключа / М.Х. Гафуров, Р.Б. Гиесов // Известия Национальной академии наук Таджикистана. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. - 2025. - № 3(200). - С. 59-66.
18. Гафуров, М.Х. Применение матричных и оператор-матричных методов при шифровании текстового объекта с использованием биграммы и триграммы / М.Х. Гафуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук. - 2025. - № 2. - С. 23-32.
19. Гафуров, М.Х. Применение биграмм, триграмм и многозначных чисел при разработке ключа шифрования текстового объекта / М.Х. Гафуров, М.А. Тоирова // Доклады Национальной академии наук Таджикистана. - 2025. - Т. 68. - № 5. - С. 445-451.
20. Гафуров, М.Х. Об одном способе шифрования текстовых объектов с использованием нумерации его элементов / М.Х. Гафуров // Доклады Национальной академии наук Таджикистана. - 2025. - Т. 68. - № 7. - С. 655-664.

ТДУ 004.056.5:323.28

КИБЕРҲАМЛАҲО ВА ҲИФЗ АЗ ОНҲО

Аннотатсия: Дар мақола мавзуи киберҷиноятҳо дар замони муосир баррасӣ гаштааст. Тадбирҳои амалӣ, аз ҷумла, истифодаи нармафзорҳои амнияти ва тадбирҳои қонунӣ ва ташкилӣ барои баланд бардоштани сатҳи амнияти киберӣ тавсия шудаанд. Муаллифон намудҳои ҳамлаҳои киберӣ аз қабili фишинг, смишинг, вишинг, киберҷосусиро таҳлил ва тасниф кардаанд.

Вожаҳои калидӣ: киберҷиноят, ҷинояти компютерӣ, дастрасии беиҷозат, ҳамла, рамзгузорӣ, гузарвожа, амнияти иттилоот, фишинг, смишинг

КИБЕРАТАКИ И ЗАЩИТА ОТ НИХ

Аннотация: В статье рассматривается тема киберпреступности в современную эпоху. Рекомендуются практические меры, включая использование программного обеспечения для обеспечения безопасности, а также правовые и организационные меры по повышению уровня кибербезопасности. Авторы анализируют и классифицируют типы кибератак, такие как фишинг, смишинг, вишинг, кибершпионаж.

Ключевые слова: киберпреступность, компьютерная преступность, несанкционированный доступ, атака, шифрование, пароль, информационная безопасность, фишинг, смишинг

CYBER ATTACKS AND PROTECTION AGAINST THEM

Abstract: This article examines cybercrime in the modern era. Practical measures are recommended, including the use of security software, as well as legal and organizational measures to improve cybersecurity. The authors analyze and classify types of cyberattacks, such as phishing, smishing, vishing, and cyberespionage.

Keywords: cybercrime, computer crime, unauthorized access, attack, encryption, password, information security, phishing, smishing

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Одилзода О.О. – дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф.-м. E-mail: okil.komilov@yandex.ru, тел.: (+992) 928 28 12 21.

Холзода Б.М. – сардори кафедраи фанҳои муҳандисии техникии факултети № 3-юми Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия. E-mail: bakha1983@mail.ru, тел.: (+992) 935 27 21 25.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Одилзода О.О. – доцент кафедры информационных и коммуникационных технологий Таджикского национального университета, к.ф.-м.н. E-mail: okil.komilov@yandex.ru, тел.: (+992) 928 28 12 21.

Холзода Б.М. – начальник кафедры инженерно-технических дисциплин факультета № 3 Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции. E-mail: bakha1983@mail.ru, тел.: (+992) 935 27 21 25.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Odilzoda O.O. – Associate Professor of the Department of Information and Communication Technologies of the Tajik National University, PhD in Physics and Mathematics. E-mail: okil.komilov@yandex.ru, tel.: (+992) 928 28 12 21.

Kholzoda B.M. – Head of the Department of Engineering and Technical Disciplines, Faculty No. 3 of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, police lieutenant colonel. E-mail: bakha1983@mail.ru, tel.: (+992) 935 27 21 25.

Бо баробари рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, мафҳуми «киберчиноятҳо» ҳамчун яке аз паёмадҳои номатлуби ин раванд аҳаммияти бештар пайдо намуда, густариш ёфтааст. Чиноятҳои киберӣ яке аз технологияҳои компютерӣ, Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ содир карда мешаванд [12, с. 128-132].

Таҳдид ва ҳамлаҳои киберӣ, мутаассифона, боиси хароб шудани инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, боздоштани фаъолияти корхонаву муассисаҳо, истехсолот ва таъмини аҳоли бо эҳтиёҷоти рӯзмарра мегардад. Аз ин лиҳоз, масъалаи таъмини амнияти иттилоотӣ, ки дар заминаи рушди босуръати истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад [5, с. 29-34].

Дар таҳқиқамон омӯзиши намудҳои ҳамлаҳои киберӣ, тадбирҳои қонунӣ, техникаву ташкилӣ барои баланд бардоштани кибербехатарӣ ва пешгирии қазияи вайроншавии маълумотҳо дида баромада шудаанд. Намудҳои ҳамлаҳои киберӣ аз қабилӣ фишинг, смишинг, вишинг, киберҷосусиро таҳлил ва тасниф карда шудаанд.

Ҳамлаи киберӣ - ҳамла аз дастгоҳест, ки вебсомона ё дастгоҳи дигарро ҳадаф қарор медиҳад. Чунин ҳамлаҳоро метавон як қисми чиноятҳои киберӣ арзёбӣ кард, зеро дар натиҷаи чунин амалҳо шахс метавонад пуррагӣ, махфият ё дастрасии ҳама гуна маълумотро вайрон кунад [1, с. 13-20].

Киберчиноятӣ аз ҷониби афрод ва созмонҳо, кракерҳо (хакер ё мутахассиси самти технологияи иттилоотӣ, барномасозии касбии сатҳи хеле баланде, ки роҳи чиноятро интиҳоб намудааст), то гурӯҳҳои муташаккили чинояткор, ки аз усулҳои пешрафта истифода мебаранд ва

дорои тахассуси баланд мебошанд, содир карда мешаванд [2; 13]. Ҳамаи ин гуна амалҳо дар навбати худ дастрасии беиҷозат ба иттилоот мебошанд [14, с. 8].

Таснифи ҳамлаҳои киберӣ аз рӯйи ҳадаф:

1. Ҳамлаҳои киберӣ ба махфияти иттилоот;
2. Ҳамлаҳои киберӣ ба тамомиаи иттилоот;
3. Ҳамлаҳои киберӣ ба мавҷудияти иттилоот.

Таснифи ҳамлаҳои киберӣ аз рӯйи усулҳо:

1. Нармафзори зараровар;
2. Ҳамлаҳои шабакавӣ;
3. Ҳамлаҳои криптографӣ.

Таснифи ҳамлаҳои киберӣ аз рӯйи микёс ва хусусият:

1. Ҳамлаҳои мақсаднок;
2. Ҳамлаҳои оммавӣ;
3. Ҳамлаҳои байналмилалӣ киберӣ.

Ҳар яке аз ин категорияҳо хусусиятҳо ва усулҳои муҳофизати худро доранд, ки ҳангоми таҳияи стратегияи амнияти киберӣ бояд ба назар гирифта шаванд [9].

Масалан, ҳамчун киберчиноят фаҳмида мешаванд:

1. Қаллобии почтаи электронӣ ва интернетӣ;
2. Дуздӣ ва истифодаи маълумоти шахсӣ;
3. Дуздӣ ва фурӯши дубораи маълумоти корпоративӣ;
4. Киберталабӣ (тамаъҷӯии пул бо таҳдид);
5. Ҳамлаҳои нармафзори ришвахӯрӣ (як навъи тамаъҷӯии киберӣ);
6. Крипточекинг (истихроҷи “криптоасъор” бо истифода аз захираҳои дигарон);
7. Киберҷосусӣ (дастрасии беиҷозат ба маълумоти давлатӣ ё корпоративӣ);

8. Халалдор кардани система барои осеб расонидан ба шабака;

9. Вайрон кардани ҳуқуқи муаллиф;

10. Фурӯши маҷозии молҳои манъшуда;

11. Шикастан ё халалдор намудани кори почтаи электронӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ ва ё мессенчерҳо.

12. Таҳдид ба кори низоми иттилоотиву компютерӣ ва ғ.

13. Кибертерроризм.

Бояд қайд кард, ки истифодаи технологияи иттилоотӣ дар ҳамлаҳои террористӣ, ба монанди тарсонидани аҳоли бо паҳн намудани иттилооти бардурӯғ дар байни онҳо, вайронсозии низоми давлатӣ, расонидани зиён ба давлат ва ташкилот, ҳамла ба низоми бонкӣ ва идоракунии бо истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун амали кибертерроризм фаҳмида мешавад. Ин падидаи номатлуб ҳамчун таҳдид ба амнияти милли баррасӣ гашта, тавассути созишномаҳои байналмилалӣ, масалан, аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид, ба танзим дароварда мешавад.

Фишинг (аз калимаи англ. phishing) як роҳи қаллобӣ дар интернет буда, бар таҳаллуф ва фиреби қорбарон бо мақсади ба даст овардани маълумоти махфии онҳо, аз қабилӣ ном, гузарвожаҳо, рақамҳои корти қарзӣ ва дигар маълумоти шахсӣ асос ёфтааст. Ҳамлаҳои фишингӣ одатан тавассути ирсоли паёмҳои қалбаки ё паёмҳои сурат мегиранд ва ба назар чунин менамояд, ки дархостҳои расмӣ бонкҳо, хидматҳои онлайн ё дигар созишҳо бошанд. Ҳадафи ҳамлагарон фиреб додани қорбарон барои пешниҳоди маълумоти шахсии онҳо мебошад, ки баъдан метавонад барои қаллобии молиявӣ ё дуздии шахсият истифода шавад [4; 10].

Фишинг яке аз намудҳои маъмултарин ва хатарноки ҳамлаҳои киберӣ мебошад, зеро он ба ҳалқаи заиф дар занҷири амният – инсон нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши қорбарон ва баланд бардоштани огоҳии усулҳои фишинг ҷанбаҳои асосии мубориза бо ин навъи таҳдиди киберӣ мебошанд.

Яке аз амалҳои машҳури фишинг соли 2018 дар ҷараёни чемпионати ҷаҳон оид ба футбол дар Россия рӯй дода буд. Ин фишинг бо почтаи электронӣ вобаста буд. Ба почтаи электронии мухлисони футбол мактубе ирсол гашта буд, ки дар он ваъдаи бепул дастрасӣ ба ҷиптаи футбол дида мешуд. Бисёре аз онҳо ба ин дом афтада буданд. Ҷинояткорон маълумоти шахсиро аз истифодабарандагон, ки дар почтаи электронии худ мактуби фишингро кушода, истинодхоро пайгирӣ карданд, дуздидаанд.

Расми 1.

Маълумот аз сомонӣ

<https://securelist.ru/2018-fraud-world-cup>

Расми 2.

Поддельные уведомления о выигрыше в лотерею

Одним из основных видов «почтового мошенничества», использующего тему Чемпионата мира по футболу 2018, стали рассылки-уведомления о денежных выигрышах в лотереях, которые якобы проводили официальные партнеры и спонсоры мероприятия (Visa, Coca-Cola, Microsoft и др.), а также сама FIFA.

Киберҷинояткорон, инчунин, ба истифодаи асбобҳои зехни сунъӣ барои эҷоди паёмҳои боварибахшари фишинг шуруъ мекунанд. Ин асбобҳо ё барномаҳо метавонанд услубҳои навиштанро тақлид кунанд, грамматикаи беайб эҷод кунанд ва ҳатто намунаҳои муоширати шиносро тақлид кунанд. Дар якҷоягӣ бо маълумоте, ки аз шабакаҳои иҷтимоӣ ҷамъоварӣ

шудаанд, ин имкон медиҳад, ки ҳамлаҳои фардӣ анҷом дода шаванд, ки ошкор кардани онҳо душвор аст.

Смишинг (фишинги SMS) ва **вишинг** (фишинги овозӣ), ки ба ҷойи почтаи электронӣ, корбаронро тавассути паёмҳои матнӣ ва зангҳои телефонӣ ҳадаф қарор медиҳанд, маъруфият пайдо мекунад (расми 3). Ин қаллобон аксар вақт худро аз бонкҳо, хидматҳои интиқол ё мақомоти давлатӣ тақлид мекунад, то гирандагонро фиреб диҳанд, то маълумоти махфиро ошкор кунанд ё истинодҳои зарароварро пайгирӣ кунанд.

Расми 3.

Намудҳои фишинг дар тасвир

Қаллобони вишинг метавонанд худро ҳамчун дастгирии техникӣ ё мақомоти хифзи ҳуқуқ муаррифӣ кунанд ва аз қурбонӣ талаби пешниҳоди маълумоти корти вуруд ё интиқоли маблағро кунанд. Инчунин, рӯзҳои охир вайроншавии кори баъзе аз мессенҷерҳо ва ё ирсол баъзе маълумоти бардуруғи фишингӣ дар онҳо ба назар мерасад. Масалан, дар WhatsApp ва ё Telegram ин гуна амалҳо дидан мумкин аст. Аммо дар ин мессенҷерҳо гуфта мешавад, ки ҳатто ҳангоми азхуднамоии “аккаунт”-и шахсе, ҷинойткор маълумоти онро хонда наметавонад. Чунки ин маълумот ҳама рамзбандӣ шудаанд. Инчунин, бояд қайд кард, ки имрӯз рамзгузориҳои иттилоот ягона воситаи хифзи бозғатмод аз дастрасии беиҷозат ба ҳисоб меравад. Татбиқи бевоситаи рамзгузориҳо то имрӯз дар барномаҳои машҳури WinRAR ва BitLocker, дар шабакаҳои иҷтимоӣ ва ё

мессенҷерҳо дидан мумкин аст [8, с. 13-22; 14].

Тадбирҳои зидди киберҷиноятҳои қадамҳои қонунгузорӣ, техникӣ, ташкилӣ ва байналмилалӣ дар бар мегиранд, ки баъзеи онҳо дар поён шарҳ дода мешаванд:

Тадбирҳои қонунгузорӣ:

– Қабул ва наवсозии қонунҳо дар бораи ҷиноятҳои киберӣ (ҳакерӣ, фишинг, паҳн кардани нармафзори зараровар, дуздии маълумот);

– Сахттар кардани ҷазоҳо барои ҷиноятҳои рақамӣ;

– Созишномаҳои байналмилалӣ, ба монанди Конвенсияи Будапешт (с. 1877) оид ба ҷиноятҳои киберӣ, ки ҳамкориҳои байни кишварҳо дар мубориза бо ҷиноятҳои киберӣ танзим мекунад (Конвенсияи Будапешт оид ба кибер ҷиноятҳо аввалин шартномаи байналмилалӣ дар самти мубориза бо ҷинояти компютерӣ ва интернетӣ ба ҳисоб меравад).

Мақомоти хифзи ҳуқуқ:

– Таъсиси воҳидҳои махсуси амнияти киберӣ;

– Назорати платформаҳои онлайн;

– Ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди Интерпол ва Европол;

– Гузаронидани амалиёт бар зидди гурӯҳҳои ҳакерӣ.

Тадбирҳои техникӣ ва барномавии амниятӣ:

– Истифодаи нармафзори зиддивирӯсӣ ва низомҳои ошкоркунии даҳолат;

– Рамзгузориҳои маълумот бо истифодаи барномасозӣ;

– Навсозҳои мунтазами нармафзор;

– Нусхабардориҳои маълумот;

– Истифодаи гузарвожаи устувор ва хеш-функсияҳо [6, с. 16-30; 9, с. 49-57].

Ҷиноятҳои киберӣ дар замони муосир таҳдиди ҷиддӣ ба махфият, мукаммалӣ ва мавҷудияти иттилоот ба ҳисоб рафта, метавонанд фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоиро ҳалалдор созанд.

Адабиёти истифодашуда

1. Гордон, С. О. Понятия и классификации киберпреступлений. / С. Гордон // Журнал по компьютерной вирусологии. - 2006. - № 2. - С. 13-20.
2. Давлатзода, К.Д. Кибертерроризм ҳамчун намуди нави амали террористӣ / К.Д. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 1. - С. 207-213.
3. Давлатзода, К.Д. Таснифоти киберҷиноятҳо / К.Д. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - № 8. - С. 279-284.
4. Демиденко, А. Как не стать жертвой фишинга: учебное пособие / А. Демиденко. - М.: Автор. 2025. - 140 с.
5. Каландаров, Ф. Эволюция угроз информационной безопасности в начале XXI – века / Ф. Каландаров // Вестник Таджикского национального университета. - 2019. - № 3. - С. 29-34.
6. Комилов, О.О. Криптографическая хэш-функция на основе простых квазигрупп / О.О. Комилов // Вестник Филиала МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе. Серия естественных и геологических наук. - 2025. - Том 1. - № 2 (47) - С. 16-30.
7. Комилов, О.О. Асосҳои назариявии амнияти иттилоотӣ: китоби дарсӣ / О.О. Комилов. - Душанбе. 2025. – 160 с.
8. Комилов, О.О. Мушкилии ададҳои калон дар рамзгузорӣ / О.О. Комилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2025. - № 2. - С. 13-22.
9. Комилов, О.О., Рустамова, Х.Р. Татбиқи рамзгузори классикӣ дар забони барномасозӣ / О.О. Комилов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2025. - № 1. - С. 49-57.
10. Лэнс, Д. Фишинг. Техника компьютерных преступлений / Д. Лэнс. - М.: NT Preaa. 2008. - 314 с.
11. Мельников, В. Защита информации в компьютерных системах: учебно-методическое пособие / В. Мельников. - М.: Финансы и статистика. Электронинформ. 1997. – 368 с.
12. Сухай, Н.Б. Взлом и киберпреступность / Н.Б. Сухай // Материалы 1-й ежегодной конференции по разработке учебных программ по информационной безопасности. - Нью-Йорк. США: АСМ. – С. 128-132.
13. Фленов, М.Е. Программирование в Delphi глазами хакера / М.Е. Фленов. -СПб.: БХВ-Петербург, 2003. – 368 с.
14. Ярочкин, В.И. Информационная безопасность: учебник для студентов вузов / В.И. Ярочкин. 2-е изд. - М.: Академический Проект. Гаудеамус, 2004. - 544 с.

ТДУ 001.89:323.2

ТАҲКИМ ВА ГУСТАРИШИ АҲАММИЯТИ ИЛМҲОИ ДАҚИҚ ДАР ШАРОИТИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Аннотатсия: Дар мақола масъалаи таҳким ва густариши илмҳои дақиқ дар шароити Истиқлоли давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Нақши Истиқлоли давлатӣ дар рушди соҳаҳои илм, аз ҷумла, математика, физика, химия ва технологияҳои муосир таҳлил гардида, сиёсати давлатӣ ҷиҳати дастгирии илм ва маориф нишон дода мешавад. Ҳамчунин, ба омода намудани мутахассисони баландихтисос, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва баланд бардоштани сатҳи донишҳои илмӣ диққати махсус дода шудааст. Муаллиф аҳаммияти илмҳои дақиқро дар пешрафти иқтисодӣ, техникаӣ ва иҷтимоӣ кишвар арзёбӣ намуда, зарурати боз ҳам тақвият бахшидани ин соҳаро таъкид мекунад.

Вожаҳои калидӣ: илмҳои дақиқ, истиқлолият, давлат, рушди илм, маориф, технология, математика, физика, химия, инноватсия, технологияҳои иттилоотӣ, ҷавонон, таҳқиқоти илмӣ, пешрафти техникаӣ, сиёсати давлатӣ

УКРЕПЛЕНИЕ И РАСШИРЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ ТОЧНЫХ НАУК В УСЛОВИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы укрепления и развития точных наук в условиях государственной независимости. Анализируется роль независимости в становлении и развитии научных направлений, включая математику, физику, химию и современные технологии, а также освещается государственная политика в сфере поддержки науки и образования. Особое внимание уделяется подготовке высококвалифицированных специалистов, внедрению инновационных технологий и повышению уровня научных знаний. Автор подчеркивает значение точных наук для экономического, технического и социального развития страны, а также необходимость дальнейшего совершенствования и укрепления данной сферы.

Ключевые слова: точные науки, независимость, государство, развитие науки, образование, технологии, математика, физика, химия, инновации, информационные технологии, молодежь, научные исследования, технический прогресс, государственная политика

STRENGTHENING AND EXPANDING THE SIGNIFICANCE OF THE EXACT SCIENCES IN THE CONTEXT OF STATE INDEPENDENCE

Abstract: This article examines the strengthening and development of the exact sciences in the context of state independence. It analyzes the role of independence in the development and advancement of scientific fields, including mathematics, physics, chemistry, and modern technology, and highlights state policy in supporting science and education. Particular attention is paid to the training of highly qualified specialists, the implementation of innovative technologies, and the advancement of scientific knowledge. The author emphasizes the importance of the exact sciences for the country's economic, technical, and social development, as well as the need for further improvement and strengthening of this area.

Keywords: exact sciences, state independence, scientific development, education, technology, mathematics, physics, chemistry, innovation, information technology, youth, scientific research, technical progress, state policy

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ

Раҳматшозода С.Р. - Сардори кафедраи бехатарӣ аз сӯхтори факултети № 5-уми Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия. E-mail: rakhmatshozoda@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Рахматшозода С.Р. - Начальник кафедры пожарной безопасности факультета № 5 Академии МВД Республики Таджикистан, майор милиции.
E-mail: rakhmatshozoda@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Rakhmatshozoda S.R. - Head of the Department of Fire Safety, Faculty №5, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan, Police Major.
E-mail: rakhmatshozoda@mail.ru

Дар марҳалаи муосир Истиқлоли давлатӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам овард, то тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа, аз ҷумла, илм ва маориф, рушду такомул ёбанд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пешрафти босуръати техникаву технология, таваҷҷуҳ ба илмҳои дақиқ ҳамчун омили асосии пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва техникии давлат аҳаммияти махсус пайдо кардааст. Аз ин рӯ, таҳким ва густариши илмҳои дақиқ яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлатии кишвар ба ҳисоб меравад.

Инчунин, дар солҳои Истиқлоли давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи маориф ва илм диққати аввалиндараҷа дода, барои омода намудани мутахассисони баландихтисос, тақмили сатҳи таълим, қорӣ намудани технологияҳои муосир ва дастгирии таҳқиқоти илмӣ тадбирҳои муҳиму муассир амалӣ намудааст. Қабули барномаҳои давлатӣ, таъсиси муассисаҳои нави таълимӣ ва илмӣ, инчунин, рушди технологияҳои иттилоотӣ барои пешрафти илмҳои дақиқ заминаи устувор гузоштан.

Имрӯз илмҳои дақиқ, аз ҷумла, математика, физика, химия, информатика ва технологияҳои муосир, дар рушди саноат, энергетика, иқтисоди рақамӣ ва дигар бахшҳои муҳимми ҷомеа нақши калидӣ мебозанд. Аз ин ҷиҳат, баланд бардоштани сатҳи донишҳои техникӣ ва илмӣ ҷавобон, ҷалби онҳо ба қорҳои таҳқиқотӣ ва тарбияи мутахассисони рақобатпазир аз вазифаҳои муҳимми замони муосир ба шумор меравад.

Маориф ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва муҳимми давлат махсуб ёфта, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ва татбиқи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот пайвасти тадбирҳои муассир амалӣ карда мешаванд. Зеро рушди устувори соҳаи маориф барои ворид гардидани кишвар ба марҳалаи нави пешрафт, бештар шудани сатҳи зиндагии мардум ва таҳкими обрӯю нуфузи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар шароити муосир маҳз тавассути кашфиёт, ихтироъ ва таҳқиқоти бунёди давлат метавонад мавқеи арзандаи худро дар ҷомеаи ҷаҳонӣ соҳиб гардад. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба омӯзиши фанҳои дақиқ дар муассисаҳои таълимӣ аҳаммияти махсус касб менамояд.

Бо ҳамин мақсад ва бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020–2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон гардид. Ин иқдом ҳамчун қадами устувор дар роҳи рушди низоми маориф ва таҳкими омӯзиши илмҳои дақиқ арзёбӣ мешавад. Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуданд, ки зарур аст назорати азхудкунии донишҳои замонавӣ пурзӯр гардида, наврасону ҷавонон ба мутолиаи китобҳои илмӣ ва бадеӣ ҷалб карда шаванд, қобилияти эҷодии онҳо тақвият ёбад ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир гардад [2].

Дар доираи татбиқи ин ташаббус аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–

2025 нақшаи чорабиниҳо қабул гардида, корҳои назаррас амалӣ карда шуданд. Аз ҷумла, муассисаҳои таълимӣ бо кабинетҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои муосир таъмин гардида, барои баланд бардоштани сифати таълим заминаҳои мусоид фароҳам оварда шуданд. Мисол, дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев озмоишгоҳҳои «Петрография ва минералогия», «Конҳои канданиҳои ғойданок ва таҳлили таҳшин», «Суфтакунӣ ва коркарди санг» ва Маркази системаи иттилоотии кӯҳӣ-геологӣ таъсис дода шуда, бо таҷҳизоти муосир мучахҳаз гардонид шуданд [1].

Ҳамзамон, таҷдиди стандартҳо, нақша ва барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ ва маводди ёрирасон аз омилҳои муҳимми баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ба шумор меравад. Бо мақсади ҷорӣ намудани таълими равиявӣ, татбиқи дифференсиатсияи таҳассусӣ ва фардикунонии таълим, Вазорати маориф ва илм «Нақшаи таълимии синфҳои таълимашон равиявӣ»-ро таҳия намуда, онро бо қарори ҳайати мушовара аз 29-уми августи соли 2022 тасдиқ ва мавриди амал қарор дод [1]. Ин тадбирҳо барои рушди қобилияти зехнӣ, сайқал додани истеъдод ва ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ хонандагон мусоидат менамоянд.

Дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд, инчунин, лоиҳаи «Таҳкими муносибати босалоҳият ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди таълими фанҳои дақиқ ва риёзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» татбиқ гардида, дар доираи он китобҳои насли нав таҳия ва баъд аз озмоиши муваффақона ба истифода ворид карда мешаванд. Танҳо дар соли 2024 омӯзгорон ва мутахассисон 16 номгӯи дастури таълимӣ ва воситаҳои таълимиро омода намуданд.

Бо мақсади рушди кадрҳои баландихтисоси илмӣ дар назди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва сохторҳои он шӯроҳои диссертатсионӣ фаъолият намуда, дар соли 2024 ду шӯрои нав аз рӯи ихтисосҳои нодири илмҳои техникӣ ва технология таъсис дода шуданд. Тибқи маълумот, танҳо дар соли

2024 ба комиссия 458 парвандаи аттестатсионӣ ва диссертатсия пешниҳод гардидааст, ки 43,2 Ҷоизаи онҳоро корҳои илмӣ дар самти фанҳои табиӣ ташкил медиҳанд [1].

Дар баробари ин, рушди захираҳои электронии таълимӣ низ яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар сомонии расмӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 500 китобу дастур ва маводди таълимӣ ҷойгир карда шудааст. Ҳамчунин, дар сомонии Маркази ҷумҳуриявии технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионӣ зиёда аз 3000 дарси видеоӣ ва маводди таълимӣ барои истифодаи омӯзгорону хонандагон дастрас мебошад.

Дар солҳои аввали Истиқлоли давлатӣ, сарфи назар аз мушкilotи иқтисодиву иҷтимоӣ, давлат ба рушди соҳаи маориф ва илм тавачҷуҳи махсус зоҳир намуд. Бо қабули барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои миллии заминаи устувор барои пешрафти илмҳои дақиқ фароҳам гардид. Таъсиси муассисаҳои нави таълимӣ, таҷдиду азнавсозии мактабҳо ва донишгоҳҳо, инчунин, ворид намудани технологияҳои муосир ба раванди таълим аз ҷумлаи тадбирҳои муҳимми давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Имрӯз дар муассисаҳои таълимии кишвар синфҳои мучахҳаз бо таҷҳизоти замонавӣ, озмоишгоҳҳои илмӣ ва марказҳои омӯзиши технологияҳои иттилоотӣ фаъолият менамоянд. Омӯзгорон ва муҳаққиқон барои тақмили дониш ва баланд бардоштани сатҳи малакаи касбии худ имкониятҳои васеъ доранд. Ин омилҳо ба беҳтар гардидани сифати таълим ва рушди қобилияти зехнии ҷавонон мусоидат мекунанд.

Яке аз дастовардҳои назаррас дар ин самт ҷалби ҷавонон ба омӯзиши илмҳои дақиқ мебошад. Озмунҳои ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла, Илм – ғуруғи маърифат ва дигар барномаҳои таълимӣ шавқу рағбати хонандагонро ба омӯзиши фанҳои дақиқ бештар мегардонанд. Ҳамчунин, иштироки хонандагони тоҷик дар олимпиадаҳои байналмилалӣ ва ба даст

овардани ҷойҳои намоён аз сатҳи баланди истеъдод ва дониши онҳо шаҳодат медиҳад.

Дар баробари ин, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамикунонӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ табдил ёфтааст. Имрӯз ҷавонони тоҷик дар соҳаҳои барномасозӣ, робототехника ва муҳандисӣ фаъолона иштирок менамоянд. Ин раванд барои ташаккули иқтисоди рақамӣ ва рушди инноватсияҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Бо вучуди дастовардҳои назаррас, дар соҳаи илмҳои дақиқ ҳанӯз баъзе мушкилот вучуд доранд. Аз ҷумла, зарурати таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо таҷҳизоти муосир, баланд бардоштани сатҳи омодагии касбии омӯзгорон ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ боқӣ мемонад. Бо вучуди ин, бо дастгирии давлат ва талошҳои муштаракӣ ҷомеаи ин мушкилот тадриҷан ҳаллу фасл мегарданд.

Математика аз замонҳои қадим то имрӯз ҳамчун пояи асосии тафаккури инсон хизмат менамояд. Дар ҷаҳони муосир нақши он боз ҳам муҳимтар гардида, математика ба воситаи тавоноии эҷоди технологияҳои пешрафта табдил ёфтааст. Агар дар гузашта математика бештар барои ҳисобу китоб истифода мешуд, имрӯз он дар моделсозии равандҳои мураккаб, таҳлили системаҳо ва таҳияи технологияҳои инноватсионӣ мавқеи калидӣ дорад.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими истифодаи математика моделсозии равандҳои мураккаб мебошад. Дар технологияҳои муосир бисёр системаҳо мавҷуданд, ки санчиш ё идоракунии мустақими онҳо душвор аст. Математика имкон медиҳад, ки чунин равандҳо аввал дар шакли модел таҳлил карда шаванд. Масалан, пеш аз сохтани дастгоҳҳои мураккаб фаъолияти онҳо дар муҳити ҳисоббарорӣ омӯхта мешавад, ки ин раванд хатогиҳоро коҳиш дода, самаранокро зиёд менамояд.

Ҷанбаи дигари муҳим дақиқсозӣ ва оптимизатсия мебошад. Технологияҳои муосир бояд на танҳо фаъолият кунанд,

балки бо самаранокии баланд амал намојанд. Бо истифода аз усулҳои математикӣ аз байни садҳо вариант роҳи беҳтарин интихоб мегардад. Ин махсусан дар соҳаҳои муҳим аст, ки сарфаи вақт, энергия ва захираҳо аҳаммияти калон дорад.

Математика, инчунин дар пешгӯии равандҳо нақши муҳим мебозад. Тавасути усулҳои математикӣ метавон тағйироти эҳтимолии ояндаро пешбинӣ намуд. Ин дар банақшагирӣ, идоракунии системаҳои мураккаб ва рушди технологияҳо аҳаммияти бузург дорад. Пешгӯии дақиқ имкон медиҳад, ки қарорҳои дуруст ва саривақтӣ қабул карда шаванд.

Самти дигари муҳими математика - идоракунии номуайяни мебошад. Дар ҳаёти воқеӣ на ҳама равандҳо дақиқ ва пешбинишавандаанд. Назарияи эҳтимолият ва омори имконият медиҳанд, ки ҳатто дар шароити номуайяни қарорҳои асоснок қабул карда шаванд. Ин хусусият барои бисёр технологияҳои ҳассос аҳаммияти калидӣ дорад.

Дар баробари ин, математика воситаи муҳими санчиши дурустӣ ва эътимоднокии технологияҳо мебошад. Пеш аз истифодаи ҳар як технология он бояд аз ҷиҳати устуворӣ ва беҳатарӣ санчида шавад. Усулҳои математикӣ имкон медиҳанд, ки чунин санчишҳо бо дақиқии баланд гузаронида шаванд.

Имрӯз ҳифзи муҳити зист яке аз масъалаҳои муҳимтарини ҷаҳони муосир ба шумор меравад. Биология ҳамчун илме, ки ҳаёт ва организмҳои зиндари меомӯзад, дар ҳалли масъалаҳои экологӣ нақши калидӣ мебозад. Тавассути донишҳои биологӣ инсон метавонад табиатро амиқтар дарк намуда, барои ҳифзи он тадбирҳои муассир андешад.

Муҳити зист маҷмуи шароитест, ки инсон ва дигар мавҷудоти зинда дар он зиндагӣ мекунанд. Дар даҳсолаҳои охир фаъолияти инсон ба табиат таъсири ҷиддии манфӣ расонидааст. Яке аз мушкилоти асосӣ ифлосшавии ҳаво мебошад. Корхонаҳои саноатӣ, воситаҳои нақлиёт ва истифодаи сӯзишвории фойданок ба атмосфера моддаҳои зараровар хориҷ мекунанд, ки ин ҳолат боиси афзоиши

бемориҳои роҳҳои нафас ва тағйирёбии иқлим мегардад.

Барои ҳалли ин мушкилот баланд бардоштани фарҳанги экологӣ дар ҷомеа аҳаммияти калон дорад. Ҳар як шаҳрванд бояд масъулияти худро дар ҳифзи табиат дарк намояд. Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, коркарди дубораи партовҳо, ҳифз ва барқарорсозии ҷангалҳо, инчунин рушди энергияи барқароршаванда, аз қабili энергияи офтоб ва бод, метавонанд таъсири манфӣи инсонро ба муҳити зист коҳиш диҳанд.

Дар ин замина, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуданд, ки ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли бояд муносибати ҷиддӣ зоҳир карда шавад [3].

Таърихи геологии сайёраи Замин нишон медиҳад, ки тағйирёбии муҳити зист ва иқлим дар давраҳои гуногун боиси аз байн рафтани биомасса ва экосистемаҳо гардидааст. Мутахассисони соҳаи палеонтология чунин тағйиротро ба омилҳои табиӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, ҳаракатҳои тектоникӣ ва бархӯрди ҷирмҳои кайҳонӣ вобаста медонанд. Аммо имрӯз дар тағйирёбии иқлим омилҳои антропогенӣ низ нақши муҳим доранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гармшавии иқлим, обшавии пирияхҳо, зиёдшавии офатҳои табиӣ ва кам гардидани захираҳои обӣ ба мушкилоти ҷиддӣ табдил ёфтаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир ҳарорати миёнаи ҳаво мунтазам боло меравад ва майдони пирияхҳои ҷумҳурӣ коҳиш ёфта истодааст. Ин раванд ба низоми гидрологӣ, энергетика ва кишоварзии кишвар таъсири манфӣ мерасонад.

Тибқи маълумот, қисми зиёди захираҳои оби Осӣи Марказӣ аз пирияхҳои Тоҷикистон сарчашма мегиранд. Аз ин рӯ, обшавии босуръати пирияхҳо метавонад барои иқтисодиёти минтақа паёмадҳои ҷиддӣ дошта бошад. Кам гардидани оби дарёҳо ба соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли неруи барқ ва таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Мутахассисон сабаби асосии гармшавии иқлимиро афзоиши аҳоли, зиёд гардидани партовҳои саноатӣ ва вайроншавии муҳити табиӣ медонанд. Газҳои зараровар, аз ҷумла, CO₂ ва дигар моддаҳои ифлоскунанда, қабати атмосфераро тағйир дода, ба пайдоиши таъсири «гармхонавӣ» мусоидат мекунанд.

Дар ин шароит омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқ, инчунин рушди таҳқиқоти илмӣ дар самти ҳифзи муҳити зист аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Танҳо тавассути истифодаи дастовардҳои илмӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир метавон мушкилоти экологиро коҳиш дода, рушди устувори ҷомеаро таъмин намуд.

Яъне, байни обҳои зеризаминӣ ва пирияхҳо робитаи табиӣ ва мутақобила вучуд дорад. Дар ҳолати кам гардидани захираи обҳои зеризаминӣ раванди обшавии пирияхҳо суръат мегирад. Аз ин рӯ, ҳифз ва барқарорсозии муҳити табиӣ яке аз роҳҳои муҳими нигоҳдории пирияхҳо ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад зарур аст, ки дар талу теппаҳо, даштҳо ва дигар заминҳои бекорхобида ниҳоли буттаҳо ва зироатҳои гуногуни кишоварзӣ бештар шинонида шуда, нигоҳубини дурусти онҳо таъмин гардад. Афзоиши майдони сабзазорҳо ба зиёд шудани захираи обҳои зеризаминӣ мусоидат намуда, барои нигоҳдории пирияхҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 149 дидбонгоҳи обсанҷӣ ва ду маркази мониторинги ҳолати пирияхҳо фаъолият мекунанд. Бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Маркази пирияхшиносӣ таъсис дода шудааст. Марказ масъалаҳои марбут ба мониторинги пирияхҳо, омӯзиши таркиби химиявӣ, муайян намудани навъҳои пирияхҳо ва роҳҳои ҳифзи онҳоро аз ҷиҳати илмӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад.

Дар ҷаҳони муосир рушди тафаккури техникӣ яке аз омилҳои асосии пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа ба шумор меравад. Тафаккури техникӣ шаклҳои

гуногун дошта, тафаккури илмӣ, технологӣ, муҳандисӣ ва риёзиро дар бар мегирад. Он ҳадди ақал се зина дорад: зинаи аввал — дарк ва фаҳмиши сохтору тарзи кори таҷҳизот ва дастгоҳҳо; зинаи дуюм — қобилияти таҳия ва лоиҳакашии моделҳо ва механизмҳои нав; зинаи сеюм — қобилияти ихтироёкорӣ ва фаъолияти конструктории сатҳи баланд.

Барои рушди тафаккури техникӣ ду роҳи асосӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Аввал, азхуд намудани илмҳои табиӣ ва дақиқ, аз ҷумла математика, физика, химия, биология, информатика ва технология. Дуюм, рушди мустақими тафаккури техникӣ тавассути ташаккули малакаҳои эҷодкорӣ, ҳалли масъалаҳои мантиқӣ ва техникӣ, таҳияи нақшаҳо, моделҳо ва иҷрои лоиҳаҳои амалӣ.

Яке аз воситаҳои самарабахши таълиму тарбия истифодаи технологияҳои муосир дар раванди таълим мебошад. Компютерҳо, воситаҳои аудиовизуалӣ, тахтаҳои электронӣ ва дигар таҷҳизоти рақамӣ имконият медиҳанд, ки дарсҳо бештар ҷолиб ва самарабахш баргузор гарданд. Фанни физика барои рушди тафаккури техникӣ имкониятҳои васеъ дорад. Ин раванд тавассути машғулиятҳои амалӣ дар кабинетҳои фаннии муҷаҳҳаз, истифодаи аёниятҳо, таҷрибаҳо ва озмоишҳои илмӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳамчунин, рушди тафаккури техникӣ дар натиҷаи иштироки хонандагон дар олимпиадаҳо, озмунҳои фаннӣ ва маҳфилҳои «техникҳои наврас» тақвият меёбад. Яке аз роҳҳои муҳимми тақмили ин раванд ҷорӣ намудани усулҳои фаъоли таълим ва низоми босалоҳият мебошад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фанни физика дар асоси низоми босалоҳият таълим дода шуда, ин усул натиҷаҳои мусбат нишон медиҳад.

Наشري китобҳои нави дарсӣ, омода намудани маводди таълимӣ, тақмили ихтисоси омӯзгорон ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба барномаҳои таълимӣ низ барои рушди тафаккури техникӣ аҳамияти калон доранд. Бо вучуди ин, баъзе китобҳои дарсии солҳои пешин ба талаботи низоми босалоҳият пурра ҷавобгӯ

нестанд. Бо мақсади дастгирии омӯзгорон аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон «Роҳнамоҳои фаннӣ» таҳия гардидаанд, ки усулҳо ва методҳои фаъоли таълими физикаро дар бар мегиранд.

Ҳамчунин, баргузориҳои ҳафтаҳои фаннӣ, озмунҳо, корҳои лабораторӣ ва корҳои хаттӣ метавонад сатҳи таълими физика ва рушди тафаккури техникиро боз ҳам баланд бардорад. Барои бештар намудани сифати таълим ва рушди тафаккури техникӣ зарур аст, ки муассисаҳои таълимӣ бо таҷҳизоти зерини муосир таъмин гардида, сатҳи касбии омӯзгорон мунтазам тақмил дода шавад.

1. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олӣ бояд синфхонаҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои замонавӣ муҷаҳҳаз гардида шаванд, зеро илм бидуни таҷриба ва амалия самаранок буда наметавонад.

2. Зарур аст, ки аз ҷониби омӯзгорони навоар, олимони мутахассисони соҳа дастурҳо ва маводи таълимии замонавӣ таҳия ва ба нашр расонида шаванд.

3. Китобҳои дарсии фанни физика барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд дар сатҳи омода гарданд, ки талаботи низоми таълими босалоҳиятро пурра таъмин намуда, аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво ба талаботи замони муосир мутобиқ бошанд.

4. Ҷопи луғатҳо, донишномаҳо, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои илмӣ-оммавии ҷавобгӯ ба талаботи ҷомеаи муосир бояд густариш дода шавад.

5. Омӯзгорони фанҳои дақиқ бояд мунтазам аз курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаранд, то сатҳи дониш ва маҳорати касбии онҳо мутобиқ ба талаботи замони тақмил ёбад.

6. Зарур аст, ки китобҳои ҷолибу оммафаҳм оид ба ҳаёт ва фаъолияти олимони бузург, аз ҷумла Абумуҳаммад Хоразмӣ, Абурайҳони Берунӣ, Абумахмуди Хучандӣ, Аҳмади Фарғонӣ, Абунаصري Форобӣ, Насируддини Тӯсӣ, Абубакри Розӣ, Абуалӣ ибни Сино ва Умари Хайём таҳия гардида, дар силсилаи «Аз ҳаёти одамони начин» ба нашр расонида шаванд.

7. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд ба омода намудани омӯзгорони фанҳои дақиқ аз ҳисоби ҷавонони болаёқат, баҳусус дар гурӯҳҳои бучетӣ, таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар шароити Истиқлоли давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди илмҳои дақиқ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, барои таҳким ва густариши соҳаҳои математика, физика, химия, биология ва технологияҳои иттилоотӣ заминаҳои мусоид фароҳам овард. Татбиқи барномаҳои давлатӣ, ислоҳоти соҳаи маориф, таъсиси озмоишгоҳҳо ва марказҳои илмӣ, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ба баланд гардидани сатҳи сифати таълим ва рушди таҳқиқоти илмӣ мусоидат намуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки илмҳои дақиқ асоси пешрафти иқтисодӣ, техникӣ ва инноватсионии кишвар буда, дар омода намудани мутахассисони рақобатпазир саҳми муҳим доранд. Рушди тафаккури техникӣ, омӯзиши

технологияҳои иттилоотӣ ва истифодаи усулҳои муосири таълим барои мутобиқ намудани низоми маориф ба талаботи ҷомеаи муосир мусоидат менамоянд.

Ҳамзамон, масъалаҳои муҳити зист, тағйирёбии иқлим ва ҳифзи пирияхҳо зарурати рушди таҳқиқоти илмӣ ва истифодаи донишҳои биологӣ ва техникӣ ва экологиро бештар менамоянд. Дар ин замина, рушди илм ва технология метавонад барои ҳалли мушкилоти экологӣ ва таъмини рушди устувори ҷомеа мусоидат кунад.

Бо вучуди дастовардҳои назаррас, зарурати тақмили пойгоҳи моддиву техникӣ, бозомӯзии омӯзгорон, таҳияи китобҳои дарсии муосир ва густариши ҳамкорӣҳои байналмилалӣ боқӣ мемонад.

Бо дастгирии давлат ва саяё кӯшиши олимону омӯзгорон илми тоҷик метавонад дар арсаи байналмилалӣ мавқеи шоиста касб намояд ва дар пешрафти ҷомеаи донишбунёд саҳми арзанда гузорад.

Адабиёти истифодашуда

1. Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: нашри илмӣ-амалӣ. Шарҳи таърихӣ мутобиқшавӣ илмҳои математика, физика ва химия ба шароити соҳибистиклолӣ / Зери таҳрири академик М.С. Илолов. - Душанбе: Дониш, 2011. - 256 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26-уми декабри с. 2019 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/19839> (санаи мурочиат: 24.08.2026).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ. – 28-уми декабри с. 2024 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://president.tj/event/missives/49225> (санаи мурочиат: 24.08.2026).

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛАҲО

1. Дар Маҷаллаи илмӣ «Паёми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон» (минбаъд – Маҷалла) натиҷаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии профессорону омӯзгорони Академияи ВКД ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешаванд.

2. Муаллифӣ сохта, бознашри мавод, азхудкунии муаллифӣ (сирқат (асардуздӣ)) ҳамчун рафтори ношоями илмӣ дониста шуда, ҳангоми аз ҷониби муаллиф (-он) роҳ додан ба чунин амал Маҷалла минбаъд ҳамкориро бо чунин шахсон қатъ менамояд.

3. Мақола ба Шуъбаи ташкилӣ-илмӣ ва таъбу нашри Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар намуди чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад. Дар ҳолати истисноӣ шакли электронии маводде, ки аз хориҷи кишвар ворид гардида, ба талаботи нашр ҷавобгӯ мебошад, қабул карда мешавад.

4. Дар Маҷалла мақолаҳо танҳо вобаста ба риштаи асосии таҳқиқотӣ нашр гашта, дар он мақолаҳо аз рӯи ихтисосҳое, ки дар банди 1.6. Низомномаи мазкур оварда шудаанд, ҷиҳати нашр қабул карда мешаванд.

5. Мақола бояд дорои аннотатсия, вожаҳои калидӣ ва рӯйхати адабиёт бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бошад.

6. Номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бо ҳуруфи сиёҳ ва бо ҳарфҳои калон, бе сархат ва дар мобайни матн ҳуруфчинӣ мешавад.

7. Ба мақола бояд маълумот дар бораи муаллифон ба забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бо ишораи Н.Н.Н.П., ҷойи кор (номи ташкилот), вазифаи ишғолкарда, дараҷаи илмӣ, унвони илмӣ ва суроғаи почта (хизматӣ), ҳамчунин суроғаи электронӣ замима шаванд.

8. Мутобиқи мавзӯи мақола муаллиф ТДУ–и онро нишон медиҳад.

9. Шакли электронии мақола дар намуди файли MS Word дар андозаи *. doc бояд мутобиқат кунад.

10. Файл бояд дорои ному насаби муаллиф (-он) бошад, *мисол*: Рачабзода О.С. doc, Рачабзода–Собирзода. doc

11. Ба мақола ҳуҷҷатҳои зерин замима мегарданд:

– иқтибос аз протоколи ҷаласаи кафедра бо тавсия (дар сурати будани он аз ҷойи кори муаллиф) барои чоп;

– ҳулосаи экспертӣ дар бораи надоштани маълумоти барои чопи озод манъшуда, бо муҳри нишони муассиса тасдиқшуда;

– тақриз аз ҷониби мутахассисе, ки дорои дараҷаи илмӣ доктор ё номзади илм (агар муаллиф (он) номзад, унвонҷӯ, аспирант ё адъюнкт) бошад, имзои муқаррарӣ бояд ки аз ҷониби дастгоҳи кадрӣ ҷойи кори асосии онҳо (бо муҳри муассиса) тасдиқ шуда бошад;

– маълумотномаи барномаи «Антиплагиат» оид ба ҷой доштани фоизи муайяни матни асли (ҳиссаи матни асли набояд аз 70% кам бошад).

12. Ҳаҷми мақола бояд на кам аз 5 ва на зиёд аз 20 саҳифа (барои докторон ва номзадҳои илм) ва на зиёда аз 12 саҳифа (барои докторантон, унвонҷӯён ва адъюнктон) бошад. Саҳифаҳои маводди ба нашр пешниҳодшаванда рақамгузорӣ карда намешавад.

13. Мақола бояд бо ҳарфҳои муқаррарӣ, дар шакли электронӣ бо гарнитурҳои Times New Roman Tj, Times New Roman бо фосилаи байнисатрии ягона (одинарный) ҳуруфчинӣ шуда бошад. Фосилаи сархат бояд ки якхела ва баробар ба 1,25 см. бошад.

14. Андозаи ҳуруфи асосӣ бояд ба 14 баробар бошад.

15. Рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қавсҳои мураббаъ оварда мешаванд, *масалан*: «Ҳамчунон ки аз ҷониби О.Б. Саидзода ишора гардидааст [2, с. 34–40], чунин самара ҳангоме зоҳир мегардад, ки...».

16. Рӯйхати адабиёт ва сарчашмаҳои истифодашуда бояд дар мутобиқат бо стандартҳои давлатии «Иқтибоси библиографӣ» мурағтаб гардад.

17. Рӯйхати адабиёт ва сарчашмаҳои истифодашудае, ки муаллиф ба он таъя мекунад бояд на кам аз 10 ва на зиёда аз 20 адад бошад ва дар охири мақола оварда мешавад.

18. Адабиёти истифодашудае, ки муаллиф ба он таъя мекунад бояд адабиёти илмӣ бошад ва миқдори зиёди он бояд дар 5 соли охир ба нашр расонида шуда бошад.

19. Истифода намудан ва истинод овардан ба маводди таълимӣ, маълумоти оморӣ, кӯхна ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии аз эътибор соқитшуда дар матни мақолаҳо иҷозат дода намешавад.

20. Зиёда аз ду маротиба ба маводди нашриӣ хеш истинод овардан ва аз сомонаҳои интернетӣ ва дигар маҳзанҳои интернетии ғайрирасмӣ истифода ва истинод овардан дар мақолаҳо иҷозат дода намешавад.

21. Истифода намудани поварақ (ҳам дар зери ҳар саҳифа ва ҳам дар охири ҳар мақола) иҷозат дода намешавад.

22. Ҳамаи мақолаҳо аз системаи «Антиплагиат» гузаронида мешаванд. Ҳиссаи матни асли набояд аз 70% кам бошад.

23. Барои мазмуни мақолаҳо ва маълумоти саҳеҳ муаллифонашон масъул мебошанд. Ҳангоми пурра ё қисман ҷоп ё ба ҳар тарз истифода бурдан, истинод ба сарчашма ҳатмист.

24. Мақолаҳо ва маводди ҷопӣ ба суроғи 734012, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Мастиғулов, 3, тел: +(992) 939 92 68 84, +(992 37) 226 60 42 ва ё тариқи суроғи интернетии E-mail: mahmadov.2014@mail.ru ирсол карда шаванд.

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ВКД
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСНИК АКАДЕМИИ МВД
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

734012, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи М. Махсонгулов, 3,
тел: +(992) 939 92 68 84, +(992 37) 226 60 42
E-mail: mahmadov.2014@mail.ru

Ба матбаа 10.10.2026 таҳвил гардид.
Барои чоп 15.10.2026 ба имзо расид.
Қоғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8.
Љузы чопии шартӣ 28. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 916. Нархаш шартномавӣ.

Дар Матбааи РТМТ ва Н-и ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидааст.
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Борбад, 5.

